

ST. ALBERT'S COLLEGE LIBRARY

ST. ALBERT'S COLLEGE LIBRARY

PONTIFICIUM COLLEGIUM URBANUM
DE PROPAGANDA FIDE

SAC. E. RUFFINI
Professor S. Scripturae in Athenaeis
Pont. Sem. Rom. et Prop. Fidei

CHRONOLOGIA
VETERIS ET NOVI TESTAMENTI
IN AERAM NOSTRAM COLLATA

CUM XX TABULIS EXTRA TEXTUM
ET IV IMAGINIBUS

IMPRIMATUR

Fr. Albertus Lepidi O. P., S. P. A. Magister

IMPRIMATUR

† Josephus Palica, Archiep. Philippen., Vic. Ger.

Omnia iura litteraria vindicantur

CASA EDITRICE NAZIONALE - ROMA

TYPIS TYROLIAE - BAUZANI

ANDREAE CARON

QUONDAM GENUENSI NUNC CHALCEDONENSI

ARCHIEPISCOPO

JESU CHRISTI

ANIMARUM PASTORI

MITIS ET HUMILIS CORDE

IMITATORI STUDIOSSIMO

Prooemium

Ad rerum gestarum rectam plenamque cognitionem quanti valeat Chronologia non est qui ignoret. In historia autem sacra temporum annales persequi eo vel magis utile imo necessarium est, quod secus progressus divinae revelationis obscurus esset, et res ipsae ex orbe humano, in quo, convenienter naturae quasi vivunt, quadam cum violentia extraherentur.

Chronologia biblica multis gravibusque difficultatibus implicata est, idcirco vero de ea hanc sententiam in universum proferre: *ignoramus* et *ignorabimus*, est quidem expeditissima via, sed simul, ut reor, indocta. De annorum biblicorum ratione haud pauca nunc comperta habemus, quae veteres latebant; viri eruditi memoriâ nostrâ plura longa consideratione firmiter statuerunt, aut certe probabili coniectura assecuti sunt: ea omnia, paucis ita comprehendere, ut dilecti discipuli, scientiae et pietati consulentes, historiam tum Veteris cum Novi Testamenti divisam temporibus et serie rerum digestam componere discant, en quid praesenti opellâ mihi constituerim.

De hoc argumento saepe in scholis praelectiones habebam, quas deinde manu descriptas non semel auditoribus tradidi. Eas ipsas nunc emendatas ac perpolitas typis edere, Deo favente, placuit.

Diu laboravi, libenter sane: utinam et aliis et mihi fructum aliquem afferam! *Fateor*, ut verbis ipsis S. Augustini utar, *me ex eorum numero esse conari qui proficiendo scribunt et scribendo proficiunt*¹⁾.

Die festo Epiphaniae A. D. 1924

Sac. E. R.

¹⁾ Ep. 143,2.

INDEX GENERALIS

	Pag.
Prooemium	7
Index Generalis	9
Textus et Siglae	13
Errata - Corrige	14

PARS PRIMA

CHRONOLOGIA VETERIS TESTAMENTI . . 15—96

Bibliographia	15—16
-------------------------	-------

CAPUT I

Chronologia Veteris Testamenti ex se ipsa considerata	17—46
---	-------

§ 1 Aetas primitiva: <i>A creatione Adami ad diluvium</i>	17
§ 2 Aetas praeparationis: <i>A diluvio ad vocationem Abrahæ</i>	20
§ 3 Aetas promissionis: <i>A migratione Abrahami ad descensum Jacob in Aegyptum</i>	20
§ 4 Aetas afflictionis: <i>A descensu Jacobi in Aegyptum ad exodum</i>	20
§ 5 Aetas theocratica: <i>Ab exodo ad initium aedificationis Templi</i>	24
§ 6 Aetas regum: <i>Ab initio aedificationis Templi ad exsilium Babylonicum</i>	29
§ 7 Aetas exsilii: <i>Ab Jerosolyma incendio deleta (per Nabuchodonosor) usque ad extremum exsilium Babylonicum</i>	37
§ 8 Aetas restitutionis: <i>Ab exitu captivitatis Babylonicæ usque ad restitutionem civilem-religiosam per Ezram et Nehemiam</i>	38
§ 9 Aetas expectationis: <i>A restitutione Ezrae et Nehemiae usque ad Messiam</i>	46

CAPUT II

Chronologia Veteris Testamenti in historia universali collocatur 47—90

§ 1 Aetas expectationis: <i>A Christo nato ad annum 432 a. C.</i>	47
§ 2 Aetas restitutionis: <i>Ab anno 433 ad annum 538/7-6 a. C.</i>	50
§ 3 Aetas exsilii: <i>Ab anno 538/7-6 ad annum 605/4 a. C.</i>	51
§ 4 Aetas regia: <i>Ab anno 605/4 ad annum 969 a. C.</i>	53
§ 5 Aetas theocratica: <i>Ab anno 969 ad annum 1449 a. C.</i>	71
§ 6 Aetas afflictionis: <i>Ab anno 1449 ad annum 1879 a. C.</i>	79
§ 7 Aetas promissionum: <i>Ab anno 1879 ad annum 2094 a. C.</i>	79
§ 8 Aetas praeparationis: <i>Ab anno 2094 ad annum X a. C.</i>	84
§ 9 Aetas primitiva: <i>Ab anno X ad annum Y a. C.</i>	88

Appendix in Chronologiam Veteris Testamenti

Kalendarium Hebraicum	91—96
---------------------------------	-------

PARS ALTERA

CHRONOLOGIA NOVI TESTAMENTI . . . 97—204**I CHRONOLOGIA VITAE JESU CHRISTI 97—167**

Bibliographia	97—99
-------------------------	-------

CAPUT I

Spatium vitae Jesu Christi	100—118
---	----------------

§ 1 Vita privata	100
§ 2 Vita publica	104

CAPUT II

Anni et dies praecipui vitae Jesu Christi	119—138
--	----------------

§ 1 Nativitas Christi	119
§ 2 Initium vitae publicae Jesu Christi	128
§ 3 Mors Christi	132

CAPUT III

Res evangelicae in ordinem temporis digestae	138—144
---	----------------

§ 1 Historia infantiae	138
§ 2 Historia vitae publicae	139

Pag.

Synopsis vitae D. N. Jesu Christi

(Ex evangelii ordine temporis descripta) 145—167

II CHRONOLOGIA VITAE S. PAULI 168—203

Bibliographia 169

CAPUT I

Chronologia relativa 170—174

CAPUT II

Chronologia absoluta 175—184

CAPUT III

Quattuordecim epistulae Paulinae in vita Apostoli ad ordinem

temporis distributae 185—204

§ 1 In secundo itinere apostolico: *ab anno 50 ad annum 52/3 p. C.* (Ep. 1 ad
Thess. 185, Ep. 2 ad Thess. 186) 185§ 2 In tertio itinere apostolico: *ab anno 53/4 ad annum 58 p. C.* (Ep. ad Gal.
187, Ep. 1 ad Cor. 198, Ep. 2 ad Cor. 199, Ep. ad Rom. 200) 187§ 3 In captivitate Romana priore: *ab anno 61 ad annum 63 p. C.* (Ep. ad Phil. 200,
Ep. ad Eph., Col. et ad Phm. 201) 200§ 4 Inter primam captivitatem Romanam et Martyrium: *ab anno 63 ad annum*
67 p. C. (Ep. ad Hbr. 202, Ep. 1 ad Tim. et ad Tit. 203, Ep. 2 ad Tim. 204) 202

Testimonia biblica 205

Auctores laudati 212

Index rerum 216

TABULAE

Inter pag.

I. Genealogia patriarcharum a creatione ad diluvium 16—17

II. Genealogia patriarcharum a diluvio ad Abramum 18—19

III. Chronologia aetatis theocraticae ex Scriptura 24—25

IV. Specimen excerptum ex "*Synchronistic table of the kings of Juda &*
Israel" domini Kleber 30—31

V. Synchronismi regum Israel et Juda 32—33

VI. Chronologia librorum 1 et 2 Machabaeorum 48—49

VII. Canon Ptolemaei (*Κανὼν Βασιλειῶν*) 50—51

VIII. Chronologia libri Ezrae-Nehemiae 52—53

IX. Anni regum Juda-Israel 56—57

	Inter pag.
X. Reges Tyrionum	58—59
XI. Aetas probabilissima dynastiarum XVIII et XIX	70—71
XII. Anni probabiles aetatis theocraticae	76—77
XIII. Regna Babylonica praeabrahamitica (a diluvio ad tempora Hammurabi)	86—87
XIV. Aetas antediluviana apud Manethonem et LXX	88—89
XV. Reges antediluviani ex Boros(s)o apud Eusebium (<i>Chronicon</i> 1,1)	88—89
XVI. Memoriae adiuvandae gratia anni rerum maximarum sub unum conspectum simul proponuntur	90
XVII. Menses et dies festi annui apud Hebraeos	96—97
XVIII. Aliquot anni vitae Jesu Christi	138—139
XIX. Anni praecipui vitae Pauli	184—185
XX. Aetas epistularum Paulinarum	204—205

IMAGINES

Obeliscus niger Salmanasari III	14—15
Palaestina temporibus Jesu Christi	96—97
Itinera S. Pauli	168
Fragmentum epistolae Claudii Imper. ad urbem Delphorum, Gallione pro- consule Achaiae (A. D. 52)	168—169

TEXTUS ET SIGLAE

- Textus Hebraicus (TM)** : R. Kittel, *Biblia Hebraica* 1.2, Lipsiae 1905—6.
- Pentateuchus Samaritanus** : A. von Gall, *Der hebräische Pentateuch der Samaritaner* 1—5, Giessen 1914—1918.
- Versio LXX** : A. E. Brooke and N. McLean, *The Old Testament in Greek* I, 1—4 (*The Octateuch*) Cambridge 1906—1917. Proreliquislibris: H. B. Swete, *The Old Testament in Greek*, Cambridge 2³ (1907) 3³ (1905).
- Textus Graecus N. T.** : H. von Soden, *Griechisches Neues Testament*, Göttingen 1913; E. Nestle, *Novum Testamentum graece et latine*⁶, Stuttgart 1921; H. Jos. Vogels, *Novum Testamentum graece et latine*², 1.2, Düsseldorf 1922.
- Vulgata (Vg.)** : M. Hetzenauer, *Biblia sacra Vulgatae editionis*², Ratisbonae 1922.
- Opera Fl[avii] Jos[ephi]** : B. Niese, *Flavii Josephi opera* 1—7, Berolini 1887—1895. *Ant[i]quitates Judaicae*; *bj* (= De bello Judaico); *c[on]tra Ap[ionem]*.
- Patres Apostolici (PP. Ap.)** : ed. F. X. Funk — F. Diekamp, 1² (Tubingae 1901) 2³ (Tubingae 1913).
- Opera Sanctorum Patrum** : J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus: M[igne] G[raecus]; M[igne] L[atinus]*.
- H[ist.] E[cc.] Eusebii** : ed. E. Schwartz 1.2, Leipzig 1903. 1908.
Si quae aliae editiones Patrum adhibitae sunt, suo loco laudantur.

Pauca autem *siglae* quae in praesenti libro usurpantur, ut *an[nus]*, *a[n]te* vel *p[ost]* *C[hristum]*, *c.* (= caput, vel circiter, vel codex secundum contextum), *CC* (= Civiltà Cattolica), *R[evue] B[iblique]*, *U[rbis]* *C[onditae]*, *v[ersiculus]*, *V[etus]* et *N[ovum]* *T[estamentum]*, *Z[eitschrift]* *f[ür]* *K[atholische]* *T[heologie]* facile ab omnibus intelleguntur.

ERRATA CORRIGE

Quamvis omnis diligentia a me et ab amicis, in exemplum sedulis, qui me adiuvarunt, ad errores in foliis corrigendos adhibita sit, plura tamen menda, proh dolor! remanserunt.

E. gr.:

Pag.	lin.		
17	19	F. P. Ramsay	J. P. Ramsay
44	2	<i>Johanan</i>	<i>Johanan</i>
56	27	(121)	(119)
"	32	Dionysius Halicarnassus	Dionysius Halicarnasseus
63	14	Saron	Sargon
70	36	cuis	cuius
71	36	(Paris 73)	(Paris 1873)
89	5,6	quia etiam in ipso reges illi decem numerum annorum, artificii causâ, immodicum obtinet arcani ²).	quia etiam in ipso reges illi decem arcani numerum annorum, artificii causâ, immodicum obtinent ²).
Tab.			
I, n. 1	1	mortius	mortuus
XI, n. 4	3	pus	plus
"	7	G. Jaquier	G. Jéquier
XV, n. 3	1	summa arcani annorum, 432 000	summa arcana annorum 432 000
XVI, n. β	3	12-4	13-4
XVII, n. ε	9	Talmuide	Talmude
"	10	novilulium	novilunium

Haec et reliqua errata, quae sunt, lector perbenevolus parcat.

EX OBELISCO NIGRO SALMANASARI III
(BRITISH MUSEUM)

Jehu, rex Israel, osculatur pedes Salmanasari III
eidemque tributum solvit anno 842 a. C.

PARS PRIMA

CHRONOLOGIA
VETERIS TESTAMENTI

Fontes praecipui: 1) *Sacrae Litterae*; 2) *Monumenta ethnica*, maxime *Babylonica et Aegyptiaca*.

Subsidia litteraria quamplurima sunt: ut nonnulla ex recentioribus commemoremus:

P. F. Roeckenrath, *Biblische Chronologie bis auf das Jahr der Geburt Jesu, nach den biblischen und ausserbiblischen Quellen*, Münster 1865.

F. Raska, *Die Chronologie der Bibel im Einklange mit der Zeitrechnung der Aegypter und Assyrer*, Wien 1878.

A. Schaefer, *Die Biblische Chronologie*, Münster 1869.

B. Neteler, *Zusammenhang der ATlichen Zeitrechnung mit der Profangeschichte*, 1-2, Münster 1879. 1885.

Idem, *Stellung der ATlichen Zeitrechnung in der altorientalischen Geschichte*, 1-6, Untersuch., Münster 1892-1894.

V. Floigl, *Die Chronologie der Bibel des Manetho und Berosus*, Leipzig 1880.

G. Brunengo, *Cronologia biblico-assira*, Prato 1886.

Dumax, *Revision et reconstitution de la Chronologie biblique et profane d'après le système de M. Chevalier*, Paris, 1886-1892. Cf. RB 2 (1893) 560-583.

C. Niebuhr, *Chronologie der Geschichte Israels, Aegyptens, Babylonien und Assyriens von 2000-700 v. Ch. untersucht*, Leipzig 1896.

E. L. Curtis, *Chronology of the Old Testament*, apud J. Hastings, *Dictionary of the Bible* 17 (Edinburgh 1905) 397-403.

E. Mangenot, *Chronologie biblique*, apud F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible* 2 (Paris 1899) 718-734.

K. Marti, *Chronology*, apud Cheyne-Black, *Encyclopaedia biblica* 1 (London 1899) 773-799.

J. Knabenbauer, *Chronologia Veteris Testamenti*, apud M. Hagen, *Lexicon biblicum* 1 (Parisiis 1905).

D. Ross Fotheringham, *The Chronology of the Old Testament*, Cambridge 1906.

F. Westberg, *Die biblische Chronologie nach Flavius Josephus und das Todesjahr Jesu*, Leipzig 1910.

A. Deimel, *Veteris Testamenti Chronologia Monumentis Babylonico-Assyriis illustrata*, Romae 1912.

O. Hellmann, *De Chronologia librorum Regum*, Romae 1914.

V. Piva, *Computo e Cronologia Ebraica*, Venezia 1915.

J. Hontheim, *Die Chronologie der Richterzeit in der Bibel und die ägyptische Chronologie*, in: *ZfKT* 37 (1913) 76-132.

Idem, *Die Chronologie des 3. und 4. Buches der Könige*, in: *ZfKT* 42 (1918) 463-482; 687-718.

Idem, *Zur Chronologie der beiden Machabäerbücher*, in: *ZfKT* 43 (1919) 1-30.

F. X. Kugler, *Von Moses bis Paulus*, Münster 1922.

CAPUT I

CHRONOLOGIA V.^{IS} T.^I EX SE IPSA CONSIDERATA

§ 1 AETAS PRIMITIVA

A CREATIONE ADAMI AD DILUVIUM

In hac historiae parte S. Scriptura accurate recenset annos uniuscuiusque patriarchae. Quapropter si nihil contra numerorum integritatem et contra generationum patriarchalium continuitatem pugnet, ratio temporum optima et maximi momenti habeatur. Verum tres Pentateuchi recensiones, nimirum *Hebraica*, *Samaritana* et *Graeca* (LXX) de numeris valde discrepant inter se. (Cf. *Tabula* I). Quanam autem vera sit vix statui potest.

1. F. Hummelauer¹⁾, G. Hoberg²⁾, H. Holzinger³⁾, H. Gunkel⁴⁾ et L. Aubert-A. Lods⁵⁾ post E. Bertheau⁶⁾, praeferunt numeros *samaritanos*, quia id verisimilius habeatur quod textus *samaritanus* exhibet nobis, nempe Mathusala diluvio oppressum, minus quam patres vixisse et hac ipsa calamitate etiam Jared et Lamech periisse.

2. F. A. Jones⁷⁾, M. Hetzenauer⁸⁾, F. P. Ramsay⁹⁾, E. König¹⁰⁾, H. Zschokke - F. Döllner¹¹⁾ cum pluribus aliis

1) *Commentarius in Genesim* (Parisiis 1908) 202-204.

2) *Die Genesis* (Freiburg i. B. 1908) 66 s.

3) *Genesis* (Freiburg i. B. 1898) 61 s.

4) *Genesis* (Göttingen 1910) 133 s.

5) *La Bible du Centenaire* 1,1 (Paris 1916) 7.

6) *Die Zahlen der Genesis im Kap. 5 und 11*, in: *Jahrb. f. deutsche Theologie* 23 (1876) 657 s.

7) *The dates of Genesis* (London 1909) 41-61.

8) *Commentarius in librum Genesis* (Graecii et Viennae 1911) 121.

9) *An interpretation of Genesis* (New York 1911) 94.

10) *Die Genesis* (Gutersloh 1919) 324 s.

11) *Historia sacra Antiqui Testamenti* ⁷ (Vindobonae 1920) 43.

veros habent numeros *hebraicos*. “Nam iidem (hebraici) numeri — ita Hetzenauer — etiam in Vulgata et Peschitto, testibus non spernendis, leguntur neque tam consequenter ordinati reperiuntur quam numeri Septuaginta atque etiam Samaritani”.

3. Numeri recensio*n*is LXX nunc plerumque respuuntur quod consulto centenis aucti videantur. “Nulla erat ratio cur Samaritani, Hebraei epocham contraherent; non abhorrebant Hebraei numeros maiores, secus non tam religiose illos (pro vita patriarcharum) retinuissent. At ratio esse poterat epochae a LXX producendae: omnes circum nationes fabulosa tum antiquitate gloriabantur, Aegyptii, Babylonii, Graeci; immensas periodos regnis humanis praeligebant. Quibus comparati iuniores videbantur Hebraeorum annales, qui saecula non plura quam tredecim vel sexdecim ante diluvium computarent.

Dolendum sane, sed haud ita mirandum, eum qui Genesim graecae fidei reddiderit, aut scribarum aliquem post illum textui imprudentes adhibuisse manus easque effecisse mutationes quae specietenus vix attingerent narrationem simul tamen sexcentos vel plures annos adderent epochae”¹⁾. Iam S. Augustinus numeros *graecos* respuebat eosdemque putabat depravatos esse, non ut aetas primitiva S. Scripturae ad antiquissimam aetatem gentium quodammodo accomodaretur, sed ut novae de anno patriarchali opinioni fides adiungeretur. Aliquot enim “non destruentes fidem huius sacrae historiae, sed adstruere nitentes, ne sit incredibile quod tam multos annos vixisse referuntur antiqui, persuaserunt sibi, nec se suadere imprudenter existimant, tam exiguum spatium temporis tunc annum vocatum, ut decem illi sint unus noster, et decem nostri centum illorum”. Nunc vero patriarchae plures ex textu *hebraico* (et *samaritano*), si unus annus noster decem illorum aequaret, genuissent cum impuberes essent. Quae insulitas ut vitaretur, scriba Graecus²⁾ “addidit centum (annos), ubi gignendis filiisabilem non invenit aetatem: eosdemque (annos) post genitos filios, ut congrueret summa,

1) F. Hummelauer, *op. l.* 203 s.

2) S. Augustinus de corruptione Sacrarum Litterarum purgat tum Judaeos, tum Septuaginta interpretes: “Nec malitiae Judaeorum, nec diligentiae vel prudentiae Septuaginta interpretum, sed scriptoris tribuatur errori, qui de bibliotheca Ptolomaei codicem (LXX) describendum primus accepit.”

detrahit" ¹⁾. Attamen non desunt qui numeros textus *graeci* reliquis habeant potiores. Ex. gr. Beniaminus Kennicott totis viribus contendit Judaeos saeculo secundo Chronologiam Bibliorum Hebraicorum (ab Adamo ad Abraham) decurtasse: "Vetus erat inter Judaeos pariter ac Christianos traditio, ortum ducens a mystica creationis in sex diebus interpretatione, mundum duraturum esse 6000 annos; Messiamque venturum esse millenario *sexto*, quia venturus erat *diebus postremis*. Judaei igitur antiqui, Chronologiâ suâ prius contractâ, utebantur argumento satis specioso, quare Jesum non agnoscerent: *Messias enim venturus erat millenario sexto*; sed *Jesus natus erat* (secundum computum tunc temporis apud eos receptum) *in postrema parte millenarii quarti*, circa annum mundi 3760." Praeter hoc argumentum multa alia affert ille ²⁾.

Non una igitur est doctorum sententia nec est qui sciat litem plene dirimere. Nam fieri potuit ut numeri augerentur aequae atque minuerentur, nec facilius textus *hebraicus* et textus *graecus* a *samaritano* recesserint, quam hic postremus a reliquis duobus defecerit. Verumtamen si animadvertimus:

- 1) numeros *Hebraicos* congruentiores esse reliquis,
- 2) textum *Samaritanum* et *LXX* in universum facilius quam *TM* interpolationes admisisse,
- 3) atque, ut infra patebit, pro aetatibus inferioribus annos iuxta textum *hebraicum* integros verosque demonstrari, numeros *Hebraicos* etiam in aetate primitiva sine ullo negotio praeferendos esse ducimus.

Ceterum, quicumque sunt numeri qui supputantur, hoc agnoscamus oportet, annos patriarcharum plus minusve fuisse sicut nostros. Temporibus autem S. Augustini, ut supra diximus, erant qui docerent annum nostrum comprehendere annos decem illius aetatis; sed ex narratione diluvii (*Ge. cc. 7.8*) colligere licet auctori Geneseos annos duodecim mensium et menses viginti novem vel triginta dierum fuisse; quae anni mensisque ratio historiâ antiquissimâ Aegyptiorum, Babyloniorum et aliorum populorum confirmatur ³⁾.

1) S. Aug. *De Civit. Dei* 15,12.13. *ML* 41, 451. 453.

2) B. Kennicott, *Dissertatio generalis in Vetus Testamentum Hebraicum; cum variis lectionibus ex codicibus manuscriptis et impressis* (Oxonii 1780) 32 n. 75.

3) F. K. Ginzel, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie* 1 (Leipzig 1906) 159 et alibi; F. A. Jones, *The dates of Genesis* (London 1909) 262-265. 277 s.; A. Deimel, *Chronologia etc.* (Romae 1912) 33-35.

§ 2 AETAS PRAEPARATIONIS

A DILUVIO AD VOCATIONEM ABRAHAЕ

Ratio chronologica in S. Litteris tradita eadem est quae pro aetate superiori, eademque numerorum discrepantiae habentur. (Cf. *Tab. II*).

Pro hoc annorum spatio etiam E. Bertheau¹⁾, qui pro aetate primitiva numeros *samaritanos* reliquis praetulit, habet primigenos numeros *hebraicos*.

§ 3 AETAS PROMISSIONIS

A MIGRATIONE ABRAHAMI AD DESCENSUM JACOB IN AEGYPTUM

Inter unum et alterum factum tum ex codicibus *Hebraicis*, tum ex versione *LXX* fluxerunt 215 anni; nam Abraham genuit Isaac 25 annis postquam vocatione Dei exierat ex Haran (*Ge.* 12,4; 21,5);

Isaac genuit Jacobum 60
 annos natus (*Ge.* 25,26); Jacob autem descendit in Aegyptum
 annum vitae suae agens (*Ge.* 47,9) 130

§ 4 AETAS AFFLICTIONIS

A DESCENSU JACOBI IN AEGYPTUM AD EXODUM

Quamdiu Israelitae manserint in Aegypto est statutu difficile:

1. In *Ge.* 15,13-16 scriptum legimus: *Dictumque est ad eum* (i. e. Abrah.): *Scito praeoscens quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, et subiicient eos servituti, et affligent quadringentis annis. Verumtamen gentem, cui servituri sunt, ego iudicabo: et post haec egredientur cum magna substantia. Tu autem ibis ad patres tuos in pace, sepultus in senectute bona. Generatione autem quarta revertentur huc: necdum enim completae sunt iniquitates Amorrhaeorum usque ad praesens tempus. Ita simul cum Vulgata textus hebraicus, textus samaritanus et versio LXX. Quae verba nonnisi de posteris Abrahae in Aegypto commorantibus intelligi possunt. Cf. Testimonium S. Stephani Act. 7,6 s. Hebraeos autem in Aegypto per annos 400 mansisse discimus etiam a Flavio Josepho²⁾.*

1) E. Bertheau, *Die Zahlen der Genesis in Cap. 5 und Cap. 11*, in: *Jahrbücher für deutsche Theologie* 23 (1878) 676.

2) *Ant.* 2,9,1 et *bj* 5,9,4.

2. In *Ex.* 12,40 iuxta textum *Hebraicum*, quem versiones *Syriaca* et *Vulgata* sequuntur, scriptum invenitur: "*Habitatio autem filiorum Israel qua manserunt in Aegypto, fuit quadringentorum triginta annorum.*"

3. Eodem loco (*Ex.* 12,40) textus *Samaritanus* haec habet:

ומשב בני ישראל ואבתם אשר ישבו בארץ כנען ובארץ מצרים שלשים שנה
וארבע מאות שנה Latine ad verbum: *Et commoratio filiorum Israel et patrum eorum, quam habitaverunt in terra Chanaan et in terra Aegypti, (fuit) triginta annorum et quadringentorum annorum.*

4. Similiter apud *LXX* numerus annorum 430 ad commorationem Israelitarum tum in Aegypto tum in terra Chanaan refertur: *Ἡ δὲ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἣν κατώκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῇ Χανάν¹⁾ ἔτη τετρακόσια τριάντα²⁾.*

Item *vetus Latina*, quae ex versione *LXX* ducta est: *Incolatus Israel, quem incoluerunt in terra Aegypti et in terra Chanaan, ipsi et patres eorum, anni quadringenti triginta* ³⁾. *S. Augustinus* hanc ipsam scripturam confirmat dicens: "Non enim dixit incolatus filiorum Israel, quem incoluerunt in terra Aegypti anni quadringenti triginta, sed dixit, quem incoluerunt in terra Aegypti et in terra Chanaan ipsi et patres eorum." ⁴⁾ Ex *LXX* igitur interpretibus, quibuscum congruit *Pentateuchus Samaritanus*, summa 430 annorum comprehendere videtur etiam tempus quo *Hebraei*, ante ingressum in Aegyptum, peregrini fuerunt in terra Chanaan: "Ac per hoc manifestum est — concludit loco laudato *S. Augustinus* — computandum esse tempus etiam patriarcharum *Abraham*, *Isaac* et *Jacob*, ex quo peregrinari coepit *Abraham* in terra Chanaan; id est ex illa promissione in qua eius fidem laudat *Apostolus* (*Gal.* 3,6 ss.), usque ad illud tempus quo ingressus est *Israel* in Aegyptum. Toto quippe isto tempore peregrinati sunt patres in terra Chanaan, et deinde semen *Israel* in Aegypto." Ante *Augustinum* iam *Flavius Iosephus*, secum pugnans, scribebat: "Reliquerunt autem (*Israelitae*) Aegyptum mense Xanthico, luna quintadecima, anno quadringentesimo trigesimo postquam *Abramus* pater noster in Chananaeam venit, et post *Jacobi* migratio-

1) Codices *AFM* et plures minusculi cum versionibus *Bohairica*, *Syro-hexapl.*, *Armen.* et *Aethiopica* addunt αυτοι και οι πατερες αυτων Ita etiam *Eusebius* in *Chronicon*. Verba: Καὶ ἐν γῇ Χαναν in *Syro-hexapl.* sunt sub obelo (—).

2) *B** (i. e. codex vaticanus primae manus) addit πεντε.

3) Ex editione *Petri Sabatier*, vol. 1, 159.

4) *Quaestiones in Heptateuchum* 2,47. *ML* 34, 612.

nem in Aegyptum anno ducentesimo quintodecimo" ¹⁾. Et haec interpretatio magnam auctoritatem consequitur ab Apostolo, qui in epistula ad Gal. 3,17 quadringentos triginta annos numerat, ut videtur, non ex tempore quo Jacob intravit in Aegyptum, sed ex promissione quo vocatus est Abraham et credidit in Deo. Eusebium audiamus: "Abraham cum LXXV esset annorum divino dignus habetur alloquio et ea repromissione quae ad eum facta est. A LXXV anno Abrahae usque ad Moysen et egressum gentis Judaeorum ex Aegypto, supputantur anni CCCCXXX quorum meminit Paulus ita dicens: *Testamentum confirmatum a Deo quae post quadringentos et triginta annos facta est lex, non infirmat ad destruendam promissionem*" ²⁾. Idemque inferius: "Centum decem annorum Joseph moritur; post cuius interitum Hebraei Aegyptiis servierunt annis CXLIV ³⁾. Fiunt autem omnes anni, quos Hebraei in Aegypto fecerunt, CCXV" ⁴⁾.

Nunc vero ex tribus annorum numeris 400, 430, 215, quinam deligendus est?

Primus et alter evidenter unam summam efficiunt; quadringenti enim triginta anni dici possunt numero solido quadringenti ⁵⁾.

Inter lectionem vero *Graecam*, *Samaritanam* et *Hebraicam* Exodi 12,40, postremam ceteris potiore habemus. Nam:

- 1) Testimonium *Ge.* 15,13, quo Israelitae in Aegypto peregrini fore per 400 annos (in numero solido) praedicuntur, textibus criticis omnibus comprobatur.
- 2) Testimonium *Ex.* 12,40 in versione *LXX* corruptum esse videtur. Etenim lectio *Graeca* (*LXX*) verisimillima est haec:

1) *Ant.* 2,15,2.

2) *Chronicon a S. Hieronymo de litteris Graecis in Latinas conversum*, II, ad annum Abrahami 75. *ML* 27,263.

3) Nam Israelitae, nimirum Jacob cum filiis suis, descenderunt in Aegyptum cum Joseph esset, ut videtur, 39/40 annos natus. Cf. *Ge.* 41,47; 45, 6. 9. 13. 21. 23. 24. 25. 28; 46,1.

4) *ML* 27, 279.

5) Fortasse numerus 430 complectitur annos quoque commorationis Josephi in Aegypto ante descensum Jacobi patris eius. Joseph enim ductus est in Aegyptum 17 annos natus, ac proinde 23 annis ante patrem. S. Augustinus de 430 detrahit viginti quinque annos qui sunt a promissione usque ad natum Isaac. Detractione facta, "non mirum est — inquit ille — si quadringentos et quinque annos summa solida quadringentos voluit appellare Scriptura, quae solet tempora ita nuncupare, ut quod de summa perfectioris numeri paululum excrescit aut infra est, non computetur." *Quaest. in Heptat.* 2,45. *ML* 34.613.

Incolatus filiorum Israel, quem incoluerunt in terra Aegypti, et in terra Chanaan anni quadringenti triginta. Atqui Abraham, Isaac et Jacob, qui in Chanaan habitarunt ante migrationem seminis Israel (i. e. Jacob: cf. *Ge.* 32,28) in Aegyptum, filii Israel vocari non poterant. Deinde, cum incolatus Abrahæ, Isaac et Jacob in terra Chanaan incolatum Israelitarum in Aegypto aetate praecesserit, in versiculo laudato *LXX* interpretum primus ille incolatus altero loco inepte omnino recensetur. Fortasse verba "καὶ ἐν γῇ Κανάν,, addita sunt ut *Ge.* 15,13 et *Ex.* 12,40 (*hebr.*), specie inter se pugnancia, conciliarentur. In textu autem *Samaritano* testimonium *Ex.* 12,40 apte planeque cohaeret: at quis contenderit lectionem *Samaritanam* esse primigenam? Si haec omnium antiquissima haberetur, quo pacto textus *LXX* perturbatio explicaretur? Ex contrario facile textus dissipatus et perturbatus, quem exhibent *LXX*, emendari potuit in modum textus nostri *Samaritani*. Quocirca existimamus hoc loco primam lectionem ratione aetatis esse *Hebraicam*, postremam *Samaritanam*.

F. Hummelauer opinabatur sententiam quae posita est in lectione *Graeca* *Ex.* 12,40, validissime comprobari versiculo 16° capitis 15 *Geneseos*: "At strenuam confirmationem illorum 215 annorum reperis *Ge.* 15,16, ubi posterius Abraham redituri ex Aegypto praenuntiantur "quarta generatione" postquam eo commigraverint. Iamvero quamvis illis perantiquis temporibus liceat fortasse longiores triginta annis generationes assignare, at generationes saeculo longiores, ut scil. post 430 annos quarta generatio nondum effluerit, adstrui nequeunt. E contra pro annis 215 sufficiunt generationes quatuor, quae singulae minus habeant 60 annis." 1) Argumentum hoc, cum bona pace tanti viri, nihil prorsus nobis valet. Nam *generatio* respondet vocabulo Hebraico דֹר ($\sqrt{\text{דָּרַס}}$ = *circumire, in orbem ire*): *Dôr* autem accurate aetatem hominum significat, quae quidem temporibus patriarcharum inde ab Abraham et deinceps plusquam centum annorum considerari potuit. Similiter apud Romanos vocabulum: "saeculum" ([cf. *τέλειον*] $\sqrt{\text{seco}}$? — *sequor*? Exinde *sexus* — *secus*?), quod postea ad centum annorum spatium declarandum translatum est, olim hominum aetatem significabat. Quapropter P. Hummelauer a sententia sua discessit, ut videtur, quando in explanatione *Ge.* 15,16 assensus est Augustino Calmet scribenti: "Quo remotior est antiquitas, eo diuturnior est generationibus constituta periodus. Non inviti credimus, quatuor generationes hic tempus idem designare ac v. 13 post quadringentos annos" 2).

1) Hummelauer, *Commentarius in Exodum et Leviticum* (Parisiis 1897) 131.

2) Hummelauer, *Comment. in Genesim* (Parisiis 1908) 393.

Grave quidem negotium faceßsit nobis S. Paulus (*Gal.* 3,17), quem errasse dicere nefas est et ad *Ex.* 12,40, iuxta *Hebraicum*, prima fronte vix trahi potest. Apostolus demonstrans promissionem gratis Abrahæ datam lege non subverti, hanc quadringentis triginta post annis latam esse asserit. Promissio vero illa a Deo saepe repetita est usque ad descensum Jacob in Aegyptum (*Ge.* 46,2-4), aut certe usque ad venditionem Joseph (*Ge.* 35,9-12: cf. 48,3-4). Quapropter fieri potuit ut Paulus annos numeraret non a promisso quod factum est Abrahæ, sed ab ætate promissionis, quam 430 annis legem antecedere ex totidem annis commorationis Israelitarum in Aegypto merito colligitur. Quaerenti autem cur Apostolus, cui cordi erat vetustatem promissionis respectu legis ostendere, annos a prima promissione non numeraverit, respondere licet vim argumenti Pauli sitam esse non in promissionis antiquitate, sed in sola ipsius antecessione, quocirca Apostolum satis habuisse ad universum tempus promissionum respicere. Verum res non liquet omnino aperteque scripsit S. Hieronymus: "Supputandi in hoc loco anni ab eo tempore quo Dominus ad Abraham locutus est, dicens: *Et in semine tuo benedicentur omnes gentes* (*Ge.* 22,18), usque ad legislatorem Moysen: utrum quadringenti triginta sint, vel quomodo in Genesi ipsi Abrahæ Dominus polliceatur, quod post quadringentos annos de terra servitutis filii eius exituri sint. Non enim parva res est, et a multis quaesita, nescio an ab aliquo sit inventa" ¹⁾.

Nihilominus certo testimonio *Geneseos* 15,13 et testimonio probabilissimo *Exodi* 12,40 (iuxta *Hebraicum*) testimonium dubium Pauli cedere debet; ita ut cum longe plerisque, Hieronymo duce, teneamus Pharaonem per quadringentos et triginta annos populum Dei captivum tenuisse ²⁾.

§ 5 AETAS THEOCRATICA

AB EXODO AD INITIUM AEDIFICATIONIS TEMPLI

1. *Ex* 1 *Re.* 6,1, *hebraice*, domus Domini coepit aedificari anno 480° egressionis filiorum Israel de terra Aegypti, qui annus erat 4us regni Salomonis. "Factum est ergo quadringentesimo et octogesimo anno egressionis filiorum Israel de terra Aegypti, in anno quarto, mense Zio

1) *Comment. in ep. ad Gal.* 3,17. *ML* 26, 390.

2) S. Hier. in *Joel.* 3,19. *ML* 25, 987.

(ipse est mensis secundus) *regni Salomonis super Israel, aedificari coepit domus Domino.*"

2. Apud LXX interpretes ibidem loco quadringentorum octoginta legitur 440.
3. Flavius Joseph huic ipsi temporis spatio bis assignat annos 592 (*Ant.* 8,3,1 et 10,8,5), bis vero 612 (*Ant.* 20,10,1, c. *Ap.* 2,2).
4. Denique liber *Judicum* quartam annorum summam referre videtur. (Vide *Tab.* III).

Critici recentiores, fere omnes, numerorum libri *Judicum*, ad historiam quod attinet, nullam rationem habent; cum propter frequentiam numeri 40 evidenter, ut dictitant, arte confecti appareant¹⁾.

Enimvero decem numeri scripti inveniuntur qui ad numerum quadragenarium trahi non patiuntur! Ac mirus est modus quo interpretes isti suam sententiam tuentur; numeros minores partim expungunt, partim simul copulant. Quadringenti octoginta anni in 1 *Re.* 6,1 respondent, ut dicunt, accuratissime duodecim generationibus quadraginta annorum. Etenim si anni oppressionum vel dominatum exterorum aut non supputantur, aut annis *Judicum*, qui ordine subsequuntur, iam inclusi habentur "secundum Judaeorum traditiones"²⁾ atque anni *Judicum* minorum simul cum quattuor annis Salomonis coniunguntur, obtinentur duodecies anni quadraginta.

En res uno in conspectu a P. Lagrange explicata:

"Désert	40
Othoniel	40
Ehoud	80
Baraq	40
Gédéon	40
Samson	20
Eli	20
David	40
Petits juges et jusqu' à la 4 ^e année de Salomon	80
	400

1) Cf. e. gr. C. F. Burney, *The Book of Judges* (London 1918) LIV.

2) Cf. Eusebius, *Chronic.* MG 19,385 s.

Il reste 80 ans pour Josué et Samuel : on n' hésitera guère à leur donner à chacun 40 ans. . . . Ce ne sont point des chiffres précis, la nature ne marche pas par périodes de vingt, de quarante ou de quatre - vingts ans, cela saute aux yeux" ¹⁾).

Quam sententiam, olim, quasi iisdem verbis, a Th. Nöldeke ²⁾ et deinde a Krey ³⁾ propositam, J. M. Lagrange a G. F. Moore ⁴⁾ fideliter accepit ⁵⁾).

Iudicatus Abimelech (per tres annos) non computatur, quia, ut aiunt, postea in textum irrepsit, aut certo quia usurpator erat, re tamen quia duplicem numerum quadragenarium corrumpere; iudicatus Heli viginti anni, iuxta LXX, tribuuntur utiis simul cum annis Samsonis numerus quadragenarius efficiatur; ducatus Josue et Samueli, dempto Saulo, quadraginta anni libidine adscribuntur. Omnibus sane manifestum est ex qua parte artificium habeatur, utrum ex S. Scriptura an potius e mente criticorum ⁶⁾).

Aliqui numeri libri *Judicum* fortasse rotundi sunt seu plurimi minimique; sed nullum ex ipsis vestigium numeri cyclici exhibet.

In primis numerum quadragenarium, qui frequenter in SS. Litteris, etiam extra librum *Judicum*, legenti occurrit, non esse ubique omnino definite accipiendum concedimus. Vix enim credibile est tot res numero quadragenario reapse contineri! Sed sine ullo argumento haud pauci docent numerum 40 in S. Scriptura exprimere quantitatem plus minusve magnam, quae multum quoque a 40 distet. Nos quidem opinamur numeros quadragenarios pluries hanc ipsam quantitatem accurate exprimere, interdum vero ad eam notam adeo, sive excessu sive defectu, accedere, ut in summa subducenda pro 40 recte supputari possint.

1) *Le livre des Juges* (Paris 1903) XLII s.

2) *Untersuchungen zur Kritik des A. T.* (Kiel 1869) 188-198.

3) *Zur Zeitrechnung des Buches der Könige*, in: *Zeitschr. f. Wissensch. Theol.* 20 (1877) 404-408.

4) *A critical and exegetical Commentary on Judges* (Edinburgh 1908) XXXVII-XLII.

5) Hoc tantum inter Nöldeke et Moore interest, quod ille iudicatus Heli loco 20 addit 40 annos, et Samueli pro 40 tribuit 20.

6) "Un autre point de vue est, peut-être - pergit P. Lagrange, auctore Bousset - encore plus frappant que celui de douze générations. Si nous ajoutons aux 480 ans les vingt années qui ont précédé la dédicace du Temple (1 Re. 6,38; 7,1) nous avons le chiffre rond de 500 ans, moitié du millénaire. Or le second temple a été bâti la sixième année de Darius, soit vingt ans après le retour de l'exil, ce qui donne derechef 500 ans, cependant depuis la 4e année de Salomon. De toutes manières on voit que de pareils chiffres ont le caractère de cycles: il doit être permis de raisonner à leur égard comme pour les généalogies de Saint Matthieu qui sont choisies arbitrairement pour marquer les grandes époques." *Lib. laud.* p. XLIV. Verumtamen inter annum quartum Salomonis (969/8 A. C.) et annum sextum Darii (515 a. C. i. e. non viginti, sed viginti tribus post reditum ex exilio) effluxerunt anni non 500, sed 454/3!

De tempore igitur Judicum quatuor vel quinque sunt testimonia inter se discrepantia: quodnam verum est?

Numerus verus quem memoriae tradidit auctor 1 *Re.* 6,1 fuit, ut opinamur, 480; hunc enim, praeter *TM* et *Vg.* referunt quoque *Lucianus* in sua editione versionis *LXX*, *Aquila* et *Symmachus*, atque scriptores de re biblica vix non omnes recipiunt¹⁾.

Flavius Josephus sibi non constat (592.612) et ex libro *Judicum* nobis videtur suis ingenio indulgentior supputasse.

Summa autem annorum quae supra ex numeris libri *Judicum* effecta est, incertissima habetur. Numeri scilicet libri *Judicum*, cum in ipsos generatim textus *Hebraicus* et omnes versiones conspirent, corrupti dici nequeunt²⁾, aetas oppressionum et singulorum Judicum accurate refertur; at num oppressores omnes et Judices liberatores ex rerum vicissitudinibus atque ordine temporum recenseantur nescimus; quin etiam probabilissimum est interdum plures Judices simul in diversis Palaestinae partibus munere suo functos esse, alias quo tempore aliquae tribus ab hostibus affligerentur eodem reliquas iucunda quiete frui esse. Etenim *Jdc.* 10,7 affirmatur Jahweh tradidisse filios Israel, quod iniquitates nimias patravissent, in manus *Philisthiim*³⁾ et filiorum *Ammon*. Exinde nonne verisimile est duas illas oppressiones et liberationes per Jephthe (*Jdc.* cc. 11-12) et Samson (*Jdc.* 13-16) circa eandem aetatem factas esse? Eo vel magis quod in *Jdc.* 10,7 prius commemorantur *Philisthiim*, in narratione vero subsequenti priorem locum tenent *Ammonitae*. Porro Jephthe (*Jdc.* 11,26) ab Hesebon, urbe *Amorrhaeorum*, capta (cf. *Nu.* 21,21-25) usque ad sua tempora trecentos annos effluxisse affirmat, cum ex libro *Judicum*, si anni omnes qui ipso referuntur subducerentur, a Moyse ad Jephthe non trecenti, sed plusquam trecenti quinquaginta transiissent.

J. Hontheim chronologiam Judicum ingeniose explicat: 1. Demonstrat a) viginti quinque annis, quos Josephus ducatu Josuae adscribit, comprehendi etiam dies multos seniorum;

1) Cf. C. F. Burney, *Notes on the hebrew Text of the Books of Kings* (Oxford 1913) 61. — J. M. J. Lagrange, *Le livre des Juges*, p. XXXIX. — G. F. Moore, *Juges* 2, p. XXXVIII. — J. Hontheim, *Die Chronologie der Richterzeit in der Bibel und die ägyptische Chronologie*, in: *ZfKT* 37 (1913) 80 s. — Zschokke-Döller, *Historia sacra Veteris Testamenti* 7 (Vindobonae 1920).

2) Cf. J. Hontheim, *diss. laud.* 76-82.

3) Nomen "*Philisthiim*" esse hic a quodam redactore interpolatum, ut affirmatur e. gr. in: *La Bible du Centenaire* 1,2 (Paris 1923) 63, nullo vero argumento probari potest.

- b) quadraginta annos, de quibus S. Paulus in *Act.* 13,21, effici ex iudicatu Samuelis coniuncto cum regno Saulis. Cf. *Jos. Ant.* 6,14,9, ubi Saulus dicitur regnasse cum vivebat Samuel annos duodeviginti, et post mortem eius biennium ¹⁾).
2. Deinde ponens, quod probabilissimum habemus, bella cum Philisthaeis in parte australi-occidentali Palaestinae sub Samsone et Heli in universum eodem tempore, quo bella cum Ammonitis in regione transiordanica sub Jephte, gesta esse, de tota summa libri *Judicum*, nimirum 598, detrahit annos centum (i. e. 40 annos oppressionis Philisthaeorum + 20 annos iudicatus Samsonis + 40 iudicatus Heli) cf. *Tab.* XI.
3. Demum contendit, quod certo constat pro aetate regum, annos fractos bis supputatos esse i. e. una cum annis numeri superioris et iterum cum annis numeri subsequentis. Ex quo fit ut anni ex 498 ad 480 iure redigantur, atque testimonium 1 *Re.* 6,1 mire confirmetur.
- Quidquid est de hac opinione, cuius similem antea D. Palmieri ²⁾ et R. Cornely ³⁾ adoptaverant, quaeque solida probabilitate non caret, numerum 480, qui 1 *Re.* 6,1 exhibetur, respuere non licet.

Contra 1 *Re.* 6,1 nonnulli obiiciunt *Act.* 13,19 s., ubi Apostolus sermonem habens Antiochiae Pisidiae docere dicitur aetatem *Judicum* a Josue ad Samuelem quadringentos quinquaginta annos comprehendisse: *Deus plebis Israel*. — ita clamat S. Paulus — *elegit patres nostros, et plebem exaltavit cum essent incolae in terra Aegypti, et in brachio excelso eduxit eos ex ea, et per quadraginta annorum tempus mores eorum sustinuit in deserto. Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum.* Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσιν τετρακοσίσι καὶ πεντήκοντα⁴⁾ ἔδωκεν [αὐτοῖς] κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφῆτου (*Act.* 13,17-20). Ita *ς* (i. e. textus Graecus receptus) cum *DEHLP*, item *d* (i. e. versio Latina codicis Cantabrigensis) et versiones Syriaca et Aethiopica. Hanc ipsam lectionem ceteris potiore habet F. Blass ⁵⁾. Verumtamen codices Graeci principales, *α* ABC cum versionibus *Vg. Sah., Bohair.,* et *Arm.* notam illam chronologicam ad historiam

1) Quod quidem omnino verisimile est cum Samuel dicatur iudicasse Israel *cunctis diebus vitae suae* (1 *Sa.* 7,15), atque inter mortem ipsius et obitum Saulis brevissimum spatium temporis, ut videtur, interfuerit. (Cf. 1 *Sa.* 25,1; 28,3-20). Etiam in versiculo corrupto 1 *Sa.* 13,1 Saul traditur duobus annis regnasse super Israel.

2) *De veritate historica libri Judith aliisque SS. Scripturarum locis* (Galopiae 1886) 145-163.

3) *Historica et critica Introductio in U. T. Libros Sacros* 2, 1² (Parisiis 1897) 224-227.

4) dat. pro accus. temporis ut in *Act.* 8,11.

5) *Acta Apostolorum. Editio philologica* (Göttingen 1895) 149 s.

praecedentem revocant: *Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum* ὡς ἔτισιν τετρακοσίοις καὶ πενήκοντα. καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκεν κριτὰς ἕως Σαμωνῆλ [τοῦ] προφήτου. Quae est lectio in editiones criticas, v. g. a C. Tischendorf (editio 8^a critica maior), F. Brandscheid³ (1907), von Soden (1913), E. Nestle (ed. Graec.-Lat.⁶, 1921), H. Jos. Vogels² (1922) recepta. — A quo equidem termino isti 450 anni numerandi sint non patet; alii a nativitate Isaac, alii, multo maiore cum probabilitate, a descensu Jacobi in Aegyptum¹⁾ incipiunt: sed ad Judicum aetatem referri nequeunt.

§ 6 AETAS REGUM

AB INITIO AEDIFICATIONIS TEMPLI AD EXSILIUM BABYLONICUM

S. Scriptura diligenter annos quibus unusquisque rex regnavit refert. Utinam singuli numeri sine controversia constarent! Verum et isti magnam in controversiam vocantur.

Mortuo Salomone, regnum divisum est in duo, septentrionale seu Israel et meridionale seu Juda. Nunc vero, si annorum biblicorum unius et alterius regni ab anno 4° Salomonis ad expugnationem Samariae ratio subducitur, inveniuntur pro regno Juda anni 296, pro regno autem Israel anni 277 et 7 menses. Insuper numeri sacri documentis profanis repugnare videntur. Nam si ponamus, e. gr., ut nunc fere inter omnes constat, annum quartum Salomonis incidisse in annum 969 a. C., Samaria, quae ex monumentis litterarum certissimis deleta est anno 722/1 a. C., secundum supputationem annorum Juda subversa esset a. 674, et secundum supputationem annorum Israel a. 692. Quapropter iam pridem S. Hieronymus numeros biblicos negligendos esse censebat: “Relege omnes et Veteris et Novi Testamenti libros — ita S. Doctor ad Vitalem presbyterum — et tantam annorum reperies dissonantiam et numerum inter Judam et Israel, id est, inter regnum utrumque confusum, ut huiuscemodi haerere quaestionibus, non tam studiosi, quam otiosi hominis esse videatur”²⁾. Etiam nunc plures doctores in historia regum Israel et Juda rationem temporum graviter confusam depravatamque esse tenent. Ut aliquot commemoremus, M. Hetzenauer scribebat:

1) Ita ut pro commoratione in Aegypto numerus ponatur solidus 400, dein 40 anni peregrinationis in deserto et circiter 10 anni bellorum post ingressum in Chanaan computentur. Cf. J. Knabenbauer, *Comment. in Act. Ap.* (Parisiis 1899) 230 s.

2) *Ep. 72. ML 22, 676.*

“Chronologia regnorum Israel et Juda ex fontibus, qui nobis nunc praesto sunt, determinari nequit. Nam numeri qui in sacris libris exhibentur, non solum cum documentis profanis non congruunt, verum etiam inter se pugnant, uti ex tabulis sequentiibus elucet. Quae cum ita sint, numeros corruptos dicamus oportet. Quomodo autem emendandi sint, non liquet, uti quilibet in commentariis catholicorum et acatholicorum in librum Regum et librum Paralipomenon conscriptis videre potest”¹⁾ A. Deimel numeros biblicos inter se discrepare non affirmavit tantum, sed necessaria mathematicorum ratione ostendit²⁾. Hoc idem edicit Franc. Xav. Kugler in volumine recentissimo³⁾.

Longe Richardo a' S. Victore alia mens erat. Ipse enim commentationem ad B. Bernardum abbatem Claraevallensem “*De concordia temporum regum conregnantium super Judam et super Israel*” exordiens, haec docebat: “In his quae in libro Regum de diuturnitate vel varia successione regnantium dicuntur, multa ut dicis, contrarietas inesse videtur: unde et numerorum computatio vitio scriptorum corrupta putatur. Unde et antequam de his iuxta petitionem tuam aliquid scriberem per Judaeos Judaeorum scripta consului, et tam eorum scripta quam nostra in unam sententiam concurrere didici. Constat itaque apud me quod in his nulla contrarietas sit quamvis et ipsis hucusque veritas ipsa latuerit. Absit ut credam quod in divinis Scripturis veritas uspiam adeo oberraverit, ut omnino recuperari non possit!”⁴⁾ Atque duobus principiis (I: annum duobus regibus, nimirum successori et praedecessori, communem Scripturâ illi attribui, qui maiorem illius anni partem obtinuerit, et II: in conregnis, quae tunc temporis non ignota fuerint, annos regni attribui interdum alterutri regnanti, interdum utrique) omnes numeros biblicos concinere demonstravit.

“In primis itaque sciendum quod, cum legitur rex aliquis tot vel tot annos regnasse, non sic semper oportet intelligere, quasi ultimum regni sui annum quisque ita compleverit, ut ad eius completionem nulla diminutio superfuerit. Sed si ille annus qui inter successorem et praedecessorem dividatur neutri illorum ascriberetur, de collectionis summa pars magna veritati detraheretur. Satis ita congrue et compendiose ad devitandas minutias annum duobus communem Scriptura illi attribuit, qui maiorem illius anni partem obtinuit. Item si diligenter

1) *Theologia biblica* (Friburgi B. 1908) 290 s.

2) *Chronologia V. T.* (Romae 1912) 102-105.

3) *Von Moses bis Paulus* (Münster 1922) 154-171.

4) *ML* 196, 241.

SPECIMEN EXCERPTUM EX "SYNCHRONISTIC TABLE
OF THE KINGS OF JUDA & ISRAEL" DOMINI KLEBER¹⁾

IN BIBLICA 2 (1921) 28—29.

					Ozias		ante C. n.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																											
--	--	--	--	--	-------	--	---------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

1) Numeri romani signant *chronolog. schemat.*, arabici exprimunt *chron. actual.*

attendimus, inveniēmus non certo frequens fuisse illis temporibus, quod in nostris saepe actitari videmus. Videmus saepe quod reges filios suos, dum adhuc vivunt, coronant, ut subditorum contradictionem et rebellionem praeveniant. . . . Et notandum quod tempora conregnantium quandoque attribuuntur soli patri quandoque filio soli, quandoque tam filio quam patri" ¹⁾

Primum quidem principium Richardi non est verum, neque summa annorum, quam ipse subduxit pro spatio temporis inter schisma regni et excidium Samariae, recta est, cum, loco 255 annorum, circiter 210 effluxerint; sed alterum nuper Alberto Kleber basim, ut videtur, suppeditavit ad rationem proponendam qua numeri, in chronologia regum dissonantes, inter se mire conciliantur. Hic enim Auctor clarissimus omnia, sine textus sacri emendatione, in chronologia regum Israel et Juda explicat, contendens:

1. annum unum eundemque, quo rex obiit et successor thronum ascendit, in Scriptura plerumque bis supputari, i. e. ut extremum annum regis prioris et primum regis alterius.

2. In regno Juda annos supputatos esse ab initio anni sacri, i. e. a 1 Nisan; in regno autem Israel ab initio anni civilis, i. e. a 1 Tišri.

3. Admittenda esse interregna et

4. conregna.

5. Annos illius regis qui fuerit aliquandiu conregnans, seu socius decessoris sui, aut explicite aut implicite bis supputari, nimirum a die qua socius imperii factus est (*actual chronology*) et a die qua regnare coepit solus (*schematic chronology*). In hoc autem extremo principio, quod derivatum esse opinamur ex altero Richardi, dom. Kleber ponit clavim ad difficultates chronologicas aetatis regiae solvendas ²⁾. Re quidem vera ipse omnes numeros biblicos textus masorethici defendit; sed decretum illud quintum aliquando, ut nobis videtur, nimis cogit; nam, verbi gratia, pro Ioatham Juda quattuor *chronologias schematicas* statuit, et viginti annos quos Scriptura tribuit regno Phacee (2 Re. 15,27), cum regnaverit solum per sex annos, docet eductos esse ex illo vigesimo anno Joatham schematico cui annus sextus Phacee respondeat. (Cf. Tab. IV).

1) Rich. a S. Vict. *ibid.* ML 196,241.

2) A. Kleber, *The Chronology of 3 an 4 Kings and 2 Paral.*, in: *Biblica* 2 (1921) 3-29; 170-205, cf. maxime p. 26 s.

Alii inducunt in textum sacrum nonnullas emendationes: J. M. Bover¹⁾ existimat summam annorum uniuscuiusque regis esse minuendam uno vel duobus annis, atque in synchronismo Azariae loco vigesimi septimi anni Jeroboam legendum esse 15um 2). — O. Hellmann³⁾ minuit annos regnorum Azariae (36), Manahem (7), Phacee (6) et Achaz (15); insuper undecim synchronismos corruptos esse tenet⁴⁾. — J. Hontheim⁵⁾ synchronismum Azariae, qui dicitur regnare coepisse anno 27° Jeroboam (IIⁱ), putat esse auctum supra veritatem decem a scriba legente עשר + שבע (=7+20) loco עשר + שבע (=7+10); dein habet synchronismos duos Osee liberiores, quia primus annus Osee proprie vereque 14° Achaz respondeat, et annus 20us Joatham a scriptore confictus sit, ut initium regni Osee non solum ab impio Achaz, sed etiam, ac in primis, a pio Joatham repeteret⁶⁾.

A. Kleber, omnes omnino numeros textus Hebraici hodierni rectos esse contendens, forsan veritatem chronologiae regiae verbis auget, at certe, ut nostra fert opinio, eam ipsam extra modum extenuat F. X. Kugler quando, e gr., nimia cum subtilitate annitur ut plerosque synchronismos a scribariis oscitantibus depravatos esse ostendat⁷⁾. Ratio enim temporum aetatis regiae veteribus quidem penitus confusa videbatur, sed nunc ea iam adeo clarescit, ut vix non omnis explicetur, verissimeque P. Hellmann scripserit: "*possumus chronologiam librorum Regum in genere certam tenere*"⁸⁾, quia, ut, post Bover et Hellmann, scite demonstravit Hontheim, "*Numeri annorum, qui libris Regum referuntur, congruunt inter se ac conveniunt cum scriptoribus antiquis et archaeologorum inventis*"⁹⁾. Quorum investigationes clara domini Kleber disputatione saepe complentur¹⁰⁾.

1) *La cronologia de los reyes de Juda y Israel*, in: *Razón y Fe* 37 (1913, 3) 5-20.

2) *Ibid.* p. 1-16.

3) *De Chronologia librorum Regum*, Romae 1914.

4) Cf. *ibid.* p. 238-741.

5) *Die Chronologie des 3. und 4. Buches der Könige*, in: *ZfKT* 42 (1918) 463-482; 687-718.

6) Cf. *ibid.* p. 696. 698.

7) *Von Moses bis Paulus* (Münster 1922) 155.

8) *De chronologia librorum Regum* (Romae 1914) 173.

9) *Die Chronologie des 3. und 4. Buches der Könige*, in: *ZfKT* 42 (1918) 717.

10) Aegre commemoramus Dominicum Argentieri, *La soluzione del gravissimo problema della cronologia biblica nel periodo dei Re*, in base ai dati della Bibbia e delle iscrizioni cuneiformi, Aquila 1913. Profecto nimia fuit ipsi fiducia et securitas! Nam synchronismos inter reges Israel et Juda, qui eodem iure ac reliqui numeri gaudent, non considerat vel, praeter quatuor, omnes habet falsos;

Postquam fontes inspeximus et omnia serio perpendimus ad veritatis detectionem haec statuimus quae nunc subicimus.

I. *Synchronismi* et anni singulorum regnorum iuxta aestimandi sunt, nam illi ex his proxime manarunt. Quocirca quaestionem chronologiae regiae non solvit qui synchronismos negligit quin eos ipsos falsos vel corruptos esse demonstraverit. Profecto nonnullae notae synchronisticae in textu nostro difficulter explicantur (Cf. ex. gr. 2 *Re.* 1,17 cum 2 *Re.* 3,1; 2 *Re.* 8,25 cum 2 *Re.* 9,29, et 2 *Re.* 15,30 cum 2 *Re.* 17,1); sed longe pleraeque haud dubie verae sunt. (Cf. *Tab.* V).

II. Ab auctore librorum *Regum* et *Chronicorum*, quemadmodum ab Hebraeis in universum, anni pars saepe computata est pro toto anno. Re quidem vera si excipiuntur reges qui per annum integrum non regnarunt, regno ceterorum omnium anni integri tribuuntur. Nunc vero reges ferme quadraginta per annos plenos populo praefuisse non est verisimile. Porro contrarium deprehenditur in ipsa S. Scriptura: e. gr. Abia, qui regnare coepisse dicitur anno 18° Jeroboam et per *tres annos* regnasse traditur, successorem habuit Asam anno 20° Jeroboam; ex quo fit ut Abia rex per tres annos solidos non fuerit. Similiter Nadab, qui regnare coepit anno 2° Asae et regnasse notatur *duobus annis*, a Basa anno 3° Asae interfectum esse legimus. Ergo duo anni regni eius imperfecti fuerunt.

III. Idem annus proinde saepe bis supputatus est, nimirum ut novissimus regni superioris vel antecedentis et primus regni inferioris vel subsequentis. Ex. gr. auctor 1ⁱ *Regum* narrat Basam regnum obtinuisse anno 3° Asae, Achab autem regnare coepisse 38° Asae; inter Basam igitur et Achab 35 anni effluerunt; sed ecce pro eodem spatio temporis idem conscriptor annos regni 38 ($24 + 2 + 12$) supputat. (Cf. *Tab.* V). Num est ibi corruptio numerorum? Minime sane; adest tantummodo computatio secundum numeros plenos, seu secundum *systema praenotationis*, id est unus idemque annus, qui mutatione regis fractus est, accensetur regno decessoris et praenotatur regi successorii. Qua quidem ratione constanter supputati sunt anni utriusque regni Israel et Juda usque ad Samariam deletam.

dein absque ullo argumento critico textum sacrum mutat, cum annos regni Azariae ex 52 ad 22, et annos regni Phacee ex 20 ad 3 redigat, atque Samariam expugnatam esse dicat non anno nono Osee et sexto Ezechiae, ut narrat Scriptura, sed anno decimo tertio Achaz et undecimo Osee. Cf. *ibid.* p. 26.27.32.

In regno Juda, a Samaria deleta ad concremationem Jerusalem, anni regnorum supputati sunt methodo Assyriaca, nempe ex novo anno initium uniuscuiusque regni subsequente (*systema postnotationis*). Assyrii enim distinguebant initium regni a primo anno regni, qui incipiebat primo die novi anni proxime venturi.¹⁾

IV. Apud Israelitas vel Judaeos certo fuerunt interdum *conregna*. E. gr. Salomon traditur unctus esse in regem ante mortem Davidis (1 Re. 1,28-40), atque scimus Joatham filium Azariae, regis Judae, regnasse loco patris vel cum patre, qui leprosus factus erat (2 Re. 15,5; 2 Chr. 26,21). Item ex Sacris Litteris verisimiliter Asa duobus annis ante mortem, cum graviter aegrotasset, regnum consociavit cum Josaphat, filio suo. Cf. 2 Chr. 16,12 s.: "*Aegrotavit etiam Asa anno trigesimo nono regni sui, dolore pedum vehementissimo, et nec in infirmitate sua quaesivit Dominum, sed magis in medicorum arte confisus est. Dormivitque cum patribus suis: et mortuus est anno quadragesimo primo regni sui.*" Quibus verbis satis ostenditur Asam a morbo illo numquam convalescere, sed post duos annos aegritudinis tandem mortuum esse.

Praeterea quinque vel sex alios reges aliquanto ante supremum diem participes et socios imperii fecisse filios suos, throni heredes legitimos, S. Scriptura numeris annorum satis significat. Qui quidem mos consociandi, omnino naturalis, positâ sententiâ nostrâ non magis invaluit quam spatio plurium saeculorum in duobus regnis fieri potuit.

Exstitisse autem *interregna*, quae proprie dicuntur, non constat.

Unicum exemplum interregni haberetur inter Zambri et Amri, si Scriptura quae affirmat Amri regnare coepisse anno 31° Asae, cum decessor suus mortuus sit anno Asae 27°, non subiceret illum ipsum regnasse 12 annos et successorem habuisse anno 38° Asae. Certe Amri non regnaverit 12 annos nisi ceperit anno 27° Asae. Scriptura autem asserit eum regni gubernacula suscepisse anno 31° Asae, quia per quattuor annos cum Thebni de regno concertavit. Cf. 1 Re. 16,21 s.: "*Tunc divisus est populus Israel in duas partes: media pars populi sequebatur Thebni filium Gineth, ut constitueret eum regem: et media pars Amri. Praevaluit autem populus, qui erat cum Amri, populo qui sequebatur Thebni filium Gineth: mortuusque est Thebni, et regnavit Amri.*"

V. Ex huiusmodi lege consociationis duplex annorum regni supputatio sponte orta est, nimirum ab anno quo quis socius regni factus est, et ab anno quo ille ipse coepit regnare solus. Cuius rei exemplum certum, ut nostra fert opinio, habetur in historia Amri. Hic enim dicitur

1) Cf. e. gr. *The black obelisk Salmanasar III*, lin. 22-26.

initium regnandi fecisse anno 31° Asae, et successorem habuisse anno 38° Asae. Ergo ille regnavit, si diutissime, octo annos; sed ecce secundum summam pleniorē, qua supputantur quattuor anni regni divisi inter ipsum et Thebni (cf. *Tab. V*), ascribuntur ei duodecim anni regni. Quod cum ita sit, plura iam clarescunt: ex. gr. cur Josaphat, qui ex synchronismo tantum vigintitres annos regnavit, dicatur regnasse viginti-quinque; cur Achaz tradatur regnasse sexdecim annos, cum ex synchronismo rex fuerit solum sex septemve annos; et Phacee, qui ex synchronismo regnavit ferme sex annos, rex exhibeatur per viginti annos.

Simili ratione componuntur inter se duo synchronismi pugnantes Osee (2 *Re.* 15,30; 17,1), quia annus, in opinione positus ¹⁾, 20us a die quo Joatham socius regni factus est, respondet accurate anno 12° ab initio consociationis Achaz.

Ut Phacee autem regnaverit 20 annos necesse est ponamus regnum ei delatum esse saltem anno 185° post schisma, quo anno mortuus est Jeroboam II. Numquid Phacee socius fuit quattuor regum, qui solio regio potiti sunt proxime ante ipsum? Id Scripturae repugnat; at nihil vetat quominus ponamus Phacee, mortuo Jeroboam II, instante bello civili, statim regnum affectasse, et quamvis usque ad annum post schisma 198 alii re imperium tenuerint, ipsum tamen, cum rex creatus sit, regem habitum esse ex anno 185 ²⁾.

Porro interdum summa annorum regni, de qua anni consociationis demendi essent, in synchronismis, nescimus utrum ex licita auctoris fictione an ex errore librarii, integra supputata est. Verbi gratia Joram Israel, qui vere regnare coepit anno 18° Josaphat, ex 2 *Re.* 1,17 rex creatus est anno 2° Joram Juda, qui quidem synchronismus rectus est, si duodecim anni Amri ex anno 31° Asae numerantur; nam, hac re admissa, inter 31um Asae et 2um Joram in regno Juda fluxerunt anni triginta sex, quot scilicet elapsi sunt inter mortem Zambri et initium regni Joram in regno Israel. (Cf. *Tab. V*).

Nullam vero rationem historicam vel probabilem detegimus qua Azarias dicatur regnare coepisse 27° anno Jeroboam (II), nimirum duodecim vel tredecim annos post Amasiam, cum ex summa annorum regni sui certe fuerit ipsius Amasiae socius per plures annos.

1) Re quidem vera Joatham, rex Juda, post sexdecim annos regni mortuus est (2 *Re.* 15,32-38).

2) Cf. J. Bover, *disp. laud.* in: *Razón y Fe* (1913, 3) 11 s.

VI. Hebraeis duplex fuit anni exordium, nimirum 1 Nisan (= Mart.—April.) et 1 Tišri (= Sept.-Oct.). Cf. *Ex.* 12,2; 23,16; 34,22. Atque annos regum Juda non ex eodem initio ex quo anni regum Israel supputatos esse probatur ipsis synchronismis. Nam secus, ex. gr., non intelligeretur quomodo Jeroboam I postquam regnaverit 22 annos, successorem acceperit, ut ita dicamus, anno 2° Asae, qui regnare coeperat anno Jeroboami 20°. Item Joram, rex Juda, regnare coepit anno 5° Joram, regis Israel, regnavit octo annos et successorem accepit Ochoziam anno 11° et 12° Joram (Israel). Atqui regnum Ochoziae non respondet anno decimo secundo Joram nisi ponas anni principium aliud fuisse in Israel ac fuit in Juda ¹⁾. Quod cum ita sit, quaeritur utrum regnorum habuerit primum anni mensem Nisan. P. Hellmann ²⁾ disputatione longiore necnon D. Kleber ³⁾ probant caput anni in regno Israel fuisse autumnum et in regno Juda mensem Nisan. J. Hontheim vero, Chronologiâ biblicâ eruditissimus, in contrariam sententiam discedens, existimat in regno aquilonali annum novum dicatum esse primo die Nisan, in regno autem australi primo die Tišri ⁴⁾. Nos autem sententiae dominorum Hellmann et Kleber, utpote longe verisimiliori, adstipulamur ⁵⁾.

Etenim, ut quod opinamur duobus saltem argumentis demonstremus, auctor voluminis *Chronicorum*, qui certe, omnibus fatentibus, fuit ex Juda, *tempus egressionis regum* (ad bellandum) nempe ver aperte appellat *initium anni* (1 Chr. 20,1: cf. 2 Sa. 11,1), cum ex parallelismo perfecto idem valeat pro ipso locutio לעת תשובת השנה ac לעת צאת המלכים ⁶⁾. Atque apud Jer. 36,22 legimus regem Joakim sedisse in domo hie-mis ad focum mense nono.

1) F. X. Kugler contendit initium anni tum in regno Israel cum in regno Juda unum fuisse i. e. novilunium Nisan. *Von Moses bis Paulus*, p. 142-145; cf. p. 501. At argumenta, quae ipse affert, quantum equidem iudicare possumus, rem non evincunt.

2) *Lib. laud.* p. 91-113; 258-261.

3) *Disp. laud.* in: *Biblica* 2 (1921) 17-21.

4) *ZfKT* 42 (1918) 478-481.

5) Argumentum, quod A. Kleber ducit e Talmude iure, ut opinamur, reicitur a F. X. Kugler; sed hic immerito non agnoscit vim rationis historicae. Nam verisimillimum est Jeroboam I (qui legem mosaicam aliâ simul cum novo cultu, novis festis, novo sacerdotio, substituerat) annum liturgicum cultus legitimi, qui 1 Nisan incipiebat, abolevisse et unicum initium anni fecisse diem 1am Tišri, ut erat probabiliter apud Patriarchas.

6) Cf. F. X. Kortleitner, *Archaeologia biblica* 2 (Oeniponte 1917) 673 s. P. Jüon, *Locutions hébraïques*, in: *Biblica* 3 (1922) 73 s.

Quibus normis observatis, de annis aetatis regiae haec dicenda sunt:

1. Omnes annorum numeri a regno divisoad Ochoziam in regno Juda et ad Joram in regno Israel veri sunt.

2. Numeri ab Ochozia et Joram ad Samariam deletam omnes satis facile explicantur, praeter duos synchronismos, nimirum Phacee et maxime Azariae; qui tamen non omnino veritati repugnant.

3. Anni regnorum Juda, post regnum Israel subversum, nulli difficultati obnoxii sunt.

§ 7 AETAS EXSILII

AB JEROSOLYMA INCENDIO DELETA (per Nabuchodonosor) USQUE AD
EXTREMUM EXSILIUM BABYLONICUM

Deus per os Jeremiae prophetae Israelitas servos fore, in Babylonia per 70 annos praedixerat: *Haec dicit Dominus exercituum: Pro eo quod non audistis verba mea: ecce ego mittam, et assumam universas cognationes Aquilonis, ait Dominus, et Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum: et adducam eos super terram istam, et super habitatores eius, et super omnes nationes, quae in circuitu illius sunt: et interficiam eos, et ponam eos in stuporem et in sibilum, et in solitudines sempiternas. Perdamque ex eis vocem gaudii et vocem laetitiae, vocem sponsi, et vocem sponsae, vocem molae, et lumen lucernae. Et erit universa terra haec in solitudinem, et in stuporem: et servient omnes gentes istae regi Babylonis septuaginta annis. Cumque impleti fuerint septuaginta anni, visitabo super regem Babylonis, et super gentem illam, dicit Dominus, iniquitatem eorum, et super terram Chaldaeorum: et ponam illam in solitudines sempiternas. Etc. (Jer. 25,8 s.)*

Idem vaticinium Jeremias misit postea de Jerusalem ad Judaeos exsules Babylone: *Quia haec dicit Dominus: Cum coeperint impleri in Babylone septuaginta anni, visitabo vos: et suscitabo super vos verbum meum bonum, ut reducam vos ad locum istum. (Jer. 29,10.)*

Prophetiam Jeremiae ob oculos habuit Daniel (2,2 s.), et Zacharias (1,12) atque eam impletam esse testantur auctores 2 Chr. (36,21-23) et libri Ezrae (1,1-4). Itaque:

De veritate numeri 70 annorum nullum est dubium criticum, at quum pluries et diversis temporibus Judaei in Babyloniam deportati sint, incertum est principium a quo numerentur. Aliqui dicunt eos computari debere ex tempore quo Jeremias primum exsilium 70 annorum vaticinatus est, nimirum ab anno 4° Joakim (= 1° Nabuchodonosor, *Jer.* 25,1) i. e. ab anno 18° vel 19° ante incensam Jerusalem; tunc enim, ut ex collatione *Jer.* 25,1 cum *Dan.* 1,1 s. colligitur, Jerusalem a Nabuchodonosor obsessa est, et plures Judaei Babylonem captivi translati sunt. Alii vero supputationem incipiunt ab urbe obsessa deletaque. Si loci Scripturae attente inspiciuntur altera interpretatio melius congruit cum *Zch.* 1,12 (qui 70 annos videtur numerare ab expugnatione civitatis sanctae ad aetatem suam i. e. 2um annum Darii I), prima autem ad reliquos locos explicandos magis accomodatur, ut in altera parte dissertationis nostrae apparebit.

§ 8 AETAS RESTITUTIONIS

AB EXITU CAPTIVITATIS BABYLONICAE USQUE AD RESTITUTIONEM CIVILEM-RELIGIOSAM PER EZRAM ET NEHEMIAM

Hoc temporis spatium S. Scripturâ (accurate: libris Ezrae-Nehemiae) pluribus notis chronologicis illustratur, eâdemque quaestioni gravissimae ortus datur. Etenim:

Ezr. cc. 7-8 refertur reditus Ezrae sacerdotis cum exsulibus multis e Babylonia in Judaeam; deinde cc. 9-10 describitur sollers Ezrae opera circa matrimonia mixta.

Libro autem *Nehemiae* (qui et Ezrae secundus appellatur) dicitur: Nehemiam, pincernam regis Persarum, a Susis venisse Jerusalem, muros urbis sanctae restituisse, legem Moysi iterum promulgasse etc. Nunc iam quaeritur utrum Jerusalem prior venerit Ezras an Nehemias. S. Scriptura videretur dubitationem omnem dirimere cum ex ordine referat:

1) Anno 7° *Artaxerxis* Ezram cum agmine exsulum in patriam rediisse (*Ezr.* 7,7);

2. Anno 20° *Artaxerxis* Nehemiam primo Jerusalem, tamquam satrapam, venisse et muros urbis extruxisse (*Neh.* 2,1; 6,15);

3) Anno 32° *Artaxerxis* Nehemiam reversum esse Susas (*Neh.* 13,6), et paullo post iterum Jerusalem vidisse (*Neh.* 13,6 s.).

Enimvero haec ipsa quaestionem gignunt. Historiâ Persarum tres reges nomine Artaxerxis traduntur (cf. *Tab.* VIII): de quonam ex illis

in volumine *Ezrae-Nehemiae* agitur? Insuper, Artaxerxes *Ezrae* estne ille idem *Nehemiae*?

Rerum biblicarum doctores diversimode respondent. Silentio praetermittentes eos qui fidem historicam libri *Ezr.-Neh.* negant, opiniones praecipuas in duas classes conferimus.

I^a Sententia ut fundamentum deliberationis sumit ordinem Scripturae, i. e. priorem facit *Ezram*, posteriorem *Nehemiam*.

II^a sententia ordinem S. Scripturae permutat i. e. expeditionem et opus *Ezrae* (*Ezr.* VII-X) collocat post missionem *Nehemiae* (*Neh.* I-XIII).

Utriusque autem fautores in duas partes diversas abeunt, nam alii alium Artaxerxem eligunt. Quae omnia in uno conspectu explicare placet.

I. PRIOR REDIIT EZRAS, POSTERIOR NEHEMIAS.

A. *Ezras* rediit an. 7° Artaxerxis Iⁱ = 459/8 a. C.

Nehemias rediit an. 20°

Artaxerxis Iⁱ = 446/5 a. C.

[Ita E. König¹⁾, K. Steuernagel²⁾, H. Cornill³⁾, Joh. Nikel⁴⁾, M. Seisenberger⁵⁾, F. Vigouroux⁶⁾, M. Hetzenauer⁷⁾, Cornely-Hagen⁸⁾, A. Fernández⁹⁾, F. X. Kugler¹⁰⁾ etc.]

B. *Ezras* rediit an. 7° Artaxerxis IIⁱ = 399/8 a. C.

Nehemias rediit an. 20°

Artaxerxis IIⁱ = 386/5 a. C.

[Ita ex. gr. D. B. Haneberg¹¹⁾, Fr. Kaulen¹²⁾, G. Hoberg¹³⁾.]

1) *Einl. in das A. T.* (Bonn 1893) 276.

2) *Einleitung* (Tübingen 1912) 428.

3) *Einl. in die Kanonischen Bücher des A. T.* (Tübingen 1913) 139 s.

4) *Die Wiederherstellung des jüdischen Gemeinwesens nach dem babylonischen Exil*, Freiburg i. B. 1900 (Est pars collectionis: *Biblische Studien*).

5) *Die Bücher Esdras, Nehemias und Esther* (Wien 1901) XVII s.

6) *Art. Esdras* apud Vigouroux, *Dict. de la Bible*, vol. 2 col. 1930.

7) *Theol. Biblica* 1 (Freiburg i. B. 1908) 337.

8) *Intr. (Compendium)* 8, 270.

9) *Epoca de la actividad de Esdras*, in: *Biblica* 2 (1921) 430-440.

10) *Von Moses bis Paulus* (Münster 1922) 215-233.

11) *Geschichte der biblischen Offenbarung* (Regensburg 1876) 428-437.

12) *Einleitung in die heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments* (Freiburg i. B. 1899) 69-73.

13) *Die Genesis* 2 (Freiburg i. Br. 1908) XLIX.

II. PRIOR REDIIT NEHEMIAS, POSTERIOR EZRAS.

A. Nehemias rediit an. 20° Artaxerxis Iⁱ = 446/5 a. C.

Ezras rediit an. 7° Artaxerxis IIⁱ = 399/8 a. C.

[Ita A. van Hoonacker¹), J. B. Pelt²), J. Touzard³), L. E. Browne⁴), S. A. Mercer⁵) et multi alii.]

B. Nehemias rediit an. 20° Artaxerxis IIⁱ = 386/5 a. C.

Ezras rediit an. 7° Artaxerxis IIIⁱ = 353/2 a. C.

[Ita ex. gr. J. M. Lagrange ante annum 1908.⁶) Cf. G. Maspero⁷].]

Ut patet duplex est problema, videlicet: 1) Utrum reditus mille et quingentorum exsulum, duce Ezra, adventum (duplicem) Nehemiae Jerusalem praecessit, an subsecutus est? 2) Quis fuit Artaxerxes Ezrae, quinam Nehemiae?

Primae quaestioni respondemus ordinem rerum a S. Scriptura exhibitum vero propiorem esse. Quod pluribus probamus testimoniis.

1) *Néhémie et Esdras. Une nouvelle hypothèse sur la chronologie de l'époque de la restauration juive*, in: *Le Muséon* 9 (1890) 151-183; 317-351; 389-401. — *Néhémie en l'an 20 d'Artaxerxès I, Esdras en l'an 7 d'Artaxerxès II: réponse à une Mémoire d'A. Kuenen, Gent 1892. — Zorobabel et le second temple; étude sur la chronologie des six premiers chapitres du livre d'Esdras*, in: *Le Muséon* 10 (1891-1892). — *Nouvelles études sur la restauration juive après l'exil de Babylone*, Louvain 1896. — *Notes sur l'histoire de la restauration juive après l'exil de Babylone*, in: *RB* 10 (1901) 5-26; 175-199. — *Les douze petits prophètes* (Paris 1908) 696 s. — *Une communauté Judéo-Araméenne à Elephantine, en Egypte, aux VIe et Ve siècles av. J. C.* (London 1915) 21-23.

2) *Histoire de l'A. T.* 2e (Paris 1912). 385-387.

3) *Les Juifs au temps de la période persane*, in: *RB* 12 (1915) 112.

4) *Early judaisme* (Cambridge 1920) 177-181.

5) *The life and growth of Israel* (Milwaukee 1921) XIV, 129-132.

6) *Néhémie et Esdras: La mission de Néhémie antérieure à celle d'Esdras; les deux missions sous les rois Artaxerxès II et Artaxerxès III*, in: *RB* 3 (1894) 561-585. — *La question Néhémie et Esdras*, in: *RB* 4 (1895) 186-202. Ipse postea amplexatus est sententiam domini van Hoonacker: cf. *RB* 14 (1908) 343; 23 (1914) 302.

7) *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique* 3 (Paris 1899) 786-788, et *Hist. ancienne des peuples de l'Orient* ¹¹ [unum volumen] (Paris 1912) 785-790. — Maspero ponit Nehemiam sub Artaxerxe II, Ezram vero, chronologiam Ezr. 7-10 negligens omnino, affirmat reliquisse Babyloniam ad annum 369/8 i. e. post reditum Nehemiae ad regem Persarum (372), sed ante alterum Nehemiae adventum Jerosolycan.

1. Testimonium auctoris seu scriptoris libri Ezrae-Nehemiae.

Textus libr. *Ezrae-Nehem.* in omnibus codicibus hanc ipsam rerum gestarum successionem quam nunc in *Vg.* videmus, refert. Partium itaque dispositio auctori sacro tribuenda nobis videtur. Nunc vero nulla invenitur ratio quâ ille vir historicus, cui factorum chronologia sive cognitione eorum proxima sive monumentis illius aetatis aequalibus (ut ex libro colligitur) nota erat, ordinem rerum chronologicum vel historicum inverterit.

2. Nehemias, quum Jerusalem primum venerit, probabiliter plures ibi reperiit ex iis qui sub Ezra e Babylonia redierant.

1) *Mešullam* *Neh.* 3,4; 8,4; 10,7; = *Ezr.* 8,16

2) *Hattuš (ben-Hašabneja)* „ 3,10; cf. 10,4; 12,2 s. (9,5) *Ezr.* 8,2

3) *Hašabja*, coniunctus cum Levitis *Neh.* 3,17; „ 8,19

4) *Daniel*, sacerdos „ 10,6; „ 8,2

3. Ezras, cum Nehemias praefectus (נָחֶמְיָא = *satrapes*) Juda esset, magna apud Judaeos pollebat auctoritate: ipse scriba doctus, munere fungebatur sacerdotali (*Neh.* 8,1.2.9); attulit librum legis Moysi (*Neh.* 8,1), Thoramque coram Nehemia et *multitudine virorum et mulierum*, a levitis circumdatus, legit (*Neh.* 8,2 ss.); legem interpretatus est principibus familiarum universi populi, sacerdotibus et levitis (*Neh.* 8,13) atque in dedicatione murorum praeivit reliquos sacerdotes ducens (*Neh.* 12,34 s.). Tunc Ezram fuisse plusquam 30 annos natum, est probabilissimum; nunc vero concedine potest ferme 40 post annis ipsum Judaeos exsules 1500 e Babylonia in patriam reduxisse? Ex contrario, et reditus exsulum, duce Ezra, et auctoritas Ezrae sub Nehemia bene inter se componuntur, si ponatur reditum Ezrae praecessisse adventum Nehemiae 13 annis.

4. *Malkija ben-Harim* in numero eorum ponitur qui sub Ezra sacerdote uxores alienigenas cum filiis ex illis susceptis reicere debuerunt (*Ezr.* 10,31; cf. *Ezr.* 10,3). Hic idem ut paterfamilias in muris Jerusalem exstruendis, Nehemia praefecto, partem habuit (*Neh.* 3,11). Num est probabile inter unum et alterum *eventum* ferme 40 annos effluxisse?

5. In epistula *Rehum et Šimsai* ad Artaxerxem (*Ezr.* 4,9-16) significatur quidam exsulum reditus in Palaestinam (Jerusalem):

Notum sit regi, quia Judaei, qui ascenderunt a te ad nos, venerunt in Jerusalem civitatem rebellem et pessimam, quam aedificant extruen-

tes muros eius, et parietes componentes (4,12). Qui tamen reditus ante missionem Nehemiae locandus est. Nam cum Nehemias quinquaginta duobus diebus muros feliciter exstruxerit (*Neh.* 6,15), vi illius epistolae restitutio murorum iussu ipsius regis intermissa est (*Ezr.* 4,21-23; cf. 4,12)¹⁾. Quapropter Van Hoonacker quoque cogitur ponere paullo ante Nehemiam plures exsules reversos esse Jerusalem.

“L’ interruption violente de la reconstruction des murs, racontée Esdras, 4,23. a eu lieu en l’ an 20 d’ Artaxerxès Ier; en effet c’ est à cet événement que se rapporte Néhémie, I,1 ss., où nous sommes placés en l’ an 20”²⁾.

Quod cum ita sit, cur reditus ille idem non habetur qui sub Ezra iuxta ordinem Scripturae factus est? Van Hoonacker putat *Hanani*, fratrem Nehemiae, de quo *Neh.* 1,2, exsules, paullo ante Nehemiae adventum, in patriam reduxisse; sed ubinam est fundamentum huiusmodi coniecturae? Nonne verisimilius loco *Hanani* eligitur *Ezras*?

6. Praecipua cura Ezrae fuit matrimonia mixta remove: quem in finem populum fortiter adiuravit (*Ezr.* 10,1-5.10 s.). Nehemias, cuius validum instrumentum fuit ipse *Ezras*, illud idem maxime intendit (cf. *Neh.* 10,30; 13,23 ss.) et una cum principibus populi, levitis, sacerdotibus, nomine omnium Iudaeorum, foedus subscribit, quo ante omnia iusiurandum emittitur de matrimoniis mixtis iam non contrahendis (*Neh.* 9,38-10,30). Nunc si restitutio Nehemiae Ezram tempore antecessit, cur *Ezras*, coniugia sanctificans, foedus sub Nehemia sancitum in memoriam populi non revocavit? Profecto hoc silentium inexplicabile foret.

* * *

Van Hoonacker, princeps illorum omnium qui Nehemiam ponunt ante Ezram, multa pro sua affert, sed argumenta eius nostris, ut opinamur, longe minora sunt. En potissima quae ei favere videntur:

1) Tunc murus, qui ut videtur iam restitutus erat ex parte, denuo dissipatus est. Nuntium enim quod Nehemias accepit Susis anno vigesimo (rectius undevigesimo) Artaxerxis. “*Murus Jerusalem dissipatus est, et portae eius combustae sunt igni*” (*Neh.* 1,3) referebatur verisimillime ad dissipationem et concremationem recentem, non ad illam quae facta erat a Nabuchodonor (2 *Re.* 25,9 s.), secus non intelligeretur cur Nehemias tam graviter huius modi nuntio percussus sit (*Neh.* 1,4): num exitium anni 587 tum primum didicit?

2) Van Hoonacker, *Notes sur l’ histoire de la restauration juive*, in: *RB* 10 (1901) 15; cf. 175.

1. Nehemias dicens de decessoribus suis affirmat eos populum oppressisse (*Neh.* 5,15). Quod quidem, ut ait, sub valida Ezrae tutela fieri non potuit.

2. Nehemias Jerusalem venit ad urbem desertam aedificandam (*Neh.* 2,3-5; cf. 7,4.). Ezras vero ante profectum suum e Babylone iam scit Jerosolymis sacerdotes, levitas ac laicos commorari (*Ezr.* 8,29), et ubi primum Jerusalem pervenit a multis timentibus Deum circumdatur (*Ezr.* 9,4; cf. 10,1).

3. Ezras (9,9) in numero beneficiorum Dei ponit etiam moenia, quibus Judaei ex regis Persarum donatione iam muniuntur: ... *in servitute nostra non dereliquit nos Deus noster, sed inclinavit super nos misericordiam coram rege Persarum, ut daret nobis vitam, et sublimaret domum Dei nostri, et extrueret solitudines eius, et daret nobis saepe in Juda et Jerusalem.* Atqui moenia exstructa sunt a Nehemia (*Neh.* 2,17-6,15). Ergo Ezram aetate Nehemias antecessit.

4. *Neh.* 8,1-10,39 narratur restitutionem religiosam Judae sub Nehemia coeptam esse, quod intelligi non posset si Ezras, sacerdos, omni facultate ab Artaxerxe instructus (*Ezr.* 7,12-26) Jerusalem ante Nehemiam venisset.

5. Nehemias, quamquam Jerusalem plures Judaeos matrimonio coniunctos cum alienigenis invenit (cf. *Neh.* 6,17-19), eosdem tamen nullo modo damnat. Post exstructionem murorum, gravibus ortis incommodis, Judaei, Nehemia auctore, de matrimoniis mixtis in posterum non contrahendis foedus ineunt (*Neh.* 10,30; cf. 13,23-28); at reiectio uxorum alienigenarum quae iam ductae sunt a Nehemia non exigitur. Ezras vero (cc. IX-X), ad expulsionem uxorum ethnicarum et filiorum ex illis susceptorum Judaeos excitat et inducit. *Reformatio haec radicalis*, ut dicitur, quomodo ante opus Nehemiae collocari potest? Nonne ea ipsa restitutionis Nehemiae potius habenda est complementum?

6. Nihil Ezrae fuit cum Sanaballat, Tobia, Gossem Arabe eorumque sociis, a quibus graviter impugnatus est Nehemias (cf. *Neh.* cc. 4 et 6). Atqui si Ezras anno 7° et Nehemias anno 20° eiusdem Artaxerxis reversi essent non explicaretur cur adversarii illi Ezram nullo modo turbassent.

7. Nehemiam antiquiorem esse Ezra etiam *Neh.* 12,26 significatur, ubi aetas Nehemiae ante aetatem Ezrae ponitur: *Hi in diebus Joacim filii Josue, filii Josedec, et in diebus Nehemiae ducis et Esdrae sacerdotis scribaeque.*

8. Aetate Nehemiae, principis Juda, summus sacerdos est *Eliašib* (*Neh.* 3,1), sub Ezra vero summus sacerdos est *Johanan* filius (יְהוֹנָן) *Eliašib* (*Ezr.* 10,6) vel, accuratius, nepos *Eliašib* (cf. *Neh.* 12,10-11).

Ast contra animadvertimus:

Ad 1.um Ezras non erat שַׂרְצָה i. e. *satrapes*; quid autem adversus satrapen seu praefectum facere poterat? Appellare regem. Optime! Et fortasse appellavit, nullo sane exitu felici, quia onera, vectigalia, quae populum opprimebant, a rege ipso rata erant. Deinde Ezras a die reditus sui usque ad adventum Nehemiae mansitne certo Jerosolymis?

Ad 2.um Nehemiam urbem totam devastatam invenisse, sine ullo incola, non est verum. Ipso enim versiculo 4° cap. 7ⁱ *Neh.* refertur *populum parvum* in medio civitatis repertum esse. Neque in libro *Ezrae* affirmatur Ezram in urbem iam exstructam revertisse.

Ad 3.um *Saepes* (סַרְסַר) in *Ezr.* 9,9 habet vim impropriam, significat scilicet munimentum in protectione regis positum. Quod certe colligitur ex verbis adiectis "*in Juda et Jerusalem*"; nam vix, imo ne vix quidem moenia Jerosolymitana appellari poterant *saepes in Juda et Jerusalem*.

Ad 4.um Nehemias populum ad meliorem frugem et ad custodiam legis revocavit quidem, sed ipsum primum hanc religioso-moralem restitutionem incepisse Van Hoonacker affirmat, e textu vero non colligitur. Porro quae in foedere sub Nehemia sancito promissa sunt, sine ulla Scripturae et historiae repugnantia ea iam ab Ezra antea inculcata esse concedi potest.

Ad 5.um Diversa ratio agendi Ezrae et Nehemiae circa matrimonia mixta, si affuit, bene derivatur ex differentia ingenii vel potius auctoritatis ipsorum. Nam Ezras erat sacerdos, Nehemias princeps civitatis: Ezras, studio legis et amore Dei motus, periculum idololatriae enixe hortatur ut statim removeatur; Nehemias, maioribus obstrictus difficultatibus, prudentiae causa, satis habet societatem sanguinis cum ethnicis impedire pro postero tempore.

Ad 6.um a) Cum de Ezrae paucissima memoriae prodita sint, nemo ex silentio textus iure cogeret Sanaballat et amicos eius nullam molestiam Ezrae exhibuisse. b) Illi conati sunt impedire quominus Nehemias exaedificaret moenia Jerosolymitana, et ratio cur id fecerint patet; at quid referebat eos restitutio religiosa Ezrae? c) Cete-

rum quis contenderit machinationum, quibus Rehum et Šimšai (cum esset verisimiliter Jerosolymis Ezras) obtinuerunt ab Artaxerxe ut prohiberetur exstructio murorum et parietum urbis sanctae (Ezr. 4,7-23), Sanaballat et Tobiam et Gossem participes non fuisse?

Ad 7.um Versiculus Neh. 12,26 non declarat duas aetates disiunctas, sed unam eandemque aetatem, qua simul fuerunt Ezras et Nehemias: cf. Neh. cc. 8-10; 12,27-42. Laudatur autem primo loco Nehemias quia ipse auctoritate, cum *pehah* esset, praecellebat.

Ad 8.um a) Aetate Ezrae summum sacerdotem fuisse Joḥanan nusquam dicitur. In Ezr. 10,6 id tantum scriptum invenimus: Ezram, cum pervenisset Jerusalem et flevisset peccata populi ante templum Dei, surrexisse et abiisse in cellam seu conclave (לִשְׁכָּה) Joḥanan filii Eliašib, ibique panem non comedis, et aquam non bibisse. Fieri autem potuit ut cella illa appellaretur a scriptore libri nostri *cella Joḥanan filii Eliašib* non quia hoc nomen ea iam haberet quando hospitio receptus est Ezras, sed quia ita vulgo vocaretur quando ipse scribebat. De praesentia enim Joḥanan eiusdemque conversatione cum Ezra ne ullum quidem indicium est in narratione ¹⁾.

b) Joḥanan (Jehoḥanan) filium Eliašib, in cuius cellam, ut dicunt, se recepit Ezras (Ezr. 10,6), eundem esse atque Jonathan, nepotem Eliašib (Neh. 12,10 s.) non apparet, quin etiam ipso capite 12° Neh. v. 22 et 23 Joḥanan nepos Eliašib a Joḥanan (Vg. Jonathan) filio Eliašib distingui videtur. Secus enim cur autor qui Neh. 12,10 s. 22 Joḥanan filium Joiada et nepotem Eliašib ostenderat, statim v. 23 eum filium Eliašib, loco nepotis, dixisset? Nepos quidam Eliašib etiam Neh. 13,28 recensetur, sed aperte nepos dicitur, non filius. Eliašib autem habuisse et filium et nepotem eiusdem nominis absonum non est. Itaque quisnam fuerit ille Joḥanan, filius Eliašib, nescimus, sed opinamur aut textum c. 12ⁱ Neh. esse corruptum, aut Joḥanan filium Eliašib a Joḥanan nepote et secundo successore (in pontificatu) discernendum esse.

c) Fac Joḥanan versiculi 22 et Joḥanan versiculi 23 capitis 12 Neh. unum eundemque esse, quod aegre concedimus, nondum tamen constat Eliašib Ezr. 10,6 eundem esse quem Eliašib capite duodecimo

1) Cf. A. Fernández, *Epoca de la actividad de Esdras*, in: *Biblica* 2 (1921) 439 s.

Nehemiae commemoratum. Quia cum Eliašib c. 12ⁱ *Neh.* certo fuerit, ut ex contexta oratione elucet, summus sacerdos, Eliašib *Ezr.* 10,6 fueritne summus sacerdos ignoramus. In libro *Ezrae* saepissime *Ezras* vocatur sacerdos (7,11.12.21; 10,10.16; cf. 7,1.5); in libro *Nehemiae* quotiescumque Eliašib nominatur, ipse aut sacerdos magnus, ut plerumque (*Neh.* 3,1.20; 13,28), aut certe quidem sacerdos (*Neh.* 13,4) dicitur; at Eliašib *Ezr.* 10,6 ne sacerdos quidem appellatur.

d) Esto tamen! pro certo habeatur Joḥanan qui *Ezram* hospitio excepit (*Ezr.* 10,6) fuisse nepotem Eliašib summi pontificis (i. e. Joḥanan vel Jonathan *Neh.* 12,11); adhuc non consequitur, id quod van Hoonacker firmiter contendit, aetate scl. *Ezrae* Joḥanan summum sacerdotem fuisse; sed unum effici potest nimirum tunc temporis Joḥanan conclave Jerosolymis ad templum habuisse, sicut postea imetratus est ab eodem Eliašib Tobias (*Neh.* 13,4-8). Quod nostrâ sententiâ fieri potuit. Nam si ponitur Eliašib sub *Nehemia*, nimirum a. 446/5 a. C., fuisse septuaginta circiter annos natum, tredecim ante annis, *Ezra* revertente, scil. anno 459/8 nepotem duodeviginti vel undeviginti annorum habere poterat.

De altera quaestione, id est de quonam Artaxerxe agatur, infra dicemus.

§ 9 AETAS EXSPECTIONIS

A RESTITUTIONE EZRAE ET NEHEMIAE USQUE AD MESSIAM

Sacrae Litterae res omnes, quarum notant aetatem, ad tempora gentium referunt, quocirca in hac prima chronologiae parte nullam exspectant illustrationem.

CAPUT II

CHRONOLOGIA V.^{IS} T.^I IN HISTORIA UNIVERSALI COLLOCATUR

§ 1 AETAS EXSPECTIONIS

A CHRISTO NATO AD ANNUM 432 a. C.

Annus novissimus qui in Veteri Testamento aperte recensetur est in extrema epistula 2 Mac. 1,1-10^a, a Judaeis Jerosolymitanis ad Judaeos Aegyptios missa anno centesimo octogesimo octavo¹⁾.

Certum autem est in libris Machabaeorum annos supputari secundum epocham seu aeram Seleucidarum²⁾, vel Graecorum³⁾, vel Syromacedonicam⁴⁾, quae originem ducit a victoria Seleuci Nicatoris et Ptolemaei (Soteris I) de Demetrio, Antigoni filio, ad Gazam relata autumno a. 312 a. C.⁵⁾.

Animadvertendum tamen est, ad errores praecavendos, aeram Seleucidam alibi aliud sumpsisse exordium. Nam apud Syros initium coepit autumno, a prima die mensis Dios⁶⁾ (= Marḥešwân — ± November) anni 312 a. C.⁷⁾; apud Chaldaeos a 1° mensis Nisan

1) Annus ille certe, contra textum *Vulgatum*, referendus est ad epistolam priorem (2 Mac. 1,1-9), tum quia mos est scriptori libri 2 Mac. ponere annum, quo datae sunt litterae, non initio, sed in fine, tum etiam quia in altera epistula (2 Mac. 1,10b-2,19) invenitur nuntium de morte Antiochi Epiphanis, tamquam de re nova, cum ipse iam interierit ferme quadraginta ante annis i. e. anno centesimo quadragesimo nono (cf. 1 Mac. 6,16).

2) Cf. Josephus, *Ant.* 12,9,3: ὡς ἔστι ἀπὸ Σελεύκου.

3) Cf. 1 Mac. 1,11.

4) *Chronicon Paschale*, Olympias 117,3. MG 92, 421: ὡς ἔστι τῶν Συρομακεδόνων.

5) Vi huius victoriae Seleucus Nicator, olim dux maximus Alexandri M., Babylonia et Syria, i. e. regno quod Seleucidarum appellare solemus, potitus est. Cf. X. Patrizi, *De consensu utriusque libri Machabaeorum* (Romae 1856) 1-22.

6) Quo die, ut fertur, Seleucus ingressus erat triumphaliter Babylonem. Cf. A. Bouché-Leclercq, *Histoire des Lagides* 1 (Paris 1903) 49.

7) Cf. H. Noris, *Annus et Epochae Syromacedonum in vetustis urbium Syriae nummis, praesertim Medicaeis, expositae* (Florentiae 1689) 58 s. — J. Knabenbauer, *Chronologia*, apud M. Hagen, *Lexicon biblicum* 1 (Parisiis

(2 Aprilis) a. 311 a. C.¹⁾; apud Judaeos e prima die mensis Nisan a. 312 a. C.²⁾.

Nunc vero cum in 1° Machabaeorum, *hebraice* a Judaeo pro Judaeis in Palaestina conscripto, anni ex more Judaeorum³⁾ die neomeniae Nisanis ineantur, in 2°, *graeco* sermone ab auctore Graeco confecto, anni secundum supputationem Syromacedonicam numerantur i. e. ab autumno (a 1 Tišri?) subsequente. Aliis verbis: initium anni Seleucidarum in 1° Mac. antecedit initium eiusdem qui est in 2° Mac. sex septemve mensibus. Qua ratione, iamdudum ab interpretibus recepta⁴⁾ et, ut videtur, certa, *ἐναντιογένεια* numerorum primi et secundi Mac. aufertur. Bene ex. gr. 1 Mac. 6,16 et 2 Mac. 11,33 componuntur, cum Antiochus Epiphanes primo loco mortuus dicatur anno 149, loco vero altero epistula tradatur Antiochi Eupatoris, filii et successoris Epiphanis, data a. 148 quintadecima die mensis Xanthici seu Nisan. Similiter facile est conciliare 1 Mac. 6,20 cum 2 Mac. 13,1 et 1 Mac. 7,1 cum 2 Mac. 14,4.

Itaque annus ille 2 Mac. 1,10^a, *centesimus octogesimus octavus*, respondet anno 125 $\frac{1}{4}$ a. Chr. ab autumno (accuratius a 1 Tišri) anni 125 ad autumnum (accuratius ad 1 Tišri) a. 124⁵⁾.

His praecognitis, omnes anni utriusque libri Machabaeorum qui soli de hac judaica aetate postrema agunt, sine ullo labore ad chronologiam nostram rediguntur. (Cf. Tab. VI).

Alter limes aetatis expectationis haberi potest a. 32us Artaxerxis. Et huc redit quaestio de Artaxerxe, quae tamen nunc paucis absolvi potest. Certo in controversiam non venit Artaxerxes III, utpote qui 21 annos tantum regnaverit. Artaxerxem autem I Longimanum (464-424) inter et Artaxerxem II Mnemon (404-359), facilis est electio; nam pro Artaxerxe II nullum, pro I vero triplex pugnat argumentum.

1905) col. 910. — Post occupationem Syriae Romanam exordium anni fuit 1 Octobris et serius 1 Sept. Cf. F. K. Ginzel, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie* 3 (Leipzig 1914) 31.40-42.

1) J. N. Strassmaier, *Zur Chronologie der Seleuciden* in: *Zeitschrift für Assyriologie* 8 (1893) 108. Cf. *Stimmen aus Maria Laach* 21 (1881) 277-282; A. Deimel, *V. T. Chronologia* etc., p. 37.

2) Cf. Noris, *l. laud.* p. 61 s. — Patrizi, *op. laud.* p. 40 s.

3) Cf. e. gr. *Ex. 12* et *Misna*, Tract. *Roš hā-Šanā*, fol. IIa. b.

4) Cf. Noris p. 65-67. — Dionys. Petavius, *De doctrina temporum* 2. (Venetiis 1757) 124-126. — F. X. Patrizi, *l. l.* p. 41-44.

5) 1 Nisan anni 188i aerae Seleucidarum fuit 4 aprilis a. 124 a. C. Cf. J. N. Strassmaier, *Einige Chronologische Daten aus astronomischen Rechnungen*, in: *Zeitschrift für Assyriologie* 7 (1892) 203.

1. Eliašib, summus sacerdos, aequalis Nehemiae (cf. *Neh.* 3,1), qui summo sacerdotio fungebatur probabiliter adhuc post annum 32um Artaxerxis (*Neh.* 13,4-7.28), nepos erat Josue (*Neh.* 12,10), summi sacerdotis anno 2° Darii I seu Hystaspis i. e. anno 520 a. C. (cf. *Ag.* 1,1) et probabilissime iam a. 538/7 (cf. *Ezr.* 2,2; 3,2; 1 *Chr.* 6,15). Nunc, si Artaxerxes ille (*Neh.* 13) est Artaxerxes I, post annum ipsius 32um, i. e. post annum 434/3, Eliašib, nepos Josue sacerdotis magni, adhuc inter vivos esse poterat; ast si ponatur ibi Artaxerxes II, consequitur Eliašib summum sacerdotem exstitisse etiam post a. 374/3, quod sane incredibile videtur.

2. Ex papyris Aramaicis in insula Elephantina (apud hodiernum Assuân) nuper detectis¹⁾, constat coloniam 'judaicam'²⁾ ibi degentem anno 17° Darii Nothi (423-405) i. e. anno 407 a. C. epistulam misisse simul ad Bagoši, praefectum Judaeae, et ad Delaiah ac Šelemiah, filios Sanaballat praefecti Samariae (פחת שמרין)³⁾. Qui Sanaballat סנאבאלט (assyriace: *Sin-uballit*) idem habetur ac סנבליט, LXX Σαναβάλλατ primas Samaritanorum, qui anno circiter 20° Artaxerxis, Nehemiae, muros Jerusalem aedificanti, illudebat obstabatque (*Neh.* 2,10.19; 4,1; 6,1.2.5.12.14; [13,28]). Num autem verisimile est, virum qui a. 407 a. C. probabilissime mortuus erat aut certo negotia praefecturae iam filiis commiserat, deinde anno 385 i. e. 2° anno Artaxerxis II Judaeos muros extruentes subsanasse atque vitae Nehemiae pluries ipsum insidias parasse (*Neh.* 2,10.19; 4,1; 6,2.10) ?

Ipse P. Lagrange, scribens de Papyris Elephantinae, opinionem quam anno 1894 (et 1895) extulerat retractare coactus est: "Il en résulte en effet d'abord d'une façon indiscutable que l'Artaxerxès de Néhémie est bien, comme le croyait la majorité des critiques, Artaxerxès Ier. . . Néhémie avait eu fort à faire avec Sanaballat. Au temps du papyrus (I) ce dernier était sans doute mort, puisqu'on s'adresse à ses fils." *RB* 17 (1908) 343.

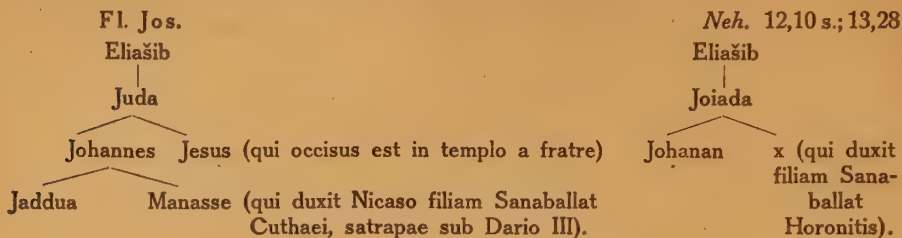
Priusquam detegerentur Papyri Elephantinae difficultas oriebatur ex Fl. Josepho, qui (*Ant.* 11,7,1 s. et 11,8.2.4) narrans Manassem, pronepotem Eliašib, excommunicatum esse quod Nicaso, filiam Sanaballat, reicere noluisset (cf. *Neh.* 13,23-28), ponit Sanaballat fuisse satrapen Samariae sub Dario, postremo rege

1) Scripti sunt sermone Aramaico biblico, quamquam hic illic verba Persica et hebraismos necnon aliquod vocabulum Graecum exhibent.

2) Van Hoonacker nuper contendit fuisse coloniam Samaritano-Judaicam. Cf. *RB* 24 (1915) 295 s.

3) Cf. E. Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus Elephantine* (Leipzig 1911) 1 s.

Persa, i. e. Dario III Codomanno (336/5-332/1). Ex testimonio autem Nehemiae (13,28) is qui excommunicatus est non pronepos, sed nepos Eliašib erat.

3. Tandem, et hoc omnem dubitationem natum est auferre, aetate Nehemiae summus sacerdos fuerat Eliašib, cum summus sacerdos anno 14° Darii I, i. e. 410 a. C. ex Papyris Elephantinis esset יהוחנן J(eh)ohanān, qui Neh. 12.22 (cf. 12,10 s.) nepos Eliašib dicitur¹⁾.

Exinde prorsus excluditur pro aetate Nehemiae Artaxerxes II, qui regnavit a. 404-359, i. e. post Darium II.

Annus igitur trigesimus secundus Artaxerxis, de quo supra quaerebatur, fuit annus 433 a. C.

§ 2 AETAS RESTITUTIONIS

AB ANNO 433 AD ANNUM 538/7-6 a. C.

Alter autem limes huius aetatis fuit annus quo facultas redeundi in patriam Judaeis exsulibus in Babylonia facta est, nimirum annus primus Cyri.

In anno primo Cyri regis Persarum, ut compleretur verbum Domini ex ore Jeremiae, suscitavit Dominus spiritum Cyri regis Persarum: et traduxit vocem in omni regno suo, etiam per scripturam, dicens: Haec dicit Cyrus rex Persarum: Omnia regna terrae dedit mihi Jahweh Deus caeli, et ipse praecepit mihi ut aedificarem ei domum in Jerusalem, quae est in Judaea. Quis est in vobis de universo populo eius? Sit Deus illius cum ipso. Ascendat in Jerusalem, quae est in Judaea, et aedificet domum Jahweh Dei Israel, ipse est Deus qui est in Jerusalem. Et surrexerunt principes patrum de Juda, et Benjamin, et Sacerdotes, et Levitae, et omnis, cuius Deus suscitavit spiritum, ut ascenderent ad aedificandum Templum Jahweh, quod erat in Jerusalem." (Ezr. 1,1-5, cf. 2 Chr. 36,20-23).

¹⁾ Cf. Papyr. Eleph. I, 18.

Annus primus Cyri, ex *Canone Ptolemaei*, fuit annus 538/7 a. Chr. (Cf. *Tab. VII*). Sed si ponitur auctorem libri *Ezrae* (et 2 *Chr.*) annos regum numerasse more iudaico, nimirum a Nisan (= ferme April.) et quidem a primo die Nisan post accessiōem ad thronum, ut factum est in Babylonia pro initio aerae Seleucidarum et ut consueverunt *aetate regum Persarum* Judaei e. gr. insulae Elephantinae¹); atque deinde admittitur, quod probabile est, Cyrum expugnasse Babylonem inter mensem Maium et Decembrem a. 538 a. Chr., efficitur annum Ium Cyri ex mente scriptoris sacri effluxisse a 1° Nisan 537 ad finem mensis Adar (c. Martius) anni 536.

Aetas itaque restitutionis seu renovationis comprehenditur annis 433-538/7-6. Quibus positis, chronologia libri *Ezr.-Neh.* iam cum certitudine determinatur. (Cf. *Tab. VIII*).

§ 3 AETAS EXSILII

AB ANNO 538/7-6 AD ANNUM 605/4 a. C.

Exsiliū Babylonicū cum fuerit 70 annorum et anno 538/7-6 a. Chr. finem habuerit, necesse est ut initium sumpserit inter annos 608/5.

Nabopolassar, Assyria expugnata (a. 609 a. C.²), cum Babyloniā imperium Mesopotamiae, Syriae et Palaestinae coniungebat. Tunc Nechao II, pharao XXVI^{ae} dynastiae, qui Syriam magnis copiis invaserat, ad Euphratem, ut regnum Neobabylonicum vix natum, interimeret, profectus est; sed apud Karkemiš ad Euphratem a Nabuchodonosor, filio Nabopolassari, mense Maio vel Junio anni 605 a. C. gravissima clade affectus est. Qua pugnā acerrimā vires Aegyptiacae ita fractae sunt, ut iam Babyloniis nullo modo resistere possent, Babyloniis vero ipsa quoque subiectio Aegypti iam praeparata esset. Nabuchodonosor, victor, iter in Aegyptum intendens, sub moenibus Jerusalem, quae cum Aegypto contra Babyloniam steterat, constitit. Urbem facile cepit, Templum diripuit et Judaeos lectissimos secum captivos abduxit. Deinde in itinere versus Aegyptum perrexit iamque Pelusium pervenerat cum, nuntio accepto de morte Nabopolassari, redire coactus est, ut regni gubernacula ipse susciperet. (Cf. 2 *Re.* 24,1-7; *Dan.* 1,1-16; *Jo. Flav. c. Ap.* 1,19).

1) Cf. Ginzell, *Handbuch der math. u. techn. Chron.* 2 (Leipzig 1911) 46 s. De simili consuetudine apud Babylonios loquitur J. Oppert in: *Zeitschr. für Assyrl.* 8 (1893) 62.

2) Ninive iam deleta erat an. 612. Cf. C. J. Gadd, *The Fall of Nineveh* (London 1923).

Nabuchodonosor (assyrr. *Nabu-Kudurri-usur* i. e. *Nabu-custodiat-coronam* [meam]) rex creatus est a. 604 a. Ch.; sed mos invaluit annos regni eius supputandi a pugna memorabili Karkemiš (605), qua imperium Babylonicum in Asia plane firmatum est. (Cf. *Jer.* 21,1 cum *Jer.* 46,2.)

Eo ipso anno 605, quo prima deportatio Iudaeorum in Babyloniā facta est, Jeremias propheta, coram universo populo et omnibus habitatoribus Jerusalem, vaticinatus erat ultionem Dei per Chaldaeos exercendam iam iam instare atque proxime fore ut Iudaei per annos 70 Babyloniis servirent. (*Jer.* 25,1 ss. cf. 46,2). Certo igitur, testibus scriptoribus quoque *Ezrae* et 2 *Chr.*¹⁾, initium 70 annorum servitutis Babylonicæ factum est a. 605/4 a. Ch. et finis eorundem, ut supra vidimus, fuit ad annum 538.

Deus, per Jeremiam, eundem terminum captivitati Babylonicæ Iudaeorum quem regno Neo-babylonico constituere videtur: *Et servient universae gentes istae regi Babylonis septuaginta annis. Cumque impleti fuerint septuaginta anni, visitabo super regem Babylonis, et super gentem illam, dicit Jaweh, iniquitatem eorum* etc. (*Jer.* 25,11s.). Accurate igitur exsilium finem habuit anno 538, nam hoc anno Babylon a Cyro capta est. Inter a. 605/4 et 538 minus quam anni 70 transierunt; sed 68 vel 67 recte in numero pleno dicuntur 70. — Fieri etiam potuit ut annus primus Cyri in Scriptura supputaretur non a Babylone occupata, sed a regno ipsius Cyri, qui administrationem Babylonis aliquandiu (forsan per biennium) mandaverat Gubarū (var. Ugbaru), praefecto provinciae Guti. Cf. E. Schrader, *Keilinschriftliche Bibliothek*, 3,2 (Berlin 1890) 134-135. Hic autem Gubarū certo est Gobryas Cyropaediae. (Cf. V. Scheil, *Revue d'Assyriologie* 13 [1914] 165-174) et verisimiliter idem est qui Darius Medus libri Danielis (*Dan.* 5,31; 6,1; 9,1).

Angelus autem Domini in *Zach.* 1,7 septuaginta annos, quorum septuagesimum a. 2° Darii I, scilicet a 520 iam volvi dicit, numerat, ut ex contexta oratione clare colligitur, ab anno eversionis Jerusalem et Templi id est ab anno 19° Nabuchodonosor²⁾ (cf. 2 *Re.* 25,8 s. et *Jer.* 52,12 s.) seu a. 587/6, vel ab anno 17° Nabuchodonosor seu 589/8, quo ruina extrema Urbis incepit (cf. 2 *Re.* 25,1 s. *Jer.* 39,1 s.)³⁾.

1) Nam vaticinium Jeremiae de 70 annis servitutis impletum esse anno primo Cyri affirmant.

2) Apud *Jeremiam* prophetam (52,29) idem annus dicitur octavus decimus Nabuchodonosor, probabilissime a throno Babylonis occupato, cum nonus decimus fuerit a pugna Karkemiš.

3) Van Hoonacker contendit *Zachariam* visione illa (c. 1) collocari in tempore praeterito i. e. in diebus extremis imperii Babylonicī, ita ut 70 annos et ipse anno 538 a. Chr. expletos habeat. (*Les douze petits Prophètes* [Paris 1908] 594 s.) Quae tamen interpretatio nobis parum probatur.

§ 4 AETAS REGIA

AB ANNO 605/4 AD ANNUM 969 a. C.

Plurafacta Biblica synchrona sunt rerum historicarum quarum tempus certum est.

Jerusalem et Templum incensa sunt anno 19° Nabuchodonosor (cf. 2 Re. 25,8 s.; Jer. 52,12) i. e. anno 587/6, qui fuit annus 11us Sedeciae (Cf. 2 Re. 25,2-8; Jer. 39,2 s.)¹⁾.

Sargon (assyrr. Šarru-ukīn i. e. rex firmus), qui ex *Chronico Babylico*²⁾ thronum ascendit die 12° mensis (i. e. 20 Decembris) anni 5ⁱ Salmanasari V (Šulmanu-ašaridu = [deus] Šulman(u) est princeps) i. e., secundum canonem Eponymorum³⁾, anni 722 a. Chr., in magna *Inscriptione Hōrsabad* (assyrr. Dur(i)-Šarrukin⁴⁾) i. e. palatium Sargonis) narrat se initio regni sui Samariam expugnasse, 27290 homines ex illa captivos abduxisse et reliquos tributarios fecisse.

Ex magna Inscriptione Hōrsabad (Mus. du Louvre):

Linea 23 ... a principio regni mei usque ad XV anni regni mei cladem Humbanigas Elamitae in territorio Durilu feci; "Samerina" urbem, obsedi, cepi; 24. 27290 homines habitantes in ea captivos abduxi, 50 currus inter eos collegi; ceteris vero possessionem terrae eorum reliqui; governa-

1) Accuratus die 9 mensis Tammuz i. e. 16 m. Julii a. 586 *interrupta est civitas* (2 Re. 25,3; Jer. 39,2; 52,6); eodem autem anno 7-10 mensis Ab i. e. 14-17 Augusti. Templum omniaque incensa sunt (2 Re. 25,8; Jer. 52,12).

2) Col. I lin. 29. Anno quinto Salmanasari, hic ipse (Salmanasar) mense Tebet mortuus est. — 30. Quinque annos Salmanasar in Akkad et Assyria regnavit. — 31. Die duodecimo Tebet Sargon ad thronum in Assyria accessit. Cf. Hugo Winkler, *Keilinschriftliches Textbuch zum Alten Testament*³ (Leipzig 1909) 59.

3) *Eponymus* (ἐπώνυμος, assyriace: limu) erat apud Assyrios (non apud Babylonios) minister a quo annus nomen ducebat. Mos autem annos appellandi a nomine alicuius viri amplissimi Romanis quoque fuit et Graecis. Romae annus in fastis a consulibus nomen tenebat, Athenis ab uno ex archontibus, qui propterea dicebatur ἐπώνυμος τῶν ἀρχόντων quasi supernominis (seu cognomen) archontum cum ex eius nomine reliqui ἀρχόντες in actis publicis cognomen traherent.

Canones Assyriaci Eponymorum, qui e bibliotheca celeberrima Ašurbanipal (668-626) proveniunt et in Museo Londinensi conservantur, sunt duplicis generis: alia sola nomina Eponymorum habent (*Can. A*), alia vero praeter nomina referunt Eponymorum munus atque nonnullas adnotationes historicas (*Can. B*). Ex indicatione defectus solaris posita in eponymatu τοῦ Pur-il-Sagale et quidem mense Sivan (= + Junius), quem nunc rationibus astronomicis scimus Ninive conspicuum fuisse die 15° Junii a. 763 a. C., aetas uniuscuiusque Eponymi ab a. 893 ad 666 a. C. cum certitudine definitur.

4) Ad Niniven exstructum. Inscriptio ornat aulam magnam palatii.

torem meum eis praefeci, et tributum regis superioris eis imposui....." 1).

De hac ipsa victoria Sargon gloriatur etiam in *Annalibus* et in *Inscriptione portae* 2).

Ex *Annalibus* (Mus. du Louvre):

10. In initio [regni mei primo anno regni mei]
11. [urbem Samer]ina [obsedi et cepi] 15. [27290
homines habitantes in ea] captivos abduxi, 50 currus pro
copiis meis regiis inter [eos conscripsi 16.] restitui
et altius quam erat elevavi. Populos terrarum, quos
ceperunt [manus meae in medio (eius) 17. habitare feci. Gu-
bernatores meos tamquam satrapas eis praefeci, tributum
et] vectigalia sicut Assyriis eis imposui 3).

Ex *Inscriptione IV in pavimento portae* (Mus. du Louvre):

linea 1. Palatium Sarru-ukin, regis magni, 2. regis potentis,
regis universi mundi, regis Assyriae 31. qui Sama-
riam 32. universamque terram Bit-Humri (= Israel) expu-
gnavi 4)

Itaque annus nonus Oseae = sextus Ezechiae, quo Samaria a rege Assyriorum capta est et regnum Israelis seu septentrionale cessavit (cf. 2 Re. 17,6; 18,10), anno 722/1 respondet 5). Haec autem

1) Cf. H. Winckler, *op. laud.* p. 37.

2) S. Scriptura (2 Re. 17,3-6; 18,9 s.) expugnationem Samariae tribuit, ut videtur, Salmanasaro, Sargonis decessori, dicit enim: *Contra hunc ascendit Salmanasar rex Assyriorum; et factus est ei Osee servus reddebatque illi tributa. Cumque deprehendisset rex Assyriorum Osee quod, rebellare nitens misisset nuntium ad suam regem Aegypti ne praestaret tributa regi Assyriorum, sicut singulis annis solitus erat, obsedit eum et vinctum misit in carcerem. Pervagatusque est omnem terram: et ascendens Samariam, obsedit eam tribus annis. Anno autem nono Osee cepit rex Assyriorum Samariam et transtulit Israel in Assyrios etc.* — Sacram Scripturam cum historia Assyriorum ita componi existimamus. Anno 727/6 ante C. n. Salmanassar V ascendit contra Osee eumque sibi subiecit. (2 Re. 17,3). Deinde anno 724/3 cum rex Assyriorum rescivisset quod Osee rebellare anniteretur, iussit ut obsidione cingeretur Samaria, quae per tres annos graviter afflicta est (2 Re. 17,4-6 = 18,7b-10). Obsidionem autem triennii expugnatio anno 722/1 excepit. Hanc sane peregit Sargon, rex novus, sed utpote longae tribulationis praecedentis necessarium consequens ab auctore sacro optime, Sargone neglecto, Salmanasaro ascribi potuit.

3) H. Winckler, 38 s.

4) H. Winckler, 146 s.

5) Accurate: Samaria deleta est inter 20 m. Decembris (= 12 Tebet) anni 722 et 5 m. Aprilis (= 1 Nisan) anni 721, quia die vigesima Decembris 722 Sargon successit in regnum et die quinta Aprilis 721 factum est principium anni primi ipsius Sargon.

temporis designatio chronologiam biblicam ab excidio Samariae ad Jerusalem igne succensam perfecte comprobatur. Nam si anno destructionis Jerusalem, 587/6 a. Chr., adduntur anni biblici 134½ (regnorum), qui inter unam et alteram ruinam effluxerunt, accuratissime pro eversione Samariae annus 722/1 obtinetur. Cum autem summa recta sit, veri probabilissime sunt numeri annorum uniuscuiusque regni ab anno 587/6 ad 722/1 a. C. 1).

Super Obelisco nigro 2) (*Black Obelisk in British Museum*) conspicitur inter alia Jehu, filius (= successor) Omri 3), osculans pedes Salmanasari III 4), regis Assyriae (859-824), eique gravissimum tributum offerens. Quod tributum, uti ex fragmento *Annalium* (*B. Mus.*) discimus, Salmanasar III accepit anno 18 regni sui, nimirum ex *Canone Eponymorum* a. 842 a. C. in expeditione contra Ḥazael 5), regem Damasci 6).

Porro Salmanasar ipse *Inscriptione Monolithi* 7) quod ab eo nomen accepit (*Brit. Mus.*), nos docet anno eponymati Dâin-Ašur 8), i. e. anno 854, apud Karkar, ad Orontem, victoriam magnam tulisse ex duodecim regibus occidentalibus foederatis, nominatim ex Adad-idri (vel Hadad 'ezer) 9), rege Damasci, ex Irhuleni, rege Amath, et ex Aḥab, rege Israel A-ḥ a - a - b - u mât Sir'la - a i = Aḥab terrae Israel).

1) Anni igitur regnorum post Samariam deletam numerantur sine praenotatione i. e. annus successionis semel tantum supputatur.

2) Inventum est Nimrud (= Cala(h) Ge. 10,11). Habet m. 1,50 altitudinis. Videas obelisci imaginem apud Deimel, "*Textus cuneiformes in usum Scholae*" (Romae 1910) 12-13.

3) Jehu (*assy.* Jaua) proprie usurpator fuit regni Israel (cf. 2 Re. 10); sed cum Samaria ab Omri (Vg. Amri) exstructa esset (1 Re. 16,24), mos fuit Assyriis, sicut Samariam appellandi Bit-Humri i. e. domum Omri, ita successores Omri dicendi simpliciter *filios Omri*. Fortasse Assyrii originem Omri ignorabant.

4) Dicitur solet II, sed haud recte.

5) Aequalis fuit Jehu etiam secundum Scripturam (cf. 2 Re. 10,32).

6) Cf. H. Winckler, *l. laud.* 23 s.

7) Detectum est Kurḫ (ad dextram Tigridis).

8) Secundum *Annales* Salmanasari III, anno sexto regni eius.

9) H. Winckler legit Bir-idri (*Keilinschriftliches Textbuch zum Alten Testament* 3 [Leipzig 1909] 16). At lectio verisimilior est Adad-idri. Quod nomen idem omnino habetur atque אֲדָד־יִדְרִי (cf. 2 Sam. 8,3.5.7.9 etc.) quia assyriacum idri respondet adamussim hebraico 'ezer (= auxiliator). Cf. P. Dhorme, *RB* 19 (1910) 60.70 s. Hic Adad-idri non est certo rex Syriacus, quem Scriptura (2 Sa. 8) Hadadezer appellat (contra Hellmann, p. 400, n. 2), sed rex Damascenus quem ipsa vocat Ben-Hadad (II). Iste enim vere foedus iniit cum Achab, rege Israel (1 Re. 20). Cur autem in litteris Assyriacis Ben-Adad II alio nomine appelletur, ignoratur. (Cf. H. Pognon, *Inscriptions Sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossul* [Paris 1907] 167-177 n. 1.). — P. Hellmann opinatur nomen primum et integrum fuisse *Benhadad'ezer* vel, aramaice, *Barhadad'ezer*, quod Hebraei initio, Assyrii vero in fine breviaverint. *Op. laud.* 471-474.

Bellum igitur ad Karkar (854), cui Achab interfuit, locum habuit ferme 12 annis ante subiectionem Jehu (842). Nunc vero ex volumine *Regum* Jehu separatur ab Achab regnis Joram et Ochoziae, seu annis 12/11 (cf. *Tab.* V). Quae cum ita sint, dicere oportet Jehu tributum solvisse Salmanasaro initio regni sui et Achab, ex contrario, devictum esse ad Karkar paulo ante mortem, ita ut regnare cessaverit ipso anno 854. Exinde iam maxima cum probabilitate statui potest regnum Salomonium scissum esse anno 932 et Templum coeptum esse aedificari a. 969/8 a. C. Qui annus duabus notis chronologicis Flavii Josephi certo confirmatur.

Affirmat enim Flavius Josephus Templum Salomonis exstructum esse, ex publicis Tyriorum litteris, 143 annis et 8 mensibus ante Carthaginem conditam, ac 240 annis post Tyrum¹⁾. Nunc vero, auctore Pompeio Trogo²⁾, Carthago constituta est anno 825³⁾ (825 + 144 = 969), et Tyrus condita est ante annum Troianae cladis⁴⁾ i. e. anno 1209 a. C. (1209 — 240 = 969), quia Troia, ex Marmore Pario, excisa est a. 1208⁵⁾.

1) Fl. Jos. c. Ap. 1,17,108; Ant. 8,3,1,62.

2) Trogus Pompeius post annum 20um a. Chr. historiam mundi (non Romani) XLIV libris composuit. Haec historia, *Philippica* nomine, quam magni antiqui fecerunt, ad nos pervenit tantum in epitome Juniani Justinii, historici latini saec. III aerae nostrae.

3) Cf. Junianus Justinus. *Epitome historiarum Philippicarum Pompeii Trogi*, 18,6,9 (edit. Rühl, apud Teubner [1907] 35): "Condita est haec (urbs Carthago) septuaginta duobus annis antequam Roma". Constat autem aeram christianam, quae vulgaris dici solet, patrem habuisse Dionysium, cognominatum *exiguu* († 556), qui, ut infra (p. 121) dicitur, statuit annum 754um, ab Urbe condita, fuisse 1um p. C. seu post Dominicam incarnationem. Cf. *ML* 67, 463. 487. 499. B. M. Lersch, *Einleitung in die Chronologie*, 12 (Freiburg i. B. 1899) 231 s. — De anno Carthaginis conditae est quidem controversia, quia de hoc ipso testes antiqui, ex. gr. Aristoteles, Plinius, Dionysius Halicarnassus, Velleius Paterculus, Servius, Solinus, C. Julius non conveniunt inter se; sed annus 825/4 a. Chr. verisimilior videtur. Cf. F. A. Herzog, *Die Chronologie der beiden Königsbücher* (Münster i. W. 1909) 55-59; Hontheim, *ZfKT* 31 (1912) 50-55; Hellmann, *De Chronologia librorum Regum* (1914) 484-492; Kugler, *Von Moses bis Paulus* (1922) 173 s.

4) Cf. Justinus, *Epitome* 18,3, edit. Rühl p. 13.

5) Hic celebris est lapis, longissima inscriptione historico-chronologica ornatus, qui a. 1627 Smyrnâ Londinum a Guil. Pettaeo delatus est. Dicitur marmor Parium quia ex Paro, insula maris Aegaei, primum ablatum esse videtur. Cf. Aug. Boeckhii, *Corpus inscriptionum Graecarum* 2 (Berolini 1843) n. 2374 p. 293-343, praesertim 293 s. 323. 327-30.

In Marmore pario, ut accurate loquamur, excidium Troiae ponitur anno 945; qui tamen annus, cum computetur ante aeram quamdam incipientem ex Olympiade 129,1 seu ex anno 264 a. C., respondet anno nostro ante Christum 1208.

Nihil igitur restat dubii aequi de annis biblicis, in universum, aetatis regiae, iidemque, in nostrorum temporum rationem cum collati sint (cf. *Tab.* IX), pluribus rebus gentium confirmari possunt.

I. SYNCHRONISMI PRO AETATE A REGNO CONDITO AD SCHISMA IPSIUS

Hiram, rex Tyri, ex supputatione verisimillima regnavit a 981-947 a. C. (cf. *Tab.* X); idcirco vere aequalis fuit Davidis (1012-972) et Salomonis (972-932) ut pluries dicitur Scripturâ (2 *Sa.* 5,11; cf. 1 *Re.* 5,1; 1 *Chr.* 14,1; 1 *Re.* 5,2-12. 14; 9,10-14; cf. 2 *Chr.* 9,10.21 etc.).

II. SYNCHRONISMI PRO SPATIO TEMPORIS INTER REGNUM DIVISUM ET SAMARIAM DELETAM

1. Sesac (ששן), qui est Šošenk I monumentorum Aegyptiorum et Σεσωγγις Graecorum (Manethonis), conditor dynastiae XXII (Bubasticae), traditur 1 *Re.* 14,25 s. et 2 *Chr.* 12,2-9, anno quinto Roboam i. e. ex *Tab.* IX a. 928, ascendisse cum magno exercitu in Jerusalem et universa diripuisse. Haec expeditio, cuius amplissimum vestigium conspicitur super pylone II (in parte australi) magni templi Amon ad Karnak (— Thebae) ¹⁾, facta est a Sesac, ut aegyptologi opinantur, anno 180/190 regni eius ²⁾; qui annus, cum ille regnare ceperit probabiliter anno 945 ³⁾, in annum quintum Roboam perfecte incidit.

2. 2 *Chr.* 14,9 s. (heb. 14,8): *Egressus est autem contra eos Zara Aethiops cum exercitu suo. . . Porro Asa perrexit obviam ei, et instruxit aciem ad bellum, etc.*

Zara (זר) qui idem habetur ac Osorkon I, rex secundus dynast. XXII) regnavit solus, ex supputatione quam J. Hontheim ex *fragmentis Manethonis* hausit, quindecim annos, nimirum ab 8 Apr. 913 ad

1) Cf. G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique* ² (Paris 1897) 773 n. 3.

2) Cf. J. H. Breasted, *Ancient records of Egypt* 4 (Chicago 1906) 348-358.

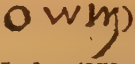
3) Cf. A. Kaufman, in: *Meyers Reisebücher, Aegypten* ⁵ (Leipzig und Wien 1909) 104; G. Steindorff, apud K. Baedeker, *Egypte et Sudan* ⁴ (Leipzig-Paris 1914) CIII.

J. Hontheim (ex Manethone apud Julium Africanum) ponit Sesonchis rexisse Aegyptum per 21 annos (14 April. 934 — 8 April 913); sed probabiliter rex fuit diutius, et idcirco iam ante a. 934. Unica autem ratio constituendi regnum Sesonchis in spatio 21 annorum est nunc mere negativa, quia nempe in quadam inscriptione Silsileh invenitur commemoratus annus ipsius vigesimus primus. Sed quis contenderit illum fuisse annum Sesonchis extremum? Cf. J. H. Breasted, *Ancient records of Egypt* 4, 339-347. Ceterum etiamsi Sesac praefuisset Aegypto solum annis 934-913, semper tamen maneret aequalis Roboam, ut docet Scriptura.

5 Apr. 898¹⁾. Illa autem aetate revera Asa administrabat regnum Juda (912-872).

3. Salmanasar III ex *Inscriptione Monolithi* anno 854 a. C. apud Karkar profligavit Achab regem Israel (875-854)²⁾.

4. Item Salmanasar III ex *Obelisco nigro* anno 842 tributum accepit a Jehu, rege Israel³⁾ (843-816).

5. Meša (𐤌𐤍𐤔𐤀, litteris Phoenic. in stela) aequalis Joram, regis Israel (854-843), et Josaphat, regis Juda (872-850), rex Moab, tributarius regis Israel, Joram regnante, iugo se exuit. 2 Re. 3,4 ss.: "Porro Mesa rex Moab, nutriebat (= possidebat) pecora multa, et solvebat regi Israel centum millia agnorum, et centum millia arietum cum velleribus suis. Sed post mortem Achab (875-854)⁴⁾ rex Moab fregit foedus quod habebat cum rege Israel. Tunc rex Joram egressus est de Samaria et recensuit universum Israel. Misitque ad Josaphat regem Juda, dicens: Rex Moab recessit a me. Venis mecum ad pugnandum contra Moab? Josaphat respondit: Ibo. Quod meum est, tuum est, populus meus, populus tuus; equi mei sunt equi tui . . ." Haec narratio biblica optime confirmatur inscriptione Stelae Meša, quam Renan habebat: "la découverte la plus importante qui ait jamais été faite dans le champ de l'épigraphie orientale", et quae adhuc est monumentum maximum epigraphiae semiticae⁵⁾.

1) Monumenta vero recensent etiam 36um annum eius. Ex quo fit ut diu regnaverit simul cum decessore vel cum successore.

2) Cf. supra p. 55; et H. Gressmann, *Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testamente* 1 (Tübingen 1909) 110.

3) Cf. supra p. 55; et Gressmann, *Altorientalische Texte etc.* I, 112; II, 134.

4) Non necessario proxime post Achab, formula enim est satis incerta.

5) Ea ostensa est a Beduinis primum anno 1868 domino Klein, missionario Alsatiano, in Dîbân (ad orientem Maris mortui supra flumen Arnon). Est monolithus niger, (ex basalto) 1 m. altus, 0,60 latus, in parte superiore rotundus. Continet inscriptionem triginta quatuor linearum, litteris Hebraicis antiquis, quae Phoeniciae appellantur, et lingua hebraicae simillima exaratam.

Carolus Clermont - Ganneau, consulatui Gallico Jerusalem addictus, a. 1869 exemplaria inscriptionis curavit, quaerens petram ipsam acquirere, et acquisivit quidem, sed iam ab Arabibus, altercationis causa inter dominos steles exortae, graviter fractam. Anno 1873 magna pars inscriptionis, nimirum duo magna fragmenta et parva quam plurima, Parisios, ad Museum du Louvre pervenit. Duo fragmenta maiora facile coniuncta sunt, ex fragmentis parvis, multa locum suum invenerunt; pars autem inscriptionis, quae deerat, ope exemplariorum fere in integrum restituta est. Cf. R. Dussaud, *Les monuments palestiniens et judaïques* (Paris 1912) 4-20.

REGES TYRIORUM

TABULA X.

	ANNI REGNI				
	Sec. Flav. Jos. 1)	Sec. The- oph. 2)	Sec. Eu- seb. 3)	Sec. Georg. Synzell. † ad 800 4) p. C.	Ante Chr. n. 5)
1. Hiram 6) (<i>Iromos</i>)	34	—	34	34	981—947 7)
2. Ba'al'azar I (<i>Balbazeros</i>)	17	17	17	17	947—930
3. Abdastartos	9	—	9	9	930—921
4. { Methusastartos (<i>Astar- tos</i>)	12	12	12	12	921—909
5. { Astharymos	9	9	9	9	909—900
6. Phelles	8 menses	8 menses	8 menses	8 menses	900—899
7. Ithobalos (<i>Etba'al</i>)	32	12 (αβ' loco λβ')	32	32	899—867
8. Ba'al'azar II (<i>Belezoros</i>)	6	7	8	8	867—861
9. Mettenos	29	29	29	25	861—832
10. Pygmalion	47	[4] 7	47	47	832—785

Signum | declarat filios, { fratres.

1) Josephus hanc regum Tyriorum seriem a Menandro Ephesino se accepisse fatetur. Cf. *C. Ap.* 1,18.

2) *Ad Autolyicum* 3,22. *MG* 6,1154.

3) *Chronicon* I, 17. *MG* 19,173: ed. Schöne 1 (Berolini 1875) 1185.

4) *Chronographia*: ed. G. Dindorf 1 (Bonnae 1829) 345.

5) Cum Josephus, *C. Ap.* 1,18, auctoritate utens Menandri, affirmet Carthaginem, quae condita est anno 825 a. C., constitutam esse anno septimo Pygmalion, regis Tyri, a Didone, sorore ipsius, e patria in Lybiam fugiente, anni reliquorum regum facile ad aeram nostram statuuntur.

6) Omnino distinguendus ab alio rege Tyri huius nominis, qui fuit aequalis Tiglat-Pileser IV. Cf. H. Winckler, *Keilinschriftliches Textbuch zum Alten Testament* 3 (Leipzig 1909) 30.

7) Hiram igitur imperium Phoenicis obtinuit cum David annum tricesimum primum regni sui quadragenarii agebat. Inde patet Hiram nuncios ad David misisse post Salomonem natum, secus enim Salomon rempublicam hebraicam gubernare cepisset cum adhuc puer esset. Quocirca dicendum est in narratione biblica, qua missio Hiram (2 *Sa.* 5,11) ponitur ante adulterium David et conceptum Salomonis (2 *Sa.* cc. 7.11.12.), temporum ordinem non servari.

Hic versiculos, qui ad nos pertinent, latine ad verbum conversos subicimus :

1. *Ego (sum) Meša, filius Kamoš [. . .] rex Moab, Dibonita.*
2. *Pater meus rexit Moab triginta annos et ego regnavi*
3. *post patrem meum, fecique sanctuarium hoc (τῷ) Kamoš (τοῖ) Korḥa¹⁾, signum salutis.*
4. *quia salvavit me ab omnibus impugnantibus et delectavit me in omnibus inimicis meis. Omri*
5. *fuit rex Israel et oppressit Moab diebus multis, quoniam Kamoš iratus erat terrae suae.*
6. *Et successit ei filius suus, et hic quoque dixit: Opprimam Moab! Aetate mea locutus est ita!*
7. *Sed triumphum egi de eo et domo sua, et Israel periit, periit in aeternum. Omri (igitur) occupaverat regionem*
8. *Madaba, et in ea commoratus est (Israel) diebus eius et temporibus²⁾ filiorum eius, quadraginta annos; sed*
9. *reddidit eam Kamoš (mihi) aetate mea. Et aedificavi Ba'al-Meon, fecique illic piscinam atque extruxi*
10. *Kirjatan. Homo (= populus) autem Gad habitabat in terra 'Aṭarot iamdudum, ed aedificaverat in ea rex*
11. *Israel 'Aṭarot. Et ego impetum feci in urbem et cepi eam, et interfeci omnem gentem*
12. *civitatis, spectaculum Kamoš et Moab! Et inde detuli altare Dodoh³⁾ et traxi illud*
13. *ante Kamoš in Kerijot. Et ibi incolas constitui hominem Saron et hominem*
14. *Maḥarot. Et dixit mihi Kamoš: J, aufer Nebo de Israel.*
15. *Et ivi noctu pugnaviq[ue] contra illum a primo diluculo usque ad meridiem et cepi eam;*
16. *et occidi universos, septem millia virorum puerorumque, mulieres ac puellas*

1) Sec. alios legendum est Keriho.

2) Ad litter. (dimidia) parte dierum.

3) Probabiliter idolum quoddam.

17. et servas! Enimvero (τῶ) *Aštar-Kamoš¹⁾ voveram illam! Et exinde abstuli altaria (? vasa?)
18. Jahweh, et dedicavi illa coram Kamoš Rex vero Israel exstruxerat
19. Jahas, et ibi praesidium posuerat, quum bellum gereret contra me: Kamoš propulit eum coram me! et
20. sumpsi ex Moab ducentos viros, omnes principes eius, quos duxi contra Jahas, cepique eam
21. ut iungerem (cum) Dibon. Etc.²⁾

Subinde Meša recenset exstrukciones suas. — Ex SS. Litteris, Moab recessit ab Israele, Joram (854-843) et Josaphat (872-850) regnantibus nimirum inter annos 854-850. In stela autem Meša traditur Moab libertatem consecutum esse quadraginta annis (*iuxta numerum solidum*) postquam subactus erat ab Amri (886/2-875); quod in idem incidit, cum inter an. 886 et 850 triginta quinque vel triginta sex anni effluerint.

6. Tiglat-Piléser IV³⁾ (Vg. Theglathphalasar, assyr. Tukulti-apil-ešara —fiducia mea [est] filius Esarae), rex Assyriae (a. 746-727), in fragmento *Annalium* suorum (*Brit. Mus.*) inter varios principes, qui ipsi anno 8° regni sui, i. e. 738, tributum solverunt, linea 150 commemorat: Rasunnu mâtDamaskai et Meniḫi(im)me alSamerina⁴⁾. (i. e. Manahem urbis Samariae et Rasin terrae Damasci) cui narrationi consentanea est narratio sacra 2 Re. 15,19 s. Manahem autem regnavit annis 746-737 et Rasin etiam ex Scriptura (2 Re. 15,37) fuit aequalis Manahem.

Viris historicis negotium faciebat nomen regis Assyriorum, cui Manahem tributum solvit, nam cum in Annalibus cuneiformibus sit Tiglat-Piléser, in Sacra Scriptura, loco laudato, est Phul (פּוּל). At (P(h)ul (= Πόρος Can. Ptolemaei eundem esse qui Tiglat-Piléser (IV), iam H. Rawlinson a. 1863 existimaverat, et hodie inter omnes assyriologos certo constat. *Catalogo* enim *A regum Babyloniorum*, quem Sedulissimus G. Pinches inter thesauros Musei Britannici a. D. 1884 detexit, et edidit⁵⁾, duo anni

1) Dea, fortasse Dei Kamoš amica et socia.

2) Bellum infelicer cessisse Israelitis, ut narrat Mesa, significatur etiam a S. Scriptura (2 Re. 3,27). Cf. A. Vaccari, *De inscrip. regis Moab*, in: *Verbum Domini* 2 (1922) 311 s.

3) Plerumque III dicitur, sed inepte cum tres eiusdem nominis ante ipsum fuerint.

4) Cf. H. Winckler, *Keilinschr. Textbuch zum Alt. Test.* 3 (Leipzig 1900) 30; Gressmann, *Altoriental. Texte und Bilder zum A. T.* 1 (Tübingen 1909) 114.

5) In: *Proceedings of the Society of Bibl. Arch.* 6 (1883/4) 197 s.

regni (Babylonici) Tiglat-Piléser IV, i. e. 728-727, tribuuntur τῷ Pu-lu¹⁾.

Interpres antiqui Theglathphalasar a Phul distingui manifestum habebant maxime ex 1 Chr. 5,26: *Et suscitavit Deus Israel spiritum Phul regis Assyriorum, et spiritum Theglathphalasar regis Assur: et transtulit Ruben, et Gad, et dimidiam tribum Manasse, et adduxit eos in Lahela, et in Habor, et Ara et fluvium Gozan, usque ad diem hanc. At primo auctor Chronicorum, eundem regem, Dei instrumentum, bis sub diverso nomine recensere potuit. Dein, cum in secundo Regum alia τῷ Phul (15,19), alia Theglathphalasar (15,29; cf. 16,7.10) addicantur, scriptor Chr., qui cum libro Re. arcte coniunctus est, satis apte Deum excitasse et spiritum Phul et spiritum Theglathphalasar scripsit. Auctor 2i Re. nomina illa probabiliter a duplici fonte, Babylonico et Assyriaco, mutuatus est, eaque eundem designare fortasse ignoravit: sed diversos exprimere nullo modo asserit, quin imo scriptor ipse 1i Chr. utens numero singulari verborum: “*transtulit*” . . . “*traduxit*” simul de Phul et Theglathphalasar (cf. 2 Re. 15,19), significasse virum unum videtur.*

His ipsis Annalibus eiusdem anni, ut videtur, 738, lin. 104, 105, 111, 123 commemoratur inter foederatos contra Assyrios Az-ri-ia-a-u mât Ja-u-da-ai (vel mât Ja-ud-i) i. e. Azriiau terrae Ja-u-da-ai, quem multi contendunt fuisse principem Ja’udi (יְרֵאִי), regionis in terra Hamath (ad septentr. Palaestinae)²⁾. Ast E. Schrader, cum aliis, hunc Azariam eundem habet ac Azariam regem Juda (761-734), aequalem Manahem³⁾. Res, ut asserit A. Deimel (*Veteris Test. Chronologia*, 109) non patet; sed si sententia Schrader, quae iam verisimilis est, novis testimoniis confirmaretur, nulla exinde oriretur difficultas contra chronologiam biblicam, cum Azarias Juda etiam anno 738 a. C., ex nostra probabili temporum ratione, rex fuerit.

7. In latere coctili scriptum invenimus Tiglat-Piléser IV probabiliter 733/2 a. C.⁴⁾ tributum accepisse a pluribus principibus, inter quos erat

1) Dux quidam originis obscurae, ut videtur, cui nomen erat Pul(u), regnum Assyriae, post mortem ilAšur-Nirâri IV, (754-746) sibi arripuit et nomen celebre Tiglat-Piléser, quod iam duo reges Assyriaci tulerant, sibi indidit. Sed Babylonii eum semper Pulu appellarunt. — Cf. A. H. Sayce, *The higher Criticism and the Verdict of the Monuments*⁶ (London 1901) 404.

2) Cf. H. Winckler, *Alttestamentliche Forschungen* 1 (Leipzig 1893) 1-23; J. Hommel art. *Assyria* apud J. Hastings, *Dict. of the Bible*, vol. 1, 185 s.; H. Gressmann, *Altorientalische Texte und Bilder* 1, 113 n. 6.

3) Cf. E. Schrader, *Die Keilinschriften und das Alte Testament* 1 (Giessen 1872) 114 s.

4) Secundum Can. *Eponymorum B* Tiglat-Piléser anno 734 profectus est in Philistaeam. Post illam expeditionem, ut videtur, rex Assyriorum tributum a multis accepit. Quae nostra sententia auctoritate A. Deimel (*Vet. Test. Chronol.* 110)

Ja-u-ḥa-zi mātJa-u-da-ai¹⁾ (= Achaz²⁾ terrae Juda). Cum hac narratione congruit fortasse Scriptura 2 Re. 16,5-10^a: *Tunc ascendit Rasin rex Syriae, et Phacee, filius Romeliae rex Israel in Jerusalem ad proeliandum. . . . Misit autem Achaz nuntios ad Theglathphalasar regem Assyriorum, dicens: Servus tuus, et filius tuus ego sum: ascende, et saluum me fac de manu regis Syriae, et de manu regis Israel, qui consurrexerunt adversum me. Et cum collegisset argentum et aurum, quod inveniri potuit in domo Domini, et in thesauris regis, misit regi Assyriorum munera. Qui et acquievit voluntati eius: ascendit enim rex Assyriorum in Damascum, et vastavit eam et transtulit habitatores eius Cyrenen, Rasin autem interfecit.*

Perrexitque rex Achaz in occursum Theglathphalasar regi Assyriorum in Damascum.

Ex nostra supputatione Achaz regnavit an. 732-726, idcirco anno 733/2 tributum regi Assyriorum pendere potuit.

8. In quadam parva inscriptione lapidea (*Brit. Mus.*) Tiglat-Piléser IV haec narrat: "Bît-Humri (= Israel) . . . totumque eius populum [et possessionem eorum] in Assyriam abduxi; Pakaha (= Pekah i. e. Phacee) interfeci et Ausi' (= Hoſea' i. e. Osee) tanquam regem super eos posui. 10 talenta auri . . . talenta argenti accepi ut tributum³⁾.

Cf. 2 Re. 15,29 s.: *In diebus Phacee regis Israel venit Theglathphalasar rex Assur, et cepit Aion, et Abeldomum, Maacha, et Janoe, et Cedee, et Asor, et Galaad, et Galilaeam, et universam terram Nephtali: et transtulit eos in Assyrios.*

et F. X. Kugler (*Von Moses bis Paulus*, 153) confirmatur, quamquam hi repetunt illam tributarium inscriptionem ab ipso anno 734. Enimvero si tributa consecuta sunt expeditionem anni 734 (quae expeditio est unicum argumentum ad tempus inscriptionis de tributis definiendum), verisimilius catalogus principum tributarium anno 733/2 addicetur.

H. Gressmann (*Altorientalische Texte u. Bilder* I, 116) existimat inscriptionem de qua agimus, pertinere ad annum 728. Quod si verum haberetur, dicendum esset in 2 Re. 16 sermonem esse de alio tributo, a praesenti diverso, cum Phacee iam a. 729 supremum diem obierit; sed iterum chronologia nostra servaretur.

1) Cf. praeter Gressmann et Deimel II. laudatis, Winckler, *Keilinschr. Textbuch zum A. T.* 36.

2) Achaz (𐤀𐤕𐤆𐤗) est nomen hypocoristicum pro Joachaz (𐤏𐤕𐤁𐤗).

3) Apud E. Schrader, *Keilinschriftliche Bibliothek* 2 (Berlin 1890) 30 s. B. Cf. etiam Winckler, *Keilinschr.* 35.

*Coniuravit autem, et tetendit insidias Osee filius Ela contra Phacee filium Romeliae, et percussit eum, et interfecit: regnavitque pro eo*¹⁾.

Haec verisimillime facta sunt paulo post annum 732/1 a. C., quo expugnata est Damascus²⁾. Nam Achaz, quando impugnabatur a Rasin, rege Syriae, et a Phacee, rege Israel (bellum Syro-ephraimiticum³⁾) a. 733, auxilium impetratus est muneribus multis a Tiglat-Piléser IV (2 Re. 16,5-8), qui, acquiescens voluntati eius, ascendit, anno 732/1 Damascus vastavit (2 Re. 16,9), et deinde, ex ordine, regnum Israel graviter vexavit, plurimos ex illo transtulit in Assyriam, et Phacee per Osee interfecit (2 Re. 15,29 s.). Nemo autem iure contenderit omnia ista eo ipso anno 732/1 peracta esse, cum facile aliquot annos impleverint. Ex quo fit ut supputatio nostra Phacee nempe interfectum esse anno 729 solide probabilis appareat.

9. Saron anno 722/1 a. C. Samariam cepit et regnum septentrionale extinxit, cum Osee secundum Scripturam annum nonum regni sui et Ezechias annum sextum agerent. Quem annum utrumque accurate in 722/1 a. C. incidere ostendimus⁴⁾.

III. SYNCHRONISMI PRO REGNO JUDA A SAMARIA DELETA AD JERUSALEM IGNE CONCREMATAM

1. 2 Chr. 33,11-13: (*Deus*) *superinduxit eis principes exercitus regis Assyriorum: ceperuntque Manassen, et vinctum catenis atque compedibus duxerunt in Babylónem. Qui postquam coangustatus est, oravit Dominum Deum suum: et egit poenitentiam valde coram Deo patrum suorum. Deprecatusque est eum, et obsecravit intente: et exaudivit orationem eius, reduxitque eum Jerusalem in regnum suum, et cognovit Manasses quod Dominus ipse esset Deus. Quisquam fuerit rex ille Assyriorum S. Scripturâ non dicitur; sed Asarhaddon (assy. Ašur-aḥu-iddin i. e. Asur filium dedit) [681-668] in eponymatu Atar-ilu i. e.*

1) Occisionem Phacee et creationem regni Osee rex Assyriorum merito sibi adscribit, quia sine auctoritate et mandato ipsius neutrum factum esset.

2) Cf. Deimel, *V. T. Chronologia*, 110; Kugler, *Von Moses bis Paulus*, 153. — *Expediit* Tiglat-Piléser in Damascus locum habuit, ex *Canone Eponymorum B*, annis 733/2 et 732/1; quocirca explicatur cur a Gressmann (*Altorient. Texte u. Bilder*, 115) interfectio Phacee et successio Osee ponantur a. 733.

3) Bellum celeberrimum propter vaticinium Isaiae de Immanuele (*Is. c. 7*).

4) Cf. supra p. 54.

anno 673 in numerum tributariorum habebat, ut colligitur ex inscriptione eius (*Prisma* [seu *Cylinder*] B)¹⁾, etiam Me-na-si-ešar aluJa-u-di = Manassen regem Juda; qui ex nostra supputatione illo anno certe rex erat.

2. 2 Re. 22,23-35 Necha o (נְחָא, נְחָו, Νεχάω), aequalis Josiae (640-609) et Joachaz (609), est Pharaon Neku II documentorum antiquorum, rex secundus dynastiae XXVI^{ae} (Saitae), qui regnavit anno 610/09-595/4. Scriptum invenitur in 2 Re. 23,29: *In diebus eius (i. e. Josiae) ascendit Pharaon Nechao rex Aegypti, contra regem Assyriorum ad flumen Euphratem: et abiit Josias rex in occursum eius: et occisus est in Megiddo cum vidisset eum. Quod clarius refertur in 2 Chr. 35,20-22.*

Haec ipsa pugna inter Nechao et Josiam ad Megiddo, probabilissime, ut opinantur perique, significatur etiam ab Herodoto (*Hist.* 2,159).

Ea autem expeditio Pharaonis Nechao adversus regem Assyriorum facta est initio regni ipsus, nimirum secundum G. Maspero²⁾ a. 608, secundum Fl. Petrie³⁾ a. 609, quod quidem rursum nostram Chronologiam biblicam confirmat, cum Josias, ex Scriptura, interfectus sit anno 609.

3. 2 Re. 25,27 Evilmerodach (אֵיל מֶרֶדַךְ - Εὐαλμάρωδεα) idem est qui Amel (il) Marduk (= servus [Dei] Marduk) rex neo-Babylonicus, filius et successor Nabuchodonosor, qui, teste Beroso Chaldaeo (apud Fl. Jos. c. Ap. 1,20), duos annos regnavit, nimirum 561-559. Juxta 2 Re. 25,27 Evilmerodach caput Joachim, regis Juda, de carcere sublevavit anno quo regnare ceperat, i. e. anno 561, qui annus dicitur tricesimus septimus transmigrationis Joachim. Nunc vero Joachim, ut ex supputatione biblica quam statuimus colligitur, captivus ductus est a. 597, atque anno 561 accuratissime annum tricesimum septimum captivitatis suae agebat.

4. Annus 19us Nabuchodonosor, quo Jerusalem igne concremata est, et annus extremus novissimi regis Juda eidem anno 587/6 a. C. adamusim respondent⁴⁾.

1) Cf. E. Schrader, *Keilinschrift. Bibl.* 2 (Berlin 1890) 148; Winckler, 51; Gressmann, 123.

2) *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique* 2 (Paris 1899) 513.

3) *Egypt and Israel* (London 1912) 78.

4) Cf. supra p. 53.

Sunt qui petant confirmationem chronologiae biblicae ab *Ezechiele*, 4,1-6. Deus, cum iusserit prophetae ut describeret in latere Jerusalem et obsidionem circa ipsam repraesentaret, subicit: (v. 4) *Et tu dormies super latus tuum sinistrum, et pones iniquitates domus Israel super eo, numero dierum quibus dormies super illud, et assumes iniquitatem eorum.* (v. 5) *Ego autem dedi tibi annos iniquitatis eorum, numero dierum trecentos et nonaginta dies: et portabis iniquitatem domus Israel.* (v. 6) *Et cum compleveris haec, dormies super latus tuum dexterum secundo: et assumes iniquitatem domus Juda quadraginta diebus: diem pro anno, diem, inquam, pro anno dedi tibi.*

A. Kleber existimat hac duplici Ezechielis dormitione symbolica significata esse peccata populi electi in spatio temporis inter initium regni Salomonis 972 et ultimam deportationem Juda (quae facta est anno 23 Nabuchodonosor [*Jer.* 52,30]) i. e. 582 (= 390), atque inter accessionem Davidis ad thronum et accessionem Salomonis (= 40). Apostasia Israelis a Deo proprie incepit post Davidem, sed adiecti sunt, ut ait Kleber, quadraginta anni regni davidici, quia iam tunc domus Juda patientia Dei abusa est¹⁾. Quae si certa essent mire rationem temporum biblicorum comprobarent; sed 1) incertus est textus, cum LXX v. 5 loco trecentorum et nonaginta praebeant centum et nonaginta, ac in v. 4 habeant centum et quinquaginta cui numero nihil in *TM* respondeat; deinde 2) etiam interpretatio incerta est, nam principium ex quo illi anni sive 390 et 40, sive 190 et 40 supputandi sint manet in perpetua controversia²⁾.

DIFFICULTATES DE TEMPORIBUS REGUM EXPLANANTUR.

I. Scriptum invenimus in 2 *Chr.* 16,1 hoc testimonium: *Anno autem trigesimo sexto*³⁾ *regni eius* (i. e. Asae), *ascendit Baasa rex Israel in Judam, et muro circumdabat Rama, ut nullus tute posset egredi et ingredi de regno Asa.*

Enimvero Baasa regnavit annis 910-887, quapropter anno trigesimo sexto Asae (912-872) nimirum a. 876 ipse non poterat ascendere contra Judam. Ex 1 *Re.* 16,1 iam anno vigesimo sexto Asae regis Juda regnavit super Israel Ela filius Baasa.

1) A. Kleber, *The Chronology of 3 and 4 Kings and 2 Paral.*, in: *Biblica* 2 (1921) 189-191.

2) Cf. F. X. Kugler, *Von Moses bis Paulus* (Münster 1922) 197-200; D. B u z y, *Les symboles de l'Ancien Testament* (Paris 1923) 223-234.

3) Ita secundum *TM* et *Vg.*; LXX vero loco 36i posuerunt annum 38um: ἐν τῷ ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ ἔτει καὶ.

Haec difficultas dupliciter explanari potest: nimirum aut numerus ille habendus est corruptus, quod quidem nemini incredibile videbitur¹⁾, aut, verisimilius, supputandus est non ex principio regni Asae, sed ex schismate regni cum in textu sacro forsitan haec primum scripta essent: *Anno autem trigesimo sexto regni, id est decimo sexto Asae*. Similiter in cap. 15 v. 19: *Bellum vero non fuit usque ad trigesimum quintum annum, id est annum decimum quintum regni Asae*²⁾.

II. Singulare negotium oritur ex collatione 2 Re. 16,2 cum 2 Re. 18,2. Nam primo loco Achaz dicitur regnare coepisse viginti annos natus et regnasse sexdecim annis; altero autem affirmatur Ezechiam, filium Achaz, successisse in locum patris annos natum viginti quinque. "Ex quo intelligitur Achaz quoque undecimo sive

1) Numeri apud Hebraeos antiquos haud raro, ut videtur, litteris notabantur. Cf. A. Fernández, *Breve introducción a la crítica textual de l' A. T.* (Roma 1917) 44-46. Cum autem plures litterae Hebraicae forma simillimae inter se fuerint et sint, fieri potuit ut interdum simul cum litteris etiam numeri a legente vel exscribente permutarentur.

Certe numeri in S. Scriptura saepe depravati sunt. E. gr. 1 Sa. 6,19 ex *TM* Deus dicitur interfecisse 70 viros, et 50000 plebis Bethsamitarum, cum perperam recensentur quinquaginta millia post septuaginta. Tum 1 Sa. 13,5 Philisthaei traduntur habuisse 30000 curruum et 6000 equitum; ubi loco triginta millium curruum evidenter legendum est tria millia, quia unusquisque currus, usitato more, duos tantum equites vehebat. Praeterea, ut omnis dubitatio adimatur, conferantur in *TM* (et *Vg.*) loci paralleli quos hic subicimus:

2 Sa.	8,4	: 1700	1 Chr.	18,4	: 7000
1 Re.	4,26	: 40000	2 "	9,25	: 4000
"	9,28	: 420	"	8,18	„ 450
2 "	25,8	: 7	Jer.	52,12	: 10
"	25,17	: 3	"	52,22	: 5
"	25,19	: 5	"	52,25	: 7
"	25,27	: 27	"	52,31	: 25
1 Chr.	2,22	: 23	Idc.	10,4	: 30
"	9,6	: 690	Neh.	11,6	: 468
"	9,9	: 956	"	11,8	: 928
"	9,13	: 1760	"	11,12 ss.	: 1192
				(822 + 242 + 128)	
"	9,22	: 212	"	11,19	: 172
2 "	22,2	: 42	2 Re.	8,26	: 22
Ezr.	2,5	: 775	Neh.	7,10	: 652
"	2,6	: 2812	"	7,11	: 2818
"	2,8	: 945	"	7,13	: 845
"	2,10	: 642	"	7,15	: 648
"	2,12	: 1222	"	7,17	: 2322
"	2,35	: 3630	"	7,38	: 3930

2) Cf. W. E. Barnes, *The Books of Chronicles*, in: *The Cambridge Bible* (1899) 198.

decimo anno Ezechiam filium procreasse. Quis enim crederet mortalium, ut undecim annorum puer generaret filium?" Haec scribebat S. Hieronymus ad Vitalem presbyterum¹⁾. At ipse doctor maximus plura proponit quae ad rem omnino explanandam valent. "Multa et alia dicuntur in Scripturis — inquit — quae videntur incredibilia, et tamen vera sunt. Neque enim valet natura contra naturae Dominum". Et subicit id se audivisse de quadam muliercula, quod ipsa, impudica cum esset, dispensatione Dei, naturae Domini, conceperit ex parvulo decem annorum; atque ab Hebraeo didicisse explicationem vaticinii Isaiae (14,29) iuxta quam non statim post mortem Achaz, Philisthaeae percussoris, filius ipsius Ezechias in imperium subrogatus esset, sed, vel seditionibus populi vel quibusdam interregnis aut certe prementibus malis et hinc inde consurgentibus bellis, regnum eius esset dilatatum.

Ex nostra temporum ratione possumus ponere Achaz natum esse post 1 Nisan anni 762 et Ezechiam primam lucem vidisse extremo anno 750, ita ut inter utrumque plus quam duodecim anni pleni interfuerint. Iam vero patrem haberi posse in Oriente duodecim annorum non est inauditum²⁾.

III. 2 Re. 17,4 Sua (שׂוּא, Σωά) rex Aegypti, aequalis Osee (729-721), postremi regis Israel, ex opinione post Brugsch vulgatissima, idem est qui in monumentis Aegyptiacis scribitur Sabako³⁾ (apud Maneth. Σαβακὼν), conditor domus regiae XXV^{ae} (Aethiopicae). Et ratione temporum Aegyptiaca regnavit verisimiliter post a. 721⁴⁾, quae aetas cum chronologia biblica pugnare videtur, nam Osee dicitur nuncios misisse ad Sua, regem Aegypti certe quidem tribus annis ante obsidionem Samariae, i. e. anno 724 (2 Re. 17,3-6).

1) Ep. 72,2.4. ML 22, 674 s.

2) Max Löhner commemorat matrimonium, quod celebratum est paucis ante annis in vico Silwân ad Jerusalem, pueri undecim annorum cum puella decem annorum. *Volksleben im Lande der Bibel* (Leipzig 1907) 51. Et James Neil, morum orientalium gnarissimus, asserit inventas esse interdum, in urbibus pure orientalibus, avias viginti annos natas! *Everyday life in the holy Land* (London 1913) 223.

3) Cf. e. gr. J. G. Wilkinson (S. Birch) *The manners and customs of the ancient Egyptians* (London 1878) 94.

4) Ex Breasted, *Egypt*, 4 (Chicago 1906) 451 (cf. p. 447) a. 712-700; secundum J. Hontheim (*ZfKT* 37 [1913] 125) regnavit a 19 Febr. 719 ad 16 Febr. 705.

Difficultatem diluit professor Flinders Petrie¹⁾, existimans Aegyptum, postquam anno 750 a .C. occupatus est a Pianhi, rege Aethiopiae, habuisse principem proprium, regis Aethiopici, nimis distantis, vicarium. Secundum hanc coniecturam, Sabaka rexit Aegyptum iam inde ab anno 725 loco patris sui Kašta²⁾ (725-715), post cuius mortem ipse verus pharao fuit. J. Hontheim ponit Sua, antequam regno Aegypti potiretur, ducem fuisse et administratorem omnium consiliorum apud Bokenran(e)f seu Bocchoris (725-719)³⁾, ultimi pharaonis dynastiae XXIV (Saiticae), eundemque ab auctore sacro appellatum esse *proleptice* regem Aegypti. Aut, nostra quidem sententia, affirmari potest Sabaka multo ante annum illum quo devicit subiecitque pharaonem urbis Saïs in Aegypto inferiore et factus est dominus universi Aegypti, vere dictum esse regem Aegypti cum iam tunc imperium Aegypti superioris teneret Thebis.

Ceterum animadvertendum est 1) tempus quo Sabaka regnaverit in Aegypto adhuc definiri non posse⁴⁾, et 2) Sua seu Sib'u probabiliter alium esse a Sabaka eoque paulo antiquiorem⁵⁾.

IV. 2 Re. 19,9 Tharaca (תַּרְחָקָה) rex Aethiopiae, aequalis Ezechiae, regis Juda (726-698), est Taharka monumentorum Aegyptiorum et *Τάρακος* Manethonis, rex tertius dynastiae XXV, ex Fl. Petrie iam inde ab a. 693, ex Breasted a. 688-663, ex Hontheim a. 691-675.

1) *Egypt and Israel* (London 1912) 75-77. Quo loco Fl. Petrie demonstrat ex sabaka (= Sabaka) facile, originatione spectata, ortam esse formam nominis brevioris Sua (Sô).

2) Ita bene explicatur cur Sargon, rex Assyriae, Sib'a (= Sua, Sabaka), ad annum 720, appellaverit *Tortan Muzri*, i. e. ducem supremum Aegypti. (Cf. E. Schrader, *Keilinschr. Bibl.* 2 [Berlin 1890] 55). P. Dhorme, e contrario, difficultatis chronologiae causa, Sua a Sabaka distinguit: "Ce סִיב, roi d'Egypte, est à lire סַבָּא et à identifier avec Sib'e [postea Saibit, Sib'u] . . . Quant à en faire le même personnage que le pharaon *Sabaka*, le premier représentant de la dynastie éthiopienne, il faut décidément y renoncer, surtout à cause des difficultés chronologiques que soulève cette identification." *Les pays bibliques et l'Assyrie*, in: *RB* 7 (1910) 372. Magistro plene assentitur J. Vandervorst, *Israel et l'ancien Orient* (Bruxelles 1915) 70.

3) Sec. Hontheim.

4) Etenim H. de Barenton (*Le Mystère des Pyramides et la Chronologie sothiaque égyptienne reconstituée sur de nouvelles bases* [Paris 1923] 92) adscribit regno pharaonis Sabaka annos 730-710. Quae aetas, certe quidem probabilis, si vera est omnem difficultatem aufert.

5) Cf. G. Steindorff, in: *Beiträgen zur Assyriologie* 1 (1890) 339-342; et G. Möller, in: *Orientalistische Literaturzeitung* 22 (1919), col. 145-147.

Hic quoque rex, ut Fl. Petrie existimat¹⁾, antequam rex Aegypti factus, fuit pharaonis Aethiopici Sabataka²⁾ vicarius, sicut Sua probabiliter functus erat vice regis Kašta³⁾. Alii vero putant, equidem probabilius, secundum traditionem quandam, Taharka, antequam throno Aegypti contra Sabataka, regem secundum dynastiae XXV, potitus sit, fuisse regem Aethiopiae, pharaonis Sabataka socium. Utroque modo chronologia biblica, quae ponit *Tharaca* regem Aethiopiae iam anno 702/1, servatur.

Si autem cum H. de Barenton⁴⁾ ponitur pharaonem Taharka regnasse ab a. 702 ad a. 665, difficultas ipsa iam nullum locum habet.

Pugna enim Sennacherib, regis Assyriorum (705-681), contra Ezechiam (2 *Re.* 18,13-19,35), cuius occasione commemoratur *Tharaca*, locum habuit a. 702/1⁵⁾.

Expositio Assyriaca huius belli, quae scripta invenitur in "*Prisma Taylor*" vel "*Taylor Cylinders*"⁶⁾, congruit perfecte cum historia biblica, et hoc maxime apparet conferendo col. 3 ll. 10-41 illis cum 2 *Re.* 18,13-16. Difficultas vero temporum paritur testimonio 2 *Re.* 18,13 (= *Js.* 36,1) quo ascensio Sennacherib contra Juda collocatur anno 140 Ezechiae i. e. anno 713. Quem nodum expedire possumus legendo annum vigesimum quartum loco decimi quarti. Fortasse illa anni 14i determinatio orta est ex 2 *Re.* 20,6 (= *Js.* 38,5), ubi Deus dicit regi Ezechiae se additurum esse diebus eius *quindecim annos*. Nam exinde, cum Ezechias omnino viginti novem annos regnasset, quis non crediderit impugnationem Sennacherib, quae proxime supra descripta invenitur, factam esse anno Ezechiae *quartodecimo* et idcirco numerum positum 24 corruptum esse?

P. Dhorme⁷⁾, post H. Winckler, putat libro 2 *Regum* (18,13-19,35) duas referri expeditiones Sennacherib adversus Ezechiam, priorem nempe anno 701 (2 *Re.* 18,13-16, reiecto nomine Lachis), quae *Prismate Taylor* comprobetur, posteriore anno 690 (2 *Re.* 18,17-19,8 et iuxta alteram traditionem 2 *Re.* 19,9-35), quae illustretur effigie eminente, cum brevi inscriptione, detecta in palatio regio Ninive et nunc conservata in *Brit. Mus.*⁸⁾: "*Le roi d'Ethiopie, Tirhâqâ, qui n'a pas régné avant l'an 693 et qui ne pouvait intervenir dans la campagne de 701*" egressus est,

1) *Libro laud.* p. 77.

2) Sec. Hontheim Sabataka rexit Aegyptum a. 705-691.

3) Cf. M. Hagen, *Lexicon biblicum* 3 (Parisiis 1911) "*Tharaca*" col. 1160.

4) *Lib. laud.* p. 92.

5) Cf. A. Deimel, *Chronologia Veteris Testamenti* (Romae 1912) 112.

6) Cf. E. Schrader, *Keilinschriftliche Bibliothek* 2 (Berlin 1890) 81-112.

Imaginem autem huius gravissimi documenti conspici potest in: *British Museum. A Guide to the Babylonian and Assyrian antiquities* (London 1900) plat. XXXII.

7) Cf. *Les pays bibliques et l'Assyrie*, in: *RB* 19 (1910) 506-518.

8) Conspecte imaginem e. gr. apud A. Jeremias, *Das Alte Testament im Lichte des alten Orients* (Leipzig 1916) 530; verba autem quae in ea incisa sunt scripta inveniuntur apud Winckler, *Keilinschriftliches Textbuch*, 47.

ut opinatur, ad pugnandum adversus Sennacherib non in prima huius expeditione, sed in altera¹⁾. Patrem D h o r m e fere ad verbum secutus est J. V a n d e r v o r s t²⁾. A. J e r e m i a s vero loco duarum tres expeditiones ponit: Iam anno 701 (2 Re. 18,13-16), IIam anno 691/0 (2 Re. 18,17-19,8), IIIam post Babylonem deletam (2 Re. 19,9-37 — Js. 37,9-37)³⁾. At, fatemur, sententiam P. D h o r m e parum probabilem et opinionem J e r e m i a s inverisimilem habemus. Neutra enim litteris Assyriacis sufficienter confirmatur et utraque sacro codici vim inferre videtur⁴⁾.

S. Scriptura postquam exposuit bellum Sennacherib (2 Re. 18,13-19,37), narrat Merodach-Baladan, regem Babyloniorum litteras et munera misisse ad Ezechiam, regem Juda (726-698).

Iste מֶרֶדַּח בַּלְדַּן (א) idem est ac Μαροδόκειαδος Canonis Ptolemaei et Marduk-abal-iddin(a) (i. e. Marduk filium donavit) inscriptionum, rex Chaldaeus, rex, ut appellabatur, terrae maritimae, nimirum Babyloniae australis ad sinum Persicum, qui a. 721 Babylonem occupavit, ibique duodecim annos regnavit. Tunc temporis legationem misit ad Ezechiam (2 Re. 20 — Js. 39). Anno 710/9 Sargon, ut traditur in Annalibus ipsius, eum devicit; Merodach-Baladan idcirco disparuit, sed ad tempus, nam, mortuo Sargone (721-705), a. 704 iterum rex Babyloniae nuncupatus est⁵⁾. Alterum tamen regnum Merodach-Baladan brevi mansit, nam post 9 menses eversum est a Sennacherib. Merodach-Baladan ad sinum Persicum se recepit, sed diu molestiam exhibuit Sennacherib.

Difficultatem autem nobis affert locus quem narratio de Merodach-Baladan II in Sacris Litteris tenet. Nam si legatio illius regis ad Ezechiam subsecuta esset bellum Sennacherib ea inferior fuisset anno 702/1, cum certe missa sit antea et verisimillime circa annum 712 (cf. 2 Re. 20,6 cum 2 Re. 20,12). Quae res omnino explanatur ponendo caput vigesimum libri IIⁱ Regum (et trigesimum octavum Isaiae) non esse cum capitibus superioribus ad temporis ordinem coniunctum⁶⁾.

Huiusmodi enim ordinis perturbationi materia scriptionis, quae tunc temporis longam narrationem necessario frangebat, facile fieri poterat.*

1) P. D h o r m e, *ibid.* p. 512.

2) *Israel et l'Ancien Orient* (Bruxelles 1915) 84-94.

3) *Lib. laud.* p. 527-533.

4) Cf. A. F e r n á n d e z, in: *Biblica* 1 (1920) 100-102.

5) Cf. P. D h o r m e, *RB* 19 (1910) 372. 376. 377. 384-387.

6) Rex Assyriorum, de cuius manibus Deus promittit se liberaturum esse Ezechiam et Jerusalem (2 Re. 20,6b), est Sargon, qui anno 13/14 regni sui terram Juda hostiliter pertransivit. Cf. H. W i n k l e r, *Keilinschr. Textbuch zum A. T.*³ (Leipzig 1909) 41 s.

AETAS PROBABILISSIMA DYNASTIARUM XVIII et XIX

DYNASTIA XVIII	<i>Secundum Flinders Petrie¹⁾ a. 1587—1328 a. C.</i>	<i>Secundum James Henry Breasted²⁾ a. 1580—1350 a. C.</i>	<i>Secundum Joseph Hontheim³⁾ a. 1567—1325 a. C.</i>
.....			
Thutmosis III (Thutmose)	1481—1449	1501—1447	1485—1472 tamquam coregnans apparet iam a. 1526
Amenophis II (Amenhotep)	1449—1423	1447—1420	1472—1446
Thutmosis IV	1423—1414	1420—1411	1446—1437
Amenophis III	1414—1383	1411—1375	1437—1407
Amenophis IV	1383—1365	1375—	1407—1370
.....			
Tutankhamen	1353—1344	x	1358—1349
Ay(e)	1344—1332	x	1349—1337
DYNASTIA XIX	1328—1202	1350—1205 (1200)	1325—1183
.....			
Ramses II (Ramesse)	1300—1234	1292—1225	1320—1253
Merneptah	1234—1214	1225—1215	1253—1234
Seti II	1214—1209	1209—1205	1234—1226 ⁴⁾
etc.			

ANNOTATIONES IN TABULAM XI.

1) *A History of Egypt* 2⁴ (London 1904) 29; 3 (1905) 2.

2) *Ancient Records of Egypt* 1 (Chicago 1906) 42-44.

3) *Vorbemerkungen zur Aegyptischen Chronologie*, in: *ZfKT* 37 (1913) 103 s. P. Hontheim paucis (p. 83-132), sed accurate, describit Chronologiam Aegyptiam a regno condito usque ad Alex. Magnum ex Manethonis tabula prouti per Julium Africanum apud Georgium Syncellum traditur. Manetho, sacerdos Aegyptius, ad a. 280 a. C. *Historiam universam Aegypti*, tribus libris enarravit. Huius operis, quod incuria temporum interiit, nonnulla retulit Fl. Joseph (C. *Apon.* 1,14-16.26.31), atque epitomen quandam deinde confecerunt Julius Africanus, in sua *Chronographia* (ad a. 200 p. C.), et Eusebius, in suo *Chronicon*. Duplex istud summarium ad nos pervenit in *Chronographia* a Georgio Syncello, historico graeco, anno 792 p. C. adornata. — Omnia fragmenta Manethonis, quae supersunt, collegit et edidit Carolus Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum* 2 (Parisiis 1848) 511-616. Opus autem Syncelli optime edidit Dindorf (Bonn 1829) in: *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*.

Conclusiones vero ex Manethone Joseph Hontheim testimoniis monumentorum et reliquorum fontium historicorum (v. gr. Herodoti [484-406 a. C.] et Eratosthenis Cyrenensis [275-194 a. C.]) illustrat comprobatae.

4) In *Chronologia Aegyptia* unum est certum: nimirum anno 525 a. C. regnum Aegyptiorum invasione Persarum cessasse. Ante hunc annum aetates historicae pharaonum pus minusve dubiae sunt, et quo antiquiores eo incertiores, ita ut pro dynastia XXVI (664/3-525) dubium ad paucos menses restringatur cum maximum sit de regni institutione: ex. gr. Gaston Maspero (cf. *Guide du Visiteur du Musée du Caire* ³ [1914] 1) regnum conditum esse existimat ad annum 5000 a. C.; G. Jaquier (*Histoire de la civilisation Egyptienne* [Paris 1913] 27), regni exordium ponit ad a. 4000; J. H. Breasted (l. c.) et G. Steindorff (in: Baedeker, *Egypte* ⁴ [Leipzig-Paris 1914] XCVII) ad a. 3400; A. Erman (*Die Aegyptische Religion* ² [Berlin 1909] *Vorbemerkung*) ad a. 3300; Jos. Hontheim (l. c.) ad a. 2858; H. de Barenton (*Le Mystère des Pyramides* [1923] 29.41) ad a. 2735 vel 2677.

§ 5 AETAS THEOCRATICA

AB ANNO 969 AD ANNUM 1449 a. C.

Nullus synchronismus qui proprie vereque dicitur cum historia sive Babylonica sive Aegyptia occurrit nobis.

Cum autem annus quartus Salomonis fuerit a. 969 a. C., Israelitae, attenta S. Scriptura, exierunt ex Aegypto anno 1449. Aetas autem exodi ex S. Scriptura statuta cum historia et archaeologia optime congruit.

Assyriologorum et exegetarum de pharaone Israelitarum oppressore (*Ex.* 1,8 s.; cf. 2,15), et de pharaone exodi, i. e. qui exodum Israelitarum ex Aegypto prohibere conatus est (*Ex.* 5,1-15,22), non una sententia est. Nostris enim diebus utrumque pharaonem alii in dynastia XVIII, alii in dynastia XIX quaerunt. Prima opinio plures patronos nacta est, ut L. Fonck¹⁾, A. Mallon²⁾, J. Hontheim³⁾, L. Desnoyers⁴⁾, A. Weigall⁵⁾, H. de Barenton⁶⁾ eademque plerumque defendit pharaonem oppressionis fuisse Thutmosim III, exodi autem Amenophim II⁷⁾. Altera, quam plerique tenent⁸⁾, e. gr. F. Chabas⁹⁾, A. H. Sayce¹⁰⁾, Flinders Petrie¹¹⁾, O. Marucchi¹²⁾ et nunc etiam A. Mallon¹³⁾ habet Ramses II pharaonem oppressionis et Menephtah (vel rectius Merneptah vel Merenptah) pharaonem exodi. (Cf. *Tab.* XI).

1) *Kritik und Tradition im Alten Test.* in: *ZfKT* 23 (1899) 273 s.

2) *Egypt* in: *Diction. Apologét.* 1 col. 1311 s.

3) *l. laud.*

4) *Histoire du peuple hébreu des juges à la captivité* 1 (Paris 1922) 407-417.

5) *Tut-Ankh-Amen and the Bible*, in: *The Daily Mail* 18 jan. 1923.

6) *Le Mystère des Pyramides et la Chronologie sothiaque égyptienne reconstituée sur de nouvelles bases* (Paris 1923) 76-80; 101-157.

7) Arthur Weigall, scribens de pharaone Tut-Ankh-Amen cuius sepulcrum a dominis Lord Carnarvon et Carter nuperrime ad Luksor (= Thebae) detectum est, opinatur (l. c.) illum esse pharaonem oppressionis et Ay(e) pharaonem exodi; sed argumenta eius adhuc infirma sunt.

8) Cf. J. M. Lagrange, *Le Livre des Juges* (Paris 1903) XLIV.

9) *Recherches pour servir à l'histoire de la XIXème dynastie et spécialement à celle des temps de l'Exode* (Paris 73) 141-165.

10) *The higher Criticism and the verdict of the Monuments*⁶ (London 1901) 237-250.

11) *A History of Egypt* 3 (London 1905) 114 s.

12) *L'Esodo degli Ebrei e le antichità egiziane* (Roma 1907) 7-34.

13) *Les Hébreux en Egypte*, in: *Orientalia* 3 (1921) 181 s.

Argumenta praecipua quae ad exodum sub dyn. XIX collocandum afferuntur, haec sunt:

1° Ramses II vere qualitates prae se fert quas Sacra Scriptura pharaoni oppressori tribuit. Ille enim fuit vir bellicus et magnarum exstructionum cupidissimus: diu, e. gr., pugnavit contra Hittitas (i. e. Hethaeos, incolas Syriae) ac ferme dimidia pars monumentorum, quae supersunt, ei debentur, cum vix sit in Aegypto locus antiquus ubi *cartouche* eius non conspiciatur.

2° Ram(es)ses, urbs, quae *Ex. 1* ab Israelitis in Aegypto oppressis aedificata dicitur, exstructa est iussu Ramses II¹⁾.

Ast longe verisimilior est altera sententia ex qua exodus factus est sub dyn. XVIII:

1° Traditio antiqua.

Manetho exodum Israelitarum cum Thutmosis et Moysen cum Amenophis coniungere videtur²⁾.

Similiter Theophilus Antiochenus: "Hebraei, inquit, post propriae suae gentis aetates, cum in Aegypto advenae essent, a rege Tethmosi in servitutem addicti sunt, eique exstruxerunt urbes munitas, Peiltho (*Πεϊθώ*) et Ramessen (*Ραμεσση*) et On quae est Heliopolis"³⁾.

2° Stela Menephtah.

Flinders Petrie die 11 Apr. a. D. 1896, in: *Academy* (London), epistulam edidit de effossionibus ab ipso Thebis in ruinis *Ramesseum* peractis, qua simul sapientes monebat se stelam funerariam maximi momenti invenisse. Haec stela alta m. 3,19, lata m. 1,63, crassa m. 0,33 conservatur nunc in Museo Cairensi. Primum erecta fuerat ab Amenhotep III in templo suo funerario, quapropter ex una parte optimam inscriptionem in eum compositam refert. Centum autem post annis Menephtah ea potitus est et super altera parte, anno 5° regni sui, longum hymnum, belli contra Libyes celebrandi causa, insculpendum curavit.

1) Id, ut videtur, significatur etiam in stela Ramses III, nuperrime (m. Junio 1923) detecta ad Beisân, in Palaestina, curis Musei Pennsylvaniae.

2) Apud Flav. Jos. C. *Apionem*, 1,26.

3) *Ad Autolyicum* 3,20. MG 6,1147.

Lapis iste iure meritoque in numero monumentorum pretiosissimorum ponitur, sed in primis illud magni nostra refert clausula *inscriptio-nis Menephtah* commemorari Israel hoc exemplo:

Profligatus est Tehennu (ad Libiam), regio Hita (nimirum Hethaeorum) obsequium praebet.

Captus Chanaan cum omnibus sceleratis suis.

Translatus Ascalon captivus, fractus Gezer, Janu'am¹⁾ ad nihilum redacta est.

Populus Israel (Israilu)²⁾ eradicatus et frumento caret omnino.

Syria (= Palaestina) similis est viduae Aegypti.

Regiones omnes coniunctae sunt in pace!

Ex quo colligitur Israelitas ad medium circiter saec. XIII a. C. incolas Palaestinae fuisse; et hoc tam clare apparet, ut Flinders Petrie, qui exodum sub Menephtah ponit, admittere cogatur Israeliam aetate Jacob in duas familias divisum esse, quarum prima in Aegyptum descendisset ibique sedem suam usque ad Menephtah constituisset, altera vero in Palaestina errans, sicut ab initio circa Hebron mansisset³⁾. Opinio universae videlicet populi electi historiae contraria⁴⁾!

L. Cart⁵⁾, postquam Sinai biblicum idem ac Kades Barnea (ad austrum Palaestinae) statuit, affirmat probe distinguendas esse tribus iudaicas Juda, Simeon et Levi cum progenie Caleb, Kenitarum et Jerakmelitarum, a tribubus Israeliticis, i. e. ab 'Ibrim (= Kabiri litterarum Tell-el-'Amarna). Illae tribus iudaicae vere, ut ille docet, in Aegyptum descenderant, et dein cum exiissent e terra Gošen, et a Moyse cultu Jahweh institutae essent, in Palaestinam irruerunt a meridie. Interea alter nucleus (tribus Israeliticae) impetum in Amorrhaeos fecerunt ab oriente Jordanis atque montem Ephraim in terra Chanaan occuparunt. Istae tribus Deum Jahweh tum solum cognoverunt, quando cum tribubus iudaicis coniunctae sunt. Quid, quaesumus, falsius?

1) Probabilissime urbs in montibus Juda. Multi legunt: *Jamnia*.

2) "Israilou est l'équivalent exact en caractères hiéroglyphiques, de l'Israel biblique, et c' est la première fois que son nom paraît sur les monuments égyptiens, de façon authentique". Ita G. Maspero, in: *Journal des Débats* 14 juin 1896. Cf. Idem, *Causeries d' Egypt*² (Paris 1907) 106; etiam O. Marucchi, *L' Esodo degli Ebrei e le antichità egiziane* (Roma 1907) 21 s.

3) Cf. Fl. Petrie, *Egypt and Israel*, in: *Contemporary Review*, May 1896.

4) Hanc sententiam probabilem habet etiam A. Brassac, *Man. bibl.* 1¹⁴ (Paris 1917) 484.

5) *Au Sinai et dans l' Arabie Pétrée*, in: *Bulletin de la Société Neufchâteloise de Géographie*, 1914-1915.

A. Mallon¹⁾, non recedens a coniectura Fl. Petrie, opinatur fieri potuisse ut pars Hebraeorum, ante exodum reliquorum, ingressi sint terram Chanaan, et nomine Israelis appellati sint; aut fuerint duo eiusdem nominis Israelis quorum alter genuerit tribum in stela Menephtah commemoratam, alter autem ortum dederit duodecim patriarchis populi electi. Quae duplex hypothesis nobis minime placet: nam prima historiae repugnat, altera autem nulla probabilitate gaudet cum prorsus incredibile sit duplicem populum Israeliticum simul et circa eandem regionem exstitisse!

Si Israelitae igitur anno 5° Menephtah in terra Chanaan commorabantur, dicendi sunt ex Aegypto certo ante Menephtah exiisse²⁾.

3° Historia Hyksos (Ἰχσως³⁾)

Ex utraque opinione pharao Josephi, filii Jacob, fuit ex Hyksos. Hyksos autem expulsi sunt a principibus indigenis dynastiae XVII, ita tamen ut nonnisi primus rex dynastiae subsequentis (XVIII), i. e. Ahmosis, extremam arcem eorum Avaris, oppidum munitissimum in limine deserti⁴⁾, demolitus sit⁵⁾.

Quae cum ita sint, nonne ille *rex novus, qui ignorabat Joseph* i. e. populum Joseph (Ex. 1,8), rectius initio dynastiae XVIII quam in dyn. XIX collocatur?

Thebani, septemtrionem versus ascendentes, Aegyptum sensim subiecerunt; Hyksos detrusis, Israelitas, Hyksorum amicos, opprimere necesse erat. *Surrexit interea rex novus super Aegyptum, qui ignorabat Joseph: et ait ad populum suum: Ecce, populus filiorum Israel multus, et fortior nobis est. Venite, sapienter opprimamus eum, ne forte multiplicetur: et si ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis nostris, expugnatisque nobis egrediatur de terra.* (Ex. 1,8-10).

1) *Les Hébreux en Egypte* (Rome 1921) 181.

2) Mirum est quod A. Deiber (*La stèle de Mineptah et Israel*, in: *RB* 8 [1899] 267-277) et Ph. Virey, *Note sur le Pharaon Menephtah et le temps de l'Exode*, in: *RB* 9 [1900] 578-586) ex hac ipsa stela collegerint tunc temporis Israel, nuper ex Aegypto profectum, nondum in terram promissam ingressum fuisse.

3) Hi sunt quos Manetho appellat *reges pastores* (ex *hik* — princeps, caput + *šos* — pastor [?]). Utrum vero nomen illud, originatione spectata, significet principes nomadum (*hik* + *šasu* [= nomas]), ut contendunt plerique, an potius *principes tribus* ut vult, post Griffith, W. M. Müller, Steindorff, etiam Mallon, non est cur in praesenti disputemus.

4) O. A. De Cara (*Gli Hyksos o Re pastori di Egitto* [Roma 1899] 343) Avaris eundem locum habet quem Pelusium. Quae sententia certa est.

5) Cf. Breasted, *Ancient records of Egypt* 2 (Chicago 1906) 517. A. Mallon, *Les Hébreux en Egypte*, 60-63.

4° Aetas dynastiae XIX nunc ab omnibus recepta.

Qui primi exodum posuerunt sub dynastia XIX, hanc antiquiorem, quam hodie aestimatur, habuerunt. Profecto in spatium temporis quod comprehenditur extructione Templi (969/8) et regno Menephtah, conferri non possunt res omnes quae ex Scriptura gestae sunt inter exodum et Templum conditum; nam, detractis 40 annis commorationis populi in deserto Sinai, annis principatus Josue et seniorum, atque ferme 80 annis regni a Samuele ad Salomonem, unum saeculum remanet pro universa aetate Judicum.

5° S. Scriptura.

Aetas antiquior temporibus pharaonis Menephtah expostulatur certis et verisimillimis testimoniis biblicis:

a) 1 Re. 6,1. Templum dicitur coeptum esse exaedificari anno 480 post exodum;

b) Jdc. 11,26. Jephthe affirmat ab occupatione terrae Amorrhaeorum, nimirum ab extrema vita Moysi (cf. Nu. 21,21-31) ad dies suos elapsos esse 300 annos¹⁾.

c) Tribus Benjamin, quae in secunda generatione post Moysen (cf. Jdc. 20,28) fere deleta erat (Jdc. 20,46 s. cf. c. 21), aetate Saulis (i. e. saec. XI a. C.) ad fastigium honoris et potestatis evecta est (cf. 1 Sa. 10,21), eademque deinceps primatum tribui Juda vix cessit (cf. 2 Sa. 2,8-5,5; 16,5-13; 20,1-22). Quod quidem credi non potest, nisi ponatur Saulem longo temporis spatio ab illo excidio separatum esse.

d) 1 Chr. 6 recensentur pro quattuor familiis leviticis inter Davidem et Moysen plures generationes, nimirum decem pro Sadoc, undecim pro Asaph, decem pro Ethan et duodeviginti pro Heman. Atqui hae tot sunt quot solum pluribus saeculis contineri potuerunt.

Argumenta autem opinionis contrariae parum valent.

Nam: 1) certum est, sicut XIX, ita XVIII dynastiam magnas extructiones curasse²⁾, atque Thutmosim non minus quam Ramses II magnum pharaonem fuisse.

1) Hunc numerum L. Desnoyers glossam habet interpolatam, sed sine causa sufficienti. Cf. Desnoyers, *Histoire du peuple Hébreu des Juges à la captivité* 1 (Paris 1922) 411.

2) Cf. G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient*¹¹ (Paris 1912) 243 s.

2) Urbem Ram(es)ses a Ramses II primum conditam esse nullo modo constat¹⁾. Quin imo situs ipius adhuc incertus est.

Flinders Petrie anno 1906 sibi visus est invenisse in Wādi Tumilat, ubi nunc est Tell-Artābi (*Retabeh*) locum antiquae urbis Ramesses 2). Alius vero aegyptologus Alan Gardiner, quem A. Mallon sedulo sequitur, contendit illam ipsam urbem esse pi-Ramesse(s) (= domus Ramesse(s)) positam ad ostium Nili, ubi antea erat Avaris et postea Pelusium³⁾. Sententiam domini Gardiner, quantum iudicare possumus, verisimiliorem habemus; at non negamus nos perturbari quodammodo gravi auctoritate *Peregrinationis Aetherae* (saec. IV), quae potius sententiae domini Petrie favet⁴⁾. Quidquid vero est, sive eligitur Pelusium sive Tell-Artabi, Ramses II non est primus urbis exstructor, sed veteris civitatis simplex restitutor.

Adice: nomen Ramesses scriptum invenitur iam in *Ge. 47,11*: *Joseph vero patri et fratribus suis dedit possessionem in Aegypto in optimo terrae loco, Ramesses, ut praeceperat Pharaon*. Fortasse nomen Ramesses utrobique serius, loco nominis antiquioris vel ad supplendum nomen quod deerat⁵⁾, a scriba aetatis inferioris positum est; sed probabile quoque est nomen illud cum Ramses II nullam habere coniunctionem. Plures enim ante eum erant urbes deo solari Ra sacrae (Ram(es)ses = $\pm$ Heliopolis), et insuper scimus, Ramses II urbes et monumenta sibi inscripsisse, quae ei non debentur⁶⁾.

Itaque annus pro Exodo 1449, qui ex Sacra Scriptura efficitur, historia Aegypti potius favente quam repugnante, retineatur oportet. Tunc in Aegypto probabilissime regnabat Amenophis II⁷⁾. (Cf. *Tab. XII*).

1) Huius sententiae est etiam F. X. Kugler, *Von Moses bis Paulus*, p. 38 n. 3.

2) Fl. Petrie, *Hyksos and israelite cities* (London 1906) 28.

3) A. Gardiner, *The Delta Residence of the Ramessides*, in: *Journal of Egyptian Archeology* 5 (1918) 127-138; 179-200; 242-271; A. Mallon, *Les Hébreux en Egypte* (Rome 1921) 106-119.

4) Cf. *Peregr. Aeth.* 7-9, in vol. 38 *Corp. Script. eccl. latin.* (Vindobonae 1898) 46-50.

5) Cf. T. Eric Peet, *Egypt and the Old Testament* (Liverpool 1922) 90 s.

6) Abhorret enim a fide pharaonem Ramses II omnia exstruxisse quae in Aegypto *cartouche* ipsius ferunt.

7) Corpus aromatibus conditum pharaonis Amenophis II inventum est in hypogaeo Aegypto a domino Loret die 8 Martii a. 1898; nunc servatur simul cum cadavere Ramses II et aliorum pharaonum ac principum in Museo Cairensi. Nulla autem exinde oritur difficultas contra Scripturam (*Ex. 14,23*; *15.1.4.19*; *Ps. 135* [136], 15), cum ibi pharaonem exodi in mare periisse et mansisse non affirmatur. Cf. M. Panadés ζ Murio *Faraon en el mar rojo?* in: *Ilustración del Clero* 12 et 13 (1918-1919). Vide conclusionem *ibid.* 13 (1919) 312.

ANNI PROBABILES AETATIS THEOCRATICAE

J. Hontheim annos quadringentos octoginta (1449—969) aetatis quam theocratiae nominavimus, ita ratione sane probabili distribuit¹⁾.

		a. C.
1. Iter per desertum	(anni 40)	1449—1409
2. Dies Josue et Seniorum	(„ 25)	1409—1385
3. Oppressio ante Othoniel	(„ 8)	1385—1378
4. Quies per Othoniel	(„ 40)	1378—1339
5. Oppressio ante Aod	(„ 18)	1339—1322
6. Quies per Aod	(„ 80)	1322—1243
7. Oppressio ante Debbora-Barac	(„ 20)	1243—1224
8. Quies per Debbora-Barac	(„ 40)	1224—1185
9. Oppressio ante Gedeon	(„ 7)	1185—1179
10. Quies per Gedeon	(„ 40)	1179—1140
11. Dominatio Abimelech	(„ 3)	1140—1138
12. Quies sub Thola	(„ 23)	1138—1116
13. Quies sub Jair	(„ 22)	1116—1095
14. Oppressio ante Jephthe	(„ 18)	1095—1078
15. Quies per Jephthe	(„ 6)	1078—1073
16. Quies sub Abesan	(„ 7)	1073—1067
17. Quies sub Ahialon	(„ 10)	1067—1058
18. Quies sub Abdon	(„ 8)	1058—1051
19. Oppressio ante Samson	(„ 40)	1148—1109
20. Quies per Samson	(„ 20)	1109—1090
21. Quies sub Heli	(„ 40)	1090—1051
22. Samuel et Saul	(„ 40)	1051—1012
23. David	(„ 40)	1012—972
24. Salomon usque ad Templi exstructionem	(„ 4)	972—969

1) Cf. *Die Chronologie der Richterzeit in der Bibel*, in: *ZfKT* 37 (1913) 81 s.

Confirmationis gratia afferre liceat conclusionem ex recentibus effossionibus Jerichuntinis haustam, non nostrâ, sed doctorum E. Sellin et C. Watzinger sententiâ ¹⁾; Jericho nempe, urbem Chananaeam (quam, Josue duce, corruisse cognoscimus [Jos. 6]) si tardissime, saec. XV a. C. destructam esse ²⁾.

Firmum argumentum ad ponendum Exodum sub dynastia XVIII colligebatur a multis usque ad hos dies, ex Ḥabiri litterarum Tell-el-Amarna, qui vere sententiam nostram efficerent certissimam si essent Hebraei.

Septies enim in epistulis (ex Tell-el-Amarna) 'Abdi-Ḥiba ³⁾, principis Jerusalem (Urušalim), ad regem Aegypti commemorantur Ḥabiri (vel Ḥabiru) ⁴⁾ et quidem tamquam advenae territorium circa Jerusalem invadentes, contra quos ut pharao (Amenhophis III dynast. XVIII) milites auxiliares mittat 'Abdi-Ḥiba sollerter et enixe rogat hoc exemplo:

... Quousque Rex, domi[nus meus] vivit, quousque praesides proficiscuntur, dicam: "Provinciae Regis amittuntur", (Sed) auris non praebetur mihi. Pereunt omnes praefecti; non remanet ullus praefectus Regi, domino. Utinam Rex convertat faciem suam ad exercitus, ita ut proficiscan-

1) Cf. E. Sellin u. C. Watzinger, *Jericho. Die Ergebnisse der Ausgrabungen dargestellt* (Leipzig 1913) 179-185.

2) "Das kanaanitische Jericho ist spätestens um 1500 (v. Ch.) zerstört." *Ibid.* 182.

3) Hic, Hethaeus genere, creatus est rex urbis Jerusalem a pharaone. Nomen igitur eius rectius forsitan legitur secundum sermonem Hethaeorum *Artā-hepa* quam secundum linguam Chananaicam 'Abdi-ḥiba. Cf. P. Dhorme, in *RB* 18 (1909) 62; et W. Szczipanski, *Egea i Hatti* (Varsavia 1923) 133. At res non est extra controversiam. Cf. J. A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln* (Leipzig 1912) 1333 s.

4) H. Winckler (apud E. Schrader, *Keilinschriftliche Bibliothek*, 5, [1896]) legit Ḥabiru etiam ideogrammata G A S et SA - G A S, quae in litteris Tell-el-Amarna nobis 90ies occurrunt. Hanc vero lectionem impugnavit A. J. Delattre (*Les pseudo-Hébreux dans les lettres de Tell el-Amarna*, in: *Revue des Quest. historiques* 75 [1904] 353-382) qui existimabat G A S legendum esse: *daikī* vel *daikani* *Vdāku* — interfectores, pugnatores, et SA - G A S: *ḥabbati* (*ḥabbatum*) — latrones et in universon: "milites mercenarii". Hi, ducibus Chananaeis subiecti, regionem Ubi ad Damascus et plura pharaonis castella occuparunt, atque inter se dimicarunt.

J. M. Lagrange (*Les Khabiri*, in: *RB* 8 [1899] 127-132) distinguens Ḥabiros a SA - G A S (quod vocabulum, semel saltem, determinativo phonetico "tum" terminatur), contendit SA - G A S designasse in universon nomades et praedones sicut *šasu* apud Aegyptios; Ḥabiros vero fuisse catervas Babylonicas, in Palaestinam ad rebellionem contra Aegyptum excitandam immissas. Delattre, *l. laud.*, putat *Khabiri* fuisse gentem Chananaeam trogloditam (𐤊𐤁𐤁𐤓 = fodit: quod verbum respondet Assyriaco: *ḥabaru*). A. H. Sayce (*Patriarchal Palestine* 2 [London 1912] 43 s.). *Khabiri* reddit: "Confederates" eosque habet Jebusaeos Veteris Testamenti.

At post effossiones peractas in Boghazköi constat Ḥabiri et SA-GAS unam gentem significare, atque vocabulum Ḥabiri, originatione et usu spectatis, declarare socios vel foedere iunctos. Cf. Winckler, *Mitteilungen der deutschen Orient-Gesellschaft* 35 (1907) 25; P. Dhorme, *Les nouvelles tablettes d'El-Amarna*, in *RB* 33 (1924) 12-16.

tur exercitus Regis, domini mei! Non remanent provinciae Regi. Habiri diripiunt omnes provincias Regis. Si exercitus sunt hoc anno, tunc remanent provinciae Regis, domini; at si exercitus non sunt, tunc provinciae Regis, domini mei, amittuntur.

[A]d scribam Regis, domini mei, (dicit) ita 'Abdi-Ḥiba tuus servus: Fer verba, [b]ona, ad Regem, dominum meum! In eo sunt ut pereant [om]nes provinciae Regis, domini mei¹⁾.

Similiter: Nunc autem villas Regis capiunt Habiri. Non remanet ullus praefectus Regi, domino meo: omnes pereunt.

.

Si exercitus non sunt hoc anno, tunc amittuntur omnes provinciae Regis, domini mei. Ne dicas Regi, domino meo, quod territorium Regis, domini mei, amissum est, et omnes praefecti perierunt. Si exercitus non sunt hoc anno, tunc mittat Rex praesidem, advocet me ad se cum fratribus, et nos moriemur apud Regem, dominum nostrum.

[A]d scribam Regis, domini mei, [(dicit) ita] 'Abdi-Ḥiba servus tuus: Ad 2 ped[es] procido. Fer verba [b]ona ad Regem! [In multa gratia tuus] servus [et] filius sum ego²⁾.

Habiri eosdem esse ac Hebraeos affirmant praeter alios C. R. Conder³⁾, E. Meyer⁴⁾, Fl. De Moor⁵⁾, A. Vogel⁶⁾, H. Winckler⁷⁾, K. Miketta⁸⁾, C. Bezold⁹⁾, von Bissing¹⁰⁾, S. Minocchi¹¹⁾, J. Hontheim¹²⁾. Quorum opinio aut vera videbatur aut certe probabilis tum quia duo nomina Ḥabiri חבירי et Hebraei עבריים, philologia spectata, unum sonant (nam in litteris Assyria-

1) Epist. 287, lin. 47-64: ed. J. A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln* (Leipzig 1908) 862.

2) Epist. 288, lin. 36-40. 51-66: ed. Knudtzon, p. 870 s.

3) *The Tell Amarna Tablets* 2 (London 1894) 141.

4) *Glossen zu den Tontafeln von Tell-el-Amarna* (Leipzig 1897) 62 s.

5) in: *La Science Catholique* 12 (1898) 913.

6) *Der Fund von Tell Amarna und die Bibel* (Braunschweig 1898) 13 s.

7) *Keilinschr. Text. zum A. T.*³ (Leipzig 1909) 4.

8) *Der Pharao des Auszuges*, in: *Biblische Studien* 8 (1903, 2) 104 s.

9) *Die babylonisch-assyr. Keilinschriften und ihre Bedeutung für das A. T.* (Tübingen 1904) 20.

10) *Geschichte Aegyptens* (Leipzig 1911) 51.

12) *Mosè e i libri Mosaici* (Modena 1911) 15 n. 1.

12) *ZfKT* 37 (1913) 111.

eis Palaestinae signa cuneata syllabarum *ḥa ḥi ḥu* exprimunt quoque syllabas harum ipsarum vocalium incipientes in Hebraico sermone et in Phoenicio gutturalibus diversis א, ה, ח, י, י', י'', tum etiam quia Ḥabiri habitum indolemque prae se ferunt Hebraeorum terram cisjordanicam, Josue duce, occupantium. At nunc constat Ḥabiros alios esse ab Hebraeis, cum illi iam aetate regis Rîm-Sin i. e. saeculo XXI a. C. vigiliis agerent Larsae in Babylonia ¹⁾).

§ 6 AETAS AFFLICTIONIS

AB ANNO 1449 AD ANNUM 1879 a. C.

Israelitae, ut vidimus, exierunt ab Aegypto probabilissime anno 1449 a. C.; cum autem ipsi, ex Scriptura, in Aegypto annos 430 permanserint, illuc descendisse anno circiter 1879 a. C. dicendi sunt.

Cui, pro descensu Jacobi in Aegyptum, aetati nulla obstat difficultas, nisi quis aetatem regum Pastorum (*Hyksos*), quibus regnantibus, ut videtur, Joseph regius vicarius in Aegypto constitutus est, ab hoc vel illo auctore ut certam accipiat. Initia enim invasionis Hyksos obscura sunt ²⁾), et cum e. gr. Breasted regnum eorum inter a. 1788 et 1580 a. C. posuerit, Maspero a saeculo XXII ad XVI illud idem extendit, et nunc H. de Barenton tenet Hyksos magna cum probabilitate regnasse ab anno 1895 ad annum 1636. Ipsi certe invadere coeperunt Aegyptum iam sub dynastia XII, atque aetate dynastiarum XIII-XVII in Aegyptios plus minusve dominati sunt ³⁾).

§ 7 AETAS PROMISSIONUM

AB ANNO 1879 AD ANNUM 2094 a. C.

Si Jacob cum familia sua anno 1879 in Aegyptum descendit, Abraham egressus est de Ḥaran a. 2094 i. e. ducentis quindecim ante annis. Quod, ut videtur aetate Ḥammurabi (probabiliter Amraphel, Abrahami aequalis [cf. *Ge.* 14]) ⁴⁾, comprobatur.

1) Cf. V. Scheil, in: *Revue d'Assyriologie* 12 (1915,2) 113 s.

2) C. A. De Cara (*Gli Hyksos o Re Pastori di Egitto* [Roma 1899] 273-277) historiâ et geographiâ demonstrat Hyksos fuisse gentes asiaticas, quae olim ex Syria aquilonali in Aegyptum migraverint, dein, ab Aegyptiis expulsae, iterum in Syriam rediverint.

Hyksos asiaticos fuisse colligitur etiam ex *Memoriis Sinuhit* (cf. G. Farina, *Le avventure di Sinuhe* [Milano 1921] 9-10) atque nunc habendum est omnino pro explorato. Cf. A. Mallon, *Les Hébreux en Egypte*, 43-45.

3) Cf. A. Mallon, *Les Hébreux en Egypte*, 35-37; 50-59.

4) Cf. J. Hontheim, *Genesis 14 und Hammurapi von Babylon*, in: *ZfKT* 36 (1912) 48-63.

Regem Sennaar eundem esse verisimillime ac Hām murabi, regem Babyloniae primus E. Schrader statuit¹⁾, ac nunc assyriologi et S. Scripturae interpretes, vix non omnes, iure defendunt.

Nomen Hām murabi in litterarum cuneatarum monumentis plerumque scriptum invenitur ita :

Ha - am - mu - ra - bi²⁾.

Sed interdum hac alia forma:

am - mu - ra - bi³⁾

Impedimentum quoddam creatur syllabā postremā, quia in nomine regis Babyloniae est *bi*, in nomine autem regis Sennaar est *phel*, *phil*, *pel*, *pil*.

Sunt qui⁴⁾ parvum illud discrimen auferant dicendo Amraphel esse scriptionem defectivam nominis Babylonici ilu-Ammurapi⁵⁾: hebr. = ⁶⁾ =   = ⁷⁾.

Atque verisimile est illud *ilu* iam apud Babylonios fuisse aliquando positum post nomen regis Hām murabi in hunc modum: Ha - am - mu - ra - bi - ilu⁸⁾. Etenim in scriptura cuiusdam contractus Babylonici commemoratur vir illius nominis⁹⁾, sicut textus universitatis Pennsylvaniae (ex Nüffar) nunc manifestant inter nomina propria etiam Ha - am - mu - ra - bi - l - li “Hām murabi, deus meus”¹⁰⁾.

Alii vero opinantur, maxima sane cum probabilitate, ultimum signum cuneatum nominis Hām murabi in *documento*, quod scriptor Geneseos tractabat, scriptum

fuisse non (bi) sed (bi)¹¹⁾;

1) *Sitzungsberichte der Berliner Akademie*, 1887, 600 s.

2) Cf. e. gr. *Cod. Hammurabi* 1,28,50; 40,3,9; 41,20,95.

3) Cf. *Cuneiform Texts from Babylonian tablets in the Brit. Mus.* 2 (London 1896) tab. 9, lin. 17.

4) Cf. A. Kleber, *Chammurapi — Amraphel*, in: *The Ecclesiastical Review* 48 (1913) 220.

5) Re quidem veram in nonnullis inscriptionibus nomen Hām murabi praeceditur determinativo divino *, quod assyriace legitur *ilu* (= deus): huic autem nomini in sermone Hebraico respondet perfecte .

6) In nominibus theophoricis Hebraicis Deus plerumque alterum locum tenet. Cf. *Dani-el*, *Gabri-el*, *Isra-el*, *Micha-el*, *Natana-el*, *Phatu-el*, *Rapha-el*, *Salathi-el* etc.

7) Sub $\mathfrak{b}$ Masorethae loco $\mathfrak{b}$ posuerunt $\mathfrak{b}$, probabiliter quia originem nominis ignorabant. Quocirca nullum negotium facessit quod Masorethae legerint primam nominis partem *Amra-* pro *Ammura-*. Punctuatio Masoretharum, maxime in nominibus, nonnumquam falsa est. Satis est propterea litteras Hebraicas nominis *Amraphel* ita punctuare $\mathfrak{a}\mathfrak{m}\mathfrak{r}\mathfrak{p}\mathfrak{h}\mathfrak{l}$ ut rectus sonus obtineatur.

8) Cf. Ed. König, *Genesis 14*, in: *Neue kirchliche Zeitschrift* 23 (1912) 444.

9) Cf. V. Scheil, *Une saison de fouilles à Sippar*, in: *Mémoires de l'Inst. franç. d'Archéol. Orient. du Caire* 1 (Le Caire 1902) 123.

10) H. F. Lutz, *Selected sumerian and babylonian texts* (Philadelphia 1919) 7,3.

11) Cf. P. Dhorme, *Hammurabi — Amraphel*, in: *RB* 17 (1908) 207 s.

id autem alterum signum, cum pronuntiari posset sive *bi* sive *bil* et *pil*, ab hagiographo, cui nomina syllabâ *el* terminantia erant familiaria, lectum est *pil* (*pel*).

Ad nomen Sennar quod attinet, hebr. שֶׁנָּר (praeter *Ge.* 14,1,9; cf. *Ge.* 10,10; 11,2; *Is.* 11,11; *Zch.* 5,11; *Dan.* 1,2), certum est eo declarari Babyloniam, sive ponitur, cum plerisque, originem ducere ex *Sanhar*¹⁾, quasi Babylonia hoc nomen obtinuerit apud Chananæos²⁾, sive idem habetur ac *Sumer*³⁾, quemadmodum aetate nostra firmiter contendit A. Deimel⁴⁾. V. Scheil, codicis Hammurabi primus lector et interpres, A. D. 1902 affirmaverat Hammurabi regnasse "*vers l'an 2060*"⁵⁾ sed anno 1904 paullo aetatem produxit "*vers 2050*"⁶⁾. Anno 1907 A. Ungnad⁷⁾, utens nova serie regum Babyloniorum (ex Tabulario templi Nippur), edita ab H. V. Hilprecht, ponebat regnum Hammurabi a. 2036-1194, cum Fr. Thureau-Dangin⁸⁾ demonstraret illum ipsum regno Babylónico praefuisse ab anno 2130 ad 2088. Deinde P. Dhorme et A. Condamin anno 1908 de Hammurabi et Amraphel simul quia alius alterius sententiam cognosceret, scribentes, in eandem sententiam descenderunt, nimirum Hammurabi regnasse ad *medium saeculum XXI*⁹⁾. A. Deimel¹⁰⁾ autem anno 1910 recensebat sex modos determinandi aetatem Hammurabi, quarum tres vel quattuor, reliquis verisimiliores, ad saeculum XXI nos ducunt. Haud dissimiliter F. X. Kugler¹¹⁾ ex notis de sidere errante Venere, positus anno octavo Ammi-Zaduga regis decimi dynastiae primae Babylonicae, A. D. 1912 colligebat Hammurabi regnum Babylonis tenuisse accuratissime annis 2123-2081.

1) Littera enim ש a Babyloniis facta est h; cf. P. Dhorme *l. c.* p. 206.

2) Per se tamen *Sanhar* erat regio, ut videtur, ad septentriones Babyloniae.

3) Est nomen antiquum Babyloniae australis, quod frequenter in litteris cuneatis occurrit, maxime cum Akkad (Babyl. sept.) coniunctum.

4) *Sumer* = שֶׁמֶר, in *Biblica* 2 (1921) 71-74. Profecto, philologia spectata, *Sumer* et *Sin'a* (seu *Singar*) aequae et Keingi(r), vetustissimo Babyloniae nomine educi possunt. Nam consonans K, facile mutata est in sibilantem š, ut multa exempla etiam sermonum nostrorum demonstrant (cf. lat. *quicumque*, gall. *šacun*, lat. *campus* = gall. *šomp*, lat. *caput* = gall. *šef*, etc.). Deinde "ng" vel "n" aequabant "m": e. gr. signum divinum * legebatur sumerice *dingir* et *dimer*, primum ex dialecto ordinaria *emeku*, alterum ex dialecto rariore *emesal*. Denique "i" haud difficulter per "ü" transibat in "u" et per "e" in "a".

5) *Délégation en Perse. Textes Elamites-Sémitiques* 4 (Paris 1902) 11.

6) *Délégation en Perse. Textes Elamites-Anzonites* (Paris 1904) XIII.

7) In: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 61 (1907) 716.

8) *La deuxième dynastie du Conon royal et la date de la fondation du royaume babylonien*, in: *Zeitschrift für Assyriologie* 21 (1908) 176-186.

9) P. Dhorme, *Hammourabi-Amraphel*, in: *RB* 17 (1908 avril) 220-226; A. Condamin, *Abraham et Hammourabi vers 2050 avant J. C.*, in: *Etudes* 115 (1908 maj) 485-501.

10) *Chronologia Veteris Testamenti* (Roma 1912) 51-57.

11) *Assyriologische, astronomische und astralmythologische Untersuchungen* II, II,1 (Münster i. W. 1912) 307.

Re quidem vera Hammurabi fuisse saeculo XXI° a. C. demonstrari potest pluribus argumentis. E. gr., ut praecipua tantum recenseamus:

1) Nabonid (556-539) in *quadam inscriptione*¹⁾ narrat sororem regis Rim-Sin, qui fuit aequalis Hammurabi, templum restituendum curasse mille et quingentis ante annis, i. e. ad a. 2050.

2) *Duabus aliis inscriptionibus* Nabonid narratur in restitutione templi dei Šamaš Larsae inventas esse memorias de templo condito a Burnaburiaš, et a Hammurabi, septingentis annis ante Burnaburiaš: "Nomen Hammurabi, regis antiqui, qui septingentis annis ante Burnaburiaš aedificaverat Ebara, vidi"²⁾. Atqui inter reges Babyloniorum tres, ut videtur, nomine Burnaburiaš inveniuntur: Burnaburiaš I (1475-1460), Burnaburiaš II (1415-1400), Burnaburiaš III (1380-1350)³⁾. Ergo rex Hammurabi, si recentissimus habetur, fuit saeculo XXI a. C.

3) Chronologia Berosi hanc ipsam aetatem verisimiliter confirmat⁴⁾.

At hic mirabilis consensus iam perturbatur. Nam E. Weidner contendit dynastiam primam Babylonicam fuisse a. 2057-1771, et Hammurabi a. 1955-1912, scilicet 168 annis post aetatem a Kugler statutam⁵⁾. Ita F. Hommel ponit regnum Hammurabi a. 1948-1906 a. C.⁶⁾, Et, nunc ipse F. X. Kugler, ab opinione sua discedens, novis animadversionibus conatur demonstrare vere Hammurabi regnasse annis 1947-1905⁷⁾.

1) Quam V. Scheil die 20 Decembris 1912 proposuit Academiae des Inscriptions et Belles-Lettres Parisiis.

2) Apud E. Schrader, *Keilinschriftliche Bibliothek* 3, 2 (Berlin 1890) p. 88 col. 31-46; p. 90 col. 20-26.

3) Hos annos excerptisim ex tabula a E. F. Weidner confecta in: *Studien zur assyrisch-babylonischen Chronologie und Geschichte auf Grund neuer Funde* (Leipzig 1917) 108. — In litteris (7-15) Tell-el-Amarna (cf. edit. Knudtzon 1 [Leipzig 1908] 79-126) commemoratur Burnaburiaš, rex Babylonicus, aequalis Amenophis IV. Quinam sit ille non est in aperto, quaestio enim coniuncta est cum chronologia Aegyptiaca: e. gr. si vera habetur chronologia, quam sequuntur F. Petrie et J. H. Breasted, dicendus est aequalis pharaonis Amenophis IV Burnaburiaš III, sin autem praefertur chronologia patris H. de Barenton, non potest esse alius quam Burnaburiaš I.

4) Cf. A. Deimel, *Chronologia* 55 s.

5) E. F. Weidner, *Studien zur assyrisch-babylonischen Chronologie und Geschichte auf Grund neuer Funde*, in: *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft*, 20,4, Leipzig 1917; et: *Die Könige von Assyrien*, Leipzig 1921.

6) Apud James B. Nies, *Ur Dynasty Tablets, chiefly from Tello and Drehem*, in: *Assyriologische Bibliothek* 25 (Leipzig 1920). Zusatzbemerkungen.

7) *Von Moses bis Paulus* (Münster i. W. 1922) 497-501.

Argumenta quae hanc sententiam comprobare videntur hic subicimus.

Testimonia historica.

Ex inscriptione *Salmanasari I* (ad a. 1300 a. C.), *Erišu* filius *Ilušuma*, 739 ante annis extruxerat templum *Ašur*.

Deinde ex inscriptione *Tukulti-Ninib I* (ad a. 1260 a. C.), filii *Salmanasari I*, *Ilušuma*, pater *Erišu*, 780 ante annis extruxerat templum *Ištar* in *Aššur*.

Iam vero *Ilušuma*, secundum textum quem edidit L. W. King, fuit aequalis *Su(mu)abu*, conditoris I^{ae} dynastiae Babylonicae. Unde fit, ut I^a dynastia Babylonica inceperit medio saeculo XXI a. C. et *Ḫammurabi*, rex sextus eiusdem dynastiae, floruerit inter medium et extremum saeculum XX.

Rationes astronomicae et agricolaе.

Testimoniis illis historicis, quibus iam usi sunt E. Weidner et F. Hommel, pater Kugler novas adiecit rationes.

Ipse subtilibus litterarum cuneatarum considerationibus invenit anno sexto Ammizaduga, regis decimi I^{ae} dynastiae Babylonicae coniunctionem inferiorem, quae dicitur, sideris errantis *Veneris* competiisse cum novilunio. Quod phaenomenon caeleste, cum rarissime et statis temporibus accidat, astronomo-assyriologo Kugler basim supeditavit ad quattuor aetates pro regno *Hammurabi* proponendas et perpendendas: a) 2187-2145, b) 2123-2081, c) 2003-1961, d) 1947-1905.

Insuper animadvertit initium anni (1 Nisan) apud Babylonios eo citius cadere in anno, quo aetas est recentior, ita ut, e. gr., in exemplo *b* 1us Nisan responderit nostro 26° Aprilis, in exemplo *c* 22° Martii, et in exemplo *d* 5° Martii.

His positis principiis, F. X. Kugler ex pluribus textibus I^{ae} dynastiae Babylonicae, quibus referuntur contractus de locatione agrorum (icti medio mense septimo et etiam mense octavo) atque perceptiones dactylorum (factae mensibus septimo et octavo) cogit verisimile non esse coniecturas *a* et *b*, quia dicendum esset agros locatos esse plusquam quindecim diebus post sationem et dactylos collectos esse mense Novembri, i. e. uno saltem mense postquam maturuerint. Inter coniecturas autem *c* et *d* seligendam esse statuit ultimam non tam propter rationes astronomicas et agricolas quam propter testimonia historica, quae supra posuimus.

At contra liceat nobis nonnulla obicere:

1) Quis certo contenderit Ilušuma inscriptionum Salmanassari Ii et Tukulti-Ninib Ii, esse unum eundemque ac Ilušuma aequalem Su(mu)abu? Num non poterant esse diversa aetate duo viri eiusdem nominis? Et poterant esse et verisimiliter fuerunt, nimirum Ilušuma senior aetatis Su(mu)abu et Ilušuma iunior aetatis Salmanasari I¹).

2) Contractus de locatione agrorum et perceptiones (vel distributiones) dactylorum, quibus Kugler maxime innititur, etsi animadversiones astronomicae ipsius pro indubitatis habeantur, firmum tamen fundamentum non praebent. Nam a) contractus huiusmodi etiam apud nos saepe fiunt vere, post nempe labores agricolas incoeptos, et b) adnotationes tum de perceptione tum de distributione inter dominum et agricolam fructuum terrae non necessario fiebant ipso die perceptionis et distributionis. Res enim istae *definite* diligenterque, ut prudens villicatio expostulat, describi solent quando labores omnes expleti sunt et procurator omnia certo cognoscit.

Quapropter nova opinio, quae Hammurabi ad secundam partem saeculi XXIⁱ trahit, tantum abest ut sit certa, ut etiam sit incertissima.

Ceterum si aetas recentior Hammurabi firmiter solideque demonstraretur, id unum forsitan consequeretur, illum nempe regem celeberrimum Babyloniae ab Amraphel biblico, Abrahae aequali, secernendum esse.

§ 8 AETAS PRAEPARATIONIS

AB ANNO 2094 AD ANNUM X a. C.

Abraham egredi de Haran iussus est anno post diluvium 367° secundum textum *Hebraicum*, 1017° sec. text. *Samaritanum* et 1247° sec. text. *LXX* (cf. *Tab. II*). Ergo diluvium factum est ex *TM* anno a. C. 2094 + 367 (i. e. 2461) ex *Sam.* a. 2094 + 1017 (i. e. 3111), ex *LXX* a. 2094 + 1247 (i. e. 3341).

Supra iam diximus ex sola Sacra Scriptura vix definiri posse quaeenam recensio vera sit, utrum *Hebraica*, an *Samaritana*, an *Graeca*. Num controversia chronologiâ gentium dirimetur?

1) Cf. L. W. King, *A History of Babylon* (1915) 136 n. 3. Vide etiam W. F. Albright, *A Revision of early assyrian and middle babylonian Chronology*, in: *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale* 18 (1921) 83-94.

Numeri textus LXX subiecti sunt, ut opinamur, chronologiae Aegyptiacae. Nam ex Manethone ab initio dynastiae XII^{ae}, qua ipse incipit secundam partem historiae Aegyptiacae ¹⁾, usque ad Thutmosim, regem septimum dynastiae XVIII, qui expulit Hyksos seu Hebraeos ²⁾, numerantur anni 1737, atque totidem colliguntur ex LXX interpretibus inter diluvium et exodum.

Secundum Manethonem³⁾
dynastiae XII-XIX regnarunt
annos (2222) 2121⁴⁾
de qua summa detrahendi
sunt anni dynastiae XIX 209⁵⁾
et anni dynastiae XVIII a Thut-
mosi, *inclusive*, et deinceps,
nimirum 167⁶⁾
Summa 1737

Secundum LXX interpretes
a diluvio ad mortem Thare,
patris Abrahæ, effluerunt
anni 1307⁷⁾
et a morte Thare seu ab
ingressu Abrahæ in terram
Chanaan⁸⁾ ad exodum
anni 430⁹⁾
Summa 1737

Quae congruentia mirabilior est quam quae casu fieri potest.

Ceterum, quaerat quispiam, seposita quaestione de numerorum authenticia et integritate, estne aliqua temporum ratio, sive *Hebraica*, sive *Samaritana*, sive *Graeca*, quae cum rebus congruat? Immo prorsus ita censemus, nullam ex tribus illis supputationibus historiâ confirmari.

Profecto multa ut certa proponuntur etiam a viris doctis, quae certa non sunt, sed negari nequit diluvium, sive mundum universum sive, ut

1) Reliquias huius historiae Manethonis, cui titulus erat [*Ἱστορικὴ αἰχμή*] *Αἰχμή*, invenies, ut supra significavimus, apud C. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum* 2 (Parisiis 1848) 526-616.

2) Manetho habebat Hyksos eosdem ac Hebraeos. Quod memoriae proditum est a Flav. Josepho, *C. Apionem* 1, 14: ed. B. Niese, *Flavii Josephi opera* 5 (Berolini 1889) 13-16.

3) Apud C. Müller, *op. laud.* 2, p. 581. 575 s.

4) Liber secundus Manethonis, quo describebantur dynastiae XII-XIX, comprehendebat, secundum Julium Africanum, annos βϰα' i. e. 2121. Lectio autem varians 2222 respondet summae quae nunc conficitur ex annis singularum dynastiarum.

5) Secundum Africanum.

6) Secundum Africanum.

7) Cf. *Tab. II.*

8) Abraham enim egressus est de Haran, ut iret in terram Chanaan, post mortem Thare, patris sui. Cf. *Ge.* 11,31 s.; 12,1-5.

9) Cf. supra p. 22-24.

longe verisimilius est, solam regionem ab hominibus inhabitatam submersisse dicitur, ante annum sive 2461 sive 3341 (a. C.) factum esse. Quarto enim millennio societas constituta erat tum in Babylonia tum in Aegypto, et sermones varii, qui ex ipsa Sacra Scriptura post diluvium nati sunt, iam tunc in usu erant.

E. gr. nostra aetate inventus est in Mesopotamia ad Nüffar (= antiqua Nippur) catalogus¹⁾ regum Babyloniorum qui se exceperunt inde a diluvio usque ad tempora Hammurabi (saec. XXI-XX a. C.)²⁾. (Cf. Tab. XIII).

Anni qui singulis regnis inter diluvium et primam dynastiam Babylonicam tribuuntur profecto interdum nimii sunt, at ea regna, certa quidem, iique reges tot sunt quot spatium decem generationum multo superant.

Praeter historiam et glottologiam, ethnologia quoque ac palaeontologia, inter diluvium et Jesu Christi adventum, intervallum saltem 4000-5000 annorum exigunt. Quid igitur de chronologia patriarcharum sentiendum?

Tria mente fingi possunt: chronologiam illam:

I^o non esse historicam et extrinsecam, sed symbolicam et artificiosam;

II° esse quidem historicam, sed graviter corruptam;

III° esse historicam, fortasse etiam reipsa integram, sed imperfectam seu lacunosam.

Prima opinio nullo solido argumento fulcitur, et cum genere historico Geneseos difficulter congruit.

Secunda coniectura discriminibus textuum *Hebraici*, *Samaritani* et *Graeci* suadetur; sed supputationem LXX interpretum, quae numeris

1) Textus servantur in Museo Universitatis Philadelphiae in Pennsylvania (U. S.). Quattuor editi sunt simul ab A. Poebel, *University of Pennsylvania: Publication of the babylonian section* 5 (Philadelphia 1914) No. 2, 3, 4, 5. Cf. vol. 4 (Philadelphia 1914) 73-84. — Novum fragmentum in publicum nuper dedit Legrain, in: *Museum Journal* (Philadelphia 1920) 175 ss.

2) Cf. A. Poebel, *Univ. of Pennsylv.: Public. of bab. sect.* IV, 87-109; atque *Ein neues Fragment der altbabylonischen Königsliste*, in: *Zeitschr. f. Assyriologie* 34 (1922) 39-53. — A. Ungnad, *Zur Rekonstruktion der altbabylonischen Königslisten*, in: *Zeitschr. f. Assyriologie* 34 (1922) 1-14.

REGNA BABYLONICA PRAE-ABRAHAMITICA
A DILUVIO AD TEMPORA HAMMURABI¹⁾

	REGNA	NUMERUS REGUM	ANNI REGNORUM
1.	Kiš I	23	24000 ? (18000 + x)
2.	Uruk I	4—6 (11 ?)	2480 ? (2171 + x)
3.	Ur I	4	171
4.	Awan	3	356
5.	Kiš II	6	3792
6.	Hamazi	1	7
7.	Ur II (?)	4	108
8.	Adab	1	90
9.	Mari	3	68 (?) (30 + x)
10.	Kiš III (?)	4 (5)	111 (?)
11.	Uruk II (?)	2 (?)	40 (?)
12.	Akšak (Upi)	6	99
13.	Kiš IV	8	166 ? (106 vel 586)
14.	Uruk III	1	25
15.	Akkad	11 (12)	197
16.	Uruk IV	5	26
17.	Gutium	21	124 vel 125
18.	Uruk V	3 (?) (1 + x)	40 (?)
19.	Ur III	5	117
20.	Isin ²⁾	16	225
	20 regna	139 reges	32243 anni regnorum

1) Signum interrogationis (?) in columna regnorum exprimit incertitudinem ordinis, in reliquis autem columnis incertitudinem numeri.

2) Rîm-Sin, novissimus rex dynastiae Larsae (quae fuit aequalis dynastiae Isin) anno 24° regni sui exstinxit dynastiam Isin: annus autem 24us Rîm-Sin respondet anno 12° Sin-muballit, decessoris Hammurabi. Hammurabi, rex VI primae dynastiae Babylonicae, anno 5° regni sui occupavit Isin et anno 30° devicit Rîm-Sin. Cf. F. Thureau Dangin, *La Chronologie des dynasties de Sumer et d'Akkad* (Paris 1917) 40-49.

maioribus etiam nunc constat, tot annos ob textus corruptionem omisisse quot res expostulant, vix credi potest. Dicant: vitium non tam *Geneseos* scribis sive Hebraicis, sive Samaritanis, sive Graecis, quam documento publico, ex quo genealogiae patriarchales depromptae sint,tribuendum esse¹⁾. At sine firmis rationibus²⁾ et sine causa sufficienti ponitur sacrum scriptorem fonte mendacissimo usum esse.

Tertia autem interpretatio probabilissima nobis videtur. Nam, in primis, finis auctoris *Geneseos* non fuit, ut in comperto est, historiam totius generis humani enarrare, sed originem populi Israel monstrare. Nunc autem hoc idem consecutus est, si plura membra intermedia, ne longior fieret, silens, Abraham cum Noe (et cum Adam) paucis generationibus connexuit. Nonne simile quid aliis Sacrae Scripturae locis factum est? Matthaeus universam D. N. Jesu Christi genealogiam tribus seriebus quattuordecim nominum, ad memoriam, ut putant, iuvandam, exponens, aliquot patres, certissime tres inter Joram et Oziam (*Mt.* 1,8), silentio praetermittit³⁾. Enimvero parallela distributio epochae duplicis, antediluvianae et postdiluvianae usque ad Abraham, in decem generationes artificium quoddam in enumeratione patefacere videtur. Quocirca ordinem generationum patriarcharum explicandum esse opinamur hoc exemplo:

Sem, 100 annos natus, genuit N.; N. annos natus x, genuit Y, Y annos natus x, genuit Arphaxad, qui, 35 annos natus, genuit Cainan vel Z, et ita porro.

Explicatio sane laboriosa, sed pro more Hebraeorum plus quam verisimilis. Item Matthaeus *l. laud.* dicit: "*Joram genuit Oziam*"; et tamen inter utrumque intercesserunt Ochozias, Joas et Amasias.

Quod si lacunae in genealogiis habentur, omnis chronologia biblica pro aevo patriarchali impossibilis evadit.

1) "Nous croyons que ces généalogies (patriarchales) et la chronologie à laquelle elles servent de base, se trouve dans la Bible par manière de citations, comme des documents dont l'écrivain sacré ne prend pas la responsabilité, et qui, par conséquent, n'ont pas la garantie de son inspiration infaillible." Ita J. Brucker, *L'Eglise et la critique biblique* (Paris 1907) 229.

2) Cf. *Decretum Comm. de Re Biblica* 13 Febr. 1905. Denzinger ¹⁰ n. 1979.

3) Cf. 2 *Re.* 8,24 s.; 11,2; 12,21; 14,1,21; 15,1,3.

§ 9 AETAS PRIMITIVA

AB ANNO X AD ANNUM Y a. C.

Ex incertitudine aetatis diluvii maius consequitur dubium de aetate hominis creati.

Etiam in hac aetate, ut videtur, *LXX* chronologiam biblicam chronologiae Aegyptiacae accomodarunt. Nam ex Manethone dynastiae pharaonum I-XI, quibus continetur prima pars imperii Aegyptiorum, regnarunt probabiliter annos 2262¹⁾, nimirum tot accuratissime quot secundum *LXX* transierunt in prima mundi aetate. Cf. *Tab. XIV.*

Non omnes quidem numeri annorum, qui singulis dynastiis Aegyptiacis adscribuntur, indubitati sunt, sed plerique certi, reliqui autem vere probabiles habentur. Atque congruentia summarum, quae confectae sunt ex numeris Manethonis et *LXX*, iterum tanta est ut fortuita dici nequeat.

De aevo antediluviano insigne est *Fragmentum Beross(i)*. Hic (*Βηρώσης vel Βηρώσσος*) sacerdos Babylonicus, vir historiae et astronomiae, ut fertur, peritus, vitam agens temporibus Alexandri M. (336-323 a. C.) et Antiochi I Soteris (281-261 a. C.), ad annum 280 conscripsit graece historiam Babyloniae²⁾ tribus libris comprehensam³⁾, quae partim per scriptores Graecos⁴⁾ ad nos usque pervenit. Prima autem huius operis parte continebatur catalogus decem regum antediluvianorum cum annis singulorum regnorum secundum *saros*. Qui tamen catalogus chronologiae biblicae definiendae non inservit, quia numeri certe mythici sunt. Cf. *Tab. XV.*

1) Cf. C. Müller, *Fragmenta hist. graec.* 2 (Parisiis 1848) 539-547.

2) Sine dubio ex fontibus Babylonicis, maxima ex parte fide dignis. Quae enim a Beroso narrata sunt, litterarum monumentis in Babylonia nuper detectis confirmantur.

3) Primo libro comprehendebantur theogonia et cosmogonia Chaldaica, secundo autem et tertio continebatur historia ab humano genere condito usque ad regnum Graeco-Macedonicum. Opus universum modo *Χαλδαίων* modo *Βαβυλωνιακῶν* nomine laudatur.

4) Maxime per Flavium Iosephum, Clementem A., Eusebium et Syncellum. Qui tamen ipsos Berosi libros, ut videtur, non tractarunt; sed Syncellus sua ex Eusebio hausit, Eusebius ex Julio Africano, Africanus ex Alexandro Polyhistore, hic, cum Iosepho, ex Apollodoro. Clemens autem Alexandrinus Berosum cognovit in historiis Jubae Mauritanii.

AETAS ANTEDILUVIANA APUD MANETHONEM ET LXX

DYNASTIAE REGUM AEGYPTIACORUM		ANNI REGNI ¹⁾	PATRIARCHAE ANTEDILUVIANI	ANNI VITAE ANTE GENERA- TIONEM
Prima pars historiae Aegyptiacae secundum Manethonem ²⁾	I	253	LXX Prima pars historiae biblicae secundum diluviū post annis	230
	II	302		205
	III	214		190
	IV	277 (284)		170
	V	218 (248)		165
	VI	203		162
	VII	0.70 dies		165
	VIII	142 (146)		187
	IX	409		188
	X	185		500
	XI cum Am- menemenes	59		100
Summa		2262	Summa	2262

1) Inter uncōs ponimus lectiones variantes.

2) Numeros describimus a Julio Africano, qui Manethonianam regum Chronologiam in *πεντάβιβλον* suam fideliter receperat. Opus Africani iam dudum deperditum est, sed series dynastiārum (regum mortalium), cum ipsarum aetate, servata est nobis *Chronicis* Syncelli, quem proxime nunc sequimur.

REGES ANTEDILUVIANI EX BEROS(S)O APUD EUSEBIUM
(*CHRONICON* 1,1)¹⁾

	NOMINA REGUM	SARI ²⁾ REGNORUM	SARI IN ANNOS CONVERSI
1	Alorus	X	36000
2	Alaparus	III	10800
3	Amelon (Almelon vel Amillarus)	XIII	46800
4	Ammenon	XII	43200
5	Megaloros (Amegalarus)	XVIII	64800
6	Daonus (Daos)	X	36000
7	Edoranchus (Evedorachus)	XVIII	64800
8	Amenpsinus	X	36000
9	Otiartes (Ardates)	VIII	28800
10	Xisuthros	XVIII	64800
	Summa: 10 reges	sari 120	anni 432000 ³⁾

1) Cf. C. Müller, *Fragm. histor. Graecor.* 2, 499 s.

2) Singuli *sari* (graec. *σάρον*) exprimunt summam 3600.

3) Si haec summa arcani annorum, 432000 convertitur in summam lustrorum, obtinetur numerus 86400. Item si ponitur, quod in incerto manet, apud veteres Hebraeos annum fuisse soli stricte accomodatum, nimirum constantem diebus 365¼, ex summa annorum 1656, qui effluerunt sec. textum *Hebraicum* ab orbe condito ad diluvium, efficitur, in numero solido, summa 86400 hebdomadarum. Quasi Babylonii hebdomadas (Hebraicas) mutaverint, pro aetate primitiva, in lustra. Quod, si demonstraretur, numeros textus Hebraici valide confirmaret.

Memoria Babylonica de decem regibus (*patriarchis*) antediluvianis nunc nobis traditur tabulâ cuneiformi, verisimiliter ex aetate Hammurabi, paucis abhinc mensibus inter ruinas antiquissimae urbis Sumericae Kiš (— hodie *Oheimir*) detecta ¹⁾. Sed ne hoc quidem litterarum monumentum nos adiuvat, quia etiam in ipso reges illi decem numerum annorum, artificii causâ, immodicum obtinet arcani ²⁾.

Viri docti nunc multo antiquiorem habent hominem quam veteres putabant; neque eorum sententia, quaecumque est, oppositionem a Sacra Scriptura patitur. Hoc unum videant sapientes, ne hominis existentiam in multam antiquitatem leviter producant, et figmentum rationis pro facto discipulis statuant.

Multi falsam habent longaevitatem Patriarcharum antediluvianorum; sed si prae mente habetur tunc probabilissime condiciones *physicas* et *physiologicas* valde a nostris diversas fuisse et quidem multo salubriores, atque Deum voluisse genus humanum celerius propagare, et revelationem primitivam incorruptam conservare, illa nullatenus impossibilis videtur.

1) Cf. A. Deimel, *De decem Babyloniorum regibus ante diluvium regnantibus*, in: *Verbum Domini* 3 (1923) 215-217.

2) Quamvis singulis regibus non iidem anni qui in catalogo Berosi tribuantur, summa tamen eorundem fere eadem est, quia apud Berosum decem illi reges implent saros 120, in textu cuneiformi saros 124³/₄.

MEMORIAE ADIUVANDAE GRATIA ANNI RERUM MAXI-
MARUM SUB UNUM CONSPECTUM SIMUL PROPONUNTUR

R E S	AETAS A. C.
Creatio a.	?
Diluvium "	?
Exitus Abrami ex Haran "	2094
Descensus Jacob (seu Israel) in Aegyptum "	1879
Exodus Israelitarum ex Aegypto "	1449
Regnum Israel constitutum est ad "	1050
Templum conditum est "	969
Schisma regni "	932
Exstinctio Samariae "	721
Initium exsilii Babylonici "	605
Concrematio Jerusalem "	586
Finis exsilii Babylonici - Reditus Zerubbabelis .. "	538 6
Dedicatio novi Templi Hierosolymitani "	515
Reditus Ezrae sacerdotis "	459 8
Primus reditus Nehemiae "	446/5
Antiochus Epiphanes Templum polluit "	168
Regnum Machabaeorum creatur "	141
Jerusalem a Pompejo capitur "	63

APPENDIX IN CHRONOLOGIAM VETERIS TESTAMENTI

KALENDARIUM HEBRAICUM

1. Aera.

Aeram seu epocham, ex qua plurium annorum orbes computarentur aetate patriarcharum ¹⁾ in usu fuisse non constat.

Prima aerae vestigia habentur ex exitu Israel de Aegypto (*Ex.* 19,1; *Nu.* 1,1; 9,1; 33,38; 1 *Re.* 6,1).

Ab institutione regni (circiter) ad Alexandrum M. anni rerum gestarum describuntur secundum annos regni Hebraeorum (cf. *II. Regum*, *II. Chr.*; atque *Js.* 6,1; 36,1; *Jer.* 1,2) vel regum exterorum, quibus populus Hebraicus subiectus erat (cf. *Ag.* 1,1; 2,10; *Zch.* 7,1; *Ezr.* 4,24; 6,15; 7,7 s.; *Neh.* 2,1 etc.).

Mortuo Alexandro M., Judaei aeram Seleucidarum receperunt (cf. *II. Machab.*).

Inde a saec. X^o vel XI° p. C. et deinceps Judaei annos computant ab orbe condito; atque annus p. C. 1924 respondet anno 5684-5685 aerae Judaicae.

2. Annus שנה.

Patriarcharum annus, sicut noster, duodecim mensibus probabiliter constabat (cf. *Ge.* 8,5-13). Utrum solaris an lunaris fuerit nescimus; quidnam fuerit initium eius pariter ignoramus.

Annus mosaicus certe non fuit annus lunaris liber seu solutus, quia in lege menses cum messe et idcirco cum cursu solis coniunguntur (cf. *Ex.* 12,2 s. cum *Dt.* 16,1; *Lv.* 23,5-11.15-17.39). Fuit igitur annus ille aut solaris duodecim mensium arte distinctorum, aut, probabilius, annus lunaris ligatus (i. e. solis cursui accomodatus) duodecim vel tredecim mensium naturalium. Principium autem anni Deus ipse, per

1) Ratio temporis computandi aevo patriarchali valde dubia manet, quia de ea notitiae directae non traduntur, et si quae habentur indicia, nescimus utrum ea referant supputationem patriarcharum an potius Moysi qui patriarcharum historiam descripsit.

Moysen, mensem Nisan statuit (*Ex.* 12,2; *Lv.* 23,39; *Nu.* 9,1; 28,16 etc.); attamen in Pentateucho significatur alius annus, (oeconomicus? civilis?), probabiliter in usu iam apud Patriarchas, qui fluebat ab autumno ad autumnum (cf. *Ex.* 23,16 cum *Lv.* 23,39; *Ex.* 34,22 in text. *Hebr.*; *Lv.* 25,8-10.)

Annus iudaicus certe fuit annus lunaris soli accomodatus mense intercalari. Modus vero intercalandi seu cyclus intercalationis non fuit semper idem neque semper notus est. In Babylonia, Cambyse et Dario I^o regnantibus (annis, ut produnt inscriptiones, 528-504 a. C.), usurpabatur cyclus octo annorum, in quo annus secundus intercalarem habebat mensem sextum i. e. alterum Ululu, anni vero quartus et septimus intercalarem recipiebant mensem duodecimum i. e. alterum Addaru. — In aera Seleuci cyclus erat undeviginti annorum: annis I^o, IV°, VII°, IX°, XII°, XV° duplex habebatur Addaru, anno XVIII° duplex Ululu¹⁾.

Judaeis, iam a temporibus antiquis, *duplex est principium anni*, nimirum novilunium mensis Nisan et novilunium mensis Tisri. Plerumque annus prior appellatur sacer et alter civilis. Quae quidem nomina parum recta sunt; nam scriptores Hebraei anno qui a die 1° Nisan incipit, utuntur etiam cum de rebus civilibus agunt: cf. *Jer.* 36,22; *II. Regum* et *1 Mac.* passim. — Nihilominus quia festa annuaria maxima secundum annum, quem Deus per Moysen populo constituit, definiuntur, hic ipse annus ut sacer haberi potest, et alter, distinctionis causa, ut civilis.

3. Mensis חֹדֶשׁ; יָרֵחַ.

Quae nomina menses Hebraeorum lunares fuisse ostendunt.

De patriarcharum mense nihil certi constat; ex narratione diluvii mensis videtur computatus esse 30 dierum (*Ge.* 7,11.24 cum 8,3 s. 3) Cf. etiam *Ge.* 8,5-13.)

Mensis Mosaicus quam longus fuerit non traditur nobis.

Mensis iudaicus usque ad saec. II vel III p. C. haud dubie lunaris fuit 29 (*cavus* חֹסֶר) vel 30 dierum (*plenus* מִלֵּא). Neomenia seu initium mensis non astrologorum numeris, sed experimentis definieba-

1) Cyclus aetatum ceterarum, ad Hebraeos saltem quod attinet, est ignotus.

2) Id vocabulum proprie significat *novam* lunam.

3) *Ge.* 8,4: *LXX* et *Vg.* habent "vigesimo septimo die mensis"; sed *TM* et *Sam.* loco vigesimi septimi referunt decimum septimum; quae est lectio potior.

tur: vespere diei 29ⁱ mensis diligentissime observabatur num luna e radiis solaribus emergeret. Si nova luna apparebat, statim novus mensis dedicabatur; si non apparebat, ex. gr. quia propter nubes conspici non poterat, dies subsequens mensi exeunti apponebatur, at tunc dies post 30um, ut primus dies novi mensis, nulla lunae habita ratione, celebrabatur.

Hebraei cum ante exsilium tum post exsilium, menses aut numeris, ut plerumque (cf. *Ge.* 7,11; 8,4.5.13.14; *Ex.* 12,2.18; 16,1; 19,1; 40,2.15; *Lv.* 16,29; 23,5 etc.; item: *Hag.* 1,1; 2,1.2.11.19; *Zch.* 1,1.7; 7,1.3.5; *Est.* 2,16; 3,7 etc.) aut nominibus (cf. *Tab.* XVII) distinguebant. Nomina mensium praeexsilica, antiquissima, sunt probabilissime originis Phoeniciae ¹⁾, postexsilica recentiora sunt certo Babylonica.

4. Hebdomas שָׁבֻעַ; שָׁבָת.

Temporibus patriarcharum iam vestigia inveniuntur hebdomadis (cf. *Ge.* 8,10-12; 29,27; 50,10).

In dubium vocari nequit quin Hebraei, iam inde ab aetate Moysi, semper hebdomadem habuerint, tum ob tertium mandatum in monte Sina promulgatum (*Ex.* 20,8; cf. *Js.* 56,2; 58,13; *Ez.* 20,16; 22,8 etc.), tum ob ea quae in libris Novi Testamenti legimus ²⁾.

Septimus dies in omnibus libris V. et N. T. appellatur שָׁבָת (cf. *Ex.* 16,26; 20,8 etc.) ³⁾; dies sextus in V. T. *πρὸςάββατον* (in titulo *Ps.* 92 [93]; *Idt.* 8,6), in N. T. *παρασκευή* appellatur (cf. *Mt.* 27,62; *Mc.* 15,42; *Lc.* 23,54; *Jo.* 19,42) et semel *πρὸςάββατον* (*Mc.* 15,42). Fuerintne ceteri

1) Ex quattuor mensium nominibus, quae in SS. Litteris habentur, duo i. e. Bûl et Ethanim certe invenimus apud Phoenices. Cf. W. von Landau, *Beiträge zur Altertumskunde des Orients: II. Phönizische Inschriften* (Leipzig 1899) n. 5. 15. 91. 96. 103.

2) Divisio vulgaris dierum anni in periodos septenum dierum non invenitur apud alios populos antiquos. Aegyptii enim et Graeci dies dividebant in periodos dierum octo. Babylonii habebant quidem lugubres dies septimum, decimum quartum, vigesimum primum et vigesimum octavum uniuscuiusque mensis; sed nihil est quod probet Babylonios distribuisse dies in hebdomades; immo etiam contrarium sat constat, cum dies septimus haberetur qui, post duodetricesimum mensis superioris, in novo mense nonus erat aut certe octavus.

3) Ab hoc die, ut a praecipua hebdomadis parte Hebraei tum veteres tum recentiores totam hebdomadem per synecdochen שָׁבָת τὸ σάββατον saepe vocabant. Cf. *Lv.* 23,15; *Dt.* 15,9 iuxta *Hebr.*; *Mt.* 28,1 *Mc.* 16,2 etc. in forma plurali; *Mc.* 16,9; *Lc.* 18,12 etc. in forma singulari. Verisimiliter forma pluralis huius vocabuli in Graeco sermone orta est ex voce Aramaica eiusdem soni, שְׁבָתָא.

quoque hebdomadis dies nominibus propriis insigniti non constat; in S. Scriptura illi numeris tantum distinguuntur (cf. *Ex.* 16,5.22; *Mt.* 28,1; *Mc.* 16,2-9 etc.).

5. Dies יום

Dies apud Hebraeos, quemadmodum apud nos, duplex erat: *civilis* (ab ortu solis usque ad occasum) et *naturalis* (= spatium viginti quatuor horarum nostrarum). Cf. *Ge.* 1,5, ubi dies uterque simul ponitur, *Ge.* 1,8.13.19.23.31; 8,3.4.12; *Am.* 5,8; *Job.* 3,4 etc.

Dies naturalis videtur computatus esse, ut probabiliter apud Babylonios, Aegyptios, Graecos, Romanos, certe apud Germanos antiquos et Italos usque ad saec. XVIII, atque adhuc in Kalendario iudaico et ecclesiastico a vespera ad vesperam. (Cf. *Ex.* 12,18; *Lv.* 23,32; *Ps.* 54(55),18; 2 *Cor.* 11,25). At in hexaëmerone (*Ge.* 1,5.8.13.19.23.31) est vestigium computationis a mane ad mane ¹⁾.

6. Hora.

Horae in V. T. nulla mentio fit. *Hebraei veteres* diei noctisque partes diversis nominibus designabant; e. g. *auroram* vocabant עֶשְׂתָּר (primum diluculum) *Ge.* 19,15; 32,24; *Jos.* 6,15 etc.; *mane* vocabant בֹּקֶר *Ge.* 19,27; 20,8; 21,14 etc.; *horas nostras* 9^{am}, 10^{am}, 11^{am} designabant vocabulis חֹם הַיּוֹם (calor diei) *Ge.* 18,1; 2 *Sa.* 4,5 etc.; *meridiem* dicebant צֶהְרָיִם (lumen duplex i. e. splendidissimum) *Ge.* 43,16.25; *Dt.* 28,29 etc.; *tempus autem vespertinum*: רוּחַ הַיּוֹם (ventus diei) *Ge.* 3,8 vel נֶסֶךָ (crepusculum vespertinum) *Job* 24,15; *Pr.* 7,9 etc. vel עֶרֶב (vespera) *Ge.* 19,1; 29,23 etc.

Sicut diem ita et noctem in plures partes dividebant, quas vigiliis appellabant. In V. T. commemorantur tantummodo duae vigiliae, matutina (*Ex.* 14,24; 1 *Sa.* 11,11) et media (*Jdc.* 7,19); ex quo colligitur omnes vigiliis fuisse minimum tres.

1) Illud [יָוֶם עֶרֶב וְיָוֶם בֹּקֶר] (Vg.: *factumque est vespere et mane* [*dies unus*]) non exprimit ex tenebris nocturnis et luce diurna factum esse diem (εὐχρηστον) primum (vel secundum, vel tertium etc.); sed proprie significat post laborem diurnum creationis subsecutam esse vesperam, deinde, transacta nocte, factum esse mane et tunc completum esse diem (ἡμερομίσθιον) primum (vel secundum, vel tertium etc.). Cf. J. Knabenbauer, *Comment. in Daniele prophetam* (Parisiis 1891) 214; F. Hummelauer, *Comment. in Genesim* (Parisiis 1908) 95; A. Fernández, *Factumque est vespere et mane, dies unus*, in: *Verbum Domini* 3 (1923) 89 s.

Judaei, certe quidem aetate Christi, diem civilem dupliciter dividebant, nempe in quattuor partes: primam, tertiam, sextam et nonam (cf. *Mt.* 20,1.3.5; 27,45 s.; *Mc.* 15,25.33.34; *Act.* 2,15; 3,1) et, ex more Baby-loniorum, Graecorum et Romanorum in duodecim horas (cf. *Mt.* 20,6; *Jo.* 1,39; 4,52; 11,9; 19,14). Noctem vero probabiliter distribuebant, ut Romani, in quattuor vigilias (cf. *Mt.* 14,25; *Mc.* 6,48; 13,35; cf. *Lc.* 12,38 et *Act.* 12,4) ¹⁾.

1) Horae et vigiliae, quamquam aequales semper erant inter se, diurnitate tamen temporis simul cum diurnitate diei civilis variabant. Antiquitus ad tempora dimetienda primo adhibebantur gnomones, qui meridiem solum indicabant, deinde horologia solaria, denique clepsydrae. Quibus horologiis usi sint Hebraei nescimus. In SS. Litteris commemoratur *horologium Achaz* (מַעְלֹת אַחָז) = gradus Achaz: 2 *Re.* 20,11; *Js.* 38,8), quod, in gradus divisum, scalam exhibebat: at vix definiri potest eius natura. Forsan erat horologium solarium, et forsan simplex scala cuiusdam aedificii regii orientem spectantis.

ANNOTATIONES IN TAB. XVII.^{AM}

α) Numeri Romani menses anni sacri, Arabici menses anni civilis significant. Quando in Scriptura menses numeris designantur, computari videntur semper secundum annum sacrum.

β) Hac in tabula de singulis mensibus Hebraicis unum tantum testimonium afferimus, sed plerumque plura afferri possent. Cf. E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, 1²⁻⁴ (Leipzig 1901) 746; atque F. X. Kortleitner, *Archaeologia Biblica* 2 (Oeniponte 1917) 670 s.

γ) Decem nomina mensium Phoeniciorum hucusque inventa sunt. At ordo mensium adhuc in incerto manet. Cf. Ginzel, *op. laud.* 2 (Leipzig 1911) 13 s.

δ) Mensis Thoth erat primus mensis apud Aegyptios, quemadmodum Dios apud Macedonios. Atque, ut supra dictum est, ipse antiquis temporibus omnes menses anni Juliani pervagabatur; sed cum bissextus per Augustum a. 26 a. C. etiam in Kalendarium Aegyptiorum coeptus est induci, initium mensis Thoth die 29 m. Augusti, anno vero bissextili die 30 eiusdem mensis, in perpetuum constitutum est. Habuerunt autem diem intercalarem anni ante Christum 26 (probabiliter saltem) et 22, 18, 14, 10, 6, 2; p. C. 3, 7, 11 etc. Cf. Ginzel, 1 (1906) 227 s.

ε) In Aegypto sub finem regni Evergetae II (Ptolemaei VII) [170-163 et iterum 145-116] vel initio regni Soteri II (Ptolemaei X) [115-108/7 et iterum 88-81] menses Macedonici adaequati sunt mensibus Aegyptiacis et exinde mensis Dios idem habitus est ac Thoth. Ante vero hanc aetatem annus Macedonicus et annus Aegyptius mutuo independentes erant, quocirca epistulae et litterarum monumenta duplici mense signabantur.

Rabbini in Talmuide contendunt ante tempus quo Israelitae egressi sunt ex Aegypto unicum caput anni (רָאשׁ הַשָּׁנָה) fuisse novilulium Tisri, quia mundus cum hoc mense incoeperit (?).

ζ) Praeter hos dies Hebraei plus minusve solemniter celebrabant: *unumquodque sabbatum* (cf. *Ex.* 20,8 s.); *omnes neomenias* (cf. *Nu.* 10,10; 28,11 etc.). Juniores celebrabant quoque quotannis: *Festum liberationis Bethuliae* et Palaestinae a flagello Holofernis (*Jdt.* 16,31); *Festum inventionis ignis sacri* (cf. *2 Mac.* 1,18) et *Festum ligniferii* (*Jos.*, *bj.* 2,17,6; cf. *Neh.* 13,31).

PARS ALTERA

CHRONOLOGIA NOVI TESTAMENTI

I. CHRONOLOGIA VITAE JESU CHRISTI

Subsidia litteraria: F. X. Patrizi, *De Evangeliiis* 2 (Friburgi B. 1853) Dissert. XIX (171-271): *Veterum sententiae de tempore quo Christus vixit.* — Dissert. LI (515-522): *De anno emortuali Christi.* — Dissert. LII (522-540): *De die emortuali Christi.*

W. H. Scott-H. Formby, *De annis Christi tractatus*, Londini 1872.

A. B. Lutterbeck, *Die Jahre Christi*, Giessen 1878.

G. Semeria, *Le jour de la mort du Christ*, in: *RB* 5 (1896) 76 s.

R. Cornely, *Historica et critica introductio in U. T. Libros sacros* 32 (Parisii 1897) 285-302: *Synopsis vitae D. N. J. Christi secundum quatuor Evangelia.*

F. J. P. G. van Etten, *Disquisitio chronologica quo tempore et quamdiu Verbum incarnatum homo vixerit inter homines in terra*, Romae 1900.

J. van Bebbber, *Zur Chronologie des Lebens Jesu*, Münster i. W. 1898. — Et: *Zur neuesten Datierung des Karfreitags*, in: *Biblische Zeitschrift* 2 (1904) 67-77.

E. Nagl, *Die Dauer der öffentl. Wirksamkeit Jesu*, in: *Der Katholik* 80 (1900, 2) 200-222; 318-335; 417-426; 481-496. — Et: *Zur Dauer der öffentl. Wirksamkeit Jesu*, in: *Bibl. Zeitschrift* 2 (1904) 373-376.

H. Achelis, *Ein Versuch, den Karfreitag zu datieren*, in: *Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* 1902, 707-717.

M. Power, *Anglo-jewish calendar for every day in the Gospels*, London 1902.

F. K. Fotheringham, *The date of the Crucifixion*, in: *Journal of Philology* 29 (1903) 100-118.

J. E. Belser, *Zur Hypothese von der einjährigen Wirksamkeit Jesu*, in: *Bibl. Zeitschrift* 1 (1903) 53-63; 160-174. — Et: *Abriss des Lebens Jesu von der Taufe bis zum Tod*, Freiburg im B. 1916.

E. Preuschen, *Todesjahr und Todestag Jesu*, in: *Zeitschr. für die neuest. Wissenschaft* 5 (1904) 1-17.

P. Ladeuze, *La date de la mort du Christ, d'après quelques études récentes*, in: *Revue d'histoire ecclésiastique* 5 (1904, 1) 894-903.

J. Schneid, *Der Monatstag des Abendmahles und Todes unseres Herrn Jesus Christus*, Regensburg 1905.

X. Lévrier, *Clé chronologique et dates exactes de la vie de J. C.²*, Poitiers 1905.

J. Hontheim, *Das Todesjahr Christi und die Daniel'sche Wochenprophetie*, in: *Der Katholik* 86 (1906) 12-36. — Et: *Das Datum der Geburt Christi*, *ibid.* 87 (1907,2) 15-44; 113-136.

L. Fendt, *Die Dauer der öffentlichen Wirksamkeit Jesu*, München 1906.

J. B. Zellinger, *Die Dauer der öffentlichen Wirksamkeit Jesu*, Münster in W. 1907.

W. Homanner, *Die Dauer der öffentl. Wirksamkeit Jesu*, in: *Biblische Studien* 13 (1908) 223-345.

C. Mommert, *Zur Chronologie des Lebens Jesu*, Leipzig 1909.

F. Westberg, *Die biblische Chronologie nach Flavius Josephus und das Todesjahr Jesu*, Leipzig 1910.

L. Murillo, *La Cronologia della Storia evangelica*, in: *Civiltà cattolica* 242 (1910, 4) 274-286; 658-672; 243 (1911, 1) 433-443.

J. M. Pfäffisch, *Die Dauer der Lehrtätigkeit Jesu nach dem Evangelium des hl. Johannes*, in: *Bibl. Studien* 16 (1911) 301-484.

F. Prat, *La date de la Passion et la durée de la vie publique de Jésus-Christ*, in: *Recherches de Science religieuse* 3 (1912) 82-104.

J. Bach, *Monatstag und Jahr des Todes Christi*, Freiburg i. B. 1912.

J. B. Nisius, *Zur Kontroverse über die Dauer der öffentlichen Wirksamkeit Jesu*, in: *Zeitschr. f. Kathol. Theologie* 37 (1913) 457-503.

J. Rinieri, *L'anno della nascita del Salvatore e l'anno della morte*, Monza 1916 (Estratto de *La Scuola Cattolica*).

V. Hartl, *Die Hypothese einer einjährigen Wirksamkeit Jesu*, Münster 1917.

M. Chaumes, *Recherches sur la Chronologie de la vie de Notre-Seigneur*, in: *RB* 27 (1918) 215-243; 506-549.

L. Perserico, *Quanto tempo visse Gesù*, Vicenza 1920.

L. Semler, *When did Christ die?* in: *The Ecclesiastical Review* 64 (1921,1) 225-242.

M. Hetzenauer, *De annis magisterii publici Jesu Christi*, Romae 1921.

O. Gerhardt, *Der Stern des Messias. Das Geburts- und Todesjahr Jesu Christi nach astronom. Berechnung.* Leipzig 1922.

* * *

Quaestio, quam explanandam nobis sumimus, subdifficilis est, eademque trifariam dividi potest:

1. Quandiu Jesus benedictus hisce in terris comoratus est, et, nominatim, quod temporis spatium munere publico implevit?

2. Quem locum vita Jesu Christi in ratione temporum universa tenet?

3. Quomodo res evangelicae distribuendae, conformandaeque sunt, ut vita Christi ad temporum ordinem explicata habeatur?

CAPUT I

SPATIUM VITAE JESU CHRISTI

§ 1 VITA PRIVATA

Scriptum invenimus apud S. Lucam 3,23 Jesum, cum baptizaretur, fuisse annos quasi triginta natum: ὥσθι ἐτῶν τριάκοντα¹⁾. Locutio sive *Graeca* sive *Latina* non est omnino definita, quocirca aliquot inde incerti haerere possent inter annum 27 et 33 circiter; atque magis cresceret incertitudo, si poneretur, quod verisimile est, aetatem Christi coniectam esse ex ipsius ore habituque.

At hic quaeritur: Fecitne tunc Jesus vere initium vitae publicae?

Ex Synopticorum narratione, et maxime ex Evangelio quarto baptismus Jesu cum ieiunio quadragenario et tentatione in deserto, nec non cum priorum Apostolorum electione, adeo coniunctus est, ut vix dubitari possit quin Christus quasi triginta annos natus vitam publicam inceperit.

Attamen S. Irenaeus, qua erat doctrina, concedit quidem Jesum baptizatum esse ad annum vitae suae trigesimum, sed pluries negat eundem ante quadragesimum aetatis annum munus magistri obiisse.

Sententia	“Triginta quidem annorum existens, quum veniret ad baptismum,
S. Irenaei	deinde, magistri aetatem perfectam habens, venit Jerusalem, ita ut ab omnibus iuste audiretur magister. Magister ergo existens, magistri quoque habebat aetatem, non reprobans nec supergrediens hominem neque solvens legem in se humani generis, sed omnem aetatem sanctificans, per illam quae ad ipsum erat similitudinem. Omnes enim venit per semetipsum salvare: omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et parvulos, et pueros, et iuvenes, et seniores. Ideo per omnem venit aetatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes
1. Argumentum theologicum ex doctrinarecapitulationis omnium in Christo	

1) Verum numerum in autographo Lucae fuisse non triginta sed quadraginta contendit quidem L. Perserico (*Quanto tempo visse Gesù* [Vicenza 1920] 16-22) nullo tamen argumento vel probabili.

aetatem, simul et exemplum illis pietatis effectus, et iustitiae et subiectionis; in iuvenibus iuvenis, exemplum iuvenibus fiens et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit perfectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem veritatis, sed et secundum aetatem, sanctificans simul et seniores, exemplum ipsis quoque fiens: deinde usque ad mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis ipse primatum tenens in omnibus*, princeps vitae, prior omnium, et praecedens omnes. Quia autem triginta annorum aetas prima indolis est iuvenis, et extenditur usque ad quadragesimum annum, omnis quilibet confitebitur; a quadragesimo autem et quinquagesimo anno declinat iam in aetatem seniore, quam habens Dominus noster docebat, sicut Evangelium et omnes seniores testantur, qui in Asia apud Joannem, discipulum Domini, convenerunt id ipsum tradidisse eis Joannem. Permansit autem cum eis usque ad Traiani tempora. Quidam autem eorum non solum Joannem, sed et alios Apostolos viderunt, et haec eadem ab ipsis audierunt, et testantur de huiusmodi relatione. Sed et ipsi, qui tunc disputabant cum Domino Jesu Christo, Judaei apertissime hoc ipsum significaverunt. Quando enim eis dixit Dominus: *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est*, responderunt ei: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti?* (Jo. 8,56 s.). Hoc autem consequenter dicitur ei qui iam XL annos excessit, quinquagesimum autem annum nondum attingit, non tamen multum a quinquagesimo anno absistat¹⁾.

N. Sepp sententiam de annis Christi quadraginta habebat multo firmiter quam traditionem de tribus decenniis²⁾, quia illa prior memoriae prodita sit ab antiquis christianis et rabbinis³⁾. Cui opinioni deinde firmiter adstipulati sunt W. H. Scott et H. Formby⁴⁾. "Christus

1) S. Irenaeus, *Adv. haer.* 2,22, 4-6: ed. U. Mannucci (in: *Bibliotheca Sanctorum Patrum et Scriptorum Ecclesiasticorum*) 1 (Romae 1907) 408-411. MG 7, 783-786. S. Irenaei testimonium graece non superest, nisi minima ex parte apud Eusebium, *Hist. Eccl.* 3,2.

2) N. Sepp, *Das Leben Jesu* 1² (Regensburg 1852) 340 s. (— 4¹ [1845] 383 s.).

3) *Babyl. Sanhedrin* fol. 99 s. et *Pešikta rabbati* fol. 2,1: "Traditio est, R. Eliezer dixit: dies Messiae sunt quadraginta anni secundum *Psalm.* XCV, 10: *Quadragesima annis offensus ero huic generationi*. Glossa: Quoniam est מן (sc. futurum), indicium est quod vaticinatur de futuro."

Tanhuma fol. 79,4: "Quandiu durant anni Messiae? R. Akiba dixit: quadraginta annos, quemadmodum Israelitae per tot annos in deserto fuerunt."

4) W. H. Scott - H. Formby, *De annis Christi*, Londini 1872.

enim, ut aiunt, natus est anno 746 U. C. (25 Dec. an. 8 a. C.) nimirum ferme quattuor annis ante mortem Herodis M. († 750 U. C.), initium vitae publicae non fecit ante annum quintum decimum imperii Tiberii Caesaris, procurante Pontio Pilato Judaeam (*Luc.* 3,1) i. e. ante annum 782, ac mortuus est anno 786 U. C. (3 April. A. D. 33), adeo ut ab Incarnatione ad Crucifixionem plenum quadraginta annorum spatium impleteretur. Quod clare colligitur ex impletione septuaginta hebdomadarum Danielis et pluribus typis ac figuris Veteris Testamenti comprobatur. Re quidem vera hebdomadae Danielis (*Dan.* 9) cum supputandae sint a decreto anni septimi Artaxersis I (= a. 458 a. C.) accuratissime anno aerae christianae 33 complentur ($70 \times 7 = 490$; $490 - 458 = 33$); atque, ut nonnullae ex figuris V. T. commemorentur, diluvium per quadraginta dies et quadraginta noctes, peregrinatio populi Israel per quadraginta annos in deserto, regna quadragenaria Saulis, David, et Salomonis, Elias deambulans in fortitudine cibi caelestis per quadraginta dies et quadraginta noctes, et in primis Joseph, qui potestate magna in Aegypto honestatus est annos quadraginta natus, typice aetatem quadragenariam Salvatoris praesignificarunt."

Quae omnia argumenta, ad sententiam propositam probandam, parum firma nobis videntur.

A) Etenim S. Irenaeus ad aetatem Christi nimis producendam doctrina *recapitulationis* ductus est. Nunc vero recapitulatio omnium in Christo ratio sane est quam providentia divina in reparando genere humano secuta est (cf. S. Paulus *Col.* 1, 19 s., *Eph.* 1. 9 s.); at nemo exinde dixerit Christum necessario per omnes vitae humanae aetates transiisse. Nec aliquid certi ex *Jo.* 8,56 s. colligi potest; nam Judaei, verbis illis, aut voluerunt significare Jesum nondum in aetatem senilem deflexisse, vel nondum dimidium saeculum i. e. iubilaeum explevisse, et idcirco stulte affirmare se Abraham, abhinc plura saecula mortuum, vidisse; aut aetatem ex vultu Christi, ob labores molestiasque fesso et consumpto, definientes ¹⁾, eum quadragenario maiorem habuerunt, sed certe quinquagenario inferiorem.

B) Sensus autem typicus est sensus alter S. Scripturae idemque praestantissimus; sed non potest poni pro lubito, quin imo ex sola reve-

1) Etiam S. Irenaeus *loc. laud.* ponit fortasse aetatem Christi a Judaeis ex vultu ipsius coniectam esse: "... sive vere scientes ex conscriptione census, sive coniectantes secundum aetatem, quam videbant habere eum super quadraginta."

latione constet. Quod cum ita sit, frustra petitur confirmatio aetatis Christi quadragenariae ex rebus gestis Veteris Testamenti tanquam ex figuris seu typis, nam nec Scripturâ nec Traditione docemur in illis rebus aetatem Christi munus publicum ineuntis, vel in cruce concludentis, praenuntiata esse.

C) Deinde non est cur magni faciamus figmenta nonnullorum rabbinorum de aetate Messiae; illi enim *Kabbalâ* numerorum valde delectantur.

D) Unum autem argumentum, quod speciem soliditatis prae se fert, situm est in traditione christiana iam a S. Irenaeo recepta. Verumtamen S. Irenaeus videtur nobis inniti potius ratione theologica *recapitulationis*, quam traditione quae proprie vereque dicitur; nec ex verbis sancti Patris liquido apparet, utrum presbyteri, de aetate Christi dicentes, docuerint hunc initio vitae publicae fuisse vere plusquam quadragenarium, an tantum habuisse aetatem magistri propriam¹⁾, quam postea S. Irenaeus inter annum quadragesimum et quinquagesimum effluere putaverit. Forsan enim S. Irenaeus in sententiam stricte litteralem accepit id quod presbyteri tropologice dixerant, quemadmodum verisimiliter factum est in quaestione de felicitate iustorum, extremis temporibus futura:

“Praedicta itaque benedictio (i. e. de qua Ge. 27,27-29) ad tempora regni sine contradictione pertinet, quando regnabunt iusti surgentes a mortuis, quando et creatura renovata et liberata, multitudinem fructificabit universae escae, ex rore coeli et ex fertilitate terrae, quemadmodum presbyteri meminerunt, qui Joannem discipulum Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat Dominus et dicebat: *Venient dies, in quibus vineae nascentur, singulae decem millia palmitum habentes et in uno palmitum dena millia brachiorum et in uno vero brachio dena millia flagellorum, et in unoquoque flagello dena millia botrum, et in unoquoque botru dena millia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. Et cum eorum apprehenderit aliquis sanctorum botrum, alius clamabit botrus: ego melior sum, me sume, per me Dominum benedic. Similiter et granum tritici decem millia spicarum generaturum, et unamquamque spicam habituram decem millia granorum, et unumquodque granum quinque bilibres similae clarae mundaе: et reliqua autem poma et semina, et herbam secundum congruentiam iis consequentem, et omnia animalia iis cibis utentia, quae a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subiecta hominibus cum omni subiectione. Haec autem et*

¹⁾ alterum contendit e. gr. doctissimus T. Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons* 6 (Leipzig 1900) 62 s.

Papias Joannis auditor, Polycarpi autem contubernalis, vetus homo, scribens, testatur in quarto librorum suorum. Sunt enim illi quinque libri conscripti. Et adiecit dicens: *Haec autem credibilia sunt credentibus. Et Juda, inquit, proditore, non credente et interrogante: "Quomodo ergo tales geniturae a Domino perficiuntur?" dixisse Dominum: Videbunt qui venient in illa*¹⁾.

S. Irenaei de aetate Christi opinio, nullo certo argumento comprobata, repugnat, ut supra diximus, sensui obvio Scripturae, quem doctores veteres²⁾ recentioresque omnes sequuntur. Nam quis sibi persuaserit inter baptismum Jesu et initium vitae publicae annos saltem septem fluxisse? Ne leve quidem huius spatii vestigium!

Itaque dicamus Christum circiter triginta annos natum a Joanne baptizatum esse, ac, interiecto quadragesimali ieiunio, statim in publicum prodiisse.

§ 2 VITA PUBLICA

Veterum Sententiae

Res hic magis est impedita. Iam enim Patres et Scriptores ecclesiastici antiqui in diversas abierunt sententias.

I. *Non defuerunt qui universam vitam Jesu publicam in unum annum conferrent.*

Gnostici (saec. II) apud S. Irenaeum, *Adv. Haer.* 2,22,1:

"Duodecimo autem mense dicunt eum passum, ut sit anno uno post baptismum praedicans, et ex propheta tentant hoc ipsum confirmare. (Scriptum est enim: *Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis* [*Is.* 61,2]), vere caecutientes, qui profunda Bythi adinvenisse se dicunt, et non intelligentes ab Isaia dictum annum Domini acceptabilem, nec diem retributionis"³⁾. Et *ibidem* 1,3,1: "Uno enim anno volunt eum (i. e. Jesum) post baptismum praedicasse.

1) Cf. S. Irenaeus, *Adv. Haer.* 5,33,3 s. apud E. Preuschen, *Antilegomena*² (Giessen 1905) 96 s. et *MG.* 7,1213 s. — Hic quoque locus, paucis verbis de Papia exceptis, graece non superest.

2) N. Sepp affirmabat (*Das Leben Jesu* 2, 340), aetatem Christi quadragenariam ante Irenaeum, defendisse Iustinum martyrem, qui anno 139 p. C. scripserit in 1 *Apolog.* 46 Jesum natum esse sub Quirinio centum et quinquaginta ante annis, i. e. undecim annis ante initium aerae vulgaris. At certo constat Apologiam primam S. Iustini compositam esse post annum 147, quia L. M. Felix, qui in 1 *Apolog.* c. 29 dicitur praefectus Alexandriae, illa dignitate primum praeditus est anno 148. Cf. U. Mannucci, *Istituzioni di Patrologia* 1² (Roma 1920) 54.

3) *MG.* 7, 781.

Clemens A. († ad 215): *Stromata* 1,21:

“..... Sic scriptum est in Evangelio secundum Lucam: *Anno autem quintodecimo Tiberii Caesaris, factum est verbum Domini super Joannem Zachariae filium. Et rursus in eodem: Erat Jesus, veniens ad baptismum, quasi annorum triginta. Et quod anno solo oporteret eum praedicare, hoc quoque sic scriptum est: Annum acceptabilem Domini praedicare misit me; hoc et propheta dixit et Evangelium. Quinto decimo igitur Tiberii et quinto decimo Augusti sic implentur triginta anni, usque ad tempus quo passus est. Ex quo autem passus est usque ad eversionem Jerusalem fiunt anni quadraginta duo, menses tres*” ¹⁾.

Tertullianus († ad 240) *Adv. Judaeos* 8:

“Huius (i. e. Tiberii Caesaris) quintodecimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi triginta cum pateretur” ²⁾. Aliter vero, ut videtur, scripsit *Adv. Marc.* 1,15; ubi Dominus dicitur anno XII Tiberii Caesaris revelatus (i. e. publice manifestatus), ita ut anno Tiberii XV, quo passus est, impleverit tertium annum vitae publicae ³⁾.

Julius Africanus († ad 250) *Chronographia* c. 5, apud Eusebium (*Demonst. Evang.* 8,2) ⁴⁾, agens de LXX Danielis hebdomadibus, ponit mortem Salvatoris Sanctissimi anno XVI Tiberii Caesaris. S. Hieronymus (*in Dan.* 9,13) ⁵⁾ autem utens hoc ipso testimonio inducit Africanum dicentem Christum mortuum esse anno Tiberii XV. Ad rem F. X. Patrizi demonstrat annum Christi emortualem aequae dici potuisse XVI et XV imperii Tiberii, pro alio atque alio initio, quod annis principatum numerandis Romani aliaeque gentes facere solebant ⁶⁾.

Origenes († 254) *De Principiis* (ad A. D. 230) 4,5:

“Indicium autem effusae gratiae in labiis eius hoc est, quod brevi tempore transacto, anno enim et aliquot mensibus docuit, universus tamen orbis doctrina et fide pietatis eius impletus est” ⁷⁾.

1) MG 8,886.

2) ML 2,655.

3) ML 2,288.

4) MG 22,612.

5) ML 25,543.

6) Cf. Patrizi, *De Evangelistis* 2 (Friburgi B. 1833) 190-194.

7) MG 11,350.

Similiter *Comment. in Mt.* (post A. D. 244) 35,78:

“At illi statuerunt ei triginta stateres, tantam ei donationem constituentes, quantos annos Salvator peregrinatus fuerat in hoc mundo”¹⁾.

Item *C. Celsum* (A. D. 248) 4,22:

“Arbitror enim, duobus et quadraginta post annis quam actus est in crucem Jesus, dirutam esse Jerosolimam”²⁾. Quae supputatio eadem est ac supputatio Clementis A. (cf. supra) eademque, ut vera sit, necesse est ponamus ex sententia Origenis *h. l.* Jesum in crucem actum esse anno XV Tiberii Caesaris, quemadmodum Clemens A. docuerat.

Origenes tamen non sibi constat, quia in *Comment. in Mt.* paulo supra testimonium de triginta stateribus, asserit Dominum praedicasse ferme per tres annos, quocirca impletum esse id quod praedixerat Daniel de dimidia hebdomada septuagesima³⁾. Atque *C. Celsum* 2,12 affirmat Judam ne tres quidem annos cum Jesu transegisse⁴⁾; quasi ille fuerit cum Jesu, vitam publicam agente, per duos annos et plures menses. Attamen sententia de uno anno, apud Origenem ceteris potior, ut videtur, fuit.

P. s. Cyprianus, scriptor ignotus (c. A. D. 243), *De Pascha computus* 19:

“Hi sunt apostoli, quorum sermonibus aedificati recognovimus Dominum nostrum anno sexto decimo imperii Tiberii Caesaris passum, cum esset ipse annorum XXXI”⁵⁾.

Lactantius († c. 327), *Divin. Instit.* 4,10:

“Tiberii Caesaris . . . anno quinto decimo id est duobus Geminis Consulibus, ante diem decimam calendarum aprilium Judaei Christum cruci affixerunt”⁶⁾.

S. Ephraem Syrus († 373), quamvis in Harmoniae evangelicae expositione tria Paschata verisimiliter significet, in sententiam tamen unius anni, ut opinamur, descenderat. Scripsit enim Christum moratum esse in terris pauperem et egenum per annos triginta⁷⁾.

1) *MG* 13,1727.

2) *MG* 11,1055.

3) *MG* 13,1657.

4) *MG* 11,818.

5) *ML* 4,1045; ed. G. Hartel, 3,3 (Vindobonae 1871) 267.

6) *ML* 6,474.

7) Cf. *Ephraemi Syri opera omnia* 2 (Romae 1740) 432.

S. Philastrius († c. 397), *Haer.* 106 (alii 58):

“Alia est haeresis de anno annuntiato ambigens, quod ait propheta Isaias: *Annuntiare annum Dei acceptabilem et diem retributionis Dominus enim quae in uno anno gessit et docuit, haec sola praecepit conscribi. . . .* Propheta itaque Isaias de anno illo dixit Salvatoris Domini, in quo docuit usque ad passionem, et resurrectionem, et ascensionem in caelum”¹⁾.

S. Gaudentius Brixianus († ad 410) *De Agno* 3, dicens de agno paschali ut Christi typo haec habet:

“Anniculus est, quia post illud baptismum quod pro nobis in Jordane suscepit, usque ad Passionis suae diem unius anni tempus impletur, et ea tantum scripta sunt in Evangeliiis quae in illo anno vel docuit, vel fecit, nec ipsa tamen omnia”²⁾.

Quintus Julius Hilarianus, *Expositum de die Paschae et mensis* (ad A. D. 397) 15:

“Quinto decimo namque anno imperii Tiberii Caesaris Dominus Christus, cum esset quasi triginta annorum, incipiens a baptismo Joannis accessit. Haec Evangelista testatur. Uno proinde anno iudaicae genti, ad quam venerat, praedicavit. . . . usque in annum sextum decimum imperii Tiberii Caesaris, in quo ipse pro nobis Dominus immolatus est Christus”³⁾.

S. Venantius Fortunatus († ineunte saec. VII). *Hymnus ad Laudes tempore Passionis* (*Brev. Rom.*):

“Lustra sex qui iam peregit
Tempus implens corporis,
Sponte libera Redemptor
Passioni deditus,
Agnus in crucis levatur
Immolandus stipite.”

II. *Alii vitam publicam Jesu Christi ad duos annos (et aliquot menses) extendunt.*

S. Irenaeus († 202) *Adv. haer.* 2,22,3, disputans contra Gnosticos Valentinianos qui contendebant Christum duodecimo mense ab incepta

1) *ML* 12,1220 s.

2) *ML* 20,865.

3) *ML* 13,1114.

praedicatione passum esse, demonstrat ex Evangeliiis ipsum saltem duos annos in munus publicum contulisse, atque non duodecimo, sed primo anni mense mortuum esse:

“Est autem valde admirari, quonam modo profunda Dei adinvenisse se dicentes, non scrutati sunt in Evangeliiis, quoties secundum tempus Paschae Dominus post baptismum ascenderit in Hierusalem, secundum quod moris erat Judaeis ex omni regione, omni anno, tempore hoc convenire in Hierusalem, et illic diem festum Paschae celebrare. Et primum quidem ut fecit vinum ex aqua in Cana Galilaeae, ascendit in diem festum Paschae (Jo. 2,23); quando et scriptum est: *Quia multi crediderunt in eum, videntes signa quae faciebat*, sicut Joannes, Domini discipulus, meminit. Dehinc iterum subtrahens se invenitur in Samaria, quando et cum Samaritana disputabat; et filium centurionis absens verbo curavit, dicens: *Vade, filius tuus vivit*. Et post haec iterum secunda vice ascendit in diem festum Paschae in Hierusalem (Jo. 5,1), quando paralyticum, qui iuxta natatoriam iacebat XXXVIII annos, curavit, iubens ut surgeret et auferret grabatum suum, et iret: et iterum inde secedens trans mare Tiberiadis, ubi et quum multa turba eum fuisset sequuta, de quinque panibus satiavit omnem illam multitudinem, et superaverunt duodecim cophini fragmentorum. Deinde quum Lazarum suscitasset ex mortuis, et insidiae fierent a Phariseis, secedit in Ephrem civitatem: et inde *ante sex dies Paschae veniens in Bethaniam* scribitur, et de Bethania ascendens in Hierosolimam, et manducans pascha (Jo. 12,1 ss.), et sequenti die passus. Quoniam autem tria haec Paschae tempora non sunt unus annus, omnis quilibet confitebitur. Et ipsum autem mensem in quo Pascha celebratur, in quo et passus est Dominus, non duodecimum sed primum esse, qui omnia se scire iactant, si nesciunt, a Moyse possunt discere”¹⁾.

Apollinaris Laodicens († 390) apud S. Hieronymum in *Dan.* 9,24:

“Tricesimo . . . iuxta evangelistam Lucam anno aetatis suae coepit Dominus praedicare, et iuxta Joannem evangelistam per tria paschata duos postea implevit annos”²⁾.

1) Ed. U. Mannucci (Romae 1907) 405-407.

2) *ML* 25,548.

S. Epiphanius († 403), *Haer.* 51,22:

“Ceterum ex alio praeterea capite sanctum evangelistam (i. e. Joannem), vel ipsius Evangelium accusant; quoniam, inquit, Joannes duo ab Christo celebrata Paschata commemorat, cum unius dumtaxat ceteri mentionem fecerint. Nec illud ineptissimi homines animadvertunt, non duo solum in Evangeliiis Paschata comprehendi, sed ad priora illa duo tertium accedere, in quo Salvator est passus, ut omnino tria sint toti illi praedicationis temporibus tribuenda”¹⁾.

Cyrillus Alexandrinus († 444), in *Is.* 29,1:

“Duobus integris annis totam peragrans Judaeam Dominus noster Jesus Christus doctrinas omni sapientia refertas adhibuit, divinamque illis et evangelicam praedicationem tradidit”²⁾.

III. *Alii, imo plerique, tenent D. N. Jesum Christum munere publico functum esse per tres annos (et aliquot menses).*

Eusebius Caesariensis († ad 340), *Demonstr. Evangelica* 8:

“Proditum est memoriae omne tempus doctrinae atque editionis miraculorum Salvatoris nostri simul trium annorum et semis fuisse: quod quidem est hebdomadis unius dimidium (cf. *Dan.* 9,27). Hoc ipsum quodam modo Joannes evangelista attentissime eius Evangelium considerantibus declarabit”³⁾.

S. Hieronymus utitur hoc ipso Eusebii testimonio in explanatione *Dan.* 9,27: *Confirmabit autem pactum multis hebdomada una, et in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium: “Sic interpretatur (Eusebius), quod et Herode regnante apud Judaeam, et Augusto apud Romanos, Christus natus sit, qui tribus annis et sex mensibus iuxta evangelistam Joannem Evangelium praedicavit et confirmavit veri Dei cultum multis”*⁴⁾.

1) *MG* 41,928.

2) *MG* 70,647.

3) *MG* 22,625.

4) *ML* 25,547.

Vitam publicam Jesu Christi triennio contineri discimus etiam a Melitone Sardensi († ad 194)¹⁾, a S. Cyrillo Hierosolymitano († 386)²⁾, a S. Joanne Chrysostomo († 403)³⁾, et a Ps.-Ignatio (scriptore ignoto ad A.D. 400)⁴⁾, sed in controversia manet utrum triennium ab illis Patribus acceptum sit plenum an inchoatum, aliis verbis utrum muneri publico Salvatoris addicti sint tres anni et aliquot menses an duo anni et aliquot menses.

Scriptores vero aetatis inferioris, vix non omnes, Eusebium et S. Hieronymum secuti sunt.

Patres igitur de hac re non conveniunt inter se: nulla fuit eis certa et antiqua traditio⁵⁾; quisque argumenta pro sua trahit fere tantum ex S. Scriptura.

Recentiorum Opiniones.

Memoria nostra discrepantia antiqua sententiarum renovata est. J. van Bebban. 1898 sententiam unius anni e sepulcro in vitam revocavit; J. E. Belser hoc idem fortiter contendit, eique L. Fendt, J. Mader, J. Cladder⁶⁾ et plures alii ad stipulati sunt.

J. B. Zellinger, deinde J. M. Pfäffisch et F. Prat, atque nuper W. Schmidt⁷⁾ demonstrare conati sunt Jesum munere publico functum esse per duos annos et aliquot menses.

Plerique vero, e. gr. R. Cornely, P. Ladeuze, X. Lévrier, W. Homann, L. Murillo, J. B. Nisius, J. Rinieri, V. Hartl, M. Hetzenauer etc., docent vitam publicam Redemptoris intra spatium duorum annorum coangustari non posse, eandemque exigere tres annos plenos.

1) *De incarnatione Christi*, fragmentum 7. MG 5,1222.

2) *Cathech.* 12,33. MG 33,767.

3) *In Jo. Homil.* 21. MG 59,130.

4) *Ad Trallianos* 10,5. PP. Ap. 2,108.

5) Traditionem quamdam appellat quidem Eusebius, sed eam iam antiquitus receptam fuisse, nemo facile crediderit. Quomodo enim explicaretur ante Eusebium plures inveniri patronos tum unius anni cum duorum annorum, nullum autem defensorem certum trium annorum (plenorum)?

6) *Unsere Evangelien* (Freiburg i. B. 1919) 206-221.

7) *Ueberblicke über den Aufbau der vier Einzel-Evangelien und über das gesamte Leben unseres Herrn Jesus Christus nach den vier Evangelien*, Untersuchungen von Cladder. Kurz dargestellt und weitergeführt von P. W. Schmidt, Post Mödling 1920.

Cum autem res, de qua agimus, sola scriptorum auctoritate ne verisimiliter quidem definiri possit, ab argumentorum dispectione lucem aliquam petimus.

Refellitur sententia unius anni.

Evangelista Joannes, qui sine dubio ordinem chronologicum sequitur, in magisterio publico Christi exponendo tria Paschata distincta nominat: a) *Jo.* 2,13; b) *Jo.* 6,4; c) *Jo.* 11,55. Exinde, si testimonia evangelica genuina sunt, iam consequitur Jesum benedictum publice populum docuisse saltem per duos annos integros. At, cum Pascha primum (*Jo.* 2,13) et postremum (*Jo.* 11,55) extra omnem controversiam sint, mentio Paschatis in capite sexto a *fautoribus unius anni* dicitur interpolata saeculo IV.

Verumtamen hodiernus versiculus *Jo.* 6,4 (ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων) integer invenitur in omnibus codicibus Graecis et in omnibus versionibus cum Syriaca, quae confici coepta est medio saeculo secundo. Iam vero si nomen τὸ πάσχα spurium fuisset et quidem interpolatum saeculo IV, quomodo factum esset ut illud in omnia Evangeliorum manuscripta, vel antiquissima, nemine resistente, nemine reprobante, reciperetur? *Aiunt*: "Patres et scriptores ecclesiastici priorum saeculorum tenent Jesum uno anno praedicasse. Ergo ipsi τὸ πάσχα in *Jo.* 6,4 non legebant."

Reponimus: Patres et scriptores illi ad *Jo.* 6,4 fortasse non animadverterunt; vel etiam, probabiliter, putarunt apud Joannem nullum servari ordinem chronologicum. Porro difficultatem ipsam in eos, a quibus opposita est, convertere possumus: nam si in evangelica vitae publicae narratione vere duo tantum Paschata veteres invenissent, profecto, contententes Jesum uno anno praedicasse, Evangeliorum auctoritate usi essent: atqui nemo Evangelium appellavit, et qui opinionem suam probaverunt, argumentum unicum aut ex falsa vaticinii *Isaiae* (61,2) interpretatione aut ex mystica praecepti mosaici acceptione (*Ex.* 12,5) hauserunt.

Testimoniis extrinsecis contra authentiam *Paschatis* apud *Jo.* 6,4 deficientibus, quid valent rationes internae? Asserunt τὸ πάσχα loco laudato et stylo Joanneo et contextui repugnare. At quam incongrue a dominis van Bebbber, Belser et Mader id dicatur, optime demonstrat M. Hetzenauer.¹⁾

1) *De annis magisterii publici Jesu Christi* (Romae 1921) 32-37.

Insuper in quarto Evangelio tria saltem Paschata praedicationi Christi tribui accipimus certo etiam a S. Irenaeo et a S. Epiphonio. Prior enim ad annum 180 Valentinianos obiurgabat quod dum profunda Dei se adinvenisse gloriantur, in Evangeliiis et nominatim in Evangelio Joannis non vident Dominum post baptismum tria Paschata Hierosolymae celebrasse ¹⁾. Alter autem ad annum 375 impugnat Alogos, qui, utpote *ιδιωται*, nesciant non duo solum in Evangeliiis Paschata comprehendendi, sed ad priora illa duo (i. e. *Jo.* 2,13 et *Jo.* 6,4 [vel *Jo.* 5,1]) tertium accedere in quo Salvator est passus ²⁾. Quae cum ita sint, concludamus oportet saeculis II et IV tam certum fuisse a Joanne tria Paschata magisterio publico Jesu C. adscribi, ut haeretici qui id ignorent omnino inexcusabiles haberentur, et palam stolidi dicerentur.

Ergo τὸ πάσχα in *Jo.* 6,4 genuinum est, et idcirco vita publica Domini nostri spatio unius anni perstringi non potest.

Ad haec, etiamsi concederetur τὸ πάσχα in *Jo.* 6,4 interpolatum esse festum tamen Judaeorum (*ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων*) quod statim postea recensetur, necesse est Pascha intelligatur. Tunc enim circa mare Tiberiadis, in loco ubi Christus primam panum multiplicationem patratus est, tam multum (*Jo.* 6,10) viride (*Mc.* 6,39) fenum erat, ut quinque millia virorum turmatim per centenos et quinquagenos supra illud accumbere possent ³⁾. Quod quidem (nisi falso ponatur aetate Christi in Palaestina statum caeli terraeque alium fuisse ac hodie) expostulat omnino tempus vernum imbres hiemales proxime subsequens i. e. mensem Martium-Aprilem, nam antea pluviae abundantes et cotidianae longam illam multitudinis peregrinationem (*Mt.* 14,13; *Mc.* 6,32 s.; *Lc.* 9,10 s.; *Jo.* 6,1 s.) impediissent ⁴⁾, et postea herbae virentes vix inventae essent. Nunc autem quaerimus: mense Martio-Aprili quodnam festum dici poterat proximum praeter Pascha?

Defensores unius anni affirmant solemnitatem in *Jo.* 6,4 esse festum Scenopegiae seu Tabernaculorum. At quis sibi persuaserit mense Septembri vel Octobri loca arida circa mare Galilaeae feno viridi abundasse? Deinde nonne id mirum esset atque ingenio Joannis et

1) *Adv. haer.* 2,22,3. *MG* 7,782.

2) *Haer.* 51,22. *MG* 41,928.

3) M. Hetzenauer, *lib. laud.* 88.

4) L. Fonck, *I Miracoli del Signore nel Vangelo* (Roma 1904) 446 s., et M. Hetzenauer, *lib. laud.* 99.

naturae Evangelii IV contrarium quod res ita distributae sint, ut festum Tabernaculorum proximum iam dicatur initio capitis sexti, cum idem, multis rebus interpositis, infra (7,2) pariter proximum dicendum erat?

Tandem: ex Evangelio Joannis Jesus, post baptismum, aliquanto ante Pascha exiit e Iudaea in Galilaeam et se contulit in Canan, ubi nuptiae factae sunt (Jo. 1,43; 2,1). Post hoc descendit Capharnaum (Jo. 2,12) et, Paschate appropinquante, ascendit Jerosolymam (Jo. 2,13). Post haec commoratus est in Iudaea (Jo. 3,22). Deinde, quando cognovit quia audierunt Pharisei quod ipse plures discipulos faciebat, et baptizabat, quam Joannes, reliquit Iudaeam, et abiit iterum in Galilaeam transiens per Samariam (Jo. 4,1-5). In Samaria ad Sichar sic locutus est ad Apostolos: *Nonne vos dicitis, quod adhuc quattuor menses sunt, et messis venit?* (Jo. 4,35). Verba ista in modum proverbii accipi non possunt; sed exprimunt tempus quo Christus illa ipsa extulit¹⁾. Ergo tunc erat mensis December, quia in Samaria messis flavescere solet mense Aprili. Ex quo fit ut, sicut inter Jo. 2,13 et Jo. 4,35 octo circiter menses effluerint, ita inter Jo. 4,35 et Jo. 7,2, ubi aperte commemoratur proximus dies festus Iudaeorum, *Scenopegia*, qui celebratur mense Septembri-Octobri, certissime Pascha interfuerit. Hoc vero Pascha, si unicum sit, nullibi melius quadrat quam in Jo. 6,4.

Defenditur sententia trium annorum (et aliquot mensium).

S. Joannes initio capitis quinti Evangelii sui recenset solemnitatem quamdam: *Post haec erat dies festus Iudaeorum, et ascendit Jesus Jerosolymam. Quinam dies festus est ille?*

1. Plurimi, ut R. Cornely, J. Knabenbauer²⁾, L. Murillo, J. B. Nisius, opinantur esse secundum Pascha in vita Jesu publica. Quod quidem, iam docuerunt, saltem verisimiliter, S. Irenaeus et Eusebius.

Cf. Iren. *Adv. haer.* 2,22,3: "Et post haec (Jesus) iterum secunda vice ascendit in diem festum Paschae in Hierusalem, quando paralyticum, qui iuxta natatoriam iacebat XXXVIII annos, curavit, iubens ut surgeret et auferret grabatum suum et iret"³⁾. Quod quidem a Joanne narratur 5,1-8.

1) Cf. e. gr. M. Hetzenauer, *De annis magisterii publici Jesu Christi* (Romae 1921) 78-81; J. M. Bover, *Adhuc quattuor menses sunt, et messis venit Jo. 4,35*, in: *Biblica* 3 (1922) 442-444.

2) *Comment. in Evang. sec. Joannem*² (Parisiis 1906) 196 s.

3) *MG* 7,783.

Irenaeum autem putasse Evangelistam in 5,1 et 6,4 de eodem festo loqui, et idcirco transtulisse in Jo. 5,1 τὸ πᾶσχα quod legebat in Jo. 6,4 nobis persuadere non possumus. Nam secus dicendum esset illud erat autem proximum (ἐγγύς) Pascha dies festus Judaeorum a sancto interprete Lugdunensi referri non ad futurum, sed ad praeteritum, sane contra certum usum loquendi Joannem (cf. Jo. 2,13; 7,2; 11,55).

E u s. *Chronic.* ad A. D. 33. MG 19,536, postquam statuerit Dominum Jesum Christum in publicum prodiisse anno aerae christianae 29, ponit eum passum esse anno 33, nimirum tribus annis et aliquot mensibus post baptismum, auctoritate Evangelii Joannis utens: "Argumentum autem huius rei, quod Salvator isto anno passus sit, affert Evangelium Joannis: in quo scribitur, post XV annum Tiberii Caesaris tribus annis Dominum praedicasse" ¹⁾. Atqui Eusebius tanta cum certitudine tres annos plenos praedicationis Christi ex Evangelio IV non collegisset si festum Jo. 5,1 pro Paschate non accepisset.

Si vero haec interpretatio, certe verisimillima, approbatur, sententia trium annorum pro demonstrata habenda est.

2. Vidimus supra iter Jesu per Samariam (Jo. 4) factum esse mense Decembri; quod cum ita sit, quaerimus: Quale festum post mensem Decembrem tam solemne erat, ut appellari posset quasi (ἡ) ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων per anthonomasiam? Eratne festum incidens in tempus annum post Pascha? Et tunc Pascha interponendum est, profecto a Paschate Jo. 2,13 et a Paschate Jo. 6,4 diversum. Si autem non erat festum incidens in tempus post Pascha, vix credi id potest aliud esse ac ipsum Pascha. Unica enim solemnitas iudaica inter Decembrem et Pascha erat festum Furim, sed Purim intelligendum esse diem festum Judaeorum τὴν ἑορτὴν τῶν Ἰουδαίων (Jo. 5,1), ut contendit, post Z e l l i n g e r, P r a t et alios, clarissimus H e t z e n a u e r ²⁾, nobis probabile non videtur. Jesus enim dicitur Jerosolymam ascendisse propter diem festum instantem (Jo. 5,1); sed tum quia festum Purim celebrari poterat ubique, tum quia iam ante aetatem Christi illud conversum erat in festum quasi profanum, verisimile non est Redemptorem festi Purim causa Jerusalem se contulisse.

Verum quidem est in nullo loco Sacrarum Litterarum festum Paschatis, appellari simpliciter ἑορτὴ vel ἡ ἑορτὴ ³⁾; sed neque ullus locus est sive in Scriptura, sive extra Scripturam, ubi eo modo vocetur festum Purim.

1) MG 19,536.

2) *De annis magisterii publici Jesu Christi* (Romae 1921) 92 s.

3) Cf. M. Hetzenauer, *Op. laud.* 21 s.

3. Lucas, tecte, sed satis clare, Pascha significat quod certe collocandum est inter Pascha Jo. 2,13 et Pascha Jo. 6,4. Etenim Lucas, ex ordine (καθ' ἑξῆς) scribens, narrat capite 4° (v. 14) iter Jesu a Judaea in Galilaeam, susceptum ex Joanne (4,45) post primum Pascha mense Decembri; deinde capite 9° exponit primam panum multiplicationem, iterum ex Joanne (6,4) factam ante Pascha; sed ineunte capite 6° tempus post Pascha, stantibus segetibus, declarat: *Factum est autem in sabbato secundo primo, cum transiret per sata, vellebant discipuli eius spicas, et manducabant confricantes manibus* (Lc. 6,1). Arcanum illud sabbatum secundo-primum (δευτερόπρωτον), quodcumque fuit, haud dubie signat tempus proxime post Pascha, quia primitiae messis offerebantur Deo, fertilitatis auctori, die secundo Paschae i. e. sexto decimo mensis Nisan, ante quem ritum spicas vellere et manducare nefas erat (cf. Lev. 23, 10-14)¹).

Itaque etiam hac via certo colliguntur ex Evangeliiis pro vita publica Christi tria Paschata ante Pascha Passionis, quibus necessario conficiuntur tres anni pleni.

4. Parabola ficulneae sterilis, quam Jesus extremo tempore vitae publicae proposuit, ex communiore interpretatione tres anni ab ipso circa populum iudaicum frustra impensi exprimuntur: *Dicebat autem hanc similitudinem: Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua, et venit quaerens fructum in illa, et non invenit. Dixit autem ad cultorem vineae: Ecce anni tres sunt ex quo venio quaerens fructum in ficulnea hac, et non invenio: succide illam: ut quid etiam terram occupat? At ille respondens, dicit illi; Domine, dimitte illam et hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam stercora: et siquidem fecerit fructum; sin autem, in futurum succides eam.* (Lc. 13,6-9).

5. In modum probabilis confirmationis afferri potest vaticinium Danielis de septuaginta hebdomadibus. Daniel prophetiam Jeremiae de septuaginta annis captivitatis (Jer. 25,11 s.) considerans, id temporis spatium iam effluxisse intellexit; sed populum adhuc captivum videbat, quapropter in ieiuniis, sacco et cinere ferventer et humiliter Jahweh deprecatus est: . . . *Exaudi Domine, placare Domine: attende et fac: ne moreris propter temetipsum, Deus meus: quia nomen tuum invocatum*

1) Cf. F. X. Kortleitner, *Archaeologia biblica* ² (Oeniponte 1917) 261.504.

est super civitatem, et super populum tuum (Dan. 9,19). Tunc, tempore sacrificii vespertini, apparuit Gabriel, qui rem novam ipsi manifestavit: *Septuaginta hebdomades definitae sunt pro populo tuo et pro urbe sancta tua, ut auferatur apostasia et finem accipiat peccatum, ut expietur iniquitas et adducatur iustitia sempiterna, ut obsignetur (vel impleatur) visio et propheta (vel prophetia) atque ungatur Sanctus Sanctorum. Scito itaque, et animadvertite: ab exitu sermonis ut iterum aedificetur Jerusalem, usque ad Messiam ducem (principem) hebdomades septem et hebdomades sexaginta duae erunt, et rursus aedificabitur platea et muri in angustia temporum: et post hebdomades sexaginta duas occidetur Messias, et non erit ei "culpa" (vel mors, vel populus qui eum negaturus est). Et civitatem et sanctuarium perdet populus ducis venturi, et finis eius in inundatione (= ultione divina) et usque ad finem bellum ac vastatio decreta. Confirmabit (= corroborabit) autem foedus (cum) multis hebdomada una, et dimidio hebdomadae cessare faciet sacrificium et fertum; et super fastigium (Templi) abominationes vastationis et usque ad consummationem decretam super vastationem [vastatio] effundetur. (Dan. 9,24-27).*

Haec prophetia, in apologetica christiana celeberrima, ab acatholicis, nec non a J. Turmel¹⁾, J. M. Lagrange²⁾, L. Bigot³⁾ refertur ad adventum, impietatem et exitum Antiochi IV Epiphanis. Pro multis Christus-dux (Dan. 9,25) aut est Cyrus aut est Onias III (2 Mac. 4,34 ss.); Christus autem occisus (Dan. 9,26) est Onias III, qui interfectus est ad annum 170 a. C. Verum interpretationis messianicae infitiores, quamvis de termino ad quem (= Antioch. IV) inter se conveniant, de explicatione tamen textus, de divisione septuaginta hebdomadum, de termino a quo, de enodatione Christi-ducis ita discrepant, ut sententias innumeras creaverint.

Nihilominus catholici longe plerique cum Patribus Christum-ducem Danielis eundem habent quem Jesum benedictum, occisionem illius eandem quam interfectionem Messiae sub Pontio Pilato; reaedificationem Jerusalem eandem ac reaedificationem quae facta est post reditum ab exilio Babylonico; atque eversionem urbis et vastationem

1) *Prophétie des soixante-dix semaines*, in: *Etude sur le livre de Daniel* (Paris 1902) 13-27.

2) *Les prophéties messianiques de Daniel: La prophétie des semaines*, in: *RB* 13 (1904) 509-514.

3) *Daniel (Les soixante-dix semaines du prophète)* in: *Diction, de Théol. cathol.* 4 (1911) col. 75-102.

templi ab excidio anni septuagesimi p. C. non distinguunt. Quae vaticinii explanatio tum interpretum auctoritate, tum verbis Jesu Christi de exitio urbis futuro (*Mt.* 24,15; *Mc.* 13,14; cf. *Lc.* 21,20), tum etiam bonis quae post septuaginta hebdomadas obventura a Daniele promittuntur (*Dan.* 9,24), vix non est certa. Hoc posito, septuaginta hebdomadae, in vaticinio, triplici numero componuntur: $7 + 62 + 1$. Principium a quo supputationis est decretum regium restitutionem Jerosolymae permittens (*Dan.* 9,25^a); septem prioribus hebdomadibus (= 49 annis) Jerusalem restituetur et reaedificabuntur muri eius (*Dan.* 9,25^b); sexaginta duabus hebdomadis post urbem refectam, vel sexaginta novem hebdomadis (= 483 annis) post decretum illud apparebit Christus-dux (*Dan.* 9,25^a); hebdomada autem septuagesima i. e. annis 483-490 post decretum, Christus panget foedus cum multis, et dimidio huius hebdomadae, nimirum anno 486/7 a decreto, sacrificia Veteris Testamenti, profecto propter sacrificium crucis, cessabunt (*Dan.* 9,27). Messias igitur in publicum prodibit ineunte hebdomada septuagesima et tribus circiter cum dimidio post annis semetipsum offeret immaculatum Deo ad multorum exhaustiendae peccata.

6. Denique vitam publicam D. N. Jesu Christi excessisse spatium duorum annorum eruimus verisimiliter etiam ex Evangelio Lucae, quo plura anni tempora secundum ordinem distinguuntur.

Ver *Lc.* 6,1-5: Jesus excusat discipulos spicas vellentes: tunc igitur tempus vernum erat.

Aestas-Au- *Lc.* 6,17-49: multitudo ingenti Jesus sermonem montis habens circumfunditur: cf. *v.* 17 s.: *Et descendens cum illis, stetit in loco campestri, et turba discipulorum eius, et multitudo copiosa plebis ab omni Judaea, et Jerusalem, et maritima, et Tyri, et Sidonis, qui venerant ut audirent eum, et sanarentur a languoribus suis. Et qui vexabantur a spiritibus immundis, curabantur.* Quod facile intelligitur si ponitur tunc iam annuos agrorum labores confectos et fructus perceptos esse. Id anni tempus est cui comparatio arboris sive bonae sive malae et fructuum eius optime congruit (*Lc.* 6,43 s.).

Autumnus Deinde parabola Seminantis (8,4-8) in autumnum (Novemb.) nos ducit.

Tum, *Lc.* 9,51-13,21 iter Jesu Jerosolymitanum exponitur, quod multiplex videtur: 9,51; 13,22; 17,11; 19,28.

Autumnus-Hiems	Atque initio sermo est de aratione (9,62);
Hiems-Ver	postea messim proximam esse ponitur (10,2);
Ver	deinde ver adolescit (messis: 12,16-21; lilia campi: 12,27);
Aestas	extremae pluviae ante aestatem et ventus austri (12,54-56). Capite XIII (v, 1-5) significatur festum iudaicum (prob. <i>Pent.</i>), quod subsequuntur parabolae ficulneae sterilis (13,6-9) et grani sinapis in arborem magnam crescentis,
Aestas extrema	(13,18 s.), nimirum comparationes ex aestate, eaque extrema, ductae. Tum Jesus <i>ibat per civitates et castella docens, et iter faciens in Jerusalem</i> (13,22). Erat proximum probabiliter festum Tabernaculorum. Non multo post Jesus invenitur in viciniis Jerosolymae (13,34); at dein ab urbe sancta discedit, neque ibi ante conspicietur quam solemniter in triumpho ducatur (13,35).
Aestas-Autumnus	
Hiems-Ver	Novo sationis et virentium tempore Salvator est extra Judaeam (17,6 s.; cf. v. 11), ac postremo, Paschate
Ver	appropinquante, transiens inter Samariam et Galilaeam iter aggreditur in Jerusalem (17,11), quam tandem per Jericho, Bethphage, Bethaniam, et montem Oliveti sex diebus ante mortem triumphaliter ingreditur (19,1.28-46).

His autem necesse est adiciantur res gestae in Galilaea capitum 4ⁱ, et 5ⁱ (*Lc.* 4,14-5,39), quae ponendae sunt, ut videtur, post *Jo.* 1,19-4,43 nimirum ad finem primi anni praedicationis Dominicae.

CAPUT II

ANNI ET DIES PRAECIPUI VITAE JESU CHRISTI

§ 1 NATIVITAS CHRISTI

Aera Vulgaris. Auctor aerae vulgaris est Dionysius Exiguus, monachus Scythia († 556), qui anno 516 vel 526 statuit primum vitae Jesu annum esse annum Urbis conditae 754 (A. D. 1), qui est 4714 periodus Julianae: accuratius, traditione de mense et die recepta, Christum natum esse die 25 mensis Decembris anno U. C. 753 (1 a. C.). Hanc supputationem Dionysius duxerat ex duobus locis Evangelii secundum Lucam (Lc. 3,1.23), quibus affirmari opinatus est Jesum annum vigesimum nonum vitae suae complevisse quando Tiberius (767-790) annum imperii quintum decimum agebat.

Computus Dionysii in usu adhuc immutatus manet, sed inter omnes iam dudum constat ipsi errorem certum subesse. Nam Herodes M., qui post natum Dominum caedem Innocentium patravit, mortuus est circa tempus Paschae anno U. C. 750, i. e. ineunte anno 4 a. C.

Herodes enim vita functus est postquam regnaverat 34 annos a morte Antigoni, et 37 annos ex quo creatus fuerat rex a Romanis¹⁾. Decretum autem, cuius virtute factus est rex, a Senatu datum est Cn. Domitio Calvino et C. Asinio Pollione Coss. i. e. anno U. C. 714 seu A. D. 40²⁾. Exinde colligitur Herodem mortuum esse anno U. C. 750 vel 751 (et quidem post 1 Nisan); sed ex iis duobus annis seligendus est 750, quia a Flavio Josepho accipimus Herodem e vivis excessisse paulo post defectum lunae³⁾ ad Pascha⁴⁾. Atqui nullus defectus lunae contigit anno U. C. 751, cum defectus huiusmodi factus sit, visibiliter Hierosolymis nocte inter diem 12 et 13 Martii U. C. 750.

1) Flav. Jos. Ant. 17,10; bj. 1,21.

2) Flav. Jos. Ant. 14,14,2-5; bj. 1,14,2-4.

3) Flav. Jos. Ant. 17,6,4-7; bj. 2,2,3.

4) Flav. Jos. Ant. 17,9,3; bj. 2,1,3. — Anno 750 U. C. neomenia Nisan incidit, ut videtur, in diem 27 Martii, idcirco festum Paschae, quod celebratur die 15 Nisan, incidit in diem 10 Aprilis.

Aliud argumentum, ut reliqua sileamus, ad probandum Herodem mortuum esse ad Pascha anni 4 a. C., ducitur ex spatio regni Archelai et Philippi, filiorum Herodis. Archelaus enim regni gubernacula suscepit septem diebus post obitum Herodis, et regnavit, ex vaticinio cuiusdam Esseni, novem annos, ex narratione autem historica Flavii Josephi decem annos¹⁾. Nunc vero, cum ipse ab Augusto de regno deiectus sit et in exsilium actus M. Aemilio Lepido et C. Arruntio Nepote Coss., i. e. anno U. C. 759²⁾, certe regnare coepit anno U. C. 750 seu 4 a. C., a quo ad 759 novem anni pleni et decimus imperfectus transierunt. Similiter Philippus, tetrarcha, cum regnaverit 37 annos, diem supremum obiit iuxta Flavium Josephum anno vigesimo regni Tiberii Caesaris³⁾ i. e. anno 786 U. C.: ergo et ipse Herodi successit anno 750.

Annus nativitatis Christi. Tunc, nimirum anno quarto ante aeram vulgarem, Sacra Familia ex Aegypto reversa est; cf. Mt. 2,19-21: *Defuncto autem Herode, ecce angelus Domini apparuit in somnis Joseph in Aegypto, dicens: Surge, et accipe puerum, et matrem eius, et vade in terram Israel: defuncti sunt enim, qui quaerebant animam pueri. Qui consurgens, accepit puerum, et matrem eius, et venit in terram Israel.* Quem annum vitae ageret Jesus cum rediret ex Aegypto in terram Israel nescimus; definiri quidem posset, si cognosceretur quod temporis spatium S. Familia in Aegypto traduxerit, et quot annos haberet puer divinus quando a Josepho in Aegyptum translatus est. Atqui de aetate quam Sacra Familia traduxit in Aegypto alii aliud opinati sunt: sententiae vagantur incertae inter paucos menses et annos octo. In *glossa ordinaria*⁴⁾ septem anni statuuntur, propterea haec sententia patronos multos nacta est; sed ea nulla ratione historica firmatur. De tempore autem quo Magi advenerint, unum ex Evangelio colligitur puerulum Jesum nempe adoratum esse a Magis cum duobus annis minor esset. Nam Herodes, ut aetatem pueri disceret, *clam vocatis Magis diligenter didicit ab eis tempus stellae, quae apparuit eis (Mt. 2,7);* deinde, cum vidisset quoniam illusus esset a Magis, *iratus est valde, et mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem, et in omnibus finibus eius a bimatu et infra secundum tempus, quod exquisierat a Magis (Mt. 2,16).* Unde efficitur, ut Herodes ex tempore

1) Ant. 17,3, 2-3.

2) Flav. Jos. Ant. 18,2,1.

3) Flav. Jos. Ant. 18,4,6.

4) Est glossa celeberrima ad Vulgatam Walafridi Strabonis († 849) quae propter usum communem *glossa ordinaria* appellatur. Walafridus explicationes hausit praecipue ex Origene, S. Hieronymo, S. Augustino et S. Ambrosio: eiusdemque opus tanti pretii habitum est ut *lingua Scripturae* olim vocaretur et a Petro Lombardo nomine *Auctoritatis* laudaretur.

apparitionis stellae, quam ex astrologia populari exortam probabiliter putavit in ipsa Christi nativitate¹⁾, novum regem Judaeorum annum secundum aetatis certissime non excessisse coniecerit. Atque vere Jesum biennem adhuc non fuisse inde apparet quod ad effugiendam Herodis iram, qui praeceperat ut omnes pueri Bethlehemitici interficerentur a bimatu et infra, S. Familia fugere debuit (*Mt.* 2,13 s.).

Porro Herodes quo certius Jesum perderet, tempus e Magis exquisitum sine dubio extendit; sed in incerto manet quantum illud extenderit. Quapropter haud recte, nostro equidem iudicio, Eusebius ex tempore quod Herodes exquisierat a Magis id arguit: "biennium ergo elapsum fuerat a Jesu nativitate ad Magorum adventum"²⁾. Nec verisimilis nobis videtur S. Augustini sententia, olim pervulgata, Magos scilicet adoratum Jesum advenisse, ut ponitur in liturgia, tredecim diebus post nativitatem³⁾; quia absurde dicendum esset aut Herodem, natura qua erat suspiciosa et crudeli, procul a Bethlehem solum millibus passuum octo, decretum occisionis diu distulisse (Sacra enim Familia quadraginta diebus post nativitatem erat in Templo Jerosolymitano), aut profectum in Aegyptum et reditum incidisse in spatium mense brevius, ita ut puer divinus die quartodecimo post nativitatem suam translatus sit in Aegyptum, et subinde quadragesimo die in Templo sit praesentatus⁴⁾.

Plures existimaverint annum natalem Christi erui posse ex stella ipsius quam Magi viderunt ἐν τῇ ἀνατολῇ⁵⁾ (*Vg. in oriente: Mt.* 2,2.9). Etenim iam J. Kepler sidus illud habebat stellam novam quae incurreret in articulum coniunctionis maximae Saturni, Jovis et Martis anno 39

1) Re quidem vera, ut nostra opinio fert, statim ac Jesus natus est stella eius effulsit in caelo.

2) *Quaestio evangelica ad Stephanum* 16. *MG* 22,93 s. Cf. *Chronicon*, apud S. Hieronymum. *ML* 27,562.

3) *Sermo* 203,1. *ML* 38,1035 s. Huiusmodi sententia proponitur in *glossa ordinaria* et deinde etiam a S. Thoma, Suarez, Maldonato, Baronio, A Lapide.

4) In imaginibus antiquis, quibus adoratio Magorum refertur (cf. e. gr. J. Wilpert, *Le pitture delle Catacombe Romane*, tav. 60. 116,1. 141. 144,1. 212. 239), Jesus plerumque grandiusculus, sedens in gremio Matris vel solus in throno conspicitur; sed graviter dubitamus quin inde aliquid de aetate pueri in adventu Magorum disci possit.

5) Haec locutio non declarat regionem unde Magi venerunt, cum illa proxime supra forma plurali significata sit (ἀπὸ ἀνατολῶν: *Mt.* 2,1), nec exprimit proprie ortum stellae, ut vellet inter alios Loisy, quasi dicatur Magos vidisse stellam cum oriretur: sed ostendit probabiliter partem caeli, orientalem, in qua stella primum Magis apparuerat.

Juliano (— 7 a. C.¹), fere biennio ante natiuitatem Salvatoris²). Memoria nostrâ, J. Hontheim³), H. Kritzing⁴) et multi alii opinantur stellam, quae Magos Bethlehem traxerit, nihil aliud fuisse quam ipsam Jovis et Saturni coniunctionem, in signo piscium, anni 7 a. C. (— 6 astron.) atque hoc eodem anno ad finem Novembris aut ad principium Januarii Jesum natum esse. A. Stentzel vero, contendit τὸν ἀστέρα divini infantis eundem esse ac cometen Halley, qui ingressus est perihelium die 12 Octobris an. 12 a. C., Jesum autem natum esse paullo ante, definite 19 Septembris⁵). Stellam, quae Magis effulsit, cometae Halley deinde etiam D. Argentieri⁶) et L. Perserico⁷) assimilarunt⁸).

At, quaesumus, quis certiores nos fecerit de vera natura et forma stellae Messiae, quae tam splendida fuit ut Magos, i. e. viros sapientes et astrorum peritos, vehementer commoverit, et tam terrae proxima ut domum indicaret ubi erat puer (Mt. 2,9)? Profecto verba evangelica, ut nobis videtur, neque de coniunctione planetarum neque de comete, servato sacri textus sensu obvio, accipi possunt. Et si demonstraretur agi aut de planetarum coniunctione aut de comete, nemo tamen adhuc sciret qualis coniunctio, qualisve stella crinita re stella Messiae esset⁹). Si vero astrum illud dicitur cum J. Knabenbauer¹⁰) et forsan O. Gerhardt¹¹), post S. Jo. Chrysostomum¹²), fuisse lucem quandam portentosam,

1) Cf. J. Kepler, *Opera omnia* 4 (Frankofurti 1863) 294-298.

2) J. Kepler, *De stella nova Serpentarii*, c. 26, in: *Opera omnia* 2 (Frankofurti 1859) 709. Cf. Idem, *De vero Jesu Christi Mediatoris nostri natai anno*, in: *Opera omnia* 4 (Frankofurti 1863) 197; et *De vero anno quo aeternus Dei filius humanam naturam in utero benedictae Virginis Mariae assumpsit*, in: *Opera omnia* 4, p. 347.

3) *Der Stern der Weisen*, in: *Der Katholik* 87,2 (1907) 116-123; et *Die Konjunktion des Jupiter und Saturn im J. 7 v. Chr.*, in: *Der Katholik* 88,2 (1908) 187-195.

4) *Der Stern der Weisen* (Gütersloh 1911) 95-98.

5) A. Stentzel, *Jesus Christus und sein Stern* (Hamburg 1913) 174-211.

6) *Nuova determinazione della Cronologia neotestamentaria e identificazione della stella dei Magi con la cometa di Halley* (Aquila 1914) 20-26.

7) *Quanto visse Gesù* (Vicenza 1920) 41-49.

8) Argentieri autem docet, cometen Halley conspectum esse a Magis duobus annis ante Christi natiuitatem; idemque, discernens, contra sensum apertum testimonii biblici, stellam quam Magi viderant in oriente a stella quae Magos de Jerusalem ad Bethlehem praecessit, hanc ponit fuisse globum fulgentissimum speciem tantum cometae praeferentem.

9) E. gr. J. M. Lagrange tenet quidem stellam Magorum esse stellam crinitam, sed hanc a comete Halley distinguit: „Je n'oserais dire avec M. Perserico que l'astre des mages fut cette même comète qui passa au périhélie le 8 oct. 12 av. J. C., car ce serait mettre trop tôt la naissance du Sauveur, mais une comète analogue n'a-t-elle pu passer quelques années plus tard? Des astronomes pourraient nous le dire.“ *Évangile selon Saint Matthieu* (Paris 1923) 23.

10) *Comment. in Evang. secundum Matthaeum* 1³ (Parisiis 1923) 134.

11) *Das Datum der Kreuzigung Jesu Christi* (Berlin 1914) 11 s. At nunc cf. idem scriptor, *Der Stern des Messias* (Leipzig 1922) 42.

12) *In Matth.*: hom. 6,2. MG 57,64 s.

stellae similem, in inferiore nostro aere plendentem, fatendum est tempus huiusmodi apparitionis legibus astronomiae definiri non posse. Nullum igitur lumen rei nostrae affert stella, quae olim Magos clara luce collustravit.

Quidquid est de his quaestionibus, Christus a. S. Luca natus dicitur cum universum imperium Romanum ex edicto Caesaris Augusti describeretur (*Lc.* 2,1-3); qui census (*ἀπογραφὴ κατ' οἰκίαν*), ut litterarum monumenta nunc nos docent, factus verisimillime est anno 745/6 U. C. i. e. 9/8 ante aeram nostram.

I. Certe Augustus omnes regiones sibi subiectas describendas curavit. Ipse enim volumine complexus est, "*rationarium imperii*" vel "*breviarium totius imperii*"¹⁾, quo, teste Tacito, "opes publicae continebantur, quantum civium sociorumque in armis; quot classes, regna, provinciae, tributa aut vectigalia et necessitates ac legiones"²⁾. Iam vero, ut haec omnia imperator haberet comperta, necesse erat inquisivisse in conditiones et redditus subditorum. Quae quidem diligentissima inquisitio haud dubie censum expostulaverat; et reapse orbem Romanum sub Augusto descriptum esse aperte testantur, separatim a Luca, Cassiodorus³⁾ et Suidas⁴⁾.

II. Professiones seu census ad domicilia (*ἀπογραφαὶ κατ' οἰκίαν*) in Aegypto, et in aliis mundi partibus, sub dicione Romana fiebant decimoquarto quoque anno⁵⁾. Cuius moris testimonia detecta sunt (in Papyris) certa pro spatio temporis inter A. D. 61-62⁶⁾ et 257-258, atque probabilia pro annis 47-48 et 19-20⁷⁾. Anno 5-6 censum, secundum cyclum quattuordecim annorum, actum esse discimus a Flavio Josepho⁸⁾. De censu autem anni 9-8 a. C. nihil aperti hucusque inventum est; sed si prae mente habetur ante annum illum professiones alius generis et ordinis in usu fuisse, cum *ἀπογραφὴ* nativitatis Christi censui κατ' οἰκίαν omnino assimilanda sit⁹⁾, verisimillimum apparet anno 9-8 a. C. inceptam esse ab Augusto seriem censum

1) Suetonius, *Aug.* 28.101.

2) *Annales* 1,11.

3) *Variarum* liber 3, ep. 52. *ML* 69,608.

4) *Lexicon*, *ἀπογραφὴ*.

5) Probabiliter quia tributo capitis, quod arcte cum censu coniunctum erat, subiciebantur qui annum quartumdecimum attigerant.

6) Recensetur duplex annus quia ab Augusto initium anni constitutum erat die 29 mensis Augusti. (Cf. Tab. VII: Annot. V).

7) Cf. Grenfell and Hunt, *The Oxyrhynchus Papyri* 2 (1899) 207-214; U. Wilcken, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde* 1 (Leipzig-Berlin 1912) 192 s.

8) *Ant.* 18,1,1. Qui census commemoratus est a Gamaliele apud Lucam *Act.* 5,37.

9) Sicut in censu nativitatis Christi, ita in professione κατ' οἰκίαν omnes in loco originis, non in loco commorationis, censebantur. Quod praecepto dato a prae-

ad domicilia. Quapropter Lucas, vir historicus, recte notaverit: *Factum est autem in diebus illis, exiit edictum a Caesare Augusto ut describeretur universus orbis. Haec descriptio prima (αὐτῇ [ἡ] ἀπογραφὴ πρώτη), facta est a praeside Syriae Cyrino (ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου): et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem (Luc. 2,1-3) 1). Etiam Clemens A., cui series censuum, utpote Aegypto, certe nota erat, memoriae prodidit Jesum natum esse "ὅτε πρώτον ἐκέλευσαν ἀπογραφὰς γενέσθαι ἐπὶ Αὐγούστου" 2).*

III. Sacram Familiam descriptam esse anno 9-8 a. C. comprobatur inconcussa auctoritate Tertulliani, qui *contra Marcionem* fortiter firmiterque appellavit, utpote testem fidelissimum Dominicae nativitatis archiviis custoditum, censum Augusti recenter in Judaea actum per Saturninum 3). Cum autem (C. Sentius) Saturninus Syriae-Palaestinae prae-fuerit tantum a. 746-748 U. C. 4), necesse est dicamus Jesum intra annum 9 et 6 ante aeram nostram vere natum esse.

IV. Quod autem Lucas (2,2) dicit, Judaeam nempe iussu Augusti descriptam esse *ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου* nullum negotium facessit, quin immo quae-stionem praesentem nova luce declarat. Nam Quirinium (*Cyrinum*) tunc temporis, accurate annum decimum inter et septimum a. C., in Syria fuisse singulari et prae-cellenti potestate praeditum colligitur maxima cum probabilitate ex duplici *inscriptione* nuper inventa 5) nec non ex sincero Cornelii Taciti testimonio 6).

fecto Aegypti anno *cyclico* 104 p. C. hodie clarissime demonstratur: "Gabius Vibius Maximus, praefectus Aegypti dicit: Cum nunc tempus census κατ' οἰκίας advenerit, oportet monere omnes, qui quacumque de causa extra provincias suas commorantur, ut ad domicilia sua redeant, et sic possint legitimum census ordinem servare atque sortes suas vigilanter excolere." Cf. G. Milligan, *Selections from the greek Papyri* (Cambridge 1910) 72 s.; U. Wilcken, *lib. laud.* 193. 235-237.

1) Cf. Joh. Jos. O'Rourke, *Census Quirinii*, in: *Verbum Domini* 1 (1921) 208-211.

2) Clemens A. *Stromata* 1,21. MG 8,884.

3) Tertull. *C. Marc.* 4,7.19.36. ML 2,370.405.450.

4) Cf. E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* 1 3-4 (Leipzig 1901) 320.

5) Cf. W. Ramsay, *Luke's Narrative of the birth of Jesus* (2,1-3), in: *Expositor* 8,4 (1912) 401-407 [ibid. 487-507]; et *The Bearing of recent discovery on the trustworthiness of the New Testament* 2 (London 1915) 275-300.

6) Tacitus, *Ann.* 3,48 (cf. Strabo, *Geographica* 12,6,5) narrat Sulpicium Quirinium impigrum militiae et acribus ministeriis, brevi post consulatum suum (U. C. 742) expugnasse per Ciliciam Homonadensium castella. Atqui exercitus in expeditionem educi solebat a praeside provinciae in qua bellum gerendum erat, et id aetatis Cilicia ad provinciam Syriae pertinebat. Cf. E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* 1 3-4 (Leipzig 1901) 223; W. Ramsay in: *Expositor* 8,4 (1912) 405 n. 5.

V. Quomodo autem Quirinius in censu agendo coniunctus sit cum Saturnino non est facile dictu. Fortasse ille, praeses Syriae cum esset¹⁾, ad censum in Iudaea agendum deputaverat Saturninum, qui subinde, de censu optime meritis, in locum ipsum Quirinii suffectus esset; aut tum Quirinius cum Saturninus anno quo census praescriptus est Syriam administrarunt, sed diversa anni parte, ita ut uterque eundem censum egerint; aut etiam, Quirinio, cum Syriae praeses esset Saturninus, utpote duci supremo exercitus²⁾, munus universum censendi Syriam et regiones circumiacentes, ad rebellandum faciles, delatum erat, ipse vero in Iudaea usus est ministerio praefecti Saturnini, sicut ad describendam civitatem Apamaeae adhibuit Q. Aemilium Secundum³⁾.

Jesum autem natum esse ferme quattuor annis ante mortem Herodis M. affirmatur etiam ab Eusebio, a S. Epiphanio et a Sulpicio Severo.

Eusebius ponit nativitatem Christi anno XXXII Herodis, cuius annum novissimum dicit XXXVII⁴⁾.

S. Epiphanius: "XXXIII Herodis anno natus est Dominus, eiusdemque XXXV Magi venerunt. Deinde XXXVII imperii anno moritur Herodes"⁵⁾.

Sulpicius Severus: "Sub Herode anno imperii eius III et XXX Christus natus est, Sabino et Rufino consulibus, VIII Kalendas Januarias. . . . Herodes post nativitatem Domini regnavit annos IV, nam omne imperii eius tempus VII et XXX anni fuerunt"⁶⁾.

Ex quo fit ut Sacra Familia, quae statim ac Magi abierant fugit (*Mt.* 2,13s.) et nonnisi post mortem Herodis in patriam reversa est (*Mt.* 2,19-21), manserit in Aegypto non diutius quam quattuor annos et non brevius tempus quam biennium.

1) Ex lapide Tiburtino colligimus, vix non certe, P. S. Quirinium duplicem Syriae praefecturam gessisse, alteram inde ab anno 6 p. C. et primam pluribus ante annis.

2) Titulus ἡγεμονεύων, quo Lucas donat Quirinium, ex sese, cum latam significationem admittat (cf. *Lc.* 3,1), non declarat necessario praesidem.

3) Cf. *L'iscrizione di Q. Emilio Secondo*, in: *Civiltà Cattolica* 19 (1881,1) 715 s. De censu Quirinii (*Luc.* 2,1-5) eiusque vi historica fuso calamo egi in volumine *Introd. in singulos libros Novi Testamenti*, quod iam pluries foliis lithographicis pro discipulis edidi et intra finem anni vertentis typis impressum tandem in publicum, Deo adiuvante, daturum spero.

4) *Chronicon*, apud Hieronymum. *ML* 27,554.

5) *Haer.* 2,51,10. *MG* 41,905.

6) *Historia Sacra* 2,17. *ML* 20,144.

De mense autem dieque nativitatis Christi alia aliorum sententia est.

Iam temporibus Clementis A. nonnulli natum esse Jesum putabant die XXV mensis, qui Pachon dicitur ab Aegyptiis, i. e. XIII Kal. Jun. (20 Maj.); plures alii diem natalem aut XXIV aut XXV Pharmuthi i. e. XIII vel XII Kal. Maj. (19 et 20 April.) habebant¹⁾. Ipse vero Clementis ait Commodum obiisse centum nonaginta et quattuor annis, uno mense, tredecim diebus ab ortu Christi:

“Fiunt autem, ex quo natus est Dominus usque ad mortem Commodi, anni omnes CXCIV, mensis unus, dies tredecim”²⁾.

Itaque, cum Commodus vivere desierit prid. Kal. Jan. anno U. C. 945, Christus, ut fert Clementis sententia, ortus esset XIII Kal. Dec. (= 19 Nov.).

Opus *De Pascha Computus*, quod falso S. Cypriano tribuitur, sed certe anno 243 confectum est, nativitatem Domini ponit V Kal. April. (= 28 Mart.):

“Vere credamus quod V Kal. April. secundum carnem natus sit Christus: in quo die probavimus solem esse factum”³⁾.

S. Epiphanius Christum ortum esse dicit VIII Id. Jan. (= 6 Jan.)⁴⁾, et S. Hieronymus memoriae prodidit homines fuisse qui illum Non. Jan. (“5 Jan. Epiphaniarum die hucusque venerabili”) natum putarent⁵⁾.

Vetustissima monumenta de festo natali Domini nostri saeculo IV antiquiora non sunt: haud dubie exeunte saeculo III illud celebrabatur ubique, sed in Ecclesia Occidentali die 25 Decembris nomine *Nativitatis Jesu Christi*, in Orientali die 6 Januarii nomine *Epiphaniae* (ἡ [τὰ] Ἐπιφάνια) vel *Theophaniae* (ἡ [τὰ] Θεοφάνεια, Θεοφάνια).

Deinde, saec. IV-V, Ecclesia Graeca Nativitatem J. C. in numerum dierum festorum libenter recepit, et vicissim Ecclesia Latina solemnitatibus suis Epiphaniam adiecit. Quae tamen solemnia non omnino eadem sunt in utraque Ecclesia, quia Ecclesia Graeca in die natali Domini commemorat etiam adventum Magorum, atque in die Epiphaniae tantum Christi baptismum celebrat.

1) *Stromata* 1,21. *MG* 8,888.

2) *Ibid.*

3) *De Pascha Computus*: ed. G. Hartel, S. Thasci Caecili Cypriani Opera omnia 3,3 (Vindobonae 1871) 267.

4) S. Epiph. *Haer.* 51 (al. 31) 16.24.27. *MG* 41,920.931.936.

5) S. Hier. *In Ezech.* 1,3. *ML* 25,18.

Si quis autem nunc, post tot sententiarum discrepantias, quae tandem dies natalis fuerit Christi quaerat, respondemus pro die 25 Decembris antiquiora stare testimonia quam pro ceteris.

S. Hippolytus aperte asserit Salvatorem in carne natum esse Bethlehem VIII Kal. Jan. (— 25 Dec.)¹⁾ Haec ipsa dies nativitati Dominicae in Kalendario Filocaliano²⁾, composito Romae A. D. 336, quod est primum documentum publicum certumque de die natali Christi. Et S. Jo. Chrysostomus in Homilia, quam dixit in Ecclesia Antiochena an. 386, affirmavit tunc nondum decimum annum esse ex quo dies 25 Decembris ut dies natalis Christi sibi et suis manifeste innotuerit, cum iis, qui in Occidente habitant ab exordio cognitus fuerit³⁾.

Aetate nostra vix est qui 25 Decembris verum diem natalem Domini habeat, idemque plerumque tractus esse dicitur aut ex quadam solemnitate sive Judaica sive Romana, aut ex rationibus astronomicis-symbolicis.

Fuerunt qui originem Nativitatis Christi ducerent a festo Judaico Encaeniorum seu Dedicationis, quod celebrabatur die 25 Casleu (— + Dec.)⁴⁾.

Plurimi opinantur diem 25 Decembris sacrum factum esse apud Christianos, quia ille iam sollemnis esset apud Romanos. Cum enim Romae (saec. 2/3) in solstitio hiemali, quod ex Kalendario recepto in 25 Dec. incidebat, festum mitriacum Natalis Invicti, i. e. solis, ageretur, Ecclesia illo ipso die nativitatem Christi, solis veri⁵⁾ posuit, ut populus, cultum idololatricum deponens, solemnitatem quam celebrare consueverat non amitteret⁶⁾.

Nec desunt qui diem Christi natalem ex die ipsius emortuali derivatum esse existiment. Jesus mortuus est, ut dicebatur, in aequinoctio verno, quo mundus creatus erat, i. e. VIII Kal. April. (— 25. Mart.). Cf. Tertullianus, *Adv. Judaeos* 8: "Passio perfecta est sub Tiberio Caesare, Coss. Rubellio Gemino et Fufio Gemino, mense Martio temporibus Paschae, VIII Kal. April., die prima Azymorum"⁷⁾. Atqui Christus annos plenos traduxit in terris: ergo conceptus est 25 Martii et natus est 25 De-

1) S. Hippol. *In Dan.* 4,23: ed. N. Bonwetsch u. H. Achelis, *Hippol. Werke* 1 (Leipzig 1897) 242.

2) In tabula cui titulus *Depositio martyrum: VIII Kal. ian., natus Christus in Betleem Judee*. Apud L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*⁵ (Paris 1920) 272.

3) S. Jo. Chrys. *Hom.* A. D. 386. *MG* 49,351.

4) Cf. Oldermann, *De festo Encaeniorum iudaico, origine festi nativitatis Christi*, Helmst 1715.

5) Patres e. gr. S. Cyprianus, S. Zeno Veronensis, S. Leo M., S. Gregorius M., S. Augustinus, Christum cum sole comparant.

6) Cf. G. Bonaccorsi, *Il Natale* (Romae 1903) 50-53.

7) *ML* 2,656.

cembris. — Similiter explicatur cur in Oriente Nativitas Salvatoris celebraretur die 6 Januarii. Nam Sozomenus, historicus Graecus saeculi V, narrat mortem Christi a secta quadam Montanistarum commemoratam esse quotannis die 6 Aprilis¹⁾. Ex quo fiebat, ut Jesus conceptus haberetur illo eodem die et natus die 6 Januarii²⁾.

Quae omnes sententiae solido fundamento, quantum equidem iudicare possumus, carent.

Ecclesia igitur Orientalis et Occidentalis, paucissimis dissentientibus, in hac re consentiunt Jesum Christum in hieme natum esse³⁾; sed de die nihil firmi nobis proditum est⁴⁾.

§ 2 INITIUM VITAE PUBLICAE JESU CHRISTI

Annus quo Christus baptizatus est. S. Lucas in evangelio exhibet annum quo Joannes Baptista praedicare coepit: Anno autem quintodecimo imperii (ἡγεμονίας) Tiberii Caesaris, procurante Pontio Pilato Judaeam, tetrarcha autem Galilaeae Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituraeae, et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilinae tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna, et Caipha: factum est verbum Domini super Joannem, Zachariae filium, in deserto. Et venit in omnem regionem Jordanis, praedicans baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum (Lc. 3,1-3).

Quantum temporis interfuerit inter primam Joannis praedicationem et baptismum Jesu ab Evangelista non dicitur; sed illam brevi spatio ab isto separari vel ipsa narratio declarat: nam ideo munus Baptistae

1) Sozomenus, *Historia Ecclesiastica* 7,18. MG 67,1473 s. — Illi Montanistae diem 6 April. statuerant "peregrinam quandam methodum commenti". Mundus creatus est in aequinoctio verno, nimirum, ut opinabantur, 24 Martii; ergo luna plena, qua refulgente Christus mortuus est, primum apparuit in caelo die 6 Aprilis.

2) Cf. L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*⁵ (Paris 1920) 271-279.

3) Huic opinioni antiquitus receptae nihil repugnat circumstantia quam refert Lucas (2,8): *Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum.* Nam pastores beduini etiam nunc, paupere tabernaculo contenti, per omnia anni tempora diu noctuque sub dio manent: atque hieme haud raro in Palaestina illa frigoribus asperitas et aquarum abundantia absunt, quae a libero caelo incolas arceant. Cf. J. M. Lagrange, *Evangile selon Saint Luc* (Paris 1921) 73.

4) Quapropter Clemens A. scribebat: "Sunt autem qui curiosius natali Domini non solum annum, sed etiam diem addant." *Stromata* 1,21. MG 8,888.

describitur, quod inde vita publica Christi exordium sumpsit. Cf. Lc. 3,21—4,2: *Factum est autem cum baptizaretur omnis populus, et Jesu baptizato, et orante, apertum est caelum Jesus autem plenus Spiritu sancto regressus est a Jordane: et agebatur a Spiritu in desertum diebus quadraginta, et tentabatur a diabolo. Etc.*

At hic controversia oritur de anno quintodecimo imperii (*ἡγεμονίας*) Tiberii Caesaris¹⁾. Tiberius, postulante patre Augusto, senatus populique consulto “collega imperii, consors tribuniciae potestatis”²⁾ nuncupatus est, ut videtur, exeunte 764 vel ineunte 765 U. C. (= 11 vel 12 p. C.) “ut provincias cum Augusto communiter administraret, simulque censum ageret”³⁾.

Cf. Velleius Paterculus, *Historia Romana* 2,121: “Qui (i. e. Tiberius) contusis hostium viribus classicis peditumque expeditionibus, cum res Galliarum maximae molis accensasque plebis Viennensium dissensiones coërcitione magis quam poena mollisset, et senatus populusque Romanus postulante patre eius, ut aequum ei ius in omnibus provinciis exercitibusque esset, quam erat ipsi, decreto complexus esset, (etenim absurdum erat non esse sub illo, quae ab illo vindicabantur, et qui ad opem ferendam primus erat, ad vindicandum honorem non iudicari parem) in urbem reversus iampridem debitum sed continuatione bellorum dilatum ex Pannoniis Dalmatisque egit triumphum.”

Augustus autem mortuus est die 19 m. Augusti 767 U. C. i. e. 14 p. C. et in locum eius successit filius Tiberius. Exinde anni regni Tiberii multipliciter in incerto manent. Etenim undenam illi supputandi sunt? Utrum ex principio conregni (11/12 p. C.), an ex morte Augusti (14 p. C.)? Deinde, hac quaestione expedita, utrum primus annus initium capit a die incepti conregni vel incepti regni, an potius a primo die anni civilis, nimirum secundum Kalendarium Hebraicum a 1 Tišri vel 1 Nisan, et secundum Kalendarium Romanum ab 1 Ianuarii? Et si hoc alterum verum habetur, intelligendusne est primus dies Tišri vel Nisan vel Ianuarii proxime conregnum vel regnum praecedens, an proxime subsequens? Itaque quintus decimus Tiberii Caesaris inter an. 25 et 30 p. C. vagatur incertus, cum numerari possit:

1) Cf. H. Dieckmann, *Das fünfzehnte Jahr des Tiberius* (Lk. 3,1), in: *Biblische Zeitschrift* 16 (1922) 54-65.

2) Tacitus, *Annal.* 1,3.

3) Suetonius, *Tiber.* 21.

I	ab incepto conregno	{	1) a die incepti conregni x exeuntis anni 25 vel ineuntis 26 p. C.
ad diem x exeuntis anni 26 vel ineuntis 27 p. C.
			2) a die 1 Januarii anni 25 vel 26
ad diem 1 Januarii anni 26 vel 27
			3) a die 1 Nisan vel 1 Tišri anni 25
ad diem 1 Nisan vel 1 Tišri anni 26
			4) a die 1 Januarii anni 26 vel 27
ad diem 1 Januarii anni 27 vel 28
			5) a die 1 Nisan vel 1 Tišri anni 26
ad diem 1 Nisan vel 1 Tišri anni 27
II	ab incepto regno	{	6) a die incepti regni 19 Augusti anni 28
ad diem 19 Augusti anni 29
			7) a die 1 Januarii vel 1 Nisan anni 28
ad diem 1 Januarii vel 1 Nisan anni 29
			8) a die 1 Tišri anni 27
ad diem 1 Tišri anni 28
			9) a die 1 Januarii vel 1 Nisan anni 29
ad diem 1 Januarii vel 1 Nisan anni 30
			10) a die 1 Tišri anni 28
ad diem 1 Tišri anni 29

Profecto nullum certum litterarum monumentum (nec nummi nec inscriptiones nec veteres historiae Romanae) annos Tiberii Caesaris ab incepto ipsius conregno numerat; sed ubique, aut certe aut verisimiliter, initium imperii die ipsa successionis ponitur¹⁾.

Verumtamen si conceditur, quod, ut infra videbimus, probabile est, Christum Dominum crucifixum esse a. 29 aerae nostrae, dicamus oportet *Lucam* annum XV Tiberii non a morte Augusti, sed a senatusconsulto, quo ille *collega imperii* adsumptus est, supputasse. Ita optime intelligeretur cur *Lucas*, diligentissimus qui est, regimen Tiberii significaverit vocabulo haud definito “ἡγεμονίας”, quo usus est etiam ad munus Quirinii (*Lc.* 2,2) et Pilati (*Lc.* 3,1) declarandum; atque congruenter omnino explicaretur vaticinium Danielis Messiam nempe proditum esse in publicum quadringentis octoginta tribus annis post decretum de restitutione urbis Jerusalem et moenium Jerosolymitanorum exstruc-

1) Tacitus quoque (*Annal.* 1,6-7) et Suetonius (*Tiber.* 24) et Velleius Paterc. (*Hist. Rom.* 2,124) clare ostendunt Tiberium regnare coepisse atque semetipsum imperatorem habuisse solum post mortem Augusti.

tionem (*Dan.* 9, 25) ¹⁾. Huiusmodi enim decretum edidit Artaxerxes I ²⁾ verisimillime anno septimo regni sui ³⁾ i. e. an. 459/8 a. C., ita ut sexagesima nona annorum hebdomada completa sit an. 25/26 p. C., nimirum quando Tiberius annum XV imperii a die *consociationis* cum Augusto ducebat.

Ad initium autem anni imperialis quod attinet, apud Romanos, rebus omnibus perpensis, probabilius in diem emortualem decessoris cadebat, i. e. pro Tiberio in diem 19 mensis Augusti, quo imperator Augustus e vivis excessit; apud Lucam vero, utpote natione Syrum Antiochensem, incidit fortasse in diem 1 Tišri, et quidem secundum *systema iudaicum praenotationis*⁴⁾. Ex quo fit ut annus quintusdecimus Tiberii Caesaris effluerit in Romanorum historia verisimiliter a 19 Aug. an. 28 p. C. ad 19 Aug. an. 29 et in narratione evangelica probabiliter a 1 Tišri an. 25 p. C. ad 1 Tišri an. 26.

Porro si quis penitius quaerat quo mense vel quo die Jesus baptizatus sit, respondemus id definiri non posse.

In festo Epiphaniae, die VI Januarii Ecclesia antiquo ritu adventum Magorum, baptismum Christi, et miraculum nuptiarum Canae commemorat; sed haec tria mysteria eo die vere acta esse nemo firmis argumentis contenderit. Nam si quae testimonia, inde a saeculo quarto et deinceps, illud asserere videntur, eadem, bene perpensa, nihil aliud ut fundamentum praebent quam usum ipsum liturgicum. Unus S. Maximus Taurinensis († ad 466), qui *paternam traditionem* in hac re appellavit ⁵⁾, ex veteribus alios aliud memoriae prodidisse fatetur: "Et quamquam nonnulli hodie (i. e. VI Jan.) Dominum nostrum Jesum Christum, stella duce, venientibus ab Oriente Magis aestiment adoratum; alii autem asserant eum aquas in vina mutasse; quidam vero baptizatum illum a Joanne confirmant: in omnibus Dei filius creditur, in omnibus est nostra festivitas" ⁶⁾.

1) Cf. supra p. 115-117.

2) Ante Artaxerxem decreta pro exsulis Judaeis in patriam reversis promulgarunt etiam Cyrus (*Ezr.* 1,1-4; 6,3-5) et Darius Hystaspis (*Ezr.* 6,6-12); sed illa de extructione quidem Templi, non Urbis agebant.

3) Artaxerxes I potestatem aedificandae Jerusalem fecit Nehemiae anno vigesimo regni (*Neh.* 2,1-8); sed iam antea hanc facultatem donaverat Ezrae anno septimo regni, ut ex accusatione Rehum et Šimšai cum responsione regis Artaxerxis (*Ezr.* 4,8-23: maxime v. 12,21) et ex gratiarum actione Ezrae (*Ezr.* 9,9), amplissimo edicto, quo munitus Ezras e captivitate redierat (*Ezr.* 7,12-26), non repugnante, certe colligitur.

4) Cf. supra p. 33.

5) Cf. *Homil.* 17: *De Epiphania Domini* 1, et *Homil.* 23: *De Epiphania Domini* 7. *ML* 57,259 s. 272 s.

6) S. Maximus Taurin. *Homil.* 34: *De baptismo Christi* 5. *ML* 57,297.

Sine dubio Salvator sanctissimus Jordanis alveum, mundi peccatum lavaturus, intravit pluribus mensibus ante primum Pascha vitae publicae, quia, baptismo recepto, prius in deserto per quadraginta dies ieiunavit (Mt. 4,1-11; Mc. 1,12 s.; Lc. 4,1-13), triplici testimonio a Joanne Baptista clarificatus est (Jo. 1,19-36), discipulos vocavit (Jo. 1,37-51), vinum ex aqua fecit in Cana Galilaeae (Jo. 2,1-11) et in Capharnaum aliquot dies commoratus est (Jo. 2,12) quam, instante Paschate primo, Jerosolymam ascendit (Jo. 2,13). Quam ob rem quispiam dixerit Christum Dominum baptismum a Joanne suscepisse mense Decembri vel Januario. At, si animadvertitur Jesum baptizatum esse cum conflueret ad Joannem Jerosolyma, et omnis Judaea, et omnis regio circa Jordanem (Mt. 3,5 s. 13), quod inter medium Novembrem et extremum Januarium, largis et quasi continuis imbribus cadentibus, vix fieri poterat, baptismus Redemptoris aptius exeunte Octobri vel ineunte Novembri collocatur.

§ 3 MORS CHRISTI

Annus mortis Redemptoris. 1. Evangelium nos docet Jesum in crucem actum esse procurante Pontio Pilato Judaeam, sub principe sacerdotum Caipha (Mt. 26,57 - 27,66; Mc. 14,53 - 15,47; Lc. 22,54 - 23,56; Jo. 18,13 - 19,42).

Pilatus procurator Judaeae creatus est anno 12 Tiberii i. e. 25/6 p. C.¹⁾ ac decem post annis i. e. 36 p. C. a Vitellio, Syriae praeside deiectus est et Romam ad Tiberium missus, quo pervenit paulo post mortem imperatoris (16 Martii A. D. 37)²⁾. Eodem anno 36, tempore paschali, statim ac Pilatus e Palaestina discessit, Caiphas summo sacerdotio a Vitellio privatus est³⁾.

Ergo Christus mortuus est procul dubio inter A. D. 25/6 et 36, imo, cum Pilatus Judaeam administraret et Caiphas summo sacerdotio fungeretur etiam initio vitae publicae (Lc. 3,1 s.), inter A. D. 29 et 36.

2. Dies emortualis Christi certissime feria VI hebdomadae fuit (Mt. 27,62; Mc. 15,42; Lc. 23,54; Jo. 19,31).

3. Dominus coenam novissimam cum Apostolis manducavit di XIV Nisan, et die subsequenti i. e. XV Nisan mortem obiit in cruce.

1) Cf. Eusebius, *H. E.* 1,9,2. — Perabsurde igitur D. Argentieri (*Nuova determinazione della cronol. neotestament.* [Aquila 1914] 18 s. 34) ponit Jesum mortuum esse anno aerae nostrae 25.

2) Cf. Flav. Jos. *Ant.* 18,4,2 s.

3) Cf. Flav. Jos. *Ant.* 18,4,3.

De die coenae Dominicae nec veteres nec recentiores inter se conveniunt: alii, ut S. Apollinaris Hierap., Clemens A., S. Petrus A., Maldonatus, Petavius, Calmet, P. Fouard, E. Jacquier, E. Levesque, A. Brascasac, XIII Nisan defendunt; alii, ut Tertullianus, Origenes, S. Ambrosius, S. Joannes Chrys., S. Hieronymus, S. Augustinus, S. Thomas Toletus, F. X. Patrizi, R. Cornely, L. Murillo, J. Felten, C. Fillion, A. Cellini, pro XIV Nisan pugnant. Et non desunt, proh dolor! etiam inter catholicos, qui contendunt pugnantia in Evangeliiis narrari, Joannem scilicet coenam paschalem, quae ex Synopticis facta est die legali seu XIV Nisan, in diem XIII contra historiam transtulisse ut Jesum, agnum Dei, exhiberet crucifixum in Golgotha hora qua agnus immolabatur in Templo ¹).

Nos firmiter tenemus tum apud *Synopticos* cum apud *Joannem* ultimum Pascha a Domino nostro celebratum esse die XIV Nisan. Etenim *Synoptici* affirmant Christum comedisse Pascha ad vesperam primae diei Azymorum (*Mt.* 26,17; *Mc.* 14,12,17; *Lc.* 22,7 s. 14 s.) *quando* (Judaei) *Pascha immolabant* i. e. consuebant immolare (*Mc.* 14,12), (die) *in qua necesse erat occidi Pascha* (*Lc.* 22,7). Atqui ex divino praecepto agnus paschalis immolandus erat *inter duas vespas* diei XIV Nisan (*Ex.* 12,1-6); postridie autem solemnitas (ἐορτή) Azymorum seu Paschatis celebrabatur (cf. *Lev.* 23,5 s. cum *Lc.* 22,1). Ergo secundum *Synopticos* Christus coenam novissimam manducavit pridie solemnitatis paschalis; quocirca mortuus est die festo Paschatis seu XV Nisan.

Similiter *Joannes* (13,1) narrat Salvatorem coenam amoris discipulis dedisse *πρὸ δὲ τῆς ἐορτῆς τοῦ πάσχα* ante diem festum Paschae vel accuratius, pro ingenio et diligentia Evangelistae quarti, pridie festi Paschatis. Deinde *Jo.* 13,27b-29 Jesus traditur inter coenam dixisse proditori: *Quod facis, fac citius Quidam enim putabant, quia oculos habebat Judas, quod dixisset ei Jesus: Eme ea, quae opus sunt nobis ad diem festum: aut egenis ut aliquid daret.* Ex quo efficitur ut dies festus i. e. XV Nisan imminens fuerit: secus enim illud *fac citius* a discipulis facile acceptum non esset de emptione rerum necessariarum ad diem festum. Ergo *Joannes* perfecte congruit cum *Synopticis*.

Quominus affirmetur *Joannem* ponere coenam Dominicam die XIV Nisan tria prima specie obstant, nimirum *Jo.* 18,28; 19,14; 19,31. *Primo loco* Judaei die mortis Christi dicuntur Pascha adhuc non manducasse; *secundo* dies crucifixionis appellatur *παρασκευὴ τοῦ πάσχα*; *tertio* dies Crucifixionem subsequens dies magnus vocatur. Quae omnia vim non habent ad probandum. Nam: ad primum: victimae pacificae immolabantur per universam hebdomadam paschalem (cf. *Lev.* 23,8; *Nu.* 28,16-25;

1) Cf. G. Semeria, in: *RB* 5 (1896) 86; Th. Calmes, *L'Évangile selon St. Jean* (Paris 1907) VI-VIII; F. Mari, *Il quarto Vangelo* (Roma 1910) 187; L. Duchesne, *Storia della Chiesa antica* 1 (Roma 1911) 158. 159 n. 3.

2 Paral. 30,21 s.), eademque cum Pascha appellari poterant (cf. Dt. 16,2 s.; 2 Paral. 35,7 hebr.), tum munditiam legalem expostulabant ut comederentur (Lev. 7,20 s.; cf. 2 Paral. 35); propter istas Judaei praetorium, quippe quod immundum gentium habitaculum esset, non introierunt. Ad secundum: feria sexta cum a Judaeis nominaretur in anno simpliciter Parasceve (cf. Mt. 27,62; Mc. 15,42; Lc. 23,54; Jo. 19,42), aptissime in morte Christi appellari potuit *parasceve Paschae*, non ideo quod praeparatio Paschatis esset, sed quia tunc incidebat in hebdomadam paschalem, immo in ipsum festum Paschatis. Ad tertium: locutio *erat enim* (γὰρ) *magnus dies illius sabbati* ἐξείκον τοῦ σαββάτου, i. e. illius hebdomadae, referenda est aut parenthetice ad diem ipsum mortis Christi, aut, concinnius, ad sabbatum subsequens, quod tamen magnum diceretur non quia esset dies XV Nisan, sed quia, prae ceteris anni sabbatis, octavae paschali occurrebat.

Difficultates denique quae ducuntur ex laboribus operibusque die mortis Redemptoris expletis, eae communes sunt Joanni cum Synopticis, quapropter ipsorum concordiae non repugnant, neque eadem tantae sunt ut diem emortualem Christi XV Nisan non fuisse demonstrent. Nam quies festi Paschatis non tam patebat quam in sabbatis; et quando XV Nisan in feriam sextam incidebat verisimile est, ne quies, si per duos dies protraheretur, nimis molesta fieret, quietem paschalem iusta legis interpretatione aliquatenus remissam esse.

Quae cum ita sint, quaeritur quo anno inter A. D. 29 et 36 dies XV Nisan inciderit in feriam sextam.

Nunc autem omnium in comperto est diem emortualem Christi omnino definiri si Kalendarium Judaicum tunc temporis certe cognosceretur: at id adhuc plus minusve dubium est, maxime 1) quia neomeniae potius oculorum observatione quam astronomerum ratione statuebantur et 2) quia certus ordo intercalationis, ut annus lunaris cursui solis accomodaretur, ignoratur. Unde libera sententiarum varietas enascitur.

E. gr. van Etten existimat Christum mortuum esse die 18 Martii A. D. 29 (quem annum defendit etiam J. Rinieri), J. Felten et O. Gerhardt die 7 Aprilis A. D. 30, P. Ladeuze, J. Bach, A. Stentzel et L. Perserico die 3 Aprilis A. D. 33, M. Chaume die 8 Aprilis A. D. 35.

Traditio vero antiqua et venerabilis fert Salvatore passum esse pro nobis anno 29. Etenim:

1. F. X. Patrizi, Patrum et scriptorum ecclesiasticorum studiosissimus, recte scripsit: "Communis et constans primorum trium saeculorum sententia fuit τὸ αἶθρος adscribendum esse anno imperii Tiberii decimo-

quinto L. Rubellio¹⁾ Gemino C. Fufio²⁾ Gemino Coss., qui annus est U. C. 782 p. i. 4742 aer. vulg. 29³⁾).

Cf. Lactantius, *De mort. persecut.* 2: "Tiberii Caesaris anno quintodecimo, i. e. duobus Geminis consulibus Judaei Christum cruci affixerunt Inde discipuli dispersi sunt per omnem terram ad Evangelium praedicandum et per annos vigintiquinque, usque ad principium Neroniani imperii, per omnes provincias et civitates Ecclesiae fundamenta miserunt"⁴⁾.

S. Hippolytus, in *Dan.* 4,23: "Passus est (Dominus) trigesimo tertio aetatis anno VIII Kal. April. die Parasceve, anno octavo decimo Tiberii Caesaris⁵⁾, consulibus Rufo et Rubellio"⁶⁾.

Similiter Tertullianus⁷⁾, *Catalogus Filocalianus*⁸⁾, *Acta Pilati apocrypha* (saec. IV)⁹⁾, etc.

Plures fortasse existimaverint hanc sententiam, Christum Geminis consulibus mortuum esse, ex falsa opinione ipsum praedicasse per unum annum profluisse. At ordo contrarius minime repugnat, nempe vitam publicam Jesu ideo in unum annum coangustatam esse, quod ignoraretur aliter testimonium Lucae de anno quintodecimo Tiberii Caesaris cum certa memoria de morte Christi sub Geminis conciliare. Mirum sane est et vix credi potest Patres multos Crucifixionem posuisse anno 29 quin firmissimas haberent auctoritates imo ipsam apostolicam traditionem, nam habentes quintumdecimum Tiberii eundem annum 29, pro ministerio Dominico, Evangeliiis repugnantibus, ne annum quidem plenum servabant.

Scientissime F. X. Patrizi scribebat: "Quod si ille annus Christi emortualis (29) merum foret commentum, qui fieri potuisset, ut, quamquam haec compositio tam graves difficultates ipsis obiiceret, adeo tamen huic

1) Var. Rubellino.

2) Var. Fusio, Rufo vel Rufio.

3) *De Evangeliiis* 2 (Friburgi B. 1853) 515. Cf. ad aetatem consulum cognoscendam Idatii episcopi *descriptio Consulum.* *ML* 51,891-914; et *Chronicon Eusebii*, apud S. Hieronymum. *ML* 27,197-222. Nunc vero facilius, W. Liebenam, *Fasti consulares imperii Romani*, Bonn 1910.

4) *ML* 7,193 s.; cf. *Divin. Instit.* 4,10,18. *ML* 6,474.

5) Si haec lectio critice certa esset, testimonium haberetur de supputatione annorum Tiberii ab eius conregno.

6) Edit. Bonwetsch (Leipzig 1897) 240.

7) Vide supra p. 127.

8) Apud L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*⁵ (Paris 1920) 276.

9) Cf. F. C. Conybeare, *Acta Pilati*, in: *Studia biblica et ecclesiastica* 4 (Oxford 1896) 73.

commento veluti adhaerent, ut, ne ab eo discederent, non dubitarent eas de annis, quibus Christus ortus est, docuit, ac vixit, opiniones adsciscere, quas vel ipsa evangeliorum lectio refutaret? Qui sic egerunt, nonne censendi sunt putasse se aliqua religione teneri, quominus sententiam de anno, cui Christi obitus esset adscribendus, immutarent? Unde autem tam late patens religio, nisi ex fide atque auctoritate eorum, qui primi narraverunt Christum illo anno mortem obiisse? Tantane vero huiusmodi commentorum fabricatoribus auctoritas, idque ipsis primis post Christum aetatibus?"¹⁾.

2. Porro Clemen s A.²⁾, Origenes³⁾ alique nobis tradiderunt Jerusalem deletam esse quadraginta duobus annis post mortem Jesu Christi; haec igitur posita est anno 29, quia, ut inter omnes constat, urbs illa funditus eversa est, Tito duce, anno aerae nostrae septuagesimo.

3. Deinde ex *historiola Abgar*, quam refert Eusebius⁴⁾, Jesus de mortuis resurrexit anno quadregesimo et trecentesimo Graecorum seu Seleucidarum; ex quo pro crucifixione Salvatoris iterum annus 29 efficitur.

4. Insuper ille idem annus eruitur probabiliter ex Evangelio S. Joannis. Capite enim secundo narratur Judaeos ad Christum, qui dixerat: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*, respondisse: *Quadraginta et sex annis aedificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud?* (Jo. 2,19 s.). Tunc prope erat Pascha primum vitae publicae Jesu (cf. Jo. 2,13.23).

Templum Herodianum cum aedificiis suis completum est sexagesimo quarto anno p. C.; idcirco illi quadraginta et sex anni habendi sunt supputati ex exstructionis initio usque ad diem quo Judaei loquebantur. Herodes autem ingentibus sumptibus Templum Jerosolymitanum per partes aedificare coepit paulo post discessum Caesaris Augusti e Syria⁵⁾, anno duodevigesimo regni sui⁶⁾ i. e. a. U. C. 734-735 seu 20-19 a. C.

1) *De Evangeliiis* 2 (Friburgi B. 1853) 516.

2) *Stromata* 1,21. MG 8,885.

3) *Contra Celsum* 4,22. MG 11,1056.

4) *Hist. Eccl.* 1,13,22.

5) Cf. Flav. Jos. Ant. 15,10,3; bj. 1,20,4.

6) Cf. Flav. Jos. Ant. 15,11,1. Herodes regno potitus erat die 3 Octobris anno 37 a. C.; cf. Ant. 14,16,4.

Idem scriptor in bj. 1,21,1 asserit Herodem quintodecimo anno regni templum aedificare coepisse; sed id testimonium certe erratum est, quia iter Augusti

Quapropter, si admittitur Christum passum esse A. D. 29, Judaei in primo Paschate a baptismo, tribus annis ante crucifixionem, recte de Templo dicebant quadraginta et sex annis aedificatum esse, cum totidem inter 20-19 a. C. et 26 p. C. numerari possent.

5. Tandem in modum confirmationis ultimum argumentum adicimus.

Memoriae proditum est Jesum iussisse Apostolos ut, post ascensionem suam, remanerent in Palaestina duodecim annos; iisque expletis, illos in mundum universum profectos esse.

Cf. Apollonius, scriptor ecclesiasticus saeculi II, qui ex veterum testimoniis haec refert: "Dominum Apostolis praecepisse, ne intra duodecim annos Hierosolymis excederent" ¹⁾. Similiter apocryphus *Kerygma Petri* pariter saec. II: "Si quis ergo velit ex Israel duci poenitentia, et propter nomen meum credere in Deum, remittentur ei peccata. Post duodecim (autem) annos egredimini in mundum, ne quis dicat: Non audivimus" ²⁾. Idemque scriptum invenitur in *Actis Petri cum Simone*: "Adimpletis duodecim annis quod illi praeceperat Dominus, Christus ostendit illi visionem talem, dicens ei: Petre, quem tu eiecisti de Judaea adprobatum magum Simonem, iterum praeoccupavit vos Romae. Et in brevi scias: omnes enim qui in me crediderunt dissolvit astutia sua et magia sua Satanas, cuius virtute se adprobat esse; sed noli moras facere: crastina die proficiscere, etc." ³⁾.

Nunc vero dispersioni Apostolorum occasio probabilissima fuit persecutio Herodis Agrippae. Hic enim, Ecclesiae Dei vexator crudelis, Jacobum Zebedaei occidit, Petrum in carcerem detrusit, (*Act.* 12,1-4), et si reliquos Apostolos non excruciauit, nempe idcirco non excruciauit quod ipsi, Palaestina excedentes, manus eius effugerant ⁴⁾. Non multo postea

in Syriam, quod susceptum est tempore verno M. Apuleio et P. Silio consulibus, nimirum anno U. C. 734 seu 20 a. C. (cf. Dio Cassius, *Hist. Rom.* 54,7), commemoratur ex ordine temporis, sicut in *Ant.* ita in *bj.*, proxime ante initium aedificationis Templi.

1) Apollonius, apud Eusebium, *Hist. Eccl.* 5,18,14.

2) *Kerygma Petri*, apud Clementem A., *Stromata* 6,5,43; edit. O. Stählin 2 (Leipzig 1906) 453.

3) *Actus Petri cum Simone*, 5; edit. R. A. Lipsius, *Actus Apostolorum Apocrypha* 1 (Lipsiae 1891) 49. — Alia testimonia probabilia leguntur apud A. Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius* 1 (Leipzig 1897) 243.

4) Ita intelligitur etiam cur tunc temporis Ecclesia Antiochena, instante annonae caritate, eleemosynas pro Ecclesia Jerosolymitana miserint per manus Barnabae et Sauli non ad Apostolos sed ad seniores (πρεσβυτέρους). *Act.* 11,27-30.

Petrus, qui servabatur in carcere, nocte ab angelo liberatus est: subinde ille egressus abiit in alium locum (Act. 12,5-17). Tunc princeps Apostolorum verisimiliter Romam petiit, quo, Eusebio¹⁾ et S. Hieronymo²⁾ testibus, anno secundo Claudii imperatoris (25 Jan. A. D. 41 — 13 Oct. A. D. 54) i. e. 42 p. C. primum pervenit. Itaque dispersio Apostolorum, quae profectum Petri, ut statuimus, tempore praecessit, optime anno quadragesimo primo collocatur, et mors Christi anno 29 ut duodennaria Apostolorum commoratio in Palaestina obtineatur.

Cui autem diei Kalendarii nostri XV Nisan anni 29 a. C. accurate respondeat, nescimus; (fortasse est 18 mensis Martii).

CAPUT III

RES EVANGELICAE IN ORDINEM TEMPORIS DIGESTAE

Nunc nobis proponimus non omnia, quae quattuor Evangeliiis continentur, divisa temporibus et serie rerum digesta componere, sed nonnulla principia decernere quibus historia vitae Christi ex Evangeliiis, observato cuiusque anni ordine, confici possit.

§ 1 HISTORIA INFANTIAE

Duae infantiae Jesu narrationes, quae in Evangeliiis inveniuntur nimirum Mt. 1-2 et Lc. 1-2, videntur non congruere inter se³⁾. Apud Matthaeum puer Jesus adoratur a Magis, ab Herode ad mortem quaesitus fuga in Aegyptum a parentibus salvatur; deinde, mortuo Herode, Sacra Familia ex Aegypto redit et Nazareth sedem figit. Apud Lucam vero puerulus divinus colitur a pastoribus in praesepio, a Simeone et Anna in Templo, nullis exponitur insidiis, ac tempore quo advenire deberent Magi Bethlehem, Sacra Familia iam habet domicilium in civitate Nazareth. Exinde plurimi acatholici has primas evangelicae historiae partes spurias habent ac penitus reiciunt; immerito sane et iniuriose, quia

1) *Chronicon*, apud S. Hieronymum. ML 27,449.454.

2) *De viris illustribus* 1. ML 23,638.

3) Cf. J. Halevy, *Etudes évangéliques* (Paris 1903) 182: "Il serait difficile de trouver sur la même époque de la vie d'un facteur historique deux versions aussi radicalement différentes que celles de nos deux évangélistes."

ALIQUOT ANNI VITAE JESU CHRISTI

1. Nativitas	an. 9/8 a. C.
2. Reditus ab Aegypto	4 " "
3. Disputatio Jesu duodennis in Templo	3/4 p. C.
4. Baptismus et initium vitae publicae	25/6 " "
5. Sermo eucharisticus in Capharnaum	28 " "
6. Mors	29 " "

si tempora recte distinguantur res inter se concinunt. Nemo quidem ignorat unumquemque Evangelistam narrare quae ad finem suum peculiarem ducunt, cetera vero omittere: qua agendi ratione posita, si *Lucas* dicit Joseph et Mariam post praesentationem infantis in Templo reversos esse Nazareth (*Lc.* 2,39), cum *Matthaeo* nullo modo pugnat. Nam aut *Lucas* multa silentio praetermittens statim transit ad longiorem illam in Nazareth commorationem, quam *Matthaeus* quoque refert (*Mt.* 2,23), aut Joseph primum ac peregit ritus Praesentationis, redit, ut *Lucas* narrat, Nazareth, sed mox inde, rebus familiaribus compositis, Bethlehem civitatem David, in qua divina dispositione Jesus natus erat, domicilium sedemque transtulit¹⁾ usque ad Magorum adventum.

§ 2 HISTORIA VITAE PUBLICAE

I. S. Joannes haud dubie in Evangelio exponendo ordinem temporum servavit. Nam:

1. Recenset dies festos, quos Jesus Jerosolymis deinceps traduxit: *Jo.* 2,13; 5,1; 7,2.10; 10,22; 12,1.12.

2. Plurium rerum diem ex ordine dicit. Cf. pro hebdomada nuptias Canae praecedente *Jo.* 1,29.35.43; 2,1:

Altera (i. e. crastina) *die vidit Joannes Jesum venientem ad se*

Altera die iterum stabat Joannes, et ex discipulis eius duo

In crastinum voluit exire in Galilaeam

Et die tertia nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae

Et pro hebdomada sancta Passionis *Jo.* 12,1.12 s.; 13,1; 19,14.31; 20,1:

Jesus ergo ante sex dies Paschae venit Bethaniam

In crastinum autem turba multa cum audisset quia venit Jesus Jerosolymam: acceperunt ramos palmarum

Ante diem festum (i. e. pridie) *Paschae, sciens Jesus quia venit hora eius*

Erat autem parasceve Paschae et dicit Judaeis: Ecce Rex vester

Judaei ergo, quoniam Parasceve erat, ut non remanerent in cruce corpora sabbato

Una autem sabbati (i. e. prima die hebdomadae), *Maria Magdalene venit mane ad monumentum*

1) Josephum vere Bethlehem domicilium cum familia sua transtulisse ibique sedem stabilem figere voluisse *Mt.* 2,22 satis significatur.

3. Quando narratio *Synopticorum* falsum ordinem chronologicum in mentem lectoris ingerere potest, *Joannes* rerum tempora opportune explicat. Re quidem vera ex *Mt.* 4,12; *Mc.* 1,14; *Lc.* 3,19 s. Baptista in carcerem detrusus esse videretur summo vitae publicae Domini nostri initio; sed *Joannes* (3,24) monet nos illud scelus ab Herode patratum esse multo postea. Item coena Bethaniae, in qua Maria *unxit pedes Jesu*, ex *Mt.* 26,1-7 et *Mc.* 14,1-3 instructa diceretur duobus diebus ante Pascha; sed ecce *Joannes* omnem ambiguitatem aufert scribens: *Jesus ergo ante sex dies Paschae venit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus, quem suscitavit Jesus. Fecerunt autem ei coenam ibi etc.* (*Jo.* 12, 1-3).

II. Si Evangelio quarto narrationes multae communes essent cum *Synopticis*, haud difficulter res evangelicae in ordinem temporum digererentur; sed Deus voluit ut *Joannes Evangelia Synoptica* nova narrando compleret et nihil, praeter paucissima, repeteret quod iam scriptum inveniebatur. Profecto duo miracula, nimirum prima multiplicatio panum et deambulatio Jesu super aquas tum apud *Joannem* (6,1-21) cum apud *Synopticos* (*Mt.* 14,13-33; *Mc.* 6,30-52; *Lc.* 9,10^b-17) ¹⁾ descripta leguntur: at omnes vident haec ad *Evangelia Synoptica* in ordinem chronologicum *Evangelii Joannis* inserenda non sufficere. Quocirca ordo rerum synopticarum in primis ex ipsis *Synopticis Evangeliiis* extrahendus est.

III. Tres priores Evangelistae quamvis rebus et sentiis plerumque inter se conveniant, haud raro tamen ordine discrepant, e. gr.:

	Mt.	Mc.	Lc.
Christi ieiunium et tentatio in deserto	4,1-11	1,12-13	4,1-13
Vocatio priorum discipulorum . . .	4,18-22	1,16-20	5,1-11
Sanatio leprosi	8,1-4	1,40-45	5,12-14
Jesus sanat socrum Petri in Capharnaum	8,14-15	1,29-31	4,38-39
Liberatio daemoniacorum Gerasenorum	8,28-34	5,1-20	8,26-39
Jesus sanat haemorrhoeissam et suscitatur filiam Jairi	9,18-26	5,21-43	8,40-56
Electio et nomina duodecim Apostolorum	10,1-4	3,13-19	6,12-16
Jesus reicitur a Nazarethanis . . .	13,53-58	6,1-6	4,16-30

1) Deambulatio supra mare Tiberiadis a Luca silentio praetermittitur.

Non omnes itaque ordinem temporum servant.

Tatianus, S. Justini discipulus, qui primus Harmoniam Evangeliorum composuit, ducem habuit *Matthaeum*. Reliquae autem Harmoniae vel Synopses quae in lucem usque ad saeculum XVII prodierunt, ex opere Tatiani tamquam ex fonte, immediate aut mediate, manarunt. Aetate nostra etiam L. Murillo ordinem quem tenet *Matthaeus* maxime laudat:

“Sembra piuttosto che quegli il quale più si avvicina all’ordine cronologico sia S. Matteo ad eccezione del Sermone del monte e di qualche altro fatto nella sezione VIII,1 - IX,38. Questa asserzione suonerà a molte orecchie come un paradosso; però chi non si contenta di leggere sintesi o armonie tracciate da questo o da quell’altro scrittore, ma studia da sè stesso l’argomento, forse non troverà tanto sorprendente la nostra affermazione”¹⁾.

Recentiores multi, in primis acatholici, ordini Evangelii *Marci* haerendum esse putant, utpote ceteris potiori et antiquiori. Alii autem, et forsan plerique, chronologiam multo magis a *Luca*, quam a *Matthaeo* et *Marco* servari tenent.

Plures vero spe Chronologiae evangelicae inveniendae deiecti, ab huiusmodi investigatione, utpote inutili, abstinent. Nam, ut aiunt, etiamsi historia synoptica in ordinem chronologicum redigeretur, ea tamen in rationem temporum Evangelii quarti vix conferri posset. Exempli gratia: S. *Lucas* a capite nono ad undevicesimum Evangelii sui quater commemorat iter Jesu in sanctam civitatem (*Lc.* 9,51; 13,22; 17,11; 19,28): iterne unum est an multiplex? Cui vel quibus itineribus apud Joannem respondet? Alii illud unicum esse opinantur (= *Mt.* 19,1; *Mc.* 10,1), quod Christus suscepit aut propter festum Tabernaculorum (*Jo.* 7,2.10) aut occasione Paschatis novissimi (*Jo.* 12,1.12). Alii triplex iter Jerosolymitanum distinguunt: primum (*Lc.* 9,51) fuerit iter, ut ita dicamus, Tabernaculorum (*Jo.* 7,2.10), secundum (*Lc.* 13,22) fuerit iter Encaeniorum (*Jo.* 10,22 s.), tertium (*Lc.* 17,11; 19,28) iter Paschatis ultimi (*Jo.* 12,1.12).

Inter tot doctorum sententias mentem nostram candide aperimus:

1. *Matthaeus*, fini suo dogmatico-apologetico intentus, ab ordine rerum chronologico saepe recedit. Quod manifestum esse putamus, quia in quinque sermones fere

1) L. Murillo, *La cronologia della storia evangelica*, in: *Civ. Catt.* 243 (1911, 1) 443.

omnia contrahit quae Dominus de regno caelorum docuit (*Mt.* 5,1-7,29; 9,35-11,1; 13,1-53; 18,1-19,1; 24,1-26,1); et, ut Jesum novi regni legislatorem, miraculorum patratores, et hominum magistrum valide ostendat, in capita 5-7 oracula Dominica de forma et legibus regni caelorum, in capita 8-9 decem singularia portenta et in caput 13 septem parabolas, nullo temporis ordine servato, compellit.

2. Ne Marcus quidem ordinem temporum perpetuo servat. Ipse Joannes (Apostolus) teste Papias, exeunte saeculo primo Ephesi Evangelium Marci de quadam ordinis perturbatione, quod scripserit secundum praedicationem Petri, purgabat:

“Etiam hoc presbyter (Joannes) narrabat: Marcus autem interpret Petri factus diligenter conscripsit, non tamen ex ordine (*ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει*), quaecumque meminerat ex eis quae a Domino dicta vel facta sunt. Neque enim audierat Dominum, neque secutus erat illum, sed posterius, ut dicebam, Petrum secutus est, qui solebat doctrinas necessitatibus accomodare, sed minime cum proposito collectionem (*σύνταξιν*) sermonum Dominicorum conficiendi. Itaque Marcus non erravit nonnulla ita scribens prouti recordabatur: ad unum enim attendebat, ne quid ex illis quae audierat omitteret, aut aliquid in illis corrumpere”¹⁾.

3. Lucas, Evangelium conscripturus, aetatum ordinem (in universum) sequi sibi constituit: Quoniam quidem multi conati sunt ordinare (*ἀνατάξασθαι*) narrationem, quae in nobis completae sunt, rerum: sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi viderunt, et ministri fuerunt sermonis: visum est et mihi, assecuto omnia a principio diligenter, ex ordine tibi scribere (*ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι*), optime Theophile, ut cognoscas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem (*Lc.* 1,1-4).

Adverbium *καθεξῆς* neque declarat consilium componendi post Evangelium, etiam Actus Apostolorum, ut aliquot vellent, neque exprimit narrationis perspicuitatem, ut alii contendunt; sed ordinem chronologicum dicit. Id enim cogimus: 1) Ex usu *Lucae*, apud quem ita *καθεξῆς* (*Lc.* 8,1; *Act.* 3,24; 11,4; 18,23), sicut *ἐξῆς* (*Lc.* 7,11; 9,37; *Act.* 21,1; 25,17; 27,18), semper ordinem chronologicum significat. 2) Ex testimonio presbyteri Joannis apud Papiam; nam cum de Marco, diligente quidem, sed ordinem rerum historicum neglegente dixerit,

1) Papias, *Interpretatio Oraculorum Dominicorum*, apud Eusebium *Hist. Eccl.* 3,39,15. J. Chapman, *Le témoignage de Jean le presbytre au sujet de S. Marc et de S. Luc*, in: *Revue Bénédictine* 22 (1905) 357-363.

ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει certe respexit ad *Lucam*, qui non solum ἀκριβῶς, sed etiam καθεξῆς conscripsit. 3) Ex ingenio *Lucae*, qui in modum scriptorum historicorum omnia diligenter investigavit a principio (*Lc.* 1, 3), et tempora rerum saepissime refert (cf. *Lc.* 1,5.26.36.59; 2,42; 3,23; 9,28.37.51; 22,1.7). 4) Ex *Actibus Apostolorum*. In iis enim, qui cum Evangelio tertio velut in unum opus coalescunt, *Lucas* evidenter sequitur ordinem aetatum. Ergo, propter operis concinnitatem, hunc ipsum ordinem in *Evangelio* servasse saltem verisimillimum est. — Insuper nihil, fere, in *Evangelio Lucae* invenitur quod ordinem chronologicum vere perturbare demonstretur¹⁾.

Haude equidem ignoramus etiam apud *Lucam*, quem admodum apud reliquos *Synopticos*, plura nullo certo tempore coniungi; sed id efficere volumus, cum solus *Lucas* annisus sit ut narrationem in ordinem chronologicum redigeret, nos, si *Lucam* sequamur, aut ordinem chronologicum obtenturos, aut certe ad istum proxime accessuros esse.

Ad modum autem coagmentandi Evangelium quartum *Synopticis* quod attinet, id inter omnes constat *Joannem* 1,19-4,43 narrare quae ante ministerium Jesu Galilaicum, a *Matthaeo* 4,12 ss., *Marco* 1,14 ss. et *Luca* 4,14 ss. descriptum, facta sunt. Nam *Synoptici* post baptismum et ieiunium quadragesimale inducunt statim Jesum de Judaea in Galilaeam proficiscentem quia audierit quod praecursor traditus esset (*Mt.* 4,12; *Mc.* 1,14; cf. *Lc.* 3,19 s.), cum *Joannes* loco laudato describat spatium temporis certe praecedens: cf. *Jo.* 3,24: Nondum enim missus fuerat *Joannes* in carcerem et *Jo.* 4,1-3: Ut ergo cognovit *Jesus* quia audierunt *Pharisaei* quod *Jesus* plures discipulos facit, et baptizat, quam *Joannes* reliquit *Judaeam*

Deinde si admittatur *Lucam* ordinem temporum servare, verisimillimi sunt hi synchronismi:

1. Multiplicatio panum quam exponunt *Mt.* 14,13-21, *Mc.* 6,35-44, *Lc.* 9,10^b-17 manifesto eadem est ac multiplicatio Paschati paene ultimae proxima, quam describit *Jo.* 6,1-15. Ergo sectione *Lc.* 9,18-21,38 et locis apud *Mt.* et *Mc.* parallelis comprehenduntur res ultimo anno vitae Jesu gestae.

1) Cf. M. Hetzenauer, *De annis magisterii publici Jesu Christi* (Romae 1921) 41-55.

2. Pascha quod apud *Mt.* 12,1-8, *Mc.* 2,23-28, *Lc.* 6,1-5 proxime praeteritum supponitur, aut est solemnitatis quam significat *Jo.* 5,1, aut certe medium tenet locum inter Pascha primum (*Jo.* 2,13) et Pascha multiplicationis panum (*Jo.* 6,4)¹⁾. Ergo sectione *Lc.* 6,1-9,17 et locis parallelis continetur annus vitae publicae secundus.

3. Ex quibus efficitur ut res sectionis *Lc.* 4,14-5,39 et locorum parallelorum ponenda sint inter primum et secundum Pascha (*Jo.* 2,13 et *Jo.* 5,1) i. e. primo anno.

Praeter ista, generaliora sane, plura in singulis historiae evangelicae partibus disputanda essent; sed ea sive in Commentariis, sive in Evangeliorum Synopsibus sufficienter explicata inveniuntur. Res gestas Domini nostri in seriem chronologicam, certe quidem verisimilem, digeri posse paucis probavimus: in hac demonstratione nunc acquiescimus.

Quia autem res evangelicas in ordinem temporum, probabilem saltem, prae oculis habere utile erit et iucundum, idcirco brevem vitae Domini nostri synopsis hic subicere visum est.

1) Cf. supra p. 115.

SYNOPSIS VITAE D. N. JESU CHRISTI

EX EVANGELIIS
ORDINE TEMPORIS DESCRIPTA¹⁾

	Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
1 Expositio rerum evangelicarum vere historica est			1,1-4	
2 Generatio aeterna Verbi, quod in tempore caro factum est				1,1-18
3 Genealogia Jesu Christi duplex ²⁾	1,1-17		3,23-38	
Vita privata				
<i>(Ab anno 98 a. C. ad annum 25/6 p. C.)</i>				
4 Angelus Gabriel praenuntiat ortum Joannis Baptistae			1,5-22	
5 Paucis post diebus Elisabeth filium concipit			1,23-25	
6 Sexto post mense angelus Domini nuntiat Mariae, quae Verbum concipit de Spiritu Sancto			1,26-38	
7 Maria visitat Elisabeth, cognatam suam			1,39-56	
8 Elisabeth parit Joannem			1,57-80	
9 Joseph timet accipere Mariam coniugem suam	1,18-24			
10 Joseph ascendit in Bethlehem ut profiteatur cum Maria			2,1-5	

1) In versiculis evangelicis laudandis unci recti [] exprimunt simplicem facti significationem historicam; unci vero rotundi () declarant testimonium esse quidem simile, sed fortasse non vere parallelum.

2) Ad genealogias Domini conciliandas, duae sententiae omnium probabilissimae iure habentur, nimirum 1) utramque pertingere ad Josephum, aliam secundum naturam, aliam secundum legem (leviratus); 2) Matthaeum referre genealogiam Joseph, Lucam Mariae. De his multa exposui in *Intr. in N. T.*

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
11	B. Virgo parit filium suum Bethle- hem et reclinat eum in praesepio	1,25 ^a		2,6-7	
12	Puerulus divinus colitur a pastoribus			2,8-20	
13	Christus circumciditur et vocatur Jesus	1,25 ^b		2,21	
14	Virgo Maria purificatur in Templo et puer Jesus Deo sistitur			2,22-38	
15	E Templo Joseph et Maria cum filio Nazareth proficiscuntur ¹⁾			2,39	
16	Magi ab oriente veniunt Bethle- hem ad Jesum adorandum	2,1-12			
17	Monitus ab angelo Joseph cum puero et matre eius fugit in Aegyptum	2,13-15			
18	Herodes interficit pueros a bimatu et infra	2,16-18			
19	Defuncto Herode, Sacra Familia revertitur in terram Israel et secedit Nazareth	2,19-23			
20	A Nazareth Jesus duodecim annos natus cum parentibus ascendit in Templum			2,40-50	
21	Sacra Familia redit Nazareth, ubi Jesus, obedientissimus, proficit sa- pientia, et aetate, et gratia			2,51-52	
22	Joannes apud Jordane[m] praedicat et confert baptismum poenitentiae	3,1-10	1,1-6 ^a	3,1-14	
23	Jesus baptizatur a Joanne dum Spiri- tus Dei descendit super eum et Pater aeternus ipsum unigenitum suum declarat	3,13-17	1,9-11	3,21-22	[1,32]
24	Christus in deserto loco orat, et ieiunat, et tentatur a diabolo	4,1-11	1,12-13	4,1-13	
25	Legatio Synedrii ad Joannem B., qui de Jesu testimonium reddit	(3,11-12)	1,6 ^b -8	(3,15-18)	1,19-28
26	Secundum testimonium Joannis pro Jesu				1,29-34
27	Joannes tertium testimonium Christo perhibet				1,35-36

1) Hoc iter Nazarethanum ab itinere sub No. 19 commemorato distingui non est certum: forsan Lucas (2,39), post purificationem Mariae et praesentationem Jesu, statim transit, rebus pluribus omissis, ad iter quod ex Matthaeo (2,23) susceptum est post reditum ab Aegypto.

	Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
Vita Publica				
Quae post reditum Domini e deserto usque ad primum Pascha gesta sunt				
<i>(Dec. (?) — Mart. Apr. 26)</i>				
<i>In Judaea</i>				
28	Andreas et alius Baptistae discipulus (i. e. Joannes) sequuntur Jesum			1,37-40
29	Andreas adducit ad Jesum Simonem fratrem suum			1,41-42
<i>In Galilaea</i>				
30	Jesus vocat Philippum, qui deducit ad ipsum Nathanael (Bartholomaeum?)			1,43-51
31	Jesus ad nuptias Canae invitatus aquam, Matre intercedente, in vinum convertit			2,1-11
32	Post hoc descendit Capharnaum cum Matre, fratribus et discipulis			2,12
A primo Paschate usque ad secundum				
<i>(Mart./Apr. 26 — Mart./Apr. 27)</i>				
<i>In Judaea</i>				
33	Ascendit Jesus Jerosolymam cum prope sit Pascha et eicit e Templo venditores ¹⁾			2,13-18
34	Jesus praedicit suam passionem, mortem et resurrectionem <i>primo</i>			2,19-22
35	Multi propter signa credunt in nomine eius			2,23-25
36	Christus nocte docet Nicodemum de baptismo et munere suo			3,1-21
37	Christus baptizat in Judaea et Joannes B. eum praeclaro testimonio celebrat			3,22-36
38	Joannes ab Herode Antipa in carcerem detruditur	4,12 ^a	1,14 ^a	3,19-20

1) Hanc venditorum eiectionem e Templo, exegetae haud pauci, etiam catholici, eandem habent ac eiectionem qua a Synopticis in extrema vita publica Jesu Christi commemoratur (*Mt.* 21,12-13; *Mc.* 11,15-18; *Lc.* 19,45-48). At nisi dicatur adiuncta narrationum evangelicarum historica non esse, quod falsissimum existimamus, duae eiectiones, longo interiecto tempore separatae, ponantur necesse est.

	Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
<i>In Samaria</i>				
39 Abiens iterum circa mensem Decem- brem in Galilaeam	4,12b	1,14 b-15	4,14a	4,1-3
40 ad fontem Jacob convertit Sama- ritanam, quae multos cives ad Jesum perducit				4,4-42
<i>In Galilaea</i>				
41 Cum manserit apud Samaritanos duos dies, it ad Galilaeos a quibus bene excipitur			4,14b-15	4,43-45
42 In Cana sanat ex longinquo filium reguli Capharnaumitani				4,46-54
43 Descendit in Capharnaum, ubi sabbatis docet in Synagoga	4,13a. 14-17	1,21-22	4,31-32	
44 Ibidem daemoniacum liberat		1,23-28	4,33-37	
45 Eadem die curat socrum Petri febrici- tantem in domo eius	8,14-15	1,29-31	4,38-39	
46 Subinde vespere plures alios a variis languoribus sanat et daemonia mul- ta eicit	8,16-17	1,32-34	4,40-41	
47 Ad stagnum Genesareth ope- ratur copiosam piscaturam			5,1-7	
48 Vocat ultimo Simonem Petrum et Andream, fratrem eius, postea Ja- cobum et Joannem, filios Zebedaei	4,18-22	1,16-20	5,8-11	
49 Orat in deserto loco		1,35-38	4,42-43	
50 Incipit peregrinationem per univer- sam Galilaeam	4,23-25 [9,35]	1,39 [6,6b]	4,44	
51 Mundat leprosum in una civitatum	8,1-4	1,40-45	5,12-16	
52 Venit Nazareth et, cum in Syna- goga legerit factam de se prophe- tiam Isaiae, eicitur extra civitatem	4,13b		4,16-30 ¹⁾	[4,44]
53 In Capharnaum paralyticum, cui peccata primo dimisit, sanat	9,1-8	2,1-12	5,17-26	
54 Vocat Levi-Matthaeum, publicanum, cum quo discumbit	9,9-13	2,13-17	5,27-32	

1) Evidenter Lucas h. l. recedit ab ordine rerum chronologico. Nam, ut ipse 4,23 ponit, Jesus iam patratus erat portenta in Carphanaum quando Nazareth venit.

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
55	Christus dicit, murmurantibus Pharisaeis, cur discipuli non ieiunent	9,14-17	2,18-22	5,33-39	
	A secundo Paschate usque ad tertium				
	(Mart./Apr. 27 — Mart./Apr. 28)				
	<i>In Iudaea</i>				
56	Cum sit festum Iudaeorum (Pascha) ascendit Jesus Jerosolymam				5,1
57	Sanat sabbato languidum ad piscinam Bethsaida				5,2-15
58	Accusatus quod aequalem se faciat Deo, appellat Patrem de ipso in operibus et Scripturis testantem				5,16-47
59	Discipulos spicas sabbato <i>secundo-primo</i> vellentes excusat ..	12,1-8	2,23-28	6,1-5	
	<i>In Galilaea</i>				
60	Restituit sanitati manum aridam hominis in Synagoga	12,9-13	3,1-5	6,6-10	
61	Phariseae et Herodiani consultant simul quomodo eum perdant	12,14	3,6	6,11	
62	Ipse sciens secedit ad mare, turba stipante: sanat multos	12,15-21	3,7-12		
63	Post noctem in oratione peractam			6,12	
64	duodecim Apostolos constituit	10,1-4	3,13-19	6,13-16	
65	Cum venerit ad domum dicitur in furorem actus		3,20-21		
66	Docet beatitudines super montem	5,1-12		6,17-26	
67	De amore inimicorum	5,38-48 (7,12)		6,27-36	
68	Nec eleemosyna distribuenda nec ieiunium faciendum ut gloria humana captetur	6,1-4. 16-18. 2,2-23			
69	De vitando iudicio temerario	7,1-5 (10,24 s; 15,14)		6,37-42	
70	Non dandum sanctum canibus	7,6			
71	Arbor bona ac mala ex fructibus dignoscendae	7,15-20 (12,33-37)		6,43-45	
72	Solus qui facit voluntatem Dei intrabit in Regnum caelorum et aedificat super petram	7,21-29		6,46-49	

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
73	In Capharnaum Jesus admiratus Centurionis fidem, sanat illius servum	8,5-13		7,1-10	
74	Juxta portam civitatis Naim unicum filium viduae resuscitat.....			7,11-17	
75	Coram discipulis Joannis Baptistae interrogantibus multa signa edit.....	11,2-6		7,18-23	
76	Coram turbis summis laudibus extollit praecursorem, qui a Judaeis reiectus est	11,7-19		7,24-35 (16,16)	
77	In domo Simonis pharisaei ungitur a peccatrice (Maria Magdalene) ¹⁾ , cui peccata multa remittit.....			7,36-50	
78	Proponit parabolam de seminante, quam seorsum discipulis explicat;	13,1-23	4,1-20	8,1-15	
79	: parabolam de lucerna lucente		4,21-25	8,16-18	
80	: parabolam de semine in terram iacto et ultro crescente.....		4,26-29		
81	: parabolam de bono semine et zizaniis	13,24-30			
82	: et alias multas	13,33-35	4,33-34	(13,20-21)	
83	Explicat parabolam de bono semine et zizaniis.....	13,36-43			
84	Redit Nazareth, ubi, propter incolarum incredulitatem, pauca portenta operatur ²⁾	13,53-58	6,1-6 ^a		

1) De peccatrice Galilaeae (Lc. 7,37), Maria Magdalene (Lc. 8,2) et Maria sorore Lazari (Lc. 10,39) celebris controversia est. Neque Patres, neque interpretes recentiores inter se consentiunt, cum alii unam tantum mulierem agnoscant, alii duas vel tres distinguant. Nos vero cum sacra liturgia unam esse opinamur. Nam 1) Joannes 11,2 dicens Mariam sororem Lazari esse quae unxit (ἀλείψασα) Dominum unguento, et extersit (ἐκμάζασα) pedes eius capillis suis, significat, ut videtur, unctionem a peccatrice Galilaeae iam peractam (Lc. 7,36-50), non autem unctionem quae paulo ante passionem Christi Bethaniae facta est (Jo. 12, 2-8), qui hanc certe tempore futuro declarasset (cf. de prodizione Juda, Jo. 6,72; 12,4). 2) Mariam autem sororem Lazari eandem esse ac Mariam quae vocatur Magdalene, de qua Jesus septem daemonia eiecerat, colligitur, probabiliter, ex Mc. 14,8 (— Jo. 12,7) coniuncto cum Mc. 16,1, nec non ex historia passionis et resurrectionis, in qua easdem partes erga Jesum amantissimas agit Maria Magdalene, quas antea egit Maria soror Lazari.

2) Jesum in sua vita publica bis Nazareth ivisse, pro certo habemus. Primo enim illic nullum signum fecit, et eiectus est (Lc. 4,16-30; cf. Mt. 4,13b); secundo aliqua portenta, civibus mirantibus, patratus est.

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
85	Quaeritur a matre et a fratribus	12,46-50	3,31-35	8,19-21	
86	Jubet ire trans fretum (i. e. mare Tiberiadis)	8,18			
87	Scribae cuidam, qui eum sequi vult, paupertatem vitae suae opponit	8,19-20		9,57-58	
88	Alterum autem vocat nec permittit ut primum sepeliat patrem	8,21-22		9,59-62	
89	In mari a somno excitatus ventum sedat	8,23-27	4,35-40	8,22-25	
90	In regione Gerasenorum duos daemones curat, alterutrum autem a legione daemoniorum	8,28-34	5,1-20	8,26-39	
91	Sanat haemorrhoidiam	9,20-22	5,25-34	8,43-48	
92	Ad vitam revocat filiam Jairi	9,18-19. 23-26	5,21-24. 35-43	8,40-42. 49-56	
93	Duobus caecis oculos aperit	9,27-31			
94	Mittit Apostolos binos praedicare regnum Dei, sanare infirmos et liberare daemones	10,5-15	6,7-13	9,1-6	
95	Decollatio Joannis B.	(14,3-12)	6,17-29		
96	Herodes Antipas, audita Christi fama, putat Baptistam resurrexisse	14,1-2	6,14-16	9,7-9	
97	Cum Apostoli redierint		6,30	9,10 ^a	
98	Jesus, assumptis illis, secedit seorsum in locum desertum	14,13	6,31-32	9,10 ^b	
99	Quinque panibus et duobus piscibus quinque millia virorum satiat	14,14-21	6,33-44	9,11-17	6,1-15
100	Ambulat supra mare	14,22-33	6,45-52		6,16-21
101	Altera die Capharnaum in synagoga explicat utilitatem et necessitatem SS. Eucharistiae				6,22-59
102	Sermonis eucharistici causâ a multis discipulis derelinquitur				6,60-72
	A tertio Paschate usque ad quartum (Mart./Apr. 28 — Mart./Apr. 29)				
	<i>A tertio Paschate usque ad</i> <i>Scenopegiam</i> (Mart./Apr. 28 — Sept./Oct. 28)				
103	Remanet in Galilaea quia quaerunt eum Judaei interficere				7,1-9

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
104	Regionem Genesareth per- currens innumeros aegrotos sanos facit	14,34-36	6,53-56		
105	Refutat Pharisaeorum traditiones et inquinaciones. Quae sint coinquinan- tia hominem	15,1-20	7,1-23		
106	In partibus Tyri et Sidonis liberat a daemonio filiam mulieris Chananaeae	15,21-28	7,24-30		
107	Ad mare Galilaeae intra fines Decapoleos sanat surdo-mu- tum (et multos alios)	15,29-31	7,31-37		
108	Septem panibus paucisque pisciculis satiat quattuor millia hominum	15,32-39	8,1-10		
109	Prope Magedan seu Dalmanu- tha iubet discipulos cavere a fer- mento Pharisaeorum et Sadduca- eorum signum ab illo petentium	16,1-12	8,11-21		
110	Bethsaida caeco oculorum lu- mina restituit		8,22-26		
111	In vicinis Caesaraeae Phi- lippi Filius Dei declaratur a Petro	16,13-16	8,27-30	9,18-21	
112	cui primum in Ecclesia promittit ..	16,17-20			
113	Praedicat passionem, mortem et re- surrectionem suam <i>secundo</i>	16,21-23	8,31-33	9,22	
114	Dicit tollendam esse crucem	16,24-28	8,34-39	9,23-27	
115	Post dies sex transfiguratur in mon- te excelso (<i>Thabor</i>)	17,1-13	9,1-12	9,28-36	
116	Sanat puerum, spiritum surdum et mutum habentem, quem discipuli liberare non poterant	17,14-20	9,13-28	9,37-43	
117	Praenuntiat passionem suam (mortem et resurrectionem) <i>tertio</i>	17,21-22	9,29-31	9,44-45	
118	Capharnaumi statere invento in ore piscis tributum solvit pro se et Petro	17,23-26			
119	Discipulos disputantes quis eorum maior sit humilitatem docet	18,1-5	9,32-36	9,46-48	
120	Joannem apostolatus sui nimis stu- diosum corripit		9,37-40	9,49-50	

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
121	Scandalum quodcumque summopere vitandum dicit	18,8-11 (5,29-30)	9,42-49		
122	et correptionem fraternam magna cum charitate faciendam	18,15-20			
123	Petro interroganti respondet per parabolam de servo debitore remittendum esse fratri universum debitum ex corde	18,21-35			
124	Ascendit Jerusalem ad diem festum quasi in occulto				7,10
	<i>A Scenopogia usque ad Encaenia</i> (Sept./Oct. 28 — Dec./Jan. 28 9)				
	<i>Per Samariam</i>				
125	Increpat filios Zebedaei volentes igne consumi incolas civitatis Samaritanae quia eum non receperunt			9,51-56	
126	Mittens septuaginta duos discipulos in omnem civitatem et locum, quo erat ipse venturus, tradit eis normas servandas			10,1-12	
127	Reprobat Corozain, Bethsaida et Capharnaum, civitates incredulas	11,20-24		10,13-15	
128	Dicit eos qui discipulos suos audiunt aut spernunt, audire aut spernere ipsum et Deum patrem			10,16	
129	Discipulos laetantes de subiectis sibi daemonibus hortatur ut gaudeant potius quod nomina sua scripta sint in caelis			10,17-20	
130	Exultans in spiritu confitetur Patri quia mysteria abscondit sapientibus et revelavit parvulis	11,25-27 13,16-17		10,21-24	
131	Invitat omnes ad iugum suave legis suae tollendum	11,28-30			
	<i>In Judaea</i>				
132	Tentatur a Legisperito			10,25-28	
133	cui per parabolam boni Samaritani ostendit quis sit proximus			10,29-37	

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
134	Intrat in castellum Martae et Mariae. De Martae sollicitudine			10,38-42	
135	In die festo quaeritur a Judaeis de eo inter se dissentientibus				7,11-13
136	Mediante festo Scenopegiae ascendit in Templum, ubi Judaeos edocet sibi que calumniantes arguit				7,14-36
137	In novissimo die magno festivitatis invitat omnes sitientes ad se, fontem aquae vivae				7,37-44
138	A ministris, qui ad eum apprehendendum missi sunt, collaudatur, Nicodemus opprobante				7,45-53
139	Die subsequenti iterum in Templo mulierem adulteram absolvit				8,1-11
140	Dicit se esse lucem mundi et disputat cum Judaeis in gazophylacio de sua persona				8,12-30
141	Gravi exorta disceptatione, se subtrahit ipsum lapidare volentibus				8,31-59
142	Caecum a nativitate sabbato illuminat				9,1-7
143	eundemque, miraculum candide confitentem, a synagoga excommunicatum, ad plenam fidem perducit				9,8-41
144	Ipse est ostium ovium et bonus pastor: verum pastorem describit et mercenarium				10,1-18
145	Quibus sermonibus novam occasionem praebet dissensionis inter Judaeos				10,19-21
146	Docet modum orandi	(6,5-13)		11,1-4	
147	Per parabolam de amico importuno inculcat orationis perseverantiam			11,5-8	
148	atque ad fiduciam in oratione habendam excitat	(7,7-11)		11,9-13	
149	Curat daemoniacum caecum et mutum	12,22-23			
150	Eicit daemonium mutum	9,32-33		11,14	
151	Refutat Pharisaeorum et Scribarum calumniam quod in Beelzebub eiciat daemonia	12,24-30. 43-45 (9,34)	3,22-27	11,15-26	

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
152	Dicit hoc esse peccatum contra Spiritum sanctum, quod non remittetur in aeternum	12,31-32	3,28-30		
153	Approbat et auget laudem qua mulier ex turba afficit matrem eius			11,27-28	
154	Miseretur turbis, quia sunt sicut oves non habentes pastorem	9,36-38			
155	Scribas et Phariseos signum quaerentes increpat; ac signum Jonae promittens, mortem et resurrectionem suam <i>quarto</i> vaticinatur	12,38-42		11,29-36	
156	Prandens apud Pharisaicum dicit mundandum quod intus est; atque Phariseorum et Scribarum hypocrisim damnat	(23,13-36)		11,37-54	
157	Docet discipulos suos ut caventes ab hypocrisi Phariseorum strenue, sine ullo hominum timore, veritatem evangelicam confiteantur	10,16-33		12,1-12	
158	Nolens se immiscere in dividenda fratrum haereditate, per parabolam de divite stulto revocat omnes ab avaritia et a rerum temporalium anxietatibus			12,13-21	
159	Dicit vitandas esse sollicitudines terrenas	6,25-34. 19-21		12,22-34	
160	Hortatur discipulos ut vigilant semper et sint parati, quia qua hora non putant Filius hominis venturus est	(24,43-51)		12,35-48	
161	Cum dixerit se venisse ad ignem in terram mittendum, monet ut quisque omnibus salutis aeternae adversariis repugnet	(10,34-36)		12,49-53	
162	Tempus iam est se reconciliandi cum fratribus			12,54-59	
163	Incitat ad poenitentiam			13,1-5	
164	Dicit parabolam fici sterilis			13,6-9	
165	Sabbato in synagoga ad sanitatem reducit mulierem inclinatam			13,10-17	
166	Comparat Regnum caelorum grano sinapis	13,31-32	4,30-32	13,18-19	
167	et modico fermento	13,33		13,20-21	

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
	<i>In Peraea</i>				
168	Per civitates et castella docens iter facit in Jerusalem			13,22	
169	Dicit intrandum esse per angustam portam salutis et asserit multos ex Judaeis exclusum iri a Regno Dei, plurimos vero ethnicos illud ingressuros esse	7,13-14; cf. 8,11-12		13,23-30	
170	Insidias Herodis Antipae non timet; est enim urbis Jerusalem proprium prophetas interficere			13,31-33	
171	Praedicat excidium Jerosolymitanum	(23,37-39)		13,34-35	
	<i>Ab Encaeniis usque ad hebdomadam passionis</i> (Dec./Jan. 28/9 — Mart./Apr. 29)				
	<i>In Judaea</i>				
172	Die Encaeniorum in Templo, sub porticu Salomonis aperte se Deum profitetur				10,22-30
173	Quocirca accusatur de blasphemia et quasi lapidatur				10,31-39
174	Exit autem de manibus adversariorum et abit iterum in Peraeam				10,40-42
	<i>In Peraea</i>				
175	Hydropicum sabbato in domo cuiusdam principis Pharisaeorum curans se defendit			14,1-6	
176	Docet invitatum debere in novissimo loco recumbere			14,7-11	
177	Et monet invitantes ut vocent ad prandium vel coenam eos qui non possunt ipsis retribuere			14,12-14	
178	Dicit parabolam de coena magna			14,15-24	
179	Exponit condiciones discipulatus: renuntiandum est carni et sanguini	10,37		14,25-26	
180	Crux baiulanda	10,38(-39)		14,27	
181	Praeterea necesse est praemeditari quae agenda sunt ne quis perridiculus fiat			14,28-33	

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
182	aut inutilis		9,49	14,34-35	
183	Promittit mercedem magnam Aposto- los eius recepturis	10,40-11,1			
184	Scribis et Phariseis murmurantibus quia manducat cum publicanis et peccatoribus parabolam proponit de ove perditâ	18,12-14		15,1-7	
185	De drachma amissa			15,8-10	
186	et de filio prodigo			15,11-32	
187	Per parabolam de villico iniquitatis cohortatur ad faciendas eleemo- synas			16,1-12	
188	Docet neminem duobus dominis nimi- rum Deo et mammonae servire posse	6,24		16,13	
189	Asserit Apostolos suos esse salem ter- rae et lucem mundi	5,13-16			
190	Damnat superbiam Phariseorum	5,17-30		16,14-15	
191	Vetat iusiurandum et legem talionis abolet	5,33-48			
192	Et prohibens divortium verum Legis sensus inculcat	5,31-32		16,16-18	
193	Narrat parabolam de divite Epulone et Lazaro mendico			16,19-31	
194	Vae scandalizantibus	18,6-7	9,41	17,1-2	
195	Monet ut frater in nos peccans incre- petur quidem, sed ipsi poenitenti ignoscatur semper	18,15. 21-22		17,3-4	
196	Qui fidem firmam habuerit mira por- tenta operabitur			17,5-6	
197	Hortatur per parabolam discipulos ut cum omnia fecerint quae praecepta sunt, servos inutiles se habeant			17,7-10	
198	Accersitus a sororibus Lazari venit Bethaniam				11,1-16
199	Lazarum, mortuum quatrIduanum, in vitam revocat				11,17-44
200	Quapropter Pontifices et Pharisei statuunt eum occidere: dum Cai- phas vaticinatur expedire ut unus moriatur homo pro populo				11,45-53

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
201	Jesus autem secedit in civitatem Ephrem				11,54
202	Deinde per Samariam, et Galilaeam (et regionem transiordanicam) petit Jerusalem			17,11	
203	In itinere sanat decem leprosos, ex quibus unus, Samaritanus, gratias agit			17,12-19	
204	Dicit adventum regni Dei superventurum esse ex inopinato, sicut supervenit mundo diluvium et Sodomis subversio	(24,27-28. 37-41)		17,20-37	
205	Parabolâ de iudice iniquo et vidua importuna docet perseverandum esse in oratione et fiducia erga Deum			18,1-8	
206	Parabolâ de Phariseo et publicano ostendit quanta cum humilitate sit orandum			18,9-14	
207	Ingreditur fines Judaeae trans Jordanem, ibique docet turbas et sanat aegrotos	19,1-2	10,1		
208	Assertit matrimonium ex sua institutione indissolubile esse	19,3-12	10,2-12		
209	Parvulis manus imponit	19,13-15	10,13-16	18,15-17	
210	Dives qui praecepta Dei a iuventute custodiverat, cum audierit Christi consilium de perfecta renuntiatione, abit tristis	19,16-22	10,17-22	18,18-23	
211	Jesus inde occasionem nanciscitur demonstrandi periculum divitiarum	19,23-26	10,23-27	18,24-27	
212	Dicit, Petro interrogante, quid erit praemii omnia propter nomen suum relinquentibus	19,27-30	10,28-31	18,28-30	
213	Proponit parabolam de operariis in vineam missis	20,1-16			
214	Discipulis passionem, mortem et resurrectionem rursus praedicit	20,17-19	10,32-34	18,31-34	
215	Reprimit ambitionem filiorum Zebedaei et omnes docet humilitatem	20,20-28	10,35-45		

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
216	Ad Jericho duo caeci mendicantes lumen oculorum ab ipso petunt	20,29-34 ¹⁾			
217	Primo caeco oculos aperit appropinquans Jericho			18,35-43	
218	Ad Zachaeum, plurimis murmurantibus, divertit			19,1-10	
219	Proponit parabolam de decem mnabus			19,11-28	
220	Alterum caecum, Bartimaeum nomine, illuminat egrediens de Jericho		10,46-52		
221	Jerusalem, appropinquante Paschate a multis iussu Pontificum et Pharisaeorum quaeritur				11,55-56
222	Ante sex dies Paschae venit Bethaniam				12,1
	Ab hebdomada Passionis usque ad Resurrectionem				
223	In Bethania in domo Simonis leprosi a Maria unguento pretioso perfunditur	26,6-13	14,3-9		12,2-8
224	Principes sacerdotum cogitant occidere etiam Lazarum				12,9-11
	<i>Die Dominica</i>				
225	Postridie Jesus super asellum de Bethphage proficiscitur triumphaliter versus Jerusalem	21,1-9	11,1-10	19,29-40	12,12-18
226	Ut appropinquat, videns civitatem, flet et praedicat eam subversum iri			19,41-44	
227	Propter mirabilia quae patrat inter plausus puerorum, in graviores invidiam Pharisaeorum venit	21,10-11. 14-16			12,19
228	Ingreditur Templum		11,11 ^a		
229	Proselytis gentilibus eum videre cupientibus dicit horam clarificationis suae instare, sed granum frumenti prius mortificandum esse				12,20-26
230	Dum orat Patrem ut clarificet nomen suum, venit vox de coelo				12,27-30
231	Prophetizat qua morte sit moriturus				12,31-36

1) Matthaeus rem istam exponit, ut solet, in universum sine accurata distinctione temporum.

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
232	Judaei excaecati, quamvis tanta signa viderint, tamen non credunt in eum; multi autem credunt. Sed propter metum eum, qui est lux mundi, non confitentur				12,37-50
233	Pernocat Bethaniae	21,17	11,11 ^b		
	<i>Feria secunda</i>				
234	Mane ficum maledicendo arefacit	21,18-19	11,12-14		
235	Ementes ac vendentes de Templo eicit	21,12-13	11,15-18	19,45-48	
236	Ad vesperam iterum egreditur de Jerusalem		11,19		
	<i>Feria tertia</i>				
237	Ex fico quam arefactam vident apostoli occasionem colligit praedicandi potentiam fidei	21,20-22	11,20-24		
238	Dicit fratri remittenda quae in nos commisit	(6,14-15)	11,25-26		
239	Synedrists interrogantibus non dicit in qua potestate haec faciat	21,23-27	11,27-33	20,1-8	
240	Narrat parabolam de duobus filiis, alio obediente alio inobediente	21,28-32			
241	et parabolam de perfidis vinitoribus	21,33-44	12,1-11	20,9-18	
242	Quibus principes sacerdotum et Scribae, quasi lacessiti, eum iam comprehenderent, nisi populum timerent	21,45-46	12,12	20,19	
243	Jesus autem proponit similem parabolam de nuptiis filii regis et de veste nuptiali	22,1-14			
244	Tentatur a Phariseis super censu dando Caesari, et a Sadduceis super resurrectione mortuorum	22,15-33	12,13-27	20,20-40	
245	Interrogatur a quodam Legisperito, tentante eum, de primo omnium mandato in Lege	22,34-40	12,28-34		
246	Adversarios plene confundit proposita quaestione de Messia Davidis filio eiusdemque domino	22,41-46	12,35-37	20,41-44	
247	Scribis et Phariseis sedentibus super cathedram Moysi praecipit obedire	23,1-3 ^a			

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
248	Sed reteget ipsorum hypocrisim ; discipulos autem docet humilitatem	23,3b-12		20,45-47	
249	Viduam pauperem mittentem duo mi- nuta in gazophylacium laudat		12,41-44	21,1-4	
250	Praedicat Templi subversionem, bella et afflictiones multas nec non exci- dium Jerusalem	24,1-20	13,1-18	21,5-24	
251	De extrema mundi tribulatione	24,21-22	13,19-20		
252	Surgent, inquit, pseudochristi et pseu- doprophetae	24,23-26	13,21-23		
253	De signis praecessuris proxime iudi- cium ultimum	24,29-35	13,24-31	21,25-33	
254	Filius hominis ad iudicandum ventu- rus est improvise, idcirco omnes parati sint	24,27-28. 36.42	13,32-37	21,34-36	
255	Atque per parabolas de decem virgi- nibus et quinque talentis inculcat quomodo interea vigilandum et la- borandum sit	25,1-30			
256	Tandem describit actionem et senten- tias ultimi iudicii	25,31-46			
257	Postquam die docuit in Templo, vespere exit et moratur in monte Olivet (Bethaniae)			21,37-38	
258	Biduo ante Pascha principes sacerdo- tum cogitant de occidendo Jesu	26,1-5	14,1-2	22,1-2	
	<i>Feria quarta</i>				
259	Jesus venditur a Juda	26,14-16	14,10-11	22,3-6	
	<i>Feria quinta</i>				
260	Jubet parari Pascha	26,17-19	14,12-16	22,7-13	
261	Discumbit cum duodecim discipulis suis (ultima coena)	26,20-29	14,17-22	22,14-18	13,1
262	Disceptantibus discipulis de praemi- nentia,			22,24	13,2-11
263	surgens lavat eorum pedes				13,12-17
264	et docet humilitatem			22,25-30	
265	Significat adesse proditorem				13,18-20
266	Consecrat panem et vinum et instituit sacerdotium permanens in Ecclesia	26,26-28	14,22-24	22,19-20 (Cf. 1 Cor. 11,23-25)	

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
267	Proditorum suum declarat et indicat primum Joanni	26,21-24	14,18-21	22,21-23	13,21-26
268	Deinde Judae ipsi, qui exit e coenaculo ¹⁾	26,25			13,27-30
269	Dicit instare iam passionem suam et novum mandatum dilectionis dat				13,31-35
270	Praedicit Petri negationes et scandalum omnium discipulorum	26,31-35	14,27-31	22,31-38	13,36-38
	Post coenam alloquitur paterno modo ad discipulos:				
271	Solatur eos mansionibus caeli et visione Patris				14,1-14
272	Promittit Spiritum Sanctum				14,15-20
273	Dicit quis ipsum vere diligat				14,21-26
274	Pacem relinquit discipulis				14,27-31 ^a
275	Hymno dicto, egrediuntur e coenaculo ut proficiscantur ad hortum Olivarum	26,30	14,26	22,39	14,31 ^b
276	Allegoriâ vitis et palmitum provocat ad fructus bonorum operum				15,1-11
277	Iterat praeceptum de mutua dilectione				15,12-17
278	Roborat Apostolos adversus mundi odium persecutionesque				15,18-25
279	Denuo promittit Spiritum Sanctum				15,26-27
280	Discipulis praedicit persecutiones				16,1-5
281	Sed ipse cum abierit mittet Paraclitum				16,6-7
282	Declarat mittendi Paracliti effectus				16,8-15
283	Confirmat tristitiam discipulorum mox conversum iri in gaudium				16,16-28
284	Praenuntiat ipsorum fugam				16,29-33
285	Christus, sacerdos aeternus, orat pro sui clarificatione, Apostolorum sanctificatione et omnium fidelium intima unione				17,1-26

1) De Communionem sacramentali Judae disceptatio est inter exegetas. S. Ephraem, cum aliis scriptoribus Syriacis, Judam e coenaculo exiisse ante consecrationem Eucharistiae tenet; sed Patres Graeci et Latini, vix omnes, ipsum consecrationi astitisse et Communionem sumpsisse docent. Quibus summisso animo adhaeremus. Nam si evangelista *Joannes* utramque interpretationem permittit, *Lucas* alteram omnino suadet.

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
286	Intrat cum discipulis in hortum Gethsemani	26,36	14,32	22,40	18,1
287	Orat piissime primo et secundo	26,37-43	14,33-40	22,41-42	
288	Orat tertio et factus in agonia emittit sudorem sanguinis decurrentem in terram	26,44-46	14,(40) 41-42	22,43-46	
289	Osculo traditur a Juda	26,47-50a	14,43-45	22,47-48	
290	Prosternit simplici voce omnes qui ad eum capiendum venerunt				18,2-9
291	A Judaels in vincula conicitur	26,50b-56a	14,46-49	22,49-53	
292	Dum Petrus abscindit auriculam Malchi, pontificis servi,			22,50	18,10-12
293	derelinquitur a discipulis	26,56b	14,50		
294	Adolescens quidam sequitur eum, sed cum captus sit, relecta sindone, etiam ipse fugit		14,51-52		
295	Jesus ducitur ad Annam, socerum Caiphae ¹⁾ pontificis				18,13-14
296	Primum a Petro negatur in atrio pontificis Caiphae	26,58. 69-70	14,54. 66-68	22,54 b-57	18,15-18
297	Interrogatur ab Anna et caeditur alapa a milite				18,19-23
298	Mittitur ad Caipham	26,57	14,53	22,54 a	18,24
299	A falsis et inter se pugnantibus testibus accusatur	26,59-61	14,55-59		
300	Interrogatur a summo pontifice, et a Synedrio reus mortis iudicatur	26,62-66	14,60-64		
301	A Petro negatur secundo et tertio	26,71-74	14,66-71	22,58-60	18,25-27
302	Statim respicit Petrum, qui, exiens foras, flet amare	26,75	14,72	22,61-62	
303	A militibus qui tenebant eum conspuuntur ac caeditur	26,67-68	14,65	22,63-65	
	<i>Feria sexta</i>				
304	Mane sententia vespere pronuntiata confirmatur	27,1	15,1a	22,66-71	

1) *Synoptici* referunt Petrum ter Dominum negasse in atrio Caiphae pontificis. Cui narrationi repugnare videtur *Joannes*, qui exponit primam Petri negationem antequam exhibeat Jesum coram pontifice illo; re autem non dissentit, quia ex more suo diligentissimo expositionem synopticum perficiens, memoriae prodit Petrum Magistrum suum divinum primo in atrio Caiphae negasse, cum ipse parumper apud Annam sisteretur.

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
305	Ducitur ad Pilatum praesidem	27,2	15,1 ^b	23,1	18,28
306	Judas in desperationem veniens la- queo se suspendit	27,3-10			
307	In praetorio cum de gravibus crimini- bus accusetur nihil respondet	27,11-14	15,2-5	23,2	18,19-32
308	A Pilato innocens declaratur			23,3-5	18,33-38
309	Mittitur ad Herodem Antipam, regem Galilaeae			23,6-10	
310	Ab Herode remittitur indutus veste alba ad Pilatum			23,11-12	
311	In praetorio a Pilato denuo innocens palam iudicatur			23,13-16	18,39-40
312	Postponitur Barabbae	27,15-23. 26 ^a	15,6-15 ^a	23,17-25 ^a	19,1
313	A militibus spinis coronatur et omni contumelia operitur	27,27-31 ^a	15,16-20 ^a		19,2-3
314	Deinde a Pilato, qui innocentem ipsum iterum iterumque declarat, ostenditur populo verbis: <i>Ecce homo</i> , omnibus spectatoribus cla- mantibus: <i>Crucifige eum</i>				19,4-8
315	Tandem Pilatus cum vellet et quae- reret dimittere eum liberum, timore Judaeorum permotus, lotis manibus, relinquit crucifigendum	27,24-25 26 ^b	15,15 ^b	23,25 ^b	19,12-16 ^a
316	Jesus ascendit Calvarium baiulans crucem	27,31 ^b	15,20 ^b	23,26 ^a	19,16 ^b -17
317	Cyrenaeus, vi, crucem eius tollit	27,32	15,21	23-26 ^b	
318	Jesus rogat mulieres, quae ipsum de- flent, ut potius super se flegant			23,27-31	
319	In Calvario vinum myrrhatum sibi oblatus nolit bibere	27,33-34	15,22-23		
320	Crucifigitur inter latrones (<i>hora tertia</i>),	27,38	15,25. 27-28	23,32-33	19,18
321	habens titulum superscriptum	27,37	15,26	23,38	19,19-22
322	Implorat in cruce a Patre veniam pro tortoribus suis,			23,34 ^a	
323	dum milites dividunt vestimenta eius et tunicam sortiuntur	27,35	15,24	23,34 ^b	19,23-24
324	A militibus sedentibus custoditur	27,36			
325	Blasphematur a populo praetereunte	27,39-40	15,29-30		

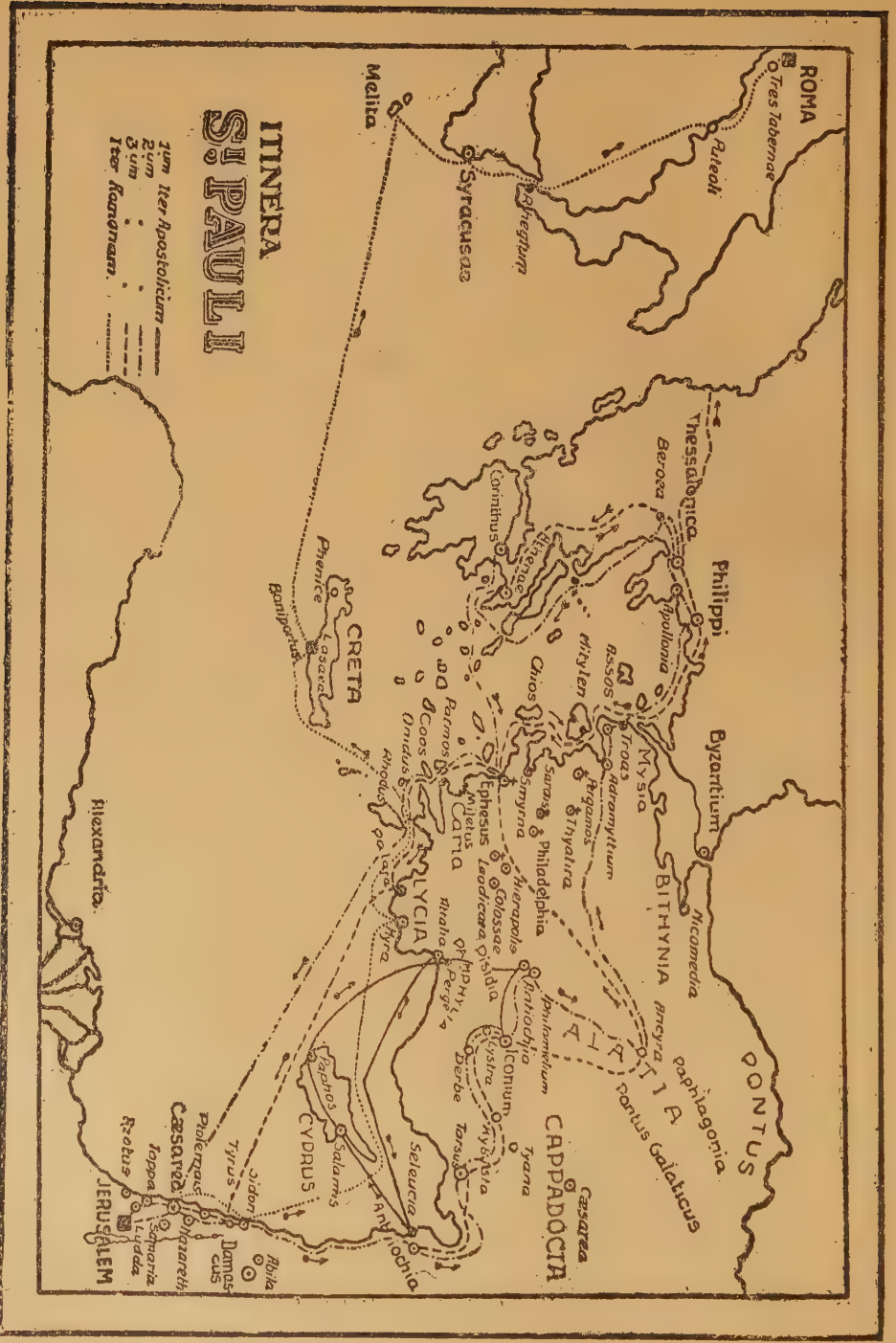
		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
326	Irridetur a principibus sacerdotum et Scribis	27,41-43	15,31-32 ^a	23,35-37	
327	Vituperatur a latrone	27,44	15,32 ^b	23,29	
328	Alteri latroni poenitenti promittit proximum ingressum in Paradisum			23,40-43	
329	Commendat Matrem Joanni, quasi novo filio				19,25-27
330	Suboriuntur tenebrae (<i>fere hora sexta</i>)	27,45	15,33	23,44-45 ^a	
331	Velum Templi scissum est medium	27,51 ^a	15,38	23,45 ^b	
332	Clamat voce magna: <i>Eli, Eli lamma sabacthani?</i>	27,46-47	15,34-35		
333	Exprimit sitim				19,28-29
334	et cum a milite acetum acceperit	27,48-49	15,36		19,29-30 ^a
335	Dicit: <i>Consummatum est</i>				19,30 ^b
336	Voce magna commendat Patri spiritum suum et, inclinato capite, expirat	27,50	15,37	23,46	19,30 ^c
337	Multa signa fiunt: terra movetur, petrae scinduntur, plures mortui resurgunt	27,51 ^b -53			
338	Latronum crura franguntur, Jesu vero cor lancea perforatur				19,31-37
339	Centurio convertitur et ait: <i>Vere hic homo Filius Dei erat</i>	27,54	15,39	23,47	
340	Similiter omnes qui aderant revertuntur percutientes pectora sua			23,48	
341	Testes sunt noti eius et mulieres quae secutae sunt eum a Galilaea	27,55-56	15,40-41	23,49	
342	Corpus a Josepho ab Arimathaea et a Nicodemo, myrrha et aloe unctum, sepulchro novo reconditur	27,57-61	15,42-47	23,50-56 ^a	19,38-42
	<i>Sabbato</i>				
343	Sepulchrum clausum a militibus custoditur, mulieribus silentibus secundum mandatum	27,62-66		23,56 ^b	

	Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
Vita gloriosa hisce in terris per dies quadraginta				
<i>In Iudaea</i>				
344 Jesus Christus resurgit		16,9 ^a		
345 Facto terraemotu magno, Angelus Domini descendit de caelo et revolvit lapidem perterrefaciens custodes	28,2-4			
346 Prima luce veniunt ad monumentum mulieres cum aromatibus ¹⁾ et vident revolutum lapidem	28,1	16,1-4	24,1-2	
347 Maria Magdalene, quae praecurrerat, cum viderit lapidem sublatum a monumento revertitur ut certiores faciat Petrum et Joannem				20,1-2
348 Interea eius sociae introeuntes in monumentum angelico nuntio ²⁾ discunt Jesum resurrexisse	28,5-7	16,5-7	24,3-8	
349 Eaedem metu correptae fugiunt nemini quidquam dicentes		16,8		
350 Petrus et Joannes sepulchrum visitant			24,12	20,3-10
351 Revertentibus illis, Magdalene remanet ad sepulchrum et prima Christum redivivum videt		16,9 ^b		20,11-18
352 Deinde Jesus conspiciendum se praebet reliquis mulieribus in via	28,8-10			
353 Mulieres nunciant haec omnia undecim et ceteris, qui non credunt ipsis		16,10-11	24,9-11	
354 Custodes, pecuniâ a Synedrio corrupti, dicunt corpus Christi a discipulis sublatum esse	28,11-15			
355 Jesus apparet Simoni Petro			24,34	
356 deinde duobus discipulis euntibus in Emmaus		16,12-13	24,13-33. 35	
357 postea Apostolis congregatis quibus, cum edit		16,14	24,36-43	20,19-20
358 Aperit illis sensum ut intelligant Scripturas			24,44-47	

1) Haec autem parata sunt partim feria sexta post Jesum sepultum (Lc. 23,56), partim cum transisset sabbatum (Mc. 16,1).

2) Matthaeus (28,2-7) et Marcus (16,5-7) unum angelum commemorant; sed Lucas (24,4-7) accuratius duos fuisse narrat.

		Matthaeus	Marcus	Lucas	Joannes
359	Eisdemque confert Spiritum Sanctum atque potestatem remittendi et re- tinendi peccata				20,21-23
360	Post dies octo denuo illis, praesente Thoma, apparet				20,24-29
	<i>In Galilaea</i>				
361	Apparet Apostolis in monte, quem antea illis constituit	28,16-17			
362	Apparet eisdem ad mare Tiberia- dis, operatur piscatum portento- sum, et simul cum illis prandet				21,1-14
363	Commendans Petro oves suas et agnos instituit primatum in Ecclesia				21,15-17
364	Praedicat Petro martyrium				21,18-19
365	Frustra de morte Joannis a Petro in- terrogatur				21,20-23
	<i>In judaea</i>				
366	Praecipit discipulis ut remaneant in civitate quoadusque repleantur Spi- ritu Sancto			24,48-49	
367	Mittit eos in mundum universum	28,18-20	16,15-18		
368	Ascendit ad Bethaniam in caelum		16,19	24,50-51	
369	Apostoli manent Jerosolymis ex- spectantes descensum Spiritus Sancti			24,52-53	
370	Deinde proficiscuntur et praedicant ubique Domino cooperante, et ser- monem confirmantes, sequentibus signis		16,20		
371	Haec omnia vera certaue sunt, teste discipulo praedilecto; sed quae fecit Jesus tot sunt ut omnia describi nequeant				20,30; 21,24-25
372	Scripta sunt autem ut credamus, quia Jesus est Christus Filius Dei: et ut credentes, vitam habeamus in no- mine eius				20,31

ROMA

Ores Taormae

Ruedi

Rhagium

Syracusae

Melita

Thessalonia

Berea

Philippi

Byzantium

Nicomedia

Bitunia

Tracia

Adramyttium

Thyatira

Phrygia

Colossae

Laodicea

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

ITINERA SI PAULI

1um Iter Apostolicum
2um Iter
3um Iter
Iter Romanum

Alexandria

CRETA

Phenice

Lasaea

Gortyna

CILICIA

Antiochia

Seleucia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

Antiochia

CYPRUS

Salamis

Paphos

Tyros

Sidon

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

CAPPADOCIA

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

Caesarea

PONTUS

Paphlagonia

Bitunia

Tracia

Adramyttium

Thyatira

Phrygia

Colossae

Laodicea

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

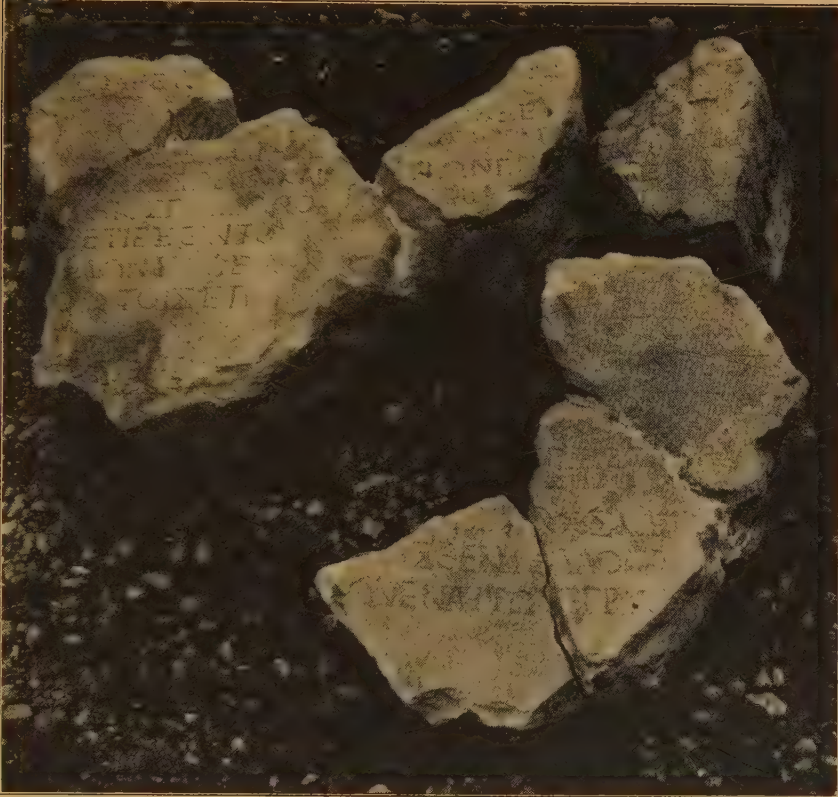
Phrygia

Phrygia

Phrygia

Phrygia

Fragmentum Epistulae Claudii Imper. ad urbem Delphorum,
Gallione proconsule Achaiae (A. D. 52)

(Imago expressa a cl. E. Bourguet)

II. CHRONOLOGIA VITAE S. PAULI

Subsidia litteraria: R. Anger, *De temporum in Actis Apostolorum ratione*, Lipsiae 1833.

A. Harnack, *Chronologie des Paulus*, in: *Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius* 1 (Leipzig 1897) 233-239.

E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* 1³⁻⁴ (Leipzig 1901) 577-579 et passim.

G. Hönnicke, *Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus*, Leipzig 1903.

E. Schwartz, *Zur Chronologie des Paulus*, in: *Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-histor. Klasse* aus dem Jahre 1907, 3 (Berlin 1907) 263-299.

Van Steenkiste — A. Camerlynck, *Chronologia Actuum Apostolorum*, in: *Comment. in Act. Apost.* ⁶ (Brugis 1910) 89-101.

H. Lietzmann, *Ein neuer Fund zur Chronologie des Paulus*, in: *Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie* 53 (1911) 345-354.

M. Goguel, *Essai sur la Chronologie Paulinienne*, in: *Revue de l'histoire des Religions* 65 (1912) 285-339.

F. Prat, *La Chronologie de l'âge apostolique*, in: *Recherches de science religieuse* 3 (1912) 372-392; *La Chronologie de l'Apostolat de Paul*, in: *La Théologie de Saint Paul* 17 (Paris 1920) 471-485.

L. Cocco, *La Cronologia Paolina*, in: *Didaskaleion* 2 (1913) 261-306.

D. Plooi, *Die Chronologie van het Leven van Paulus*, Leiden 1918.

F. X. Kugler, *Von Moses bis Paulus* (Münster i. W. 1922) 423-458.

Chronologia vitae Pauli dupliciter considerari potest, nimirum relative et absolute. *Relative* accepta durationem et seriem rerum gestarum Apostoli describit, *absolute* vero sumpta aetatem rerum vitae Pauli ex temporum annalibus historiae universalis, si fieri potest, definit.

CAPUT I
CHRONOLOGIA RELATIVA
VEL
DURATIO ET SERIES RERUM GESTARUM PAULI

Saulus, qui est Paulus, primum producitur *Act. 7,57: Et eiicientes eum (i. e. Stephanum) extra civitatem lapidabant: et testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus. Tunc Paulus erat νεανίας (Vulg. adolescens); quantum autem aetatis exigat vocabulum istud omnes sciunt. Apud Graecos νεανίας dicebatur homo iuvenis, nondum annum vigesimum agens, et etiam vir qui quadragessimum aetatis annum iam attigerat. Terminum a quo admodum incertum securior progressus consequitur. Non multo post necem Stephani, ut videtur, Saulus ad Christum convertitur (*Act. 7,59; 8,3; 9,1-20*). Tribus post annis ipse Jerusalem petit ad visendum Petrum (*Gal. 1,18; Act. 9,26*): et deinde post annos quattuordecim, iterum ascendit Jerosolymam cum Barnaba, assumpto et Tito (*Gal. 2,1*). Inter scriptores de re nostra ambigitur a quonam principio quattuordecim illi anni numerandi sint: supputarine debent a conversione Sauli (*Gal. 1,15-17*), ita ut tres anni antea commemorati numero quattuordecim includantur, an potius a primo itinere Jerosolymitano (*Gal. 1,18*)? Alteram sententiam probabiliorem esse putamus. Ea enim est loci epistulae ad *Galatas* structura, ut eadem particula *επειτα* (deinde) ter repetita (*1,18.21; 2,1*) totum tempus quod a conversione Apostoli effluxit in tres aetates mutuo se excipientes distribuatur, nimirum: 1) iter Arabicum et commoratio Damascena; 2) iter Jerosolymitanum et apostolatus in Syria ac Cilicia; 3) novum iter Jerosolymitanum. Sicut igitur tres anni (*1,18*) tempus itineris Arabici et commorationis Damascenae exprimunt, ita quattuordecim anni (*2,1*) durationem apostolatus in Syria et Cilicia comprehendunt. Unde Paulus septemdecim annos in fide Christi egerat, quando iterum Jerusalem ad Apostolos profectus est ¹⁾. At ex fragmento*

1) E. Schwartz et A. Loisy, ut alios taceamus, hanc supputationem reicere coguntur, quia ponunt A. D. 44 Herodem Agrippam interfecisse non solum Jacobum M., sed etiam fratrem eius Joannem Zebedaei, quem Paulus, Jerusalem rediens, vidit et audivit (*Gal. 1,19*). Nunc vero a conversione Sauli ad A. D. 44 plus quam quattuordecim annos praeteriisse dici nequit. Cf. E. Schwartz, *Ueber den Tod*

historico epistolae ad Galatas (*Gal.* 1,11-2,21), alia dubitatio exoritur: iter illud Pauli, septemdecim annis post conversionem susceptum, quodnam ex itineribus Apostoli Jerosolymitanis, quae cognoscuntur fuit?

Ex libro Actuum, qui historiam Pauli continuam inde a conversione et deinceps refert, Apostolus quater vel probabilius quinques in urbem sanctam ascendit:

I. postquam a discipulis Damascenis per murum in porta demissus est (*Act.* 9,23-30);

II. quando cum Barnaba ad seniores Jerosolymitanos eleemosynas Antiochenorum pro ecclesiis Palaestinensibus detulit (*Act.* 11,27-30);

III. quando, exorta Antiochiae (Syriae) quaestione legalium, cum Barnaba et aliis ad Apostolos, et presbyteros Jerusalem missus est (*Act.* 15,1-30);

IV. cum rediit a secundo itinere apostolico: *Et descendens Caesaream, ascendit (ἀναβὰς), et salutavit Ecclesiam, et descendit (κατέβη) Antiochiam* (*Act.* 18,22). Frid. Blass, *h. l.*, interpretatur Paulum ex portu in oppidum Caesareae ascendisse, et inde Antiochiam (Syriae) profectum esse¹); sed haec explicatio admitti non potest. Nam 1) *Ascendere* est quasi terminus technicus pro itinere ad Jerusalem declarando: (cf. 2 *Re.* 24,10; *Ps.* 121,4; *Mt.* 20,18; *Mc.* 10,33; 15,41; *Lc.* 2,42; *Jo.* 2,13; 5,1 etc.; *Act.* 21,4.12.15; 25,1; *Gal.* 2,1 etc.). 2) *Descendere* usurpari non solet de itinere a civitate maritima ad locum, ut est Antiochia, editiorem (cf. *Act.* 24,22; 25,5-6). 3) Cum Paulus tandem aliquando Antiochiam Syriae pervenire vellet (*Act.* 18,18) mirum iter instituisset ab Epheso Caesaream, nisi sibi in animum induxisset Jerusalem visitare. Quapropter merito interpretes, fere omnes, cum A. Lapide, Calmet, Patrizi, Cornely, Knabenbauer, Camerlynck, in *Act.* 18,22 iter Jerosolymitanum vident.

V. Tandem cum regrederetur a tertia missione apostolica (*Act.* 21,15-17).

der Söhne Zebedäi, Berlin 1904; A. Loisy, *L'Épître aux Galates* (Paris 1916) 99. — At illa de martyrio Joannis opinio nullo vero argumento firmatur et certis testimoniis antiquorum repugnat.

1) *Acta Apostolorum*: editio philologica (Göttingen 1895) 200.

Nunc vero iter Jerosolymitanum epistulae ad *Galatas* 2,1 non potest esse iter primum libri *Actuum* (9,23-30), quia hoc antea in eadem epistula commemoratum est (1,18); nec postremum (*Act.* 21,15), quia ab illo incipiunt captivitates Pauli. Quartum quoque (*Act.* 18,22) in quaestionem venire non potest, quia ea tempestate Barnabas cum Paulo non erat (cf. *Act.* 15,39 s.). Lis agitur de duobus reliquis: praefertendumne est secundum (*Act.* 11,27-30) an tertium (*Act.* 15,1-30)?

J. E. Belser cum Van Bebbber, et A. Loisy cum Ramsay secundum eligunt, nimirum iter epistulae ad *Gal.* 2,1 componunt cum itinere quod Apostolus eleemosynarum deferendarum causa suscepit (*Act.* 11); sed haec opinio nobis falsa videtur. Nam:

1. Barnabas et Saulus Jerusalem ad deferendas eleemosynas missi sunt probabilissime Herode Agrippa rege (cf. *Act.* 11,27-12,25). Agrippa autem regnavit an. 41-44 p. C.¹⁾. Atqui si iter Jerosolymitanum epistulae ad *Galatas* 2,1 idem esset quod eleemosynarum (*Act.* 11,27-30), Paulus ad Christum conversus esset intra an. 25-28 aerae nostrae. Quod sane repugnat, quia iis annis Dominus Jesus adhuc erat in terris.

2. Quando Paulus iter illud (*Gal.* 2,1) suscepit, maxima, ut ex ep. ad *Galatas* (2,2-10) discimus, fervebat quaestio de circumcissione et legalibus. In sectione vero *Actuum* 11,27-12,25, qua iter Jerosolymitanum Pauli secundum recensetur, nullum invenitur indicium eiusmodi controversiae.

3. Ex contrario parallelismus inter *Gal.* 2,1 s. et *Act.* 15,1 s. est perfectus. Etenim: 1) in utraque narratione Apostolus Jerosolymis quaestionem de circumcissione et legalium necessitate proponit (*Act.* 15,5 — *Gal.* 2,3-5). 2) In utraque Paulus socios habet Barnabam et quosdam alios (*Act.* 15,2 — *Gal.* 2,1). 3) In utraque Apostolus Evangelium suum cum Petro et Jacobo confert (*Act.* 15,2-21 — *Gal.* 2,2,9). 4) In utraque iudaizantes graviter corripuntur (sicut in *Act.* 15,10,24 dicuntur *tentare Deum, turbare christianos, animas corrumpere et fraudolenter missionem apostolicam sibi vindicare*, ita in *Gal.* 2,4-5 exhibentur *ut falsi christiani, qui perverso fine in Ecclesiam irrepserunt*). 5) Utrobidem apostolatus Pauli pro ethnicis a columnis Ecclesiae approbatur (*Act.* 15,12, 22-26; cf. 31,35 — *Gal.* 2,2,9).

Occurreret: Quomodo Paulus in ep. ad *Galatas* iter Jerosolymitanum secundum silentio praetermiserit? Demonstrare sane volebat se

1) Cf. Flav. Jos. *Ant.* 19,8.

nihil ab Apostolis didicisse: ergo putandus est fideliter ac sincere omnia recensuisse itinera, quae ei occasionem accipiendi doctrinam ab Apostolis praebere potuerint; si vel unum omisisset, iustam Galatarum suspicionem de argumentationis veritate provocasset. Quapropter aut Lucas alterum iter mente finxit, aut Paulus illud commemorat.

Haec, specie tantum firma, neminem fallant. Pro certo enim sumitur in epistula ad *Gal.* capite 2° continuari ratiocinationem capituli 1ⁱ, quod est falsum. Galatae audierant a iudaizantibus duas in Paulum iniurias: A) ille non est Apostolus; B) Evangelium suum non est genuinum. Quid? respondit Paulus contra primam, et ego, sicut reliqui Apostoli, ab ipso Christo missus sum, et sicut reliqui Apostoli Evangelium, quod praedico, non didici ab hominibus, sed a Deo. Re quidem vera Apostolos, qui in doctrina fidei me instituere et ad praedicandum mittere poterant, per tres annos a mea conversione non audiui; tertio post anno vidi Petrum et Jacobum fratrem Domini, sed apud illos mansi solum quindecim dies, et tamen interea Damasci, in Syria et Cilicia evangelizabam fidem adeo ut Ecclesiae Palaestinienses in me clarificarent Deum. Hac refutatione primum caput epistulae absolvitur. Subinde in capite secundo Paulus ad alteram calumniam transit. Num Evangelium meum non est genuinum? En illud contuli cum columnis Ecclesiae: *Et cum cognovissent gratiam, quae data est mihi, Jacobus, et Cephas, et Joannes, qui videbantur columnae esse, dexteras dederunt mihi, et Barnabae societatis: ut nos in Gentes, ipsi autem in circumcisionem: tantum ut pauperum memores essemus, quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere (Gal. 2,9-10).* Nunc autem iter, quo Paulus Evangelium suum conferre cum Apostolis potuit voluitque, potius secundum quam tertium fuisse quisnam contenderit? Porro etiam si dicamus Paulum recensere voluisse omnia itinera quae ei occasionem audiendi Apostolos praebuerint, iter illud, de quo *Act. 11,27-30*, commemorare debuisse non consequitur. Tunc probabilissime Jerusalem Apostolis carebat. Nam *eodem tempore* quo Barnabas et Paulus iter Jerosolymitanum eleemosynarum causa susceperunt, *misit Herodes rex manus, ut affligeret quosdam de Ecclesia: Jacobum M. occidit, Petrum in carcerem coniecit (Act. 12,1-5).* Nonne verisimillimum est reliquos Apostolos, qui in manus persecutoris non inciderant, urbem sanctam saltem ad tempus dereliquisse? Id ipsum fecit et Petrus cum ab Angelo e carcere liberatus esset (*Act. 12,17*). Exinde optime intelligitur cur Barnabas et Saulus non ad Apostolos, sed ad presbyteros attulerint

eleemosynas (Act. 11,30). Si Jerusalem tunc temporis etiam Apostoli fuissent, quemadmodum in aliis locis Actuum (15,2.6.23; 21,18) hic quoque (11,27 ss.) illorum mentio facta esset.

Itaque, rebus indicatis perpensisque, concludendum existimamus iter Jerosolymitanum a Paulo septemdecim annis post conversionem susceptum, fuisse iter ad Concilium Apostolicum (Act. 15,1-30) :-).

Inter iter Jerosolymitanum secundum i. e. eleemosynarum, et tertium, i. e. Concilii, locum habuit *prima missio apostolica Pauli* (Act. XIII-XIV), quae, ut videtur, quattuor vel quinque annos absumpsit.

Brevi post Concilium (Act. 15,36) Paulus cum Sila secundum iter apostolicum aggressus est. De universo hoc ministerio una tantum aetas definita habetur: Apostolus Corinthi per annum et sex menses Evangelium annuntiasset (Act. 18,11). Omnibus autem adiunctis computatis, Paulum *secundae missioni* duos annos cum dimidio vel tres tribuisse probabile est.

Ad tertium iter apostolicum quod attinet (18,23-21,16), aliquanto post alterum susceptum, duo certo constant: Paulum per triennium Ephesi (Act. 19,8-10; cf. 20,17 et 20,31), et per menses tres in Graecia (Act. 20,3) mansisse. Quocirca non longe a vero aberrare opinamur illos qui pro hac *tertia missione* spatium quattuor vel quinque annorum requirant.

Apostolus cum a tertio itinere reverteretur, Jerosolymis captus est, et Caesaream missus, ubi per biennium, Felice praeside, vixit in custodia (Act. 21,17-24,27). Expletis diebus multis (Act. 25,1.6.13.14; 27,1), Romam ad Caesarem, quem appellaverat, ductus est. Navigatio infelicissima fuit et nonnisi pluribus post mensibus, Romam ipse pervenit (Act. 27,7.9.27; 28,11.12.13.14). Romae autem duos annos vinctus mansit (Act. 28,30). Et sic clauditur *liber Actuum*.

Itaque a conversione Pauli ad finem captivitatis eius Romanae ferme viginti novem anni effluxerunt. E Romana custodia liber, nova itinera instituit, donec denuo in vincula coniectus martyrio coronatus est. Quot autem anni inter priorem captivitatem Romanam et martyrium Pauli ponendi sint, chronologia relative accepta non definit.

1) Hanc ipsam sententiam fere iisdem verbis nunc strenue defendunt, post multos alios, J. M. Lagrange (*Saint Paul, Epître aux Galates* [Paris 1918] 22-24) et L. Murillo (*Errori vecchi nella Storia del Cristianismo del Prof. E. Buonaiuti*, in: CC 89 [1918,2] 232-235).

CAPUT II

CHRONOLOGIA ABSOLUTA

VEL

AETAS RERUM VITAE PAULI SEC. AERAM NOSTRAM

Res gestae Pauli, quarum successio et duratio aut certe aut probabiliter notae sunt, possuntne disponi in temporum serie historiae universalis?

1. Ex factis profanis in *Actibus* commemoratis certissimam habet aetatem mors Agrippae I (*Act.* 12,23). Iste acceperat a Caligula paulo post mortem Tiberii (16 Martii A. D. 37) tetrarchias Philippi et Lysaniae cum titulo regis, deinde regiones Herodis Antipae. Claudius ad imperium evectus (25 Januarii A. D. 41) eidem donavit Judaeam et Samariam. Nunc autem constat Agrippam regnasse super universam Palaestinam per tres annos tantum, i. e. anno 4° Claudii (= 44) Caesareae morte subitanea abreptum esse¹⁾. At vero S. Lucas tempus interiectum inter *Act.* 12,23, ubi mors Agrippae narratur, et capita superiora aequae ac inferiora omisit. Unde ex illa re id solum effici cogique potest A. D. 41-44 Paulum cum Barnaba Jerusalem ad eleemosynas ferendas petiisse, quod est iter Jerosolymitanum secundum²⁾.

2. In *Act.* 18,2 Paulus dicitur Corinthi in secunda expeditione apostolica invenisse Aquilam, Ponticum genere, qui nuper (*προσφάτως* = nuperime) venerat ab Italia, et Priscillam uxorem eius, (eo quod praecepisset Claudius discedere omnes Judaeos a Roma). Iamvero secundum Orosium³⁾ illud decretum anno nono Claudii, i. e. 49/50 p. C. editum est⁴⁾. Si annus ab Orosio traditus verus est, Apostolus ad A. D. 50 Corinthum ad-

1) Cf. Flav. Jos. *Ant.* 19,5,1; 19,8,2.

2) Iter Jerosolymitanum Pauli et Barnabae annonae caritatis causa susceptum, martyrium Jacobi M., seu persecutio in Apostolos, et mors Herodis Agrippae I in *Actibus* videntur tempore coniunctissima; (cf. *Act.* 11,27-30; 12,1-17; 12,18-23; 12,25). Nihilominus persecutio quam Agrippa movit contra Ecclesiam Jerosolymitanam saepissime A. D. 41-42 collocatur; et hoc ob duplicem maxime traditionem: a) de Apostolorum dispersione duodecim annis post mortem Christi (29-30 + 12 = 41-42) et b) de episcopatu Petri Romano viginti quinque annorum (42 + 25 = 67). Cf. supra p. 135 s.

3) *Historiarum adversus paganos libri* 7.

4) Cf. *op. laud.* 7,6,15. *ML* 31, 1075.

Claudium imperatorem iussisse ut Judaei Romam derelinquerent extra controversiam est. Cf. Sueton. *Claud.* 25,4: "Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes (imperator) Roma expulit." Quod autem Dio Cassius (*Hist. Rom.* 60,6,6) narrat, Claudium scilicet prohibuisse tantum quominus Judaei conventum agerent, id probabiliter primo Claudii anno i. e. 41 p. C. ponendum est.

venit, Concilium Apostolicum circa an. 49/50 habitum est, et Saulus anno 33/34 fide Christi imbutus est. Sed plures doctores, ut R. Cornely¹⁾, J. Knabenbauer²⁾, L. Murillo³⁾ traditionem ab Orosio receptam dubiam habent. Ille enim ad Josephum provocat: "Anno eiusdem (i. e. Claudii) nono expulsos per Claudium Urbe Iudaeos Iosephus refert"; cum Iosephus (Flav.) de hac re prorsus sileat. Attamen non intelligimus quomodo aut cur Orosius ementitus sit testimonium quod ipse negligit, nam statim subicit: "Sed me magis Suetonius movet, qui ait hoc modo: Claudius Iudaeos, impulsore Chresto, assidue tumultuantes Roma expulit". Verum est Flavium Iosephum, in operibus quae novimus, de huiusmodi expulsionem nihil dicere, sed probabile est testimonium ab Orosio laudatum aut ex operibus Flavii excidisse, aut ad quemdam alium historicum, forsitan nomine Iosephum, pertinuisse. Orosium igitur penitus reicere non licet; sed quia omnem dubitationem non expellit, ideo ex eo firmam temporum rationem ducere non possumus.

3. In *Actibus* (24,27; 25,1) narratur successio Porcii Festi in locum Felicis procuratoris Iudaeae. Inaestimabile denuo haberemus initium, si huius eventus certus esset saltem annus; sed *Lucae* annum illum, quem ipse probabiliter noverat, curae non fuit posteris nuntiare, idcirco magna orta est quaestio de tempore quo Felix Porcium Festum successorem habuerit. Duae sententiae patronos validos nactae sunt.

Prior tenet Felicem de procuracione demotum esse et Festum ei successisse inter annum 54 et 56, ita ut Paulus in carcerem Caesareae detrusus esset inter annum 52 et 54. H. Kellner⁴⁾, e. gr., putat Festum in locum Felicis missum esse a. 54; A. Harnack⁵⁾ annum 56 praeferit. Cui opinioni, universim acceptae, monumenta rerum gestarum favere videntur.

Chronicon Eusebii successioni Festi in locum Felicis iuxta versionem Armeniacam statuit annum XIV Claudii i. e. 54 p. C.⁶⁾, iuxta vero versionem Latinam S. Hieronymi, annum III Neronis, i. e. 56

1) *Historica et critica introductio in U. T. Libros Sacros* 3² (Parisiis 1897) 343.

2) *Commentarius in Act. Ap.* (Parisiis 1899) 13.

3) *La Cronologia de los Hechos Apostolicos*, in: *Razón y Fe* 31 (1911, 3) 16 s

4) *Kirchenlexikon* 4² (Freiburg i. B. 1886) col. 1312.

5) *Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius* 1 (Leipzig 1897) 237 s.

6) *Eus. Chronic.*: ed A. Schoene 1 (Berolini 1875) 152.

p. C.¹⁾. Praeterea, teste Josepho ²⁾, Felix, cum deiectus esset, accusatus est ad Caesarem a principibus Iudaeorum, ac poenas solvisset nisi intercessione fratris Pallantis, qui ab Agrippina, matre Neronis, in familiaritatem receptus erat ³⁾, veniam a Nerone impetrasset. Atqui iuxta Tacitum ⁴⁾ anno 55 Pallas e Neronis amicitia iam exciderat. Itaque Felicem ab officio procuratoris Iudaeae depositum esse post annum 55 non est verisimile. Tunc enim Pallas apud Neronem munere fungi intercessoris profecto non potuisset.

Altera sententia, quam defendunt plerique e. gr. R. Cornely ⁵⁾, J. E. Belser ⁶⁾, J. Knabenbauer ⁷⁾, J. Felten ⁸⁾, F. Prat ⁹⁾, Th. Zahn ¹⁰⁾, E. Schürer ¹¹⁾, etc., tenet remotionem Felicis et adventum in Iudaeam Festi incidisse in annos 58-61. Nam

1) secus S. Paulus, captus a. 52-54, Felici, qui a. 52 procurator creatus est ¹²⁾, nullo pacto dicere potuisset: *Ex multis annis* (ἐκ πολλῶν ἐτῶν) *te esse iudicem genti huic sciens* (Act. 24,10).

2) Festus, qui Felici successerat, diem supremum obiit anno 62 ¹³⁾ et officio suo per breve tempus, probabiliter per unum annum vel annum cum dimidio, functus est ¹⁴⁾.

3) Narrat Josephus se annum vigesimum sextum natum Romam venisse, ubi, Poppaea ¹⁵⁾ adiuvante, sacerdotes aliquos, quos ob levem culpam Felix, procurator, ad Caesaris tribunal miserat, liberaverit ¹⁶⁾. Nunc vero Josephus A. D. 38 natus est; quapropter a. 64 Romam venit. Num credibile est ipsum de sacerdotibus illis defendendis adiuvandisque

1) *Ibid.* p. 155.

2) *Ant.* 20,8,9.

3) C. Tacitus, *Annal.* 13,2.

4) *Annal.* 13,14.

5) *Historica et critica introductio in U. T. Libros Sacros* 3² (Parisiis 1897) 341 s.

6) *Einleitung in das Neue Testament* 2 (Freiburg i. B. 1905) 130.

7) *Comment. in Act. Ap.* 13-16.

8) *Neutestamentliche Zeitgeschichte* 1 (Regensburg 1910) 210 n. 6.

9) *La Théologie de Saint Paul* 1⁷ (Paris 1920) 476-478.

10) *Einleitung in das Neue Testament* 2² (Leipzig 1907) 647 s.

11) *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* 1³⁻⁴ (Leipzig 1901) 579.

12) *Flav. Jos. Ant.* 20,7,1.

13) *Flav. Jos. bj.* 6,5,3. Cf. E. Schürer, *Gesch. des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi* 1³⁻⁴, 583, n. 47.

14) *Flav. Jos. Ant.* 20,8,9-11.

15) Celebris matrona, uxor primo Rufi Crispini, praefecti Praetorianorum, deinde Othonis, futuri imperatoris, et demum Neronis, a quo ictu calcis occisa est.

16) *Flav. Jos. Vita* 3.

cogitasse cum accusati essent et Romae in custodia detinerentur abhinc octo vel decem annos?

4) Tribunus a Paulo, quem e furore populi eripuerat, quaesivit an ipse esset Aegyptius, qui ante illos dies tumultum concitaverat (*Act.* 21,38). Atqui Josephus hoc factum ponit sub regno Neronis et quidem non in prioribus annis. Nero autem imperator nuncupatus est die 13 Octobris 54.

5) *Chronicon* Eusebii cum alium annum tradat in versione Armena, alium in versione *Hieronymi* est incertae fidei. Insuper E. Schürer demonstravit¹⁾, illud in hac re, quippe quod a Josepho manaverit, propria auctoritate carere.

6) Pallas initio regni Neronis (13 Oct. 54 — 9 Jun. 68) et quidem paulo ante 13 Febr. 55 (i. e. ante diem natalem Britannici eiusdemque interfectionem) gratiam Neronis vere amisit²⁾; sed illam ante mortem suam (A. D. 62) iterum non acquisivisse gratis asseritur³⁾. Imo si Pallas causam Felicis orasset a. 54 vel ad summum mense Januario anni 55, Felix exstisset procurator solummodo per duos annos (succesit enim Ventidio Cumanus probabilissime a. 52⁴⁾), quod sane admitteri nequit, quia Josephus de illo tot refert quot duobus annis contineri non possunt.

Omnibus igitur rationibus perpensis, altera sententia nobis verisimilior videtur. Annus tamen accuratus successionis ex dictis non definitur. Multi, ut Felten, Murillo, Zahn annum sexagesimum aerae nostrae statuerunt, sed tantum cum probabilitate.

4. F. X. Kugler, novam viam iniens, tempus captivitatis Caesariensis Pauli omnino definit.

Apostolus biennium in captivitate expleverat quando accepit successorem Felix Portium Festum (*Act.* 24,27). Ergo ipse in vincula deiectus est, si tardissime, ad Pentecostem anni 59 p. C., quia Festus diem supremum obiit mense Julio vel Junio A. D. 62⁵⁾ et Felix saltem uno ante anno revocatus est de procuratore⁶⁾, si citissime, anno 56, quia

1) *Op. laud.* 13-4, 578.

2) C. Tacitus, *Annal.* 13,15 s.

3) Cf. E. Schürer, *op. laud.* 13-4, 577 s.

4) Cf. Flav. Jos., *Ant.* 20,7,1. — C. Tacitus, *Annal.* 12,54.

5) Cf. J. Felten, *Neutestamentliche Zeitgeschichte* 1 (Regensburg 1910).

6) Nam in temporis spatium anno brevius conferri non possunt omnia quae, Festo procuratore, facta sunt. Cf. Flav. Jos. *Ant.* 20,8,10 s.

secus Paulus initio captivitatis suae non dixisset Felici: *Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens* (Act. 24,10).

Porro Lucas narrat anno quo Paulus Caesareae captivus factus est diem decimum secundum a diebus Azymorum (— 15-21 Nisan) in primum diem hebdomadae i. e. in diem nostrum Dominicum incidisse (Act. 20,6 s. Cf. v. 11.). Kugler autem adicit diem XII post 21 Nisan inter A. D. 56 et 59 diem Dominicum fuisse tantum anno 58, indeque cogit efficitque Paulum in custodiam traditum esse mense Majo A. D. 58¹⁾.

Enimvero W. M. Ramsay pluribus ante annis simili argumentatione utens, firmiter concludebat Paulum in vincula coniectum esse Caesareae non anno 58, sed 57! Ex domini Ramsay interpretatione, probabili sane, *dies quinque* et *dies septem* libri *Actuum* 20,6 non sunt omnes pleni, quapropter dies Dominicus, quem Paulus Troade traduxit (Act. 20,7), non duodecimus sed decimus *post dies Azymorum* (Act. 20,6) fuit, et proinde solemnitas Azymorum seu Paschatis (— 15 Nisan) illo anno incidisset non in feriam nostram quartam, ut nunc vult Kugler, sed in sextam. Atqui, pergit Ramsay, inter an. 56 et 59 solus 57 Pascha i. e. diem 15 Nisan habuit feriâ sextâ²⁾.

Quae cum ita sint quaesierit quispiam: Uter rem demonstrat, Kugler an Ramsay? Neuter, ut putamus, recte dicit; quia:

1) Nemo scit an revera Apostolus cum sociis statim post dies Azymorum navigaverit a Philippis (Act. 20,6).

2) In incerto manet utrum duodecim dies, quos supra commemoravimus, solidi sint necne.

3) Non satis constat quem in diem hebdomadis quintus decimus Nisan per illos annos inciderit, cum Judaei novilunia seu initia mensium potius visu quam astronomorum ratione definirent³⁾.

5. Superest inscriptio quae fortasse certum fundamentum pro chronologia Paulina praebet. E. Bourguet A. D. 1905 libro: *De rebus Delphicis imperatoriae aetatis capita duo* (Montpellier), inter alia litterarum monumenta, p. 63 edidit fragmentum epistolae Claudii imperatoris ad urbem Delphos, Gallione proconsule Achaiae, hoc exemplo:

1) Cf. F. X. Kugler, *Von Moses bis Paulus* (Münster i. W. 1922) 429-433.

2) W. M. Ramsay, *A fixed date in the life of St. Paul*, in: *Expositor* ser. 5, v. 3 (1896) 336-345.

3) Cf. supra p. 92 s.; et F. Prat, *La théologie de Saint Paul* 1⁷ (Paris 1920) 477 s.

- 1 — Τιβέρι[ος Κλαύδιος Κ]αῖσ[αρ Σεβαστ]ὸς Γ[ερμανικός, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἔξου-]
 2 — σίης [τὸ ἰβ', ἀντοκράτωρ [τ]ὸ "κς', πατήρ πατρίδος, ὑπατος τὸ ε' τιμητής," Δελφῶν τῇ πόλει χαίρειν.]
 3 — Πάλλαι μὲν] τῇ πόλει] "τῶν Δελφῶν πρόθ]υμο[ς γενόμενος
 ἐν τῷ-]
 4 — χησα. Ἐπετήρη[σα δὲ τὴν θρησκείαν] τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Πυθίου]
 5 — νῦν λέγεται καὶ [πολ]ευσῶν ἐρι.....[ἐ]κείναι ω.....[καθὼς Δούκιος Ἰού-]
 6 — νιος Γαλλίων ὁ φι[ίλος] μου καὶ ἀνθύ]πατος [τῆς Ἀχαΐας ἔγραψεν.....
 διὰ τοῦτο συγχωρῶ ἑμᾶς]
 7 — ἔτι ἔξειν τὸν πρό[τερο]λο[ν].....

Inscriptio constat duodecim lineis, sed non refert nostra eas omnes legere. Quae inter uncus posuimus sunt supplementa Adolphi Deissmann¹⁾, ex plurimis aliis inscriptionibus Claudii certissima.

Bourguet, ut videtur, momentum chronologicum fragmenti non animadvertit, cum autem editum esset aestimationem multorum excitavit. Intra paucos annos plures de illo disseruerunt²⁾; et nunc ab omnibus pretiosissimum habetur. Duo enim in illis reliquiis patent:

1. Claudium epistulam scripsisse postquam salutatus est imperator 26^{ies}.

2. Quando epistula missa est, proconsulem Achaiae fuisse Gallionem, fratrem Senecae philosophi.

Nunc vero Claudius solemniter appellatus est imperator XXVII acclamatione die 1 Augusti 52³⁾. Acclamations XXII et XXIV (consequenter etiam XXIII) notantur anno 11° Claudii (25 Jan. 51 - 25 Jan. 52).

1) Paulus, eine kultur- u. religionsgeschichtl. Skizze (Tübingen 1911) 166-168.

2) Ch. Babut et A. Casy, Le proconsul Gallion et Saint Paul, in: *Revue d'histoire et de littérature religieuse* 2 (1911) 139-144; E. Dubowy, Paulus und Gallio, in: *Bibl. Zeitschrift* 10 (1912) 142-154; L. Cocco, L'anno del proconsole di Gallione e data della prima missione di S. Paolo a Corinto, in: *Didaskaleion* 1 (1912) 285-291; F. Prat, Rencontre de Saint Paul et du Proconsul Gallion à Corinthe, in: *Recherches de science religieuse* 3 (1912) 374-378; A. Brassac, Une inscription de Delphes et la chronologie de Saint Paul, in: *RB* 22 (1913) 36-53; 207-217.

3) Ex inscriptione aquae Claudiae (*Corpus Inscript. Latin.* 6, n. 1256), quae, teste Julio Frontino (*De aquis urbis Romae* 1,13), dicata est 1 Aug. 52.

Aetas XXV^{ae} ignoratur: collocari potest sive anno 11 sive anno 12 imperatoris, ita et XXVI; sed haec postrema inscriptione Kys, urbis Cariae, accuratius cum anno Claudii duodecimo coniungitur¹⁾. Ergo Gallio erat proconsul Achaiae anno 12° Claudii, i. e. a. 52 aerae vulgaris. Iuxta A. Deissmann et Th. Mommsen proconsules et alii magistratus imperii, qui quotannis mutari solebant, munus inibant die 1^a Iulii, iuxta L. Coccolo die 1^a Aprilis, saltem sub Claudio, quia legitur apud Dionem Cassium, hunc imperatorem iussisse magistratus ut ab Urbe ante 1um Aprilis discederent²⁾. At, ut optime nunc animadvertit L. Cantarelli, huiusmodi normis subiciebantur proconsules sorte delecti (κληρωτοί) non autem qui, sicut Gallio, extra sortem ab imperatore electi erant (αἰρετοί)³⁾. Quidquid est de die muneris proconsularis capessendi, Gallio certe in Achaiam proconsul pervenerat inter 25 Ianuarii et 1 Augusti a. 52, accuratius post 1 Aprilis⁴⁾ et ante 1 Augusti illius anni. Ibique brevi mansit, nam simul ac febris correptus est, Achaiam dereliquit⁵⁾.

1) Cf. L. Coccolo, *Dissert. laud.* 287.

2) Dio Cassius, *Historia Romana*, 60,11,6; 60,17,3.

3) L. Cantarelli, *Gallione proconsole di Acaia e San Paolo*. Estratto dai Rendiconti della R. Accademia dei Lincei (Roma 1923) 13.

4) Navigatio enim ab extremo Octobri ad Aprilem, propter faciles maris tempestates, intermittebatur. Cf. *Act.* 27,9-12; 28,11; et *Cod. Theodos.* 13,9,3 (ed. Th. Mommsen 1 [Berolini 1905] 761): "Placuit sane, ut, Novembri mense navigatione subtrahita, April(is), qui aestati est proximus, susceptionibus adplicetur. Cuius susceptionis necessitas ex Kal. Aprilib. in diem Kal. Octob. mansura servabitur; in diem vero Iduum earumdem navigatio porrigetur". Imo antiquitus, si fidem Fl. Vegetio Renato (*Epitoma rei militaris*, 4,39) adhibemus, mare omnino clausum erat a die 10 Nov. ad 10 Mart. et navigatio secunda habebatur solum a 26 Maj. ad 14 Sept. Cf. C. Tacit. *Hist.* 4,81: "Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriae statos aestivis flatibus dies et certa maris opperiebatur." Quod si navigatio interdum etiam hieme fiebat, L. Junium Annaeum Gallionem, qui valetudini suae diligentissime consulebat, tempore tam immiti se itineri periculoso commissis incredibile est. Nemo autem sit qui dicat Gallionem tempore hiberno in Achaia terrā proficisci potuisse; audiamus Vegetium (*l. l.*): "Ex die igitur tertio Idus Novembres usque in diem sextum Idus Martias maria clauduntur. Nam lux minima noxque prolixa, nubium densitas, aëris obscuritas, ventorum imbri vel nivibus geminata saevitia non solum classes a pelago sed etiam commeantes a terrestri itinere deturbat". Et S. Basilius M. (epist. 215, *Ad Dorotheum presb.*): "Iter autem Romam nescio quomodo nemo prudentiae tuae nuntiaverit hieme omnino confici non posse." MG 32,791.

5) Cf. Senec. *epist.* 104,1: "Illud mihi in ore erat domini mei Gallionis, qui cum in Achaia febrem habere coepisset, protinus navem ascendit clamitans non corporis esse, sed loci morbum." Subinde ad finem regni Claudii, i. e. an. 53/54, dum proconsulatu Achaiae fungitur Martius Macer, Gallio est Romae consul suffectus. Cf. L. Cantarelli, *disp. laud.* 19, n. 2; 20, n. 1.

Initio autem proconsulatus Gallionis¹⁾, nimirum vere-aestate a. 52, Paulus Corinthi ad tribunal illius ductus est (*Act.* 18,12 s.). Qui annus 52 pro congressu Pauli cum Gallione, aliis quoque indiciis, quae supra consideravimus, comprobatur. Quapropter ex eo ratio annorum vitae Pauli recte vereque ducitur.

Apostolus accusatus est apud Gallionem postquam Corinthi, in altero itinere apostolico, per annum cum dimidio praedicaverat (*Act.* 18,11); quocirca ipse Corinthum advenerat exeunte a. 50 vel ineunte 51, et tunc abhinc paucos menses, probabilissime vere²⁾ a. 50³⁾, Concilium Jerosolymitanum habitum erat.

Quibus principiis statutis res gestae divi Pauli divisae temporibus et serie digestae facile componuntur. (Cf. *Tab.* XIX).

Paulus a vinculis liberatus, profectus est, ut sibi proposuerat, in Hispaniam⁴⁾ et in Orientem⁵⁾ exinde Romam rediit, ubi novam captivitatem⁶⁾ martyrio consummavit⁷⁾.

Quandonam S. Paulus martyrio coronatus sit in incerto ponitur.

1) Omnium sententiâ ipse mortuus est Nerone in fidem christianam saeviente.

Cf. Tertullianus, *Adversus Gnosticos Scorpiace*, 15: "Orientem fidem Romae primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur cum

1) Id revera ex universo narrationis Lucanae contextu colligitur (*Act.* 18,1-18): Paulus per annum et sex menses apud Corinthios verbum Dei iam docuerat quando Judaei, ab ultimo praedicationis Paulinae initio implacabiles adversarii, adduxerunt Apostolum ad tribunal. Nam quod evangelium contradictionibus multis extinguere non potuerant, tandem, proconsule praesente (*verisimiliter antea proconsulatus Achaiae vacaverat*), vi Romanae potestatis cohibitum iri sperabant.

2) Si Concilium apostolicum coactum esse verno tempore ponitur, id bene explicatur, quod Apostolus paulo post (*Act.* 15,33.36) novum iter transmarinum Barnabae proposuerit atque Syriam et Ciliciam, regiones hieme invias omnino, perambulaverit (*Act.* 15,36.41).

3) Hoc anno Petrus, qui, testibus Eusebio et S. Hieronymo, anno secundo Claudii (42) Romam venerat, facile Concilio Jerosolymitano praeesse potuit (*Act.* 15,6 s.), quia Deus providerat ut imperator anno 49 Judaeos, genere, ex Urbe expelleret.

4) Cf. F. Savio, *La realtà del viaggio di S. Paolo nella Spagna*, in: *CC* 255 (1914, 1) 424-443; 560-573; Z. G. Villada, *La venida de S. Pablo a España*, in: *Razón y Fe* 38 (1914, 1) 171-181; 302-312; 39 (1914, 2) 54-64; E. Dubowy, *Klemens von Rom über die Reise Pauli nach Spanien*, in: *Bibl. Studien* 19,3 (1914).

5) Id certe eruitur ex epistulis Pastoralibus.

6) Cf. 2 *Tim.* 1,8.16; 2,9.

7) Cf. Tertullianus, *De praescript. haer.* 36. *ML* 2,59; Eusebius, *Hist. Eccl.* 2,25,5.

cruci adstringitur. Tunc Paulus civitatis Romanae consequitur natiuitatem cum illic martyrii renascitur generositate" 1).

Origenes, in *Genesim* t. 3: "De Paulo iam quid attinet dicere, qui ab Hierosolymis usque ad Illyriam munus evangelicae praedicationis implevit, ac postremo Romae sub Nerone martyrio perfunctus est?" 2)

Eusebius Caesariensis, *Chronicon* (ad annum Neronis XIV): "Primus Nero super omnia scelera sua etiam persecutionem in christianos facit, in qua Petrus et Paulus gloriose Romae occubuerunt" 3). Similiter in *Historia Eccl.* 2,25: "Sic igitur omnium divini Numinis hostium princeps et antesignanus Nero, in ipsos etiam Apostolos saeviit. Ac Paulus quidem Romae capite truncatus, Petrus vero cruci suffixus fuisse, eodem regnante traduntur."

2) Eusebius 4), cui assentitur S. Hieronymus 5), memoriae prodidit Paulum mortem pro Christo obiisse quarto decimo Neronis anno i. e. 67/8. Testimonium autem Eusebii, quod probabiliter iam in *Chronographia* Iulii Africani scriptum inveniatur 6), dignum est omni fide 7).

3) Memoria antiqua fert Paulum passum esse die 29 Junii et quidem simul cum beato Petro 8).

1) *ML* 2,171.

2) Apud Eusebium, *Hist. Eccl.* 3,1.

3) Ita versio S. Hieronymi (*ML* 27,449) quacum congruit interpretatio Armeniaca (ed. Aucher 2,269).

4) *Chronicon*, ad annum Neronis XIV.

5) *De vir. ill.* 5. *ML* 23,647.

6) Extra controversiam fere est multa, maxime quae primos pontifices summos respiciebant, Eusebium a Iulio Africano accepisse.

7) Nullum negotium facessit persecutionem Neronianam natam esse ex incendio Urbis (Jul. 64. Cf. Tacit. *Ann.* 15,44). Nuper enim P. Allard invicte demonstrasse videtur persecutionem anni 64 fuisse initium vexationis generalioris (cf. 1 *Pt.* 3,13-4,19; et Orosius, *Hist.* 7,7), quae probabiliter producta est ad mortem usque Neronis (9 Jun. 68). Allard, *Storia critica delle persecuzioni* 1 (Firenze 1914) 29-73.

8) Quod alterum adiunctum non ita firmum est sicut primum. Nam Prudentius (ad A. D. 400) *Sacramentarium Leonianum* (saec. V) et Arator (A. D. 544) passioni Petri et Pauli unum diem assignant, sed non eundem annum.

In *Catalogo Liberiano* (apud Mommsen, *Monum. Germ. hist. Chron. minora*, 1,71) haec leguntur: "Mense Junio: III Kal. Jul. Petri in Catacumbas et Pauli Ostense Tusco et Basso cons." Exinde aliquot recentiores cum collegerint A. D. 258 sub Valeriano Petri et Pauli reliquias e Vaticano et e via Ostiensi in tutiorem locum (i. e. ad coemeterium in via Appia) ad tempus die XXIX Junii esse translatas, ponunt diem anniversarium translationis deinceps factum esse diem passionis; sed id nemo facile demonstraverit.

Cf. *Catalogus Liberianus* (A. D. 336): "Petrus . . . passus autem cum Paulo die III Kal. Julius consul. ss.¹⁾ imperante Nerone"²⁾.

Decretum Damasianum (A. D. 382): "Addita est etiam societas beatissimi Pauli Apostoli vas electionis, qui non diverso (sicut heresei [*sic!*] garriunt), sed uno tempore uno eodemque die gloriosa morte cum Petro in urbe Roma sub Caesare Nerone agonizans coronatus est"³⁾.

S. Hieronymus, *De viris ill.* (A. D. 392) 5: "Paulus . . . hic ergo quarto decimo Neronis anno, eodem die quo Petrus, Romae pro Christo capite truncatur, sepultusque est in via Ostiensi"⁴⁾.

Adice Dionysium Corinthium apud Eusebium, *Hist. Eccl.* 2,25: "Porro ambos uno eodemque tempore martyrium subiisse, Dionysius Corinthiorum episcopus ad Romanos scribens, testatur his verbis: ". . . Ambo enim illi in urbem nostram Corinthum ingressi, sparso evangelicae doctrinae semine nos instituerunt; et in Italiam simul profecti, cum vos similiter instituissent, eodem tempore (κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν) martyrium pertulerunt."

1) — *supra scriptis*, nimirum Nerine et Vero (A. D. 55). Mirum certe est quod mors principum Apostolorum illo anno poni potuerit.

2) Ed. Th. Mommsen, *Monumenta Germ. hist. Chronica minora* 1, 73.

3) Ed. C. H. Turner, *Ecclesiae occidentalis monumenta iuris antiquissima* 1,2 (Oxonii 1904) 157.

4) *ML* 23,638.

ANNI PRAECIPUI VITAE PAULI

(aut certi aut verisimilimi)

1. Conversio	A. D. 34
2. Primum iter Jerosolymitanum (<i>tribus annis post conversionem</i>)	37
3. Secundum iter Jerosolymitanum (<i>quod eleemosynarum dicitur</i>)	41/2
4. Iter apostolicum I (<i>spatium quattuor vel quinque annorum</i>) ..	44/5—49/50
5. Concilium (<i>septemdecim annis post conversionem</i>)	50 (<i>vere</i>)
6. Iter apostolicum II (<i>spatium duorum cum dimidio vel trium annorum</i>)	50—52/3
7. Iter apostolicum III (<i>aliquanto tempore post secundum: spatium quattuor vel quinque annorum</i>)	53/4—58
8. Captivitas Pauli Caesariensis (<i>per biennium</i>)	58 (<i>aest.</i>) — 60 (<i>autumn.</i>)
9. Iter Romanum	60 (<i>autumn.</i>) — 61 (<i>vere</i>)
10. Captivitas Romana prior (<i>per biennium</i>)	61—63
11. Iter in Hispaniam et in Orientem	63/4—66/7
12. Captivitas Romana altera et martyrium	67

CAPUT III

QUATTUORDECIM EPISTULAE PAULINAE IN VITA APOSTOLI AD ORDINEM TEMPORIS DISTRIBUTAE

Authentiam epistularum Pauli, quam firmis certisque argumentis in speciali introductione demonstramus, hic supponimus, nihil aliud nobis nunc proponentes quam breviter investigare, quandonam illae conscriptae sint. Eo enim quaestio superior de chronologia vitae Pauli ultimo spectabat, ut aetas epistularum eius, quantum fieri poterat, definiretur.

. . .

§ 1 IN SECUNDO ITINERE APOSTOLICO

AB ANNO 50 AD ANNUM 52/3 p. C.

I. *Epistula 1 ad Thessalonicenses*. — Paulus brevi post Concilium apostolicum, electo Sila, profectus est Antiochiâ Syriae. Perambulabat autem Syriam, et Ciliciam, confirmans Ecclesias: praecipiens custodire praecepta Apostolorum, et seniorum. Pervenit autem Derben, et Lystram. Deinde transiens Phrygiam, et Galatiae regionem (Γαλατικὴν χώραν) vetitus est a Spiritu Sancto loqui verbum Dei in Asia. Venit in Mysiam et tentabat ire in Bithyniam: et non permisit eum Spiritus Jesu. Cum autem pertransisset Mysiam, descendit Troadem; ex qua urbe, divinitus vocatus, navigavit in Macedoniam, ubi primam ecclesiam condidit Europaeam Philippis. Posthac ordine evangelium praedicavit Thessalonicae, Beroeae, Athenis et Corinthi ibique sedit annum cum dimidio et adhuc dies multos, docens verbum Dei (Act. 15,36-18,18). Apostolus initio, ut videtur, ministerii Corinthiaci, nimirum A. D. 51 epistulam primam ad Thessalonicenses misit. Etenim:

1. 1 Th. 2,17 *Nos autem fratres, vobis orbatī ad tempus horae (πρὸς καιρὸν ὥρας)*. Quo loco aperte affirmatur non magnum temporis spatium intercessisse inter Pauli profectum Thessalonicâ et huius epistulae compositionem.

Duae locutiones *πρὸς καιρὸν* (cf. Lc. 8,13; 1 Cor. 7,5) et *πρὸς ὥραν* (cf. Jo. 5,35; 2 Cor. 7,8; Gal. 2,5; Phm. 15), quae breve temporis spatium exprimunt, illo loco coniunctae sunt ad tempus brevissimum i. e. quasi unius horae declarandum.

2. Ex 1 Th. 3,6 Nunc autem veniente Timotheo ad nos a vobis, et annunciante nobis fidem et charitatem vestram, et quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut et nos quoque vos etc., patet Apostolum has litteras scripsisse statim ac Timotheus Thessalonica, Macedoniae civitate, redierat. Atqui in *Actibus Ap.* (18,5) Timotheus, rediens a Macedonia, Paulo, qui eum per fratres iusserat ut quam citissime (ὡς τάχιστα) ad ipsum veniret et Athenis expectaverat (*Act.* 17,15 s.), tandem Corinthi, haud multo post, se adiunxisse dicitur.

• • •

II. *Epistula 2 ad Thessalonicenses.* — Non diu post priorem altera scripta est.

Baur et Renan, post Grotium, asserebant epistolam ad Thessalonicenses, quam secundam dicimus, primam fuisse, maxime quia subscriptio (2 Th. 3,17) *Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola, ita scribo*, magis epistolae priori quam posteriori congruat. At perperam; nam ratio qua permotus sit Apostolus ut in secunda epistula signum peculiare authenticæ poneret, in 2 Th. 2,2 satis declaratur. Aliquot enim ad errorem suum de *parousia* Domini facilius diffundendum epistolam confecerant, quam a Paulo missam dictitabant.

Certe ex utriusque epistolae collatione eam quae secunda inscribitur vere posteriorem esse patet. Nam:

1) In prima Paulus de initiis praedicationis et fidei apud Thessalonicenses loquitur (1 Th. 1,5-10); in altera gratias rependit Deo, quod illi in fide et charitate valde profecerint (2 Th. 1,3-5).

2) In prima dixit: *Nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera* (4,17); in altera falsam sententiam, quae ex illis ipsis verbis oriebatur, nimirum diem Domini iam iam instare, corrigens, adicit ante diem hunc fore defectionem multorum et filium perditionis manifestatum iri (2 Th. 2,3-12).

3) Praeceptum laboris, in prima simpliciter enuntiatum 4,11: *Operam detis ut quieti sitis, et ut vestrum negotium agatis, et operemini manibus vestris*, in altera maiore cum vi urgetur 3,7-10: *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos: neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore, et in fatigatione, nocte et die operantes, ne quem vestrum gravaremus . . . quoniam si quis non vult operari, nec manducet.*

4) In 2 Th. 2,15 aliqua epistula praecedens clare significatur: *Itaque fratres state: et tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram.*

Brevi autem temporis spatio alteram a prima separari colligimus :

1) Ex inscriptione, quae in utraque eadem est: *Paulus et Silvanus, et Timotheus Ecclesiae Thessalonicensium* etc. Atqui Paulus, expleto ministerio Corinthiaco, in quo cooperatores habebat et Silvanum et Timotheum (cf. *Act.* 18,5), reversus est Jerusalem et Antiochiam, finem secundae expeditionis apostolicae imponens, nec amplius deinde socium habuit Silvanum.

2) Ex arcta coniunctione argumenti alterius cum argumento primae, nam evidenter illa hanc illustrat perficitque 1).

§ 2 IN TERTIO ITINERE APOSTOLICO

AB ANNO 53/4 AD ANNUM 58 p. C.

III. *Epistula ad Galatas*. — De tempore compositionis epistulae ad Galatas non una est doctorum sententia.

Ad quaestionem hanc gravissimam rite intelligendam, qui sint Galatae definiamus oportet.

Galatae (*Γαλάται*) seu Galli (*Γάλλοι*), nomen recentius loco antiquioris *Κελτοί, Κελται*²⁾, exeunte saeculo VI a. C. ex ripis fluminis Albis, ex Cimbrica, Chersoneso et Frisia migrarunt in Hispaniam et in Galliam. Ad annum 400 cum Galliam australem reliquissent, partim in Italiam irruerunt³⁾, partim in Pannonia et Illyria nova domicilia sibi quaesiverunt. Exinde autem anno 279 in Macedoniam, Thessaliam et Asiam citeriorem transmigrarunt. Incursionibus suis Hellespontum, Aeoliam, Joniam, et mediam Asiae minoris regionem devastabant donec tandem anno 232 a. C., ab Attalo I, rege Pergami (241-197 a. C.), gravi clade affecti, in terrae tractu inter Pisidiam et Lycaoniam ad Meridiem, Cappadociam et Pontum ad Orientem, Paphlagoniam et Bithyniam ad Septentriones, ac Phrygiam ad Occidentem, qui ab illis nomen Galatiae accepit⁴⁾, sedes stabiles figere coacti sunt. Cum autem distributi essent in tres quasi tribus, Tectosagi mediam partem, Toli-

1) Multi cc. Graeci, Latini, Syriaci et Coptici in subscriptionibus, atque nonnulli Patres et interpretes recentiores tenent epistulas ad *Thess.* scriptas esse Athenis. Sed haec sententia effluxit verisimiliter ex falsa interpretatione 1 *Th.* 3,1, quasi ibi Paulus de se dicat Athenis Timotheum Thessalonicam misisse epistolam laturum, cum ex illa missione Timotheus certe reversus esset antequam epistula ipsa scriberetur. (1 *Th.* 3,6).

2) Cf. J. Caesar, *De bello Gall.* 1,1: "Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur".

3) Expugnarunt Etruscos. Anno 390 incenderunt Romam.

4) Nomen *Galactia* iam legitur apud Polybium, *Hist.* 25,2,3.

stobogi regionem australem-occidentalem, et Trocmi terram septentriones, orientem spectantem occuparunt.

Galatae, qui iam saeculo VIII a. C. metalla tractandi agrosque colendi miri artifices fuerunt et plures respublicas in Europa et Asia florentissimas constituerunt, digni videntur qui recenseantur inter gentes excultiores antiquitatis. Propriam linguam habebant, "eandem pene, ut affirmat S. Hieronymus, quam Treviri" ¹⁾. Religione erant, sicut Graeci, Romani, Germani et Indi, polytheistae; et, initio saltem, ab immani ac barbara consuetudine hominum immolandorum non abhorrebant ²⁾. Ipsi ab historicis latinis traduntur maxime ut "indomita ingenia" ³⁾, avidissima gloriae gens ⁴⁾; exhibentur curiositate importuna moti, et "mobilitate et levitate animi" elati ⁵⁾. Quae notae optime cum indole Galatarum ad quos scripsit S. Paulus congruunt.

Post finem saec. III a. C. cum Graecis se commiscentes, Galatae ipsorum sermonem et rationem vivendi didicerunt. Unde posterius Galatia proprie dicta *Γαλλογραυκία*, Gallogrecia, vocata est ⁶⁾. Urbes eius praecipuae erant Ancyra, Pessinus et Tavium.

Ad an. 189 a. C. Galatae societatem inierunt cum Antiocho Magno contra regem Pergami et Romanos, sed a consule Cn. Manlio Vulsone devicti sunt (cf. 1 Mac. 8,2) ⁷⁾. In tertio bello contra Mithridatem, a Romanis gesto (74-64), Pompejum adiugarunt, qui propterea ducem eorum Dejotarum, ex Tolistobogis, titulo regis decoravit. Mortuo Dejotaro (40 a. C.), Galatia ab Antonio triumviro data est Castori, Galatarum principi ⁸⁾, cui successit Amynta, quondam Dejotari cancellarius. Anno 25 a. C. Amynta interfectus est, et regnum eius, quod suis et Dejotari victoriis praeter Galatiam alias regiones complectebatur, in formam provinciae imperialis cum Ancyra capite redactum est ⁹⁾. Provincia Romana Galatiae initio tam, ferme, patebat quam regnum Amyntae ¹⁰⁾, eademque constabat ex Galatia proprie dicta, Isauria, parte Pisidiae (cum Antiochia), Phrygia orientali (cum Apollonia et Iconio) et parte Lycaoniae (cum Lystris et Derbe): anno autem 7 a. C. aucta est Paphlagonia et parte Ponti cui inde nomen inditum est Ponti Galatici.

1) In ep. ad Gal. 2. ML 26,382.

2) Iam duobus saeculis a. C. inter Celtas apparent, maxime in Hibernia et Gallia, Druides, viri secretorum naturae investigatores, et rerum divinarum peritisimi, quorum origo manet adhuc in incerto.

3) Cf. Tit. Liv. Hist. 38,12,3.

4) Cf. Jullien, *Histoire de la Gaule* 2 (Paris 1908) 425 s.

5) J. Caes. *De bello Gall.* 2,1; 3,10; 4,5.

6) Cf. Strab. *Geogr.* 12,5,1. — Tit. Liv. Hist. 37,8; 38,12,18. J. Caes. *De bello Gall.* 3,4.

7) Tit. Liv. Hist. 38,20 s.

8) Cf. Dio Cass. Hist. Rom. 48,33,5.

9) Cf. Dio Cass. *ibid.* 53,26,119.

10) Strab. *Geogr.* 12,6,1.

Exinde duo clarissime iam elucet: 1) Aetate apostolica Galatiam, quae proprie vereque dicitur, seu Galatiam geographicam multo minorem fuisse provincia Romana Galatiae; 2) ecclesias a Paulo in primo itinere apostolico conditas pertinuisse quidem ad provinciam Romanam Galatiae, non autem ad regionem Galatiae geographice vel stricte spectatam.

Nunc disputationem ingrediamur.

Plures, ut V. Weber¹⁾, J. E. Belser²⁾, Le Camus³⁾, C. W. Emmet⁴⁾, W. Ramsay⁵⁾, T. E. Bird⁶⁾, E. Levesque⁷⁾, contendunt Paulum ad Galatas scripsisse Antiochiae Syriae proxime ante Concilium Jerosolymitanum, idcirco epistolam ad Galatas esse omnium primam. Rationes autem praecipuae, quas afferunt, hae sunt:

1. Paulus cum scripsit epistolam, bis tantum profectus erat Jerosolymam (*Gal.* 1,18-2,1). Occasione vero Concilii ipse iam tertio sanctam civitatem petivit (*Act.* 9,26; 11,30; 15,2).

2. Judaizantes apud Galatas necessitatem circumcisionis ad salutem consequendam docebant (cf. *Gal.* 5,1-12); quod post Concilium certe ausi non essent: illo enim libertas evangelica ultimo iudicio sancita est (*Act.* 15,6-11. 23-29).

3. Epistula ad Galatas originem suam sortitur inter acres controversias de legalibus V.^{is} T.ⁱ tum in ecclesiis Galatiae, tum Antiochiae Syriae ferventes. At Concilio Apostolico tandem omnia in iucunda pace composita sunt (cf. *Act.* 15, 30-35).

4. St. Paulus in hac epistula, iudaizantes Galatiae fortiter impugnans, silentio praetermittit sermonem Petri in Concilio habitum et decretum apostolicum (*Act.* 15,6-11. 23-29); quod inexplicabile foret si eam post Concilium conscripsisset, quia argumenta maxima et inexpugnabilia ad hostes refellendos neglexisset.

1) *Die Abfassung des Galaterbriefes vor dem Apostelkonzil*, Ravensburg 1900.

2) *Einleitung in das neue Testament* ² (Freiburg i. B. 1905) 407-409. 416-429.

3) *L'Oeuvre des Apôtres* 2 (Paris 1905) 103-105.

4) *Galatians the earliest of the Pauline Epistles*, in: *Expositor* s. 7 v. 9 (1910) 242-259.

5) *The date of the Galatian Letter*, in: *Expositor* s. 8 v. 5 (1913) 127-145. Antea vir iste clarissimus originem epistolae ad Galatas ponebat post Concilium, A. D. 53: cf. *St. Paul the traveller and the roman citizen* (London 1895) 189-192.

6) *The first Epistle of St. Paul*, in: *Irish Theol. Quart.* 14 (1919) 356-365.

7) *Les destinataires de l'Épître aux Galates*, in: *Rev. prat. Apolog.* 29 (1919-1920) 385-402. 449-464. 528-537; 32 (1921) 405-419.

5. Antiochiae Syriae brevi ante epistulae nostrae compositionem, Apostolus restitit Petro, quippe qui, a societate ethnico-christianorum recedens, iudaizantium sententiam patrocínio suo muniret (*Gal.* 2,11-17). Atqui nemo umquam crediderit principem Apostolorum id post Concilium, quasi secum pugnantes, fecisse. In illo enim Concilio Petrus ipse, reliquis Apostolis consentientibus, inutilitatem legalium V.^{is} T.ⁱ definivit (*Act.* 15,6-11) et opportuno decreto (*Act.* 15,23-29) concordiam inter iudaeo-christianos et ethnico-christianos, in primis Ecclesiae Antiochenae, procuravit (*Act.* 15,30-35.41).

6. Paulus, si ad Galatas conscripsisset post Concilium, in quo ipse quaestionem definiendam iudicio Apostolorum submisit et ab Apostolis comiter exceptus est et blande tractatus (*Act.* 15,4-6.12.25 s.), num professus esset tanta cum fiducia se suae potestatis esse omnino, atque de Apostolis tam contemptim locutus esset (*Gal.* 1,16 s.; 2,6-9)?

7. Insuper post Concilium, in quo Jacobo auctore, aliqua praecepta ethnico christianis imposita sunt (cf. *Act.* 15,19 s. 28 s.), eos, qui auctoritatem prae se ferebant, nimirum Jacobum, Petrum et Joannem nihil ipsi contulisse non asseverasset (*Gal.* 2,6).

8. Nec verba epistulae ad Galatas 2,3; 5,2 s. scripta essent, si circumcisio Timothei ab Apostolo brevi post Concilium peracta (*Act.* 16,1-3) hanc ipsam epistolam tempore praecessisset.

Alii autem, e. gr. R. Cornely¹⁾, E. Jacquier²⁾, C. Weizsäcker³⁾, E. Tobac⁴⁾, Apostolum ad Galatas scripsisse in secundo itinere apostolico, verisimiliter Corinthi, tenent. Nam, ut aiunt:

I. Galatae, quibus Paulus scripsit, incolae erant Galatiae australis.

1. Ipse Galatis asserit in Concilio Jerosolymitano iudaizantibus neque ad horam cessisse subiectione, ut veritas Evangelii permaneret apud eos (*Gal.* 2,5). Atqui ante Concilium Apostolus tantum Galatiam australem peragratus erat.

2. Epistula, omnibus fatentibus, ponit Paulum diu mansisse in Galatia; nunc vero per regionem Galatiae solum transivit (*Act.* 16,6; 18,23).

1) *Introductio in U. T. Libros Sacros* 3² (Parisiis 1897) 415-422. Cf. Cornely-Hagen, *Intr. Compendium* 8 (Parisiis 1914) 581.

2) *Histoire des livres du N. T.* 1⁷ (Paris 1908) 171-185.

3) *Das apostolische Zeitalter* 3 (Freiburg i. B. 1912) 140. 227 s.

4) *Galates (Epître aux)*, apud A. Vacant-E. Mangenot, *Dictionnaire de Theolog. cathol.* 6 (Paris 1913) col. 1029-1033.

3. Paulus Barnabam commemorat ut virum Galatis notissimum et magna fruentem apud illos auctoritate (*Gal.* 2,1,9,13). Atqui Barnabas socius Pauli fuit tantum in primo itinere apostolico, in Galatia igitur non aquilonali, sed australi.

II. Epistula composita est certe post Concilium, quia iter Jerosolymitanum *Gal.* 2,1 s. fuit iter ad Concilium (*Act.* 15,2 s.).

III. Breve autem tempus effluxerat ex quo Apostolus ecclesias Galaticas secundo visitaverat, quando ad illas ipsas scripsit (*Gal.* 2,1; 4,14 graec.). Atqui haec altera fratrum Galaticorum visitatio facta est initio secundi itineris apostolici (*Act.* 15,36-16,6).

Ergo epistula ad Galatas vere data est in secundo itinere apostolico, et probabiliter Corinthi "propter Patrum catholicorumque interpretum auctoritatem, qui epistolas ad Thessalonicenses illam ad Galatas praecessisse asserunt" ¹⁾.

Denique plurimi, e. gr. J. B. Lighfoot²⁾, J. Knabenbauer³⁾, A. Camerlynck⁴⁾, F. Moffat⁵⁾, A. Steinmann⁶⁾, A. Loisy⁷⁾, J. M. Lagrange⁸⁾, A. Brassac⁹⁾, F. Prat¹⁰⁾, H. Höpfl¹¹⁾, originem epistulae ad Galatas collocant intertio itinere apostolico, aut Ephesi, aut in Macedonia, aut Corinthi.

Argumenta sunt haec :

1. Galatae, quibus Apostolus litteras dedit, erant incolae regionis Galatae, i. e. Galatae septemtrionalis.

1) Paulum, civem Romanum, in regionibus appellandis plerumque morem sequi Romanorum verum est. Re quidem vera varias regiones Graeciae in unam provinciam redactas, Romano nomine Aethiae septies comprehendit (*Rom.* 15,26; 1 *Cor.* 16,15; 2 *Cor.* 1,1; 9,2;

1) R. Cornely, *Introd. in U. T. Libros Sacros* 3² (Parisiis 1897) 430.

2) *St. Paul's epistle to the Galatians* ³ (London 1869) 18-20. 122-227.

3) *Commentarius in Act. Ap.* (Parisiis 1899) 253 s.

4) *Commentarius in Act. Ap.* (Brugis 1910) 286 s. 306.

5) *An introduct. to the literature of the New Testament* (Edinburgh 1911) 83-107.

6) Cf. *Schlusswort zur Galaterfrage*, in: *Theol. Quart.* 94 (1912) 511-526.

7) *L'Épître aux Galates* (Paris 1916) 4-15.

8) *Épître aux Galates* (Paris 1918) XIII-XXVII; et *A propos des destinataires de l'épître aux Galates*, in: *Rev. prat. d'Apolog.* 30 (1920) 393-398.

9) *Manuel biblique* 4¹³ (Paris 1911) 218.

10) *La théologie de St. Paul* 1⁷ (Paris 1920) 192 s.

11) *Introd. in Sacros utriusque Testamenti Libros Compendium* 3 (Sublaci 1922) 265.

11,10; 1 Th. 1,7 s.). Similiter in modum Romanorum appellatione Macedoniae ter et decies (Rom. 15,26; 1 Cor. 16,5; 2 Cor. 1,16; 2,13; 7,5; 8,1; 11,9; 1 Th. 1,7 s.; 4,10; Php. 4,15), Asiae quater (Rom. 16,5; 1 Cor. 16,19; 2 Cor. 1,8; 2 Tim. 1,15), Judaeae quater (Rom. 15,31; 2 Cor. 1,16; Gal. 1,22; 1 Th. 2,14), ac semel quoque Illyrici et Dalmatiae (Rom. 15,19; 2 Tim. 4,10) utitur. At exinde effici cogique incolas Pisidiae, Phrygiae et Lycaoniae, certe stirpis non Galaticae, simpliciter Galatas (cf. Gal. 3,1) appellasse vix est verisimile. Ipse Lucas, pedissequus Pauli, illas regiones suis propriis nominibus vocat, et *Γαλατικὴν χώραν* aperte Galatiam, quae proprie vereque dicitur, habebat; narrat enim Paulum regionem Galaticam pertransiisse quando Lycaoniam et probabiliter etiam Pisidiam, provinciâ Romanâ Galatiae comprehensas, iam emensus erat (Act. 16,1-6).

2) Paulus affirmat primum (*τὸ πρότερον*) Galatis infirmitatis causâ (*δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός*) praedicasse (Gal. 4,13 s.). Fautores Galatiae australis praepositionem *διὰ* in hoc exemplo interpretantur de duratione temporis seu de conditione in qua quis versatur dum agit, perinde ac si Apostolus dixisset se Galatis evangelium annuntiasset inter carnis infirmitates, nimirum inter multas carnis afflictiones, quales scimus ipsum passum esse in primo itinere apostolico, maxime Antiochiae, Iconio et Lystris (Act. 13,14-14,22; cf. 2 Tim. 3,11). Verumtamen *διὰ* cum accusativo plerumque vim causalem habet; haec significatio igitur omnino praeferenda est; eademque retineri debet, quia locutio *δι' ἀσθένειαν* ad causam aegritudinis exprimendam certe quidem bis invenitur in testimoniis papyraceis *κοινῆς διαλέκτου*¹⁾. Nec *ἀσθένεια* aliud declarare potest, nisi sensus obviu et naturalis repudietur, quam veram aegritudinem. Itaque Apostolus loquitur de morbo quodam, qui potius occasio quam effectus ministerii sui apud Galatas exstiterit, et Galatarum tentationi fuerit ne ipsum reciperent (Gal. 4,13 s.). Ipse autem in prima praedicatione Antiochiae, Iconio, Lystris et Derbe, ut ex universa narratione Actuum constat, bene valebat, cum indicium impedimenti quod Paulum ad iter mutandum coegerit et apud Galatas septemtrionales in secunda expeditione apostolica detinuerit, in libro Actuum (16,6) habeatur.

3) Paulus grate pieque attestatur a Galatis receptum prius esse sicut Angelum Dei et Christum Jesum (Gal. 4,14 s.); quod quidem in primo eius itinere apostolico, prout istud a scriptore Actuum Ap. describitur, locum non habuit. Lystrenses in primo itinere Barnabam putarunt

1) Cf. J. M. Lagrange, *Épître aux Galates* (Paris 1918) 112.

quidem Jovem et Paulum Mercurium, iisque sacrificium offerre volebant (*Act.* 14,11 s.); sed Apostolus evidenter in epistula ad Galatas idololatricam illam persuasionem laudare non poterat. Profecto Paulum summis honoribus exceptum esse a Galatis septemtrionalibus nusquam Actuum Ap. legitur, sed facilius circumstantiae in narratione supplentur aliunde, ubi nullae sunt, quam ubi lacunae clara significatio abest. Atqui Lucas de ministerio Pauli in Galatia septemtrionali nihil, fere, memoriae prodidit, cum multa, minima quaeque, referat de apostolatu ipsius in Galatia australi.

2. Cum autem Paulus Galatas secundo visitaverit proxime ante epistolae huius conscriptionem, necesse est ipse ad Galatas scripsisse dicatur in tertio itinere apostolico, cuius initio, ex *Actibus Ap.* (18,23), fratres Galatas, iam pridem evangelio imbutos (*Act.* 16,6), confirmavit.

3. Epistula ad Galatas, quamvis tenore expositionis singularissima sit, argumento tamen simillima est epistolae ad Romanos, adeo ut sufficientia fidei, charitate formatae, ad salutem consequendam ¹⁾ iisdem rationibus ²⁾, et quasi eadem forma utrobique demonstretur. In epistula ad Romanos pacatius et plenius explicatur quod in epistula ad Galatas concitate et inchoate exprimitur: illa igitur posterior est hac; sed ipsarum intima coniunctio, spectata hominis natura, prohibet quominus longo temporis intervallo inter se separentur. Iamvero epistula ad Romanos conscripta est Corinthi ad finem tertii itineris apostolici.

His positis opinionibus et argumentis, quid sentiamus fatemur: Primam opinionem falsam habemus omnino. Nam:

1. Iter Jerosolymitanum *Gal.* 2,1 est iter ad Concilium (*Act.* 15,2-4) ³⁾.

Dicunt: "Conventus Pauli cum Apostolis in ep. ad *Gal.* 2,1-10 est privatus, in *Act.* 15,4-29 est publicus". Verum, si duo testimonia illa bene perpendantur, duplex conventus tum in primo tum in altero invenitur, publicus scilicet et privatus (cf. *Act.* 15,4 = *Gal.* 2,2^a.6-10; *Act.* 15,6-29 = *Gal.* 2,2^b.3-5).

1) *Gal.* 2,16 — *Rom.* 3,28.

2) E. gr. *Gal.* 3,6 — *Rom.* 4,3-9 — *Gal.* 3,11 — *Rom.* 1,17 — *Gal.* 3,12 — *Rom.* 10,5.

3) Cf. supra p. 146-148. Praeterea videas claram disputationem nuperrime in vulgus editam: C. Fabbricotti, *Studi critici di biografia Paulina* (Firenze 1924) 117-156.

"Iter, ut aiunt, *Gal. 2,1* a Paulo susceptum est *secundum revelationem*, iter vero *Act. 15,2-4* secundum ecclesiae Antiochenae voluntatem". Quae tamen facile componuntur inter se, sive dicitur Apostolum revelatione inductum esse ut voluntati ecclesiae Antiochenae satisfaceret, sive ponitur revelationem ipsi concessam, causam fuisse qua Antiocheni statuerint, *ut ascenderent Paulus, et Barnabas, et quidam alii ex aliis ad Apostolos, et presbyteros in Jerusalem*.

2. Si compositio epistolae ad Galatas Concilium praecessisset, quomodo Apostolus, gravi inconstantia Galatarum perturbatus, ut ex illis litteris comperimus, potuisset, pertransiens *Phoenicem, et Samariam* narrare confidenter conversionem Gentium: et facere gaudium magnum omnibus fratribus (*Act. 15,3*)¹⁾?

3. Verba *Gal. 4,13*: *Scitis autem quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis iampridem* (*τὸ πρότερον* = prius) exigunt, vera interpretatione recepta, Paulum ante epistolam conscriptam bis in Galatia fuisse. Nemo autem assenserit domino Levesque contendenti Apostolum illo loco significare duplicem Galatarum visitationem in eodem primo itinere factam, priorem nempe in profectu, posteriorem in reditu.

4. Nulla ratio est pro illa opinione, ad probandum valida.

Ad 1) In ep. ad Galatas solum duo itinera Jerosolymitana Apostoli recenseri concedimus, idque patet; at exinde Paulum usque ad epistolae compositionem bis tantum Jerusalem profectum esse logice cogi non potest. Cur autem iter Jerosolymitanum secundum seu elemosynarum in ep. ad Galatas silentio praetermittatur supra diximus²⁾.

Ad 2) Utinam definitiones conciliares Ecclesiae finem imponerent erroribus et os haeticorum obturarent! Enimvero historia contrarium testatur. Iudaizantes Galatae decretum Concilii Jerosolymitani aut negabant, aut perversa interpretatione delebant: en totum!

Ad 3) Lucas affirmat quidem decreto Apostolorum laetitiam ecclesiae Antiochenae allatam esse; sed post illud nullam amplius controversiam de legalibus aut Antiochia, aut praesertim in Galatia natam esse, nullibi dicit.

Ad 4) Paulus contra iudaizantes Galatiae aperte ad Concilium Jerosolymitanum non provocat aut quia Apostolorum consultum vel iussum destinatum erat solum fratribus *Antiochia, et Syriae, et Ciliciae* (cf.

1) Cf. M. Jones, *The Date of the Epistle to the Galatians*, in: *Expositor* s. 8 v. 6 (1913) 200-202; et *Acts XV.3 and the early date of 'Galatians'*, in: *The Expository Times* 24 (1912-13) 382 s.; 566 s.

2) P. 146-148.

Act. 15,23.30.41), aut quia Apostoli, Jacobo auctore, nonnulla legalia ethnico-christianis imposuerant (Act. 15,19 s. 28 s.), quae cum pro ecclesiis Syriae et Ciliciae opportuna essent, Galatarum ecclesiis perniciofa fuissent.

Ceterum, decretum apostolicum non ita solenne erat, ut formâ unâ determinatum haberetur, ac Paulus spiritum illius clarius fortiusque pro scopo suo apologetico inculcavit asseverans absolutam conformitatem evangelii sui cum evangelio reliquorum Apostolorum et Christi (Gal. 2,1-10).

Ad 5) Reprehensio Pauli in Petrum, in ecclesia Antiochena, melius intelligitur si ponatur post Concilium. Nam evidenter Paulus pro certo sumit Cephā de inefficacia legalium ad salutem et de sufficientia fidei cum ipso perfecte consentire. Cf. Gal. 2,15 s.: *Nos natura Judaei, et non ex Gentibus peccatores. Sciētes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi: et nos in Christo Jesu credidimus, ut iustificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis* etc. Atque id animi iudicium Petrus sine ulla difficultate palam monstraverat etiam Antiochiae: *Prius enim quam venirent quidam a Jacobo, cum Gentibus edebat et gentiliter vivebat* (Gal. 2,12^a.14). Supervenientibus autem iudaizantibus Jerosolymitanis, quibus societas ethnicorum, etiam post conversionem, semper erat immunda, Petrus, timore quodam percussus, subtrahebat, et segregabat se ex ethnico-christianorum conventu (Gal. 2,12^b), aliqualem animi inconstantiam prae se ferens et falsam doctrinam, quamquam invitus, insinuans (Gal. 2,14-17). Idcirco eo vel magis *reprehensibilis* a Paulo dicitur, quia cum vacuitatem legalium ipse definisset et professus esset, tunc Antiochiae legalia, vitae ratione mutata, imposeret.

Ad 6) Hanc difficultatem W. Ramsay et alii fidei protestanticae obiciunt, quasi Paulus in epistula ad Galatas testis sit fortissimus contra ecclesiasticam hierarchiam et nominatim contra primatum Petri. At, ut alias quoque scribebamus, tantum abest ut Paulus in epistula ad Galatas primatui Petro repugnet, ut etiam illum supponat omnino ac veneretur¹⁾. Cur enim christiani Antiocheni et ipse Barnabas, neglecta universa et diuturna Pauli praedicatione, neglectis Pauli laboribus et exemplis, Petro parumper subtrahenti et se segreganti adstipulabantur (Gal. 2,13-14), nisi quia hic ab omnibus Apostolorum princeps et caput Ecclesiae supremum agnoscebatur? Si Paulus non venerabatur Petrum,

1) *Introd. in singulos libros N. T.* (Romae 1924) 47-49; et *La Gerarchia della Chiesa negli Atti degli Apostoli e nelle Lettere di S. Paolo* (Roma 1921) 120 s. 123-128.

cur Jerusalem se contulit ad ipsum visendum (ἰστορῆσαι Κηρᾶν: Gal. 1,18)? Cur in epistula prima ad Corinthios Petrum pluries commemorans, illum semper proxime ante Christum et supra reliquos omnes collocavit (1 Cor. 1,12 s.; 3,21-23; 9,4-6; 15,3-9)? Si dicit de Petro, quemadmodum de Jacobo et Joanne: δοκοῦντες εἶναι τι vel δοκοῦντες στῦλοι εἶναι = qui existimantur aliquid esse vel columnae esse (Gal. 2,6.9), vere eos columnas fuisse et magnae auctoritatis non negat; sed quia iudicium suum parvi fit ab adversariis, potius universalem aestimationem appellat, quasi scriberet: "Evangelium meum approbatum est Jerosolymis ab Apostolis, et maxime ab illis, qui primi generatim, sine controversia, habentur, iidemque dexteram dederunt mihi et Barnabae fraternae societatis". Propterea Paulus in hac suimetipsius apologia ante Cepham posuit Jacobum (Gal. 2,9); illo enim maxime abutebantur iudaizantes.

Paulus quamvis Apostolus esset, a Petro tamen, et idcirco ab ecclesia matre, independens non erat; quam ob rem et Jerusalem venit evangelium suum cum potestate Jerosolymitana collaturus *ne forte in vacuum curreret, aut cucurrisset* (Gal. 2,2), et mandatum animo submisso accepit ut pauperum Jerosolymitanorum memor esset (Gal. 2,10).

Ad 7) Pauca praecepta legalia, quae ab Apostolis decreto Jerosolymitano, caducae opportunitatis causâ, comprehensa sunt, quid, quae-sumus, evangelio Pauli adiunxerunt, quando ipse Apostolorum princeps, Jacobo confirmante, solemniter in Concilio definiverat: *Per gratiam Domini Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum et illi, i. e. ethnici* (Act. 15,11)? Nonne haec erat evangelii Paulini integra substantia?

Ad 8) Paulus circumcisionem Titi non permisit, quia is Gentilis erat (Gal. 2,3), Timotheum autem circumcidit, quia matrem habebat Judaeam (Act. 16,3^b). Insuper, circumcisio Titi a falsis fratribus exigebatur mente omnino erronea, quae iudaizantibus Galatiae communis erat, nimirum perinde ac si circumcisio necessaria esset ad iustificationem adipiscendam; quapropter Apostolus invicte restitit (Gal. 2,4-6). Timotheum vero ipse circumcisioni subiecit ne Judaeo-christianos offenderet (Act. 16,3^a), quippe qui studio salutis animarum actus, de se verissime dixerit: *Et factus sum Judaeis tamquam Judaeus, ut Judaeos lucrarer. Iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem (cum ipse non essem sub lege) ut eos, qui sub lege erant, lucrificerem; iis qui sine lege erant, tamquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem: sed in lege essem Christi) ut lucrificerem eos, qui sine lege erant* (1 Cor. 9,20 s.).

Inter secundam et tertiam sententiam, quamquam lis diiudicari non potest, potiore habemus tertiam, nimirum Paulum ad Galatas scripsisse in tertio itinere apostolico. Difficultates certe sunt, sed eae facilius demoliuntur, quam argumenta, quae rem propugnant, invalida demonstrantur. Re quidem vera:

1) Si Paulus asserit in Concilio falsis fratribus neque ad horam cessisse, ut veritas evangelii apud Galatas permaneret, hoc certe non significat quod Galatis verbum Dei ante Concilium praedicaverit. Apostolus abrogationem legalium defenderat ut veritas integra annuntiaretur omnibus ethnicis, et integra apud neophytos, quales aetate nostrae epistolae Galatae erant, conservaretur.

2) Paulum in secundo itinere evangelizasse Galatas, qui proprie vereque dicuntur, tacet scriptor libri Actuum: "Cum vetati essent loqui verbum Dei in Asia, pertransierunt Phrygiam et Galaticam regionem" (*Act.* 16,6); sed e silentio nihil concludi potest. Quinimmo ex *Act.* 18,23: "*profectus est (in tertio itinere apostolico), perambulans ex ordine Galaticam regionem et Phrygiam, confirmans omnes discipulos*" colligitur Paulum iam in secundo itinere, pertranseuntem Phrygiam et Galatiam proprie dictam, eos evangelio instituisse.

E. Levesque demonstrare conatur in Actibus Ap. ne transitum quidem Apostoli per Galatiam septemtrionalem commemorari, quin imo duobus testimoniis, quae proferri solent, nimirum *Act.* 16,6; 18,23, contrarium prorsus declarari. Nam primo loco Paulus, qui Antiochiam Pisidiae pervenerat, dicitur, cum vetitus esset a Spiritu Sancto loqui verbum Dei in Asia, transiisse regionem Galatae, ut iret in Bithyniam. Atqui perabsurde poneretur Paulum tunc emensum esse Galatiam septemtrionalem, quae longo et invio terrae intervallo a recta via Bithyniam cum Pisidia coniungente separabatur. Altero autem loco regio Galatae evidenter tantum valet quantum in priore; insuper incongrue omnino diceretur Paulum, qui ex Syria rectâ Ephesum petebat (cf. *Act.* 18,19-22 cum *Act.* 18,23-19,1), loco brevioris et facilioris itineris per Galatiam australem, longissimum et incommodum per Galatiam aquilonalem fecisse.

Quae, si recta locorum biblicorum interpretatione inniterentur, fortiora essent quam quae refutari possent. Iam vero *Act.* 16,6 non narratur Apostolum Galatiam pertransiisse cum vellet ire in Bithyniam, sed potius cum vetitus esset ingredi Asiam: postquam autem Phrygiam et Galatae regionem transiisset, et pervenisset cum sociis iuxta Mysiam *tentabant ire in Bithyniam: et non permisit eos Spiritus Jesu* (*Act.* 16,7). Deinde Paulum, tertio Antiochiâ proficiscentem, rectâ Ephes-

sum petiisse, ita ut *Act.* 18,23 de itinere per Galatiam septemtrionalem accipi non possit, a Levesque fingitur, sed a Scripturâ non dicitur.

3) Barnabas fuit vir excellentissimus et magnae auctoritatis, nil mirum proinde si Paulus pro certo sumit eum a Galatis cognosci. Quoties, fortasse Paulus de illo ad Galatas locutus erat! Etiam in epistula prima ad Corinthios (9,6) de Barnaba, quem Corinthi fuisse nescimus, fit sermo veluti de viro clarissimo et cognito.

Obicit denique E. Levesque: 1) Quinque epistulae inter quas collocandae essent litterae ad Galatas commemorant Timotheum, discipulum Pauli dilectum et cooperatorem fidelissimum (1 *Th.* 1,1; 3,26; 2 *Th.* 1,1; 1 *Cor.* 4,17; 16,10; 2 *Cor.* 1,1.19; *Rom.* 16,21); 2) In illis omnibus epistulis est sermo de *parousia* (1 *Th.* 1,10; 2,19; 3,13; 4,13; 5,3.23; 2 *Th.* 2,1-12; 1 *Cor.* 1,7 s.; 7,29-31; 15,51-53; 2 *Cor.* 4,14-5,10; *Rom.* 13,11-14). In epistula vero ad Galatas nec Timothei mentio fit, nec *parousia* ullo modo significatur.

At haec nihil impedimenti faciunt. Nam in prima ad Corinthios, quae cum epistula ad Galatas, aetate, proxime coniungitur, Timotheus eo tantum commemoratur quod mox Corinthum, iussu Apostoli, venturus est. Certe nemo nomen Timothei in salutatione epistulae ad Galatas, sicut in litteris 1 et 2 ad Thessalonicenses, 2 ad Corinthios, et ad Romanos, iure expostulaverit, cum Apostolus tunc secum haberet fratres multos, quorum nomina aut pariter exprimenda aut pariter silenda erant. Paulus autem, ad propositum epistulae properans, illos paucis comprehendit: *Paulus Apostolus Et qui mecum sunt omnes fratres Ecclesiis Galatiae* (*Gal.* 1,1 s.). Ad *parousiam* quod attinet, Paulus in epistula ad Galatas alia prorsus quaestione distendebatur omnino. Ceterum etiam in hac epistula *parousia*, quamquam tecte, prospicitur (cf. *Gal.* 6,7-10).

Concludamus igitur universam disputationem dicendo epistulam ad Galatas conscriptam esse in tertio itinere apostolico paulo post transitum Apostoli per Galatiam, idcirco Ephesi (qua in urbe plusquam biennium Paulus commoravit) ad A. D. 55.

• • •

IV. *Epistula 1 ad Corinthios.* — Haec epistula conscripta est a Paulo iam dudum Ephesi commorante (cf. 1 *Cor.* 15,32; 16,8,19): atque ex *Actibus Ap.* discimus Doctorem Gentium diu Ephesi mansisse solum in prima parte tertii itineris apostolici (cf. *Act.* 18,19-21 cum 19,1-10 et 20,16).

Apostolus Ephesi, in urbe celeberrima, Asiae provinciae capite, cum reiectus esset a Judaeis, quotidie disputabat in schola Tyranni cuiusdam per biennium (*Act.* 19,8-10); quod spatium temporis fere, ut videtur, expletum erat, quando epistula 1 *Cor.* data est (1 *Cor.* 16,8), instabatque verisimiliter festum Pentecostes (*ibid.* et 5,7-8). Paulus autem, Antiochiâ Syriae profectus, ante perambulaverat ex ordine *Galaticam regionem et Phrygiam, confirmans omnes discipulos*, quam 'Ephesum pervenit (*Act.* 18,22 s.; 19,1); et post illam commorationem Ephesinam, tertium iter apostolicum uno circiter anno conclusum est (cf. *Act.* 20,1-16). Quapropter epistolam 1 *Cor.* exaratam esse tempore paschali A. D. 57 vix non est certum.

• • •

V. *Epistula 2 ad Corinthios*. — S. Paulus cum primam ad Corinthios scripsisset, ut effectum epistolae tanti momenti plene cognosceret ad eodem Titum misit (2 *Cor.* 2,18; cf. 7,5 s.). Interea ipse Ephesum, Demetrii seditionis causa probabiliter ante Pentecosten A. D. 57 derelinquens (cf. 1 *Cor.* 16,8 cum *Act.* 19,23-20,1), Troadem profectus est. Ibi Titum Corintho redeuntem invenire posse sperabat: sed frustra, quia Titus Troadem nondum pervenerat (2 *Cor.* 2,12 s.). Apostolus vero non exspectavit, sed de ecclesiae Corinthiacae statu anxius, sine mora, ut quam primum obviam legatum suum haberet, in Macedoniam transfretavit (2 *Cor.* 2,13: cf. *Act.* 20,1 s.). In hac provincia tandem, dum pugnis externis internisque timoribus opprimitur, adventu Titi desideratissimi magna laetitia afficitur (2 *Cor.* 7,5-7). Epistolam suam uberrimum fructum produxisse comperit, sed simul rescit iudai-zantes omni quo possunt modo famam et auctoritatem suam convellere, seipsos maxime celebrantes (2 *Cor.* 10,7-12; 11,5-23; 12,11 etc.). Quae cum ita essent, quamvis aliquali ecclesiae Corinthiacae prosperitate valde laetaretur, timens tamen ne adversariorum calumniis et conviciis fructus apostolatus sui laboriosissimi impedirentur, epistolam, quae secunda ad Corinthios nominatur, aestate vel autumno A. D. 57 scripsit.

Plures opinantur Apostolum inter compositionem primae et secundae ad Corinthios reversum esse Corinthum¹⁾.

Sine dubio ipse, antequam epistulas ad Corinthios scriberet, bis Corinthum advenerat (cf. 2 *Cor.* 2,1; 12,14; 13,1-2): primum illuc se contulit ad ecclesiam con-

1) Le Camus, *L'oeuvre des Apôtres* 3 (Paris 1905) 210.230 s.; A. Steinmann, *Die Abfassungszeit des Galaterbriefes* (Münster 1906) 161; C. Toussaint, *Epîtres de Saint Paul* 1 (Paris 1910) 430 s.

dendam (*Act.* 18,1 s.), secundo per Corinthios in tristitia transivit (cf. 2 *Cor.* 2,1; 12,21; 13,2; 1 *Cor.* 16,7). Attamen alteram Corinthiorum visitationem locum habuisse inter duas epistulas nobis verisimile non videtur. Secus enim cur in secunda ad Corinthios (2,3.4.9; 7,8) de consilio et exitu primae ita locutus esset perinde ac si illa per alios didicisset¹⁾?

Aliam autem epistulam, praeter primam, missam esse a Paulo ad Corinthios ante nostram canonicam secundam demonstrari non potest.

•
• •

VI. *Epistula ad Romanos.* — Ad finem tertii itineris apostolici, Corinthi, ineunte A. D. 58 Paulus mirabilem epistulam ad Romanos misit. Novimus enim ex *Rom.* 15,25-27, Apostolum, cum ad Romanos scriberet in eo fuisse ut eleemosynas, a Macedoniae et Achaiae fratribus collectas, ad pauperes ecclesiae Jerosolymitanae deferret. Atque huiusmodi stips, veluti partim coacta, partim mox cogenda in utrisque litteris ad Corinthios commemoratur (1 *Cor.* 16,1-4; 2 *Cor.* 8,1-15).

Porro epistulam ad Romanos Corinthi scriptam esse, magna cum probabilitate vel inde colligitur quod auctor Romanis commendat Phoben sororem ministram, quae est in Cenchrus, i. e. in portu orientali Corinthi (*Rom.* 16,1); atque Caii, hospitis sui, et Erasti, quos Corinthios fuisse interpretes iure tenent (cf. 1 *Cor.* 1,14; 2 *Tim.* 4,20), salutem adscribat (*Rom.* 16,23).

§ 3 IN CAPTIVITATE ROMANA PRIORE

AB ANNO 61 AD ANNUM 63 p. C.

VII. *Epistula ad Philippenses.* — Apostolus biennium in captivitate Caesariensi iam traduxerat quando ad Caesarem, quem appellaverat, perductus est (*Act.* 23,33-28,16). Romae autem, catenâ ad militem ex castris praetorianis alligatus, duos annos in domo, quam conduxerat, mansit *praedicans regnum Dei, et docens quae sunt de Domino Jesu Christo cum omni fiducia, sine prohibitione* (*Act.* 28,30 s.).

Sub finem huius captivitatis Romanae, i. e. ineunte A. D. 63 litteras ad Philippenses misit. Etenim tunc Paulus certo erat:

1) Captivus (*Php.* 1,12-14.17); 2) Romae (*Php.* 1,13; 4,22), ut colligitur potissimum ex consilio ipsius mox Philippos redeundi

1) Peccator qui in 2 *Cor.* 2,5-11 et 7,12 significatur, est probabilissime incestuosus de quo 1 *Cor.* 5,1-8.

(*Php.* 2,24): quod consilium nullatenus Caesareae foverat (cf. *Act.* 19,21; *Rom.* 15,22-28); 3) in priore captivitate, quia in epistula affirmat adhuc permansurum esse in carne pro Philippensibus, atque Philippos redire posse sperat (*Php.* 1,25 s.; 2,24); et quidem ad finem eiusdem captivitatis, cum iam fructus uberrimos in Urbe perceperit et in eo sit ut causae suae conclusionem obtineat libertatemque consequatur (*Php.* 1,12-14; 2,23 s.).

• • •

VIII—X. *Epistulae ad Ephesios, ad Colossenses et ad Philemonem.* — Circa idem tempus, quo Paulus epistulam dedit ad Philippenses, etiam tres istas simul misit. Re quidem vera:

I. *Epistulae ad Eph., Col., Phm.* eodem tempore datae sunt.

1. *Epistulae ad Eph. et Col.* eodem tempore scriptas esse cum multis antiquioribus et recentioribus pro explorato habendum est, quia: 1) Simillimae sunt non solum oratione vel potius vocabulis verbisque coniunctis (cf. e. gr. *Eph.* 6,18-20 cum *Col.* 4,3-4), sed insuper argumento adhortatorio (cf. *Eph.* 5,22-6,9 cum *Col.* 3,18-4,1; quibus locis eadem eodem ordine praecipiuntur). 2) Utraque defertur per Tychicum, Pauli discipulum, qui una cum Onesimo in Asia proficiscitur, atque eadem formula ecclesiae Ephesinae et Colossensi commendatur (*Eph.* 6,21 s.; *Col.* 4,7 s.).

2. Simul cum epistula ad *Col.* (idcirco simul cum epistula ad *Eph.*) datae sunt etiam litterulae ad *Phm.* In utraque enim epistula iidem nominantur et eadem adiuncta efferuntur: 1) Paulus victus; Archippus minister Dei Colossis (*Col.* 4,3-17; *Phm.* 1.9); 2) Onesimus Colossensis, servus fugitivus Philemonis, Colossas mittitur (*Col.* 4,9; *Phm.* 11-17); 3) apud Apostolum victum sunt Epaphras, Marcus, Aristarchus, Demas (*Col.* 4,10.12.14; *Phm.* 23-24).

II. *Litterae ad Eph., Col., Phm.* a Paulo victo scriptae sunt. Cf. *Eph.* 3,1; 4,1; 6,20. *Col.* 4,3.10.18. *Phm.* 1.9-13.

III. Eas sub finem captivitatis Romanae prioris in Asiam missas esse ex *Phm.* 22, quo loco Paulus Philemonem rogat ut ipsi hospitium praeparet, consequitur.

Nonnulli scriptores de re biblica, e. gr. H. Lesêtre¹⁾, has tres epistulas Caesareae compositas esse contendunt; at perperam. Pro origine earum Romana

1) *La sainte Eglise au siècle des Apôtres* (Paris 1896) 288 s.

habentur veterum testimonia, et subscriptiones plurium codicum. Praeterea Caesareae Paulus non habuit, ut ex *Actibus Ap.* colligitur, spem proximae liberationis, quam in litteris ad *Php.* (2,24) et ad *Phm.* (22) manifestat, nec alio Caesareâ proficisci volebat quam Romam.

Alii vero opinantur Paulum has epistulas, probabiliter cum epistula ad Philipenses, scripsisse in captivitate Ephesina ¹⁾. Enimvero de captivitate Pauli Ephesina, quae in tertio itinere apostolico ponitur, firma argumenta non habentur ²⁾; nec origini Ephesinae epistularum, quae captivitatis dicuntur, vel una ratio suffragatur.

§ 4 INTER PRIMOREM CAPTIVITATEM ROMANAM ET MARTYRIUM

AB ANNO 63 AD ANNUM 67 p. C.

XI. *Epistula ad Hebraeos*. — In epistula ad *Php.*, quae, ut supra diximus ad finem captivitatis exarata est, Apostolus Philippen-sibus promittit se Timotheum mox ad eos missurum esse (*Php.* 2,19); ad Hebraeos vero scribens dicit sperare ipsos simul cum Timotheo iam dimisso ³⁾ visitaturum (*Hbr.* 13,23). Ergo litterae ad *Hebraeos* non multo post epistulam ad *Philippenses* datae sunt. Cum autem in illis auctor quamcumque mentionem vinculorum suorum, quam in epistulis captivitatis facere solet, penitus omittat ⁴⁾ et c. 13, v. 23 se in eo esse ostendat ut in Orientem proficiscatur, ipse tunc temporis liber fuisse nobis videtur. Nec graviter obstat v. 19 eiusdem capituli, quo Apostolus orationes ab Hebraeis expostulat, potissimum ut *celerius illis restituatur*. Quominus enim Paulus celerrime Hebraeis, a quibus avulsus erat, restitueretur, forte aliquid intervenerat, sed minime necessario id erat impedimentum vinculorum.

1) Cf. A. Deissmann, *Licht vom Osten* (Tübingen 1908) 165; ³ (1923) 201 s.; B. W. Robinson, *An Ephesian imprisonment of Paul*, in: *Journal of biblical literature* 29 (1910) 181-189.

2) Cf. H. Coppieters, *Saint Paul fut-il captif à Ephèse pendant son troisième voyage apostolique?* in: *RB* 28 (1919) 404-418.

3) Aliqui, e. gr. van Steenkiste (*Comment. in S. Pauli epistolas* ⁶ 2 [Brugis 1899] 638), *Hbr.* 13,23 interpretantur: *Scitote fratrem nostrum Timotheum a vinculis liberatum esse*. Sed de vinculis Timothei nihil nobis traditum est; insuper declaratio illa cum contexta oratione non congruit, nisi ponatur Timotheum extra Romam captivum fuisse; quod concedi nequit, quia cum Paulus ad *Php.*, *Col.*, *Phm.* scribebat Romae Timotheum secum habebat.

4) *Hebr.* 10,34a in κ haec leguntur: *Nam et vinculis meis compassi estis; sed pro "vinculis meis" (δεσμοῖς μου), legendum esse "vinctis" (δεσλοῖς) ex omnibus, fere, codicibus et versionibus certo constat.*

Quando Paulus litteras ad Hebraeos scripsit morabatur verisimiliter in Italia. Cf. *Hbr.* 13,24: *Salutant vos οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας*. Quae verba a nonnullis sic explicantur: *Salutant vos qui ex Italia huc* (i. e. extra Italiam) *venerunt*, vel *fugerunt*. Sed longe rectius ea ita redduntur: *Salutant vos* (christiani) *qui sunt in Italia*. Ita F. Blass, qui docet *h. l.*, sicut in exemplis similibus, ἀπό idem valere ac ἐκ¹⁾ (cf. *Act.* 12,1; 17,13). Apostolus igitur probabilissime in Italia degebat, sed ubinam? Plerique Romae fuisse censent, quibus subscriptio plurium codicum, in primis cod. A (ἐργάζομαι ἀπὸ Ρώμης), suffragatur. Paulus vero salutationes potius de Italia quam de Roma, ubi scribebat, misit, quia tunc fortasse Romae christiani aliarum urbium italicarum inveniebantur (cf. 1 *Cor.* 16,19).

• • •

XII—XIII. *Epistulae ad Timotheum prima et ad Titum*. — Quamdiu Paulus post liberationem suam Romae manserit, non constat, sed probabilissime consilium suum proficiscendi in Hispaniam (*Rom.* 15,24–28) mox adimplevit. Haec fuit sententia, ut nobis videtur, S. J o. C h r y s o s t o m i: “Cum igitur (Paulus) biennium exegisset in vinculis, tandem demissus est; deinde in Hispanias profectus, postea in Judaeam venit, et Judaeos invisit; ac tum rursus Romam reversus est, quando et supplicium iussu Neronis pertulit”²⁾.

Post hanc expeditionem in Occidentis terminos³⁾, quae probabiliter brevis fuit, Paulus se iterum in Orientem convertit. Tarracone, verisimiliter, navi transiens per insulam Cretam, ubi Titum, ut opus inchoatum perficeret, reliquit (cf. *Tit.* 1,1–5; *Act.* 2,11), in Judaeam ad Hebraeos christianos invisendos se contulit (cf. *Hbr.* 13,23). Mox deinde a Judaea in Asiam proconsularem transiit. Ephesi Timotheum rogavit, ut ibi remaneret, praesertim ad vanis falsisque doctrinis tum pullulantibus contradicendum (1 *Tim.* 1,3); ipse autem in Macedoniam, fortasse Philippos (cf. *Php.* 2,24), iter perrexit. In ea regione, nostra quidem opinione, ad A. D. 65 epistolam primam ad Timotheum et autumno illius anni ep. ad Titum scripsit (cf. 1 *Tim.* 1,3; *Tit.* 3,12).

• • •

1) *Grammatik des Neutestamentlichen Griechisch*² (Göttingen 1902) 126.

2) *In Ep. ad Hebraeos Praefatio*. MG 63,11.

3) Cf. S. Clemens R., *Ep. ad Corinthios* 5,7. PP. a p. 1², 106.

XIV. *Epistula ad Timotheum secunda*. — Romae Paulus in vincula iterum coniectus epistulam omnium novissimam, ad Timotheum alteram, scripsit.

Quando Apostolus hanc epistulam dedit, erat certo 1) vinctus (2 *Tim.* 1,8.16; 2,9); 2) Romae (2 *Tim.* 1,16 s.); 3) spe liberationis destitutus (2 *Tim.* 4,6.18): itaque in captivitate Romana altera; 4) hiems autem proximus erat (2 *Tim.* 4,13). Quocirca illam scripsit extrema aestate vel autumno incipiente A. D. probabiliter 66.

AETAS EPISTULARUM PAULINARUM

Ordo historicus	EPISTULA	LOCUS	TEMPUS	EX VITA PAULI
I	1 Ad Thessalonicenses	Corinthe	A. D. 51	In secundo itinere apost.
II	2 " Thessalonicenses	"	51	
III	" Galatas	Ephesi	56 (probabiliter)	In tertio itinere apost.
IV	1 " Corinthios	"	57 (ad Pascha)	
V	2 " Corinthios	Macedonia (Philippis?)	57 (aest.-autum.)	In captivitate Romana priore
VI	" Romanos	Corinthe	58 (vere)	
VII	" Philippenses	Romae	63 (vere)	Mox post captivitatem
VIII	" Ephesios	"	63 (vere)	
IX	" Colossenses	"	63 (vere)	In ultimo itinere apost.
X	" Philemonem	"	63 (vere)	
XI	" Hebraeos	Italia (Romae?)	63 (aestate?)	In altera captivitate Romana
XII	1 " Timotheum	Macedonia (Philippis?)	65 (probabiliter)	
XIII	" Titum	Macedonia (Philippis?)	65 probab. (autum.)	
XIV	2 " Timotheum	Romae	66 probab. (aest.-autum.)	

TESTIMONIA BIBLICA

Gen.	Pag.		Pag.		Pag.
		45,6. 9. 13. 21. 23.		23,32	94
1,5	94	24. 25. 28	22	23,39	92
1,5. 8. 13. 19. 23.	94	46,1	22	26,8-10	92
31		46,2-4	24		
1,8. 13. 19. 23. 31	94	47,9	20		
3,8	94	47,11	76	Num.	
5,24	I	48,3-4	24	1,1	91
7,11	93	50,10	93	9,1	91. 92
7,11. 24	92			10,10	96
8,3 s.	92	Exod.		21,21-25	27
8,3. 4. 12	94	1,8	74	21,21-31	75
8,4	92	1,8 s.	71	28,11	96
8,4. 5. 13. 14	93	1,8-10	74	28,16	92
8,5-13	91. 92	2,15	71	33,38	91
8,10-12	93	5,1-15, 22	71		
10,10	81	12,1-6	133	Deut.	
10,11	55	12,2	36. 92	15,9	93
11,2	81	12,2 s.	91	16,1	91
11,31 s.	85	12,2. 18	93	16,2 s.	134
12,1-5	85	12,5	111	28,29	94
12,4	20	12,18	94		
14,1. 9	81	12,40	21. 22. 23.	Jos.	
15,13	22. 23. 24	14,23	24	6,15	94
15,13-16	20	14,24	76		
15,16	23	15,1. 4. 19	76	Jud.	
18,1	94	16,1	93	7,19	94
19,1	94	16,5. 22	94	10,7	27
19,15	94	16,26	93	11,26	27. 75
19,27	94	19,1	91. 93	20,28	75
20,8	94	20,8	93	20,46 s.	75
21,5	20	20,8 s.	96		
21,14	94	23,16	36. 92	1 Sam.	
22,18	24	34,22	36. 92	6,19	66
25,26	20	40,2. 15	93	7,15	28
27,27-29	103			10,21	75
29,23	94	Lev.		11,11	94
29,27	93	16,29	93	13,1	28
32,24	94	23,5	93	13,5	66
32,28	23	23,5 s.	133	25,1	28
35,9-12	24	23,5-11. 15-17. 39	91	28,3-20	28
41,47	22	23,10-14	115		
43,16. 25	94	23,15	93		

2 Sam.		Pag.		2 Chron. (= Par.)	
		15,37	60		
	Pag.	16,2	66		Pag.
2,8-5,5	75	16,5-8	63	9,10.21	57
4,5	94	16,5-10 ^a	62	12,2-9	57
5,11	57. X	16,7. 10	61	14,9 s.	57
8,3.5.7.9	55	16,9	63	15,19	66
11,1	36	17,1	33. 35	16,1	65
16,5-13	75	17,3	54	16,12 s.	34
20,1-22	75	17,3-6	54. 67	26,21	34
		17,4	67	30,21 s.	134
1 Reg.		17,4-6	54	33,11-13	63
1,28-40	34	17,6	54	35,7	134
5,1	57	18,2	66	35,20-22	64
5,2-12.14	57	18,7 ^b -10	54	36,20-23	50
6,1	24.25.27	18,9	54	36,21-23	37
	28.75.91	18,10	54		
6,38	26	18,13	69	Ezr. (= 1 Esd.)	
7,1	26	18,13-16	69. 70	1,1-4	37. 131
9,10-14	57	18,13-19,35	69	1,1-5	50
14,25 s.	57	18,13-19,37	70	2,2	49
16,1	65	18,17-19,8	69. 70	3,2	49
16,21 s.	34	19,9	68	4,7-23	45
16,24	55	19,9-35	69	4,8-23	131
		19,9-37	70	4,9-16	41
2 Reg.		20,6	69. 70	4,12	42
1,17	33. 35	20,6 ^b	70	4,21-23	42
2,3	I	20,11	95	4,24	91
3,1	33	20,12	70	6,3-5	131
3,4 ss.	58	22,23-35	64	6,6-12	131
3,27	60	23,29	64	6,15	91
8,24 s.	87	24,1-7	51	7,1.5	46
8,25	33	24,10	171	7,7	38
9,10	I	25,1 s.	52	7,7 s.	91
9,29	33	25,2-8	53	7,11.12.21	46
10,32	55	25,3	53	7,12-26	43. 131
11,2	87	25,8	53	8,2	41
12,21	87	25,8 s.	52. 53	8,16	41
14,1. 21	87	25,9 s.	42	8,19	41
15,1. 3	87	25,27	64	8,29	43
15,5	34			9,4	43
15,19	61			9,9	13.44.131
15,19 s.	60	1 Chron. (= Par.)		10,1	43
15,27	31	1,18	II	10,1-5.10 s.	42
15,29	61	5,26	61	10,3	41
15,29 s.	62. 63	6,15	49	10,6	44.45.46
15,30	33.35.V	14,1	57	10,10. 16	46
15,32-38	35	20,1	36	10,31	41

	Pag.		Pag.		Pag.
20,16	93	12,27-42	45	Jer.	
22,8	93	12,34 s.	41		
		13,4	46	1,2	91
Neh. (= 2 Esd.)		13,4-8	46	21,1	52
1,2	42	13,4-7.28	49	25,1	38
1,3	42	13,6	38	25,1 ss.	52
1,4	42	13,6 s.	38	25,8 s.	37
2,1	38. 91	13,23 ss.	42	25,11 s.	52. 115
2,1-8	131	13,23-28	43. 49	29,10	37
2,3-5	43	13,28	45. 46.	36,22	36. 92
2,10.19	49		49. 58	39,1 s.	52
2,17-6,15	43	13,31	96	39,2	52. 53
3,1	44. 49			39,2 s.	53
3,1.20	46	Judith		46,2	52
3,4	41	8,6	93	52,6	53
3,10	41	16,31	96	52,12	53
3,11	41			52,12 s.	52
3,17	41	Esther		52,29	52
4,1	49	2,16	93	52,30	65
5,15	43	3,7	93		
6,1.2.5.12.14	49			Ezech.	
6,2.10	49	Job.		4,1-6	65
6,15	38. 42	3,4	94	4,4	65
6,17-19	43	24,15	94	4,5	65
7,4	43. 44			4,6	65
8,1	41	Psalm.			
8,1-10,39	43	54(55),18	94	Dan.	
8,1.2.9	41	92[93]	93	1,1 s.	38
8,2 ss.	41	95,10	101	1,1-16	51
8,4	41	121,4	171	1,2	81
8,13	41	135[136], 15	76	2,2 s.	37
9,5	41			5,31	52
9,38-10,30	42	Prov.		6,1	52
10,4	41	7,9	94	9,1	52
10,6	41			9,19	116
10,7	41	Eccli.		9,24	117
10,30	42. 43	44,16	I	9,24-27	116
12,2 s.	41	49,16	I	9,25 ^a	117
12,10	49			9,25	116. 131
12,10-11	44	Is.		9,25 ^b	117
12,10 s.	45. 50	6,1	91	9,26	116
12,10 s. 22	45	11,11	81	9,27	109. 117
12,11	46	14,29	67		
12,22	50	36,1	69. 91	Am.	
12,22-23	45	37,9-37	70	5,8	94
12,23	45	38,5	69		
12,26	43. 45	38,8	95	Hag. (= Ag.)	
		56,2	98	1,1	49. 91. 93
		58,13	93	2,1.2.11.19	93
		61,2	104. 111	2,10	91

Zach.		Pag.		Pag.	
		14,13	112	1,5.26.36.59	143
	Pag.	14,13-21	143	2,1-3	123.124
1,7.1	93	14,13-33	140	2,1-5	125
1,7	52	14,25	95	2,2	124.130
1,12	37. 38	18,1-19,1	142	2,8	128
5,11	81	19,1	141	2,39	139
7,1	91	20,1.3.5	95	2,42	143.171
7,1.3.5	93	20,6	95	3,1	102.125.
		20,18	171		130
1 Mach. (= Mac[cab].)		24,1-26,1	142	3,1 s.	132
1,11	47	24,15	117	3,1-3	128
6,16.	47. 48	26,1-7	140	3,1.23	119
6,20	48	26,17	133	3,19 s.	140.143
7,1	48	26,57-27,66	132	3,21-4,2	129
8,2	188	27,45	95	3,23	100.143
		27,62	93. 132.	3,36	II
2 Mach. (= Mac cab.)			134	4,1-13	132
1,1-9	47	28,1	93. 94	4,14	115
1,1-10 ^a	47			4,14 ss.	143
1,10 ^a	48	Marc.	132	4,14-5,39	118
1,10 ^b -2,19	47	1,12 s.	140.143	6,1	115
1,18	96	1,14	143	6,1-5	117.144
4,34 ss.	116	1,14 ss.	144	6,17-49	117
11,33	48	2,23-28	140	6,43 s.	117
13,1	48	6,30-52	112	7,11.	142
14,4	48	6,32 s.	143	8,1	142
		6,35-44	112	8,4-8	117
Matth.		6,39	95	8,13	185
1,8	87	6,48	141	9,10 s.	112
2,1	121	10,1	171	9,10 ^b -17	140.143
2,2.9	121	10,33	117	9,18-21,38	143
2,7	120	13,14	95	9,28.37.51	143
2,9	122	13,35	140	9,37	142
2,13 s.	121.125	14,1-3	133	9,51	117.141
2,16	120	14,12	133	9,51-13,21	117
2,19-21	120.125	14,12.17	132	9,62	118
2,22	139	14,53-15,47	95	10,2	118
2,23	139	15,25.33.34	93.132.	12,16-21	118
3,5 s.13	132	15,42	134	12,27	118
4,1-11	132		93	12,38	95
4,12	140.143	16,2	94	12,54-56	118
4,12 ss.	143	16,2-9	93	13,1-5	118
5,1-7,29	142	16,9		13,6-9	115.118
8,1-9,38	141		Luc.	13,18 s.	118
9,35-11,1	142	1,1-4	142	13,22	117.118.
12,1-8	144	1-2	138		141
13,1-53	142	1,3	143	13,34	118

	Pag.		Pag.		Pag.
13,35	118	5,1 s.	171	9,23-30	171. 172
17,6 s.	118	5,1-8	113	9,26	170. 189
17,11	118	5,35	185	11,4	142
	141	6,1 s.	112	11,27 ss.	174
18,12	93	6,1-15	143	11,27-30	137. 171.
19,1.28-46	118	6,1-21	140		172. 173.
19,28	117. 141	6,4			175
21,20	117		111. 112.	11,27-12,25	172
22,1	133		113. 114.		
22,7	133	6,10	115. 144	11,30	174. 189
22,7 s. 14 s.	133	7,2	112	12,1	203
22,1. 7	143	7,2. 10	113. 114	12,1-4	137
22,54-23,56	132	8,56 s.	139. 141	12,1-5	173
23,54	93. 132.	9,51	101. 102	12,1-17	175
	134	10,22	141	12,4	95
* * *		10,22 s.	139	12,5-17	138
		11,9	141	12,17	173
4,14-5,39	144	11,55	95	12,18-23	175
6,1-9,17	144	12,1 ss.	111. 114	12,23	175
		12,1-3	108	12,25	175
Joh.		12,1. 12	140	13,14-14,22	192
1,19-36	132	12,1. 12 s.	139. 141	13,17-20	28
1,19-4,43	118. 143	13,1	139	13,19 s.	28
1,29.35.43	139	13,27b-29	133. 139	13,21	28
1,37-51	132	13,13-19,42	133	14,11 s.	193
1,39	95	18,28	132	15,1 s.	172
1,43	113	19,14	133	15,1-30	171. 172.
2,1	113. 139	19,14. 31	95. 133		174
2,1-11	132	19,31	139	15,2	172. 189
2,12	113. 132	19,42	132. 133	15,2 s.	191
2,13	111. 112.	20,1	93. 134	15,2-4	193. 194
	113. 114.		139	15,2-21	172
	115. 132.			15,2. 6. 23	174
	139. 144.			15,3	194
	171	Act.		15,4	193
2,13.23	136			15,4-6. 12. 25 s.	190
2,19 s.	136	2,2-10	172	15,4-29	193
2,23	108	2,11	203	15,5	172
3,22	113	2,15	95	15,6 s.	182
3,24	140. 143	3,1	95	15,6-11	190
4,1-3	143	3,24	142	15,6-29	193
4,1-5	113	7,4	II	15,6-11. 23-29	189
4,35	113	7,6 s.	20	15,10. 24	172
4,45	115	7,57	170	15,11	196
4,52	95	7,59	170	15,12. 22-26	172
5,1	108. 112.	8,3	170	15,12. 22-26	172
	114. 139.	8,11	28	15,19 s. 28 s.	190. 195
	144	9,1-20	170	15,23-29	190
				15,23. 30. 41	195

	Pag.		Pag.		Pag.
15,30-35	189	20,17	174	1 Cor.	
15,30-35. 41	190	20,31	174		Pag.
15,31.35	172	21,1	142	1,7 s.	198
15,33.36	182	21,4.12.15	171	1,12 s.	196
15,36	174	21,15	172	1,14	200
15,36-16,6	191	21,15-17	171	3,21-23	196
15,36-18,18	185	21,17-24,27	174	4,17	198
15,36.41	182	21,18	174	5,1-8	200
15,39 s.	172	21,38	178	5,7-8	199
16,1-3	190	24,10	177. 179	7,5	185
16,1-6	192	24,22	171	7,29-31	198
16,3a	196	24,27	176. 178	9,4-6	196
16,3b	196	23,33-28,16	200	9,6	198
16,6	190. 192.	25,1	171. 176	9,20 s.	196
	193. 197	25,1.6.13.14	174	15,3-9	196
16,7	197	25,5-6	171	15,32	198
17,13	203	25,17	142	15,51-53	198
17,15 s.	186	27,1	174	16,1-4	200
18,1 s.	200	27,7.9.27	174	16,5	192
18,1-18	182	27,9-12	181	16,7	200
18,2	175	27,18	142	16,8	199
18,5	186. 187	28,11	181	16,8.19	198
18,11	184. 182	28,11.12.13.14	174	16,10	198
18,12 s.	182	28,30	174	16,15	191
18,18	171	28,30 s.	200	16,19	192. 203
18,19-21	198				
18,19-22	197			2 Cor.	
18,22	171. 172			1,1	191
18,22 s.	199			1,1.19	198
18,23	142. 190.			1,8	192
	193. 197.	Rom.		1,16	192
	198			2,1	199. 200
18,23-19,1	197	1,17	193	2,3.4.9	200
18,23-21,16	174	3,28	193	2,5-11	200
19,1	199	4,3-9	193	2,12 s.	199
19,1-10	198	10,5	193	2,13	192. 199
19,8-10	174. 199	13,11-14	198	2,18	199
19,21	201	15,19	192	4,14-5,10	198
19,23-20,1	199	15,22-28	201	7,5	192
20,1 s.	199	15,24-28	203	7,5 s.	199
20,1-16	199	15,25-27	200	7,5-7	199
20,3	174	15,26	191. 192	7,8	185. 200
20,6	179	15,31	192	7,12	200
20,6 s.	179	16,1	200	8,1	192
20,7	179	16,5	192	8,1-15	200
20,11	179	16,21	198	9,2	191
20,16	198	16,23	200	10,7-12	199

	Pag.		Pag.		
11,5-23	199	2,14-17	195	1 Thess.	
11,9	192	2,15 s.	159		Pag.
11,10	192	2,16	193	1,1	198
11,25	94	3,1	192	1,5-10	186
12,11	199	3,6	193	1,7 s.	192
12,14	199	3,6 ss.	21	1,10	198
12,21	200	3,11	193	2,14	192
13,1-2	199	3,12	193	2,17	185
13,2	200	3,17	22. 24	2,19	198
		4,13	194	3,1	187
Gal.		4,13 s.	192	3,6	186. 187
		4,14	191	3,13	198
1,1 s.	198	4,14 s.	192	3,26	198
1,11-2,21	171	5,1-12	189	4,10	192
1,15-17	170	5,2 s.	190	4,11	186
1,16 s.	190	6,7-10	198	4,13	198
1,18	170. 172.			4,17	186
	196			5,3. 23	198
1,18-2,1	189	Eph.			
1,18.21	170	1,9 s.	102	2 Thess.	
1,19	170	3,1	201		
1,22	192	4,1	201	1,1	198
2,1	170. 171.	5,22-6,9	201	1,3-5	186
	172. 191.	6,18-20	201	2,1-12	198
	193	6,20	201	2,2	186
2,1 s.	172. 191	6,21 s.	201	2,3-12	186
2,1-10	173. 195			2,15	186
2,1. 9. 13	191	Philip.		3,7-10	186
2,2	192. 196	1,12-14	201	3,17	186
2,2-10	172	1,12-14. 17	200		
2,2b. 3-5	193	1,13	200	1 Tim.	
2,2c. 6-10	193	1,25 s.	201		
2,2. 9	172	2,19	202	1,3	203
2,3	190. 196	2,23 s.	201		
2,3-5	172	2,24	201. 202.	2 Tim.	
2,4-5	172		203		
2,4-6	196	4,15	192	1,8. 16	182. 204
2,5	185. 190	4,22	200	1,15	192
2,6	190			1,16 s.	204
2,6-9	190	Col.		2,9	182. 204
2,6. 9	196	1,19 s.	102	3,11	192
2,9	196	3,18-4,1	201	4,6. 18	204
2,9-10	173	4,3-4	201	4,10	192
2,10	196	4,3-17	201	4,13	204
2,11-17	190	4,3. 10. 18	201	4, 20	200
2,12a. 14	195	4, 7 s.	201		
2,12b	195	4,9	201	Tit.	
2,13-14	195	4,10. 12. 14	201		
				1,1-5	203
				3,12	203

Philem.	Pag.	Hebr.	Pag.	Apoc.	Pag.
1.9	201	10,34 ^a	202	2,2	25
1.9-13	201	11,5	I		
11-17	201	13,19	202		
15	185	13,23	202. 203		
22	201. 202	13,24	203		
23-24	201				

AUCTORES LAUDATI

A <i>Achelis</i> H. (<i>Bonwetsch</i> N. -) 127. 135 <i>Akiba</i> (Rabbi) 101 <i>Albright</i> W. F. 84 <i>Alexander</i> Polyhistor 88 <i>Allard</i> P. 183 <i>Ambrosius</i> (S.) 133 <i>Apollinaris</i> Hierap. (S.) 133 <i>Apollinaris</i> Laodiceus 108 <i>Apollodorus</i> 88 <i>Apollonius</i> 137 <i>Aquila</i> 27. III <i>Arator</i> 183 <i>Argentieri</i> D. 32. 122. 132 <i>Aristoteles</i> 56 <i>Aubert</i> L. (-<i>Lods</i> A.) 17 <i>Aucher</i> J. B. 183 <i>Augustinus</i> (S.) 18. 19. 21. 22. 121. 127. 133. I	<i>Bertheau</i> E. 17. 20. <i>Bezold</i> C. 78 <i>Bigot</i> L. 116 <i>Bird</i> T. E. 189 <i>Bissing</i> von F. W. 78 <i>Blass</i> F. 28. 171. 203 <i>Boeckhius</i> A. 56. <i>Bonaccorsi</i> G. 127 <i>Bonwetsch</i> N. (-<i>Achelis</i> H.) 127. 135 <i>Bouchè</i> A. (<i>Leclercq</i> H.-) 47 <i>Bourguet</i> E. 179. 180. <i>Brandscheid</i> F. 29 <i>Brassac</i> A. 73. 133. 180. 191 <i>Breasted</i> J. H. 57. 67. 68. 74. 79. 82. XI <i>Browne</i> L. E. 40 <i>Brucker</i> J. 87 <i>Budge</i> W. VII <i>Burgsch</i> H. 67 <i>Burney</i> C. F. 25. 27 <i>Buzy</i> D. 65	<i>Censorius</i> VII <i>Cabas</i> F. 71 <i>Chapman</i> J. 142 <i>Chaume</i> M. 134 <i>Cladder</i> J. 110 <i>Clemens</i> A. 88. 105. 106. 124. 126. 128. 133. 136. 137 <i>Clemens</i> R. (S.) 203 <i>Clermont-Ganneau</i> C. 58 <i>Coccolo</i> L. 180. 181 <i>Condamin</i> A. 81 <i>Conder</i> C. R. 78 <i>Conybeare</i> F. C. 135 <i>Coppieters</i> H. 202 <i>Cornely</i> R. 28. 110. 113. 133. 171. 176. 177. 190. 191 <i>Cornely</i> R. (-<i>Hagen</i> M.) 39. 190 <i>Cornill</i> H. 39 <i>Cyprianus</i> Ps. 106 <i>Cyprianus</i> (S.) 127 <i>Cyrrillus</i> Alexandrinus 109 <i>Cyrrillus</i> Hierosolymitanus (S.) 110
B <i>Babut</i> Ch. (-<i>Casy</i> A.) 180 <i>Bach</i> J. 134 <i>Barenton</i> de H. 68. 69. 71. 79. 82. VII. XI <i>Barnes</i> W. E. 66 <i>Baronius</i> 121 <i>Basilius</i> M. (S.) 181 <i>Baur</i> F. Chr. 186 <i>Bebber</i> van J. 110. 111. 172 <i>Belser</i> J. E. 110. 111. 172. 177. 189 <i>Berosus</i> 82. 88. 89	C <i>Caesar</i> J. 56. 187. 188 <i>Calmet</i> A. 23. 133. 171 <i>Calmet</i> Th. 133 <i>Camerlynck</i> A. 171. 191 <i>Camus</i> Le E. 189. 199 <i>Cantarelli</i> L. 181 <i>Cart</i> L. 73 <i>Cassiodorus</i> 123 <i>Casy</i> A. (<i>Babut</i> Ch.-) 180 <i>Cellini</i> A. 133	D <i>De Cara</i> O. A. 74. 79 <i>Deiber</i> A. 74 <i>Deimel</i> A. 19. 30. 48. 55. 61. 62. 63. 69. 81. 82. 89. VII. XIV <i>Deissmann</i> A. 180. 181. 202 <i>Delattre</i> A. J. 77

Desnoyers L. 71. 75
Dhorme P. 55. 68. 69. 70.
 77. 80. 81
Dieckmann H. 129
Dindorf G. X. XI
Dio Cassius 137. 175. 181.
 188
Dionysius Corinthius 184
Dionysius Exiguus 119
Dionysius Halicarnasseus 56
Dionysius Petavius 48
Döller F. (*Zschokke* H.-) 17.
 27
Driver S. R. III
Dubowy E. 180. 182
Duchesne L. 127. 128. 133.
 135
Dussaud R. 58

E

Eliezer (Rabbi) 101
Emmet C. W. 189
Ephraem Syrus (S.) 106
Epiphanius (S.) 109. 112.
 125. 126
Eratosthenes Cyren. XI.
Erman A. XI
Etten van G. 134
Eusebius 21. 22. 25. 88. 101.
 110. 113. 114. 121. 125.
 132. 135. 136. 137. 138.
 142. 176. 178. 182. 183.
 184. XI

F

Fabbricotti C. 193
Farina G. 79
Felix L. M. 104
Felten J. 133. 134. 177. 178
Fendt L. 110.
Fernández A. 39. 45. 66.
 70. 94
Fillion C. 133
Flavius Josephus 20. 21. 25.
 27. 28. 47. 49. 50. 51. 56.
 64. 72. 85. 88. 119. 120.
 123. 132. 136. 172. 175.
 176. 177. 178. I. II. III.
 VI. X. XI. XVII
Fonck L. 71. 112

Formby H. (*Scott* W. H.-) 101
Fouard P. 133
Frontinus (S.) *Julius* 180

G

Gabius Vibius Maximus 124
Gadd C. J. 51
Gardiner A. 76
Gaudentius (S.) *Brixienis*
 107
Gerhardt O. 122. 134
Ginzel F. K. 19. 48. 51. VII.
 XVII
Gregorius (S.) M. 127
Grenfell B. P. (-*Hunt* A. S.)
 123

Gressmann H. 58. 60. 61.
 62. 63. 64
Griffith F. LL. 74
Grotius 186
Gunkel H. 17

H

Hagen M. 47. 69
Hagen M. (*Cornely* R.-) 39
Halevy J. 138
Haneberg D. B. 39
Harnack A. 137. 176
Hartel G. 106. 126
Hartl V. 110. 135
Hastings J. 61
Hellmann O. 32. 36. 55. 56
Herodotus XI
Herzog F. A. 56
Hetzenauer M. 17. 18. 29.
 39. 110. 111. 112. 113.
 114. 143
Hieronymus (S.) 24. 29. 67.
 105. 108. 109. 110. 121.
 125. 126. 133. 135. 138.
 176. 182. 183. 184. 188
Hilprecht H. V. 81
Hippolytus (S.) 127. 135
Hoberg G. 17. 39. II
Holzinger H. 17
Homann W. 110
Hommel J. 61. 82. 83

Honthelm J. 27. 32. 36. 56.
 57. 67. 68. 69. 71. 78. 79.
 122. XI. XII

Hoonacker van A. 40. 42.
 44. 46. 49. 52

Höpfel H. 191

Hultsch J. VII

Hummelauer F. 17. 18. 23. 94

Hunt A. S. (*Grenfell* B. P.-)
 123

I

Idatius ep. 135

Ignatius Ps. 110

Irenaeus (S.) 100. 102. 103.
 104. 107. 112. 113

J

Jacquier E. 133. 190

Jéquier C. XI

Jeremias A. 69. 70

Johannes (S.) *Chrysostomus*
 110. 123. 127. 133. 203

Jones F. A. 17. 19

Jones M. 194

Josephus, vidi *Flavius Jo-*
sephus

Juba Mauritanus 88

Julius Africanus 85. 88. 105.
 183. XI. XIV

Jullien M. 188

Junianus Justinus 56

Jüon P. 36

Justinus M. 104

K

Kaufman A. 57

Kaulen Fr. 39

Kellner H. 176

Kennicott B. 19

Kepler J. 121. 122

King L. W. 83. 84

Kleber A. 31. 32. 36. 65.
 80. IV

Klein F. 58

Knabenbauer J. 29. 47. 94.
 113. 122. 171. 176. 177.
 191

Knudtzon J. A. 77. 78. 82

König E. 17. 39. 80
 Kortleitner F. X. 36. 115.
 XVII
 Krey B. 26
 Kritzinger H. 122
 Kugler F. X. 30. 32. 36. 39.
 56. 62. 63. 65. 76. 81. 82.
 83. 84. 178. 179

L

Ladeuze P. 110. 134
 Lactantius 106. 135
 Langrange J. M. 25. 26. 27.
 40. 49. 71. 77. 116. 122.
 128. 174. 191. 192
 Landau von W. 93
 Lapide a Corn. 121. 175
 Leclercq H. (Bouché A.-) 47
 Legrain L. 86
 Leo (S.) M. 127
 Lersch B. M. 56
 Lesêtre H. 201
 Leverrier VII
 Levesque E. 133. 189. 194.
 197. 198
 Lévrier X. 110
 Liebenam W. 135
 Lighfoot J. B. 191
 Lipsius R. A. 137
 Livius T. 188
 Lods A. (Aubert L.-) 17
 Loisy A. 121. 170. 171.
 172. 191
 Löhr M. 67
 Lucianus 27
 Lutz H. F. 80

M

Mader J. 110. 111
 Maldonatus A. 121. 133
 Mallon A. 71. 74. 76. 79
 Manetho 67. 72. 74. 85. 88. XI
 Mangenot A. (Vacant A.-)
 190
 Mannucci U. 101. 104. 108
 Mari F. 133
 Marucchi O. 71. 73
 Maspero G. 40. 57. 64. 73.
 75. 79. XI

Maximus (S.) Taurinensis
 131
 Melito Sardensis 110
 Menander Ephesinus X
 Mercer S. A. 40
 Meyer E. 78
 Miketta K. 78
 Milligan G. 124
 Minocchi S. 78
 Mitteis L. (-Wilken U.) VII
 Moffat F. 191
 Möller G. 68
 Mommsen Th. 181. 183. 184
 Moor de Fl. 78
 Moore G. F. 26. 27
 Müller G. 85. 88. XI. XV
 Müller W. M. 74
 Murillo L. 110. 113. 133.
 141. 174. 176. 178

N

Neil J. 67
 Nestle E. 29
 Nies J. B. 82
 Niese B. 85
 Nikel J. 39
 Nisius J. B. 110. 113
 Nöldeke Th. 26
 Noris H. 47. 48

O

Oldermann 127
 Oppert J. 51
 Origenes 105. 106. 133. 136.
 183
 O'Rourke J. J. 124
 Orosius 175. 183

P

Palmieri D. 28
 Panadés M. 76
 Papias 142
 Patrizi F. X. 47. 48. 105.
 133. 134. 135. 171
 Peet T. E. 76
 Pelt J. B. 40
 Perserico L. 100. 122. 134

Pesch Chr. II
 Petavius, vide Dionysius
 Petavius
 Petrie Flinders W. M. 64.
 68. 69. 71. 72. 73. 74.
 76. 82. XI
 Petrus (S.) A. 133
 Petrus Lombardus 120
 Pettaeus G. 56
 Pfäffisch J. M. (-Prat F.) 110
 Philastrius (S.) 107
 Pinches G. 60
 Plinius 56
 Poebel A. 86
 Pognon H. 55
 Polybius 187
 Pompeius Trogus, vide
 Trogus Pomp.
 Prat F. 177. 179. 180. 191
 Prat F. (Pfäffisch J. M.-)
 110. 114
 Preuschen E. 104
 Prudentius 183
 Ptolemaeus VII

Q

Quintus Julius Hilarianus
 107

R

Ramsay J. P. 17
 Ramsay W. 124. 172. 179.
 189. 195
 Rawlinson H. 60
 Renan E. 186
 Richardo a S. Victore 30. 31
 Rinieri J. 110. 134
 Robinson B. W. 202
 Ruehl F. 56

S

Sabatier P. 21
 Sachau E. 49
 Savio F. 182
 Sayce A. H. 61. 71. 77
 Scheil V. 52. 79. 80. 81. 82
 Schmidt W. 110
 Schöne A. 176. X

Schrader E. 52. 61. 62. 64.
68. 69. 77. 80. 82.
Schürer E. 124. 177. 178.
XVII
Schwartz E. 170
Scott W. H. (-*Formby* H.)
101
Seisenberger M. 39
Sellin E. (-*Watzinger* G.) 77
Semeria G. 133
Seneca 181
Sepp N. 101. 104
Soden von H. 29
Solinus C. *Julius Servius* 56
Sozomenus 128
Stählin O. 137
Steenkiste van F. 202
Steindorff G. 57. 68. 74. XI
Steinmann A. 191. 199
Stentzel A. 122. 134
Steuernagel K. 39
Strabo 124. 188
Strassmaier J. N. 48
Suarez 121
Suetonius 123. 129. 130. 175
Suidas 123
Sulpicius Severus 125
Symmachus 27. III
Syncellus G. 88. XI. XIV
Szczepanski W. 77

T

Tacitus C. 123. 124. 129.
130. 177. 178. 181. 183
Tatianus 141
Teophilus Antiochenus 72
Tertullianus 105. 124. 127
133. 135. 182
Theodotio III
Thomas (S.) 121. 133
Thureau-Dangin Fr. 81. XIII
Tischendorf C. 29
Tobac E. 190
Toletus 133
Toussaint C. 199
Touzard J. 40
Trogus Pomp. 56
Turmel J. 116
Turner C. H. 184

U

Ungnad A. 81. 86

V

Vacant A. (-*Mangenot* E.)
190
Vaccari A. 60
Vandervorst J. 68. 70
Vegetius Renatus Fl. 181

Velleius Paterculus 56. 129.
130
Venantius (S.) *Fortunatus*
107
Vigouroux F. 39
Villada Z. G. 182
Virey Ph. 74
Vogel A. 78
Vogels H. J. 29

W

Walafridus Strabo 120
Watzinger C. (*Sellin* E.-) 77
Weber V. 189
Weidner E. 82. 83
Weigall A. 71
Weizsäcker C. 190
Wilken U. 123. 124. XVII
Wilken U. (*Mitteis* L.-) VII
Wilkinson J. G. 67
Wilpert J. 121
Winkler H. 53. 54. 55. 60.
61. 62. 64. 69. 70. 77. 78. X

Z

Zahn Th. 103. 177. 178
Zellinger J. B. 110. 114
Zeno (S.) *Veronensis* 127
Zschokke H. (-*Döller* F.)
14. 27

INDEX RERUM

A

Abgar historiola testatur de anno resurrectionis Salvatoris 136.

Achaz, quot annos natus Ezechiam genuerit 66 s.

Aegyptus: quamdiu Israelitae manserint in Aegypto 20-24; exodus Israelitarum ex Aegypto 71-76; chronologia Aegyptia VII.XI n. 4; dynastiae Aegypti apud Manethonem 85,88; commemoratio Sacrae Familiae in Aegypto 120.125.

Aera Seleucidarum 48; aera christiana 56.119; aera apud Hebraeos 91.

Agrippae I mors 187.

Amenophis II, pharao exodi 71.76.

Amraphel probabiliter — Hammurabi 80 s.

Annus apud patriarchas fuit sicut noster 18 s. 91; anni pars apud Hebraeos computari solebat pro toto anno 33; annus divisus inter duos reges, successorem et decessorem, saepe utrique adscriptus est 33; annus conregni interdum habetur simpliciter annus regni 31.34; anni duplex initium 36.92; annus novissimus in historia V. T. 47; initium anni aliud in 1 Machab. aliud in 2 Machab. 48; annus mosaicus 91 s.; annus iudaicus 92; annus nativitatis Christi 120-125; annus quo Christus baptizatus est 128-132; annus mortis Redemptoris 132-138; annus quintus-decimus Tiberii Caesaris 128-131; annus successionis Festi in locum procuratoris Felicis 176-178; annus Concilii Jerosolymitani 182.XIX; annus vagus apud Aegyptios VII.XVII.

Apostolorum dispersio 137.

Artaxerxes, pluries commemoratur in volumine Ezr.-Neh. 38; ipse est Artaxerxes primus 48-50; donavit facultatem Ezrae aedificandae Jerusalem 131.

Asarhaddon, Prisma (seu Cylinder) eius 63.

Azarias quomodo regnare coeperit an. 270 Jeroboam non intelligitur 35.

B

Baasa, rex Israel, aequali Asae regis Israel 65 s.

Babyloniae regna praeabrahamitica 86. XIII; historia conscripta a Beroso 88.

Baptismi Christi annus 128-132.

C

Cainan, patriarcha postdiluvianus, taceatur in codicibus Hebraicis et Samaritanis II.

Canopi decretum VII.

Captivitas Pauli Caesariensis 174.178 s.; captivitas Romana 174.200.XIX; de captivitate Ephesina nullum argumentum est 202.

Carthaginis origo 56.

Claudius expulit Româ Judaeos 175; epistulam scripsit ad Gallionem, proconsulem Achaiae 179 s.

Coena novissima Domini qua die habitasit 134 s.

Colossenses, ep. ad Col. 201 s.

Comete Halley non fuit stella Magorum 122.

Concilium Jerosolymitanum significatur in ep. ad Gal., capite secundo, 172 s. 193; quando coactum sit 176.182.XIX.

Conregna in regnis Juda et Israel certe fuerunt 31.34; ex conregnis orta est duplex annorum regni supputatio 31.34 s.

Corinthus Paulus ductus est ad tribunal Gallionis 183; transitus per Corinthum Petri et Pauli 184; ep. ad Cor. prima et secunda 198-200.

Creationis aetas non cognoscitur 87.(I).

Cyrinus vide *Quirinius*.

Cyri, regis Persarum, annus primus regni 51.

D

Danielis vaticinium de septuaginta hebdomadibus 115-117.130 s.

Darius Medus libri *Danielis* 52.

Decretum apostolicum cur ab Apostolo in ep. Gal. probabiliter taceatur 194 s.

Dies civilis et *naturalis* 94; *dies hexaëmeronis* (Ge. 1) quomodo computandus sit 94; *dies nativitatis Christi* 126-128; *dies coenae novissimae Domini* 133 s.; *dies mortis Christi* 132.138.

Diluvii aetas 84-86.I.

E

Eleemosynarum causa S. Paulus Jerusalem se contulit 171 s.

Elephantinae insulae papyri Aramaicae 49

Ephesi Paulus mansit per biennium 174; ep. ad Eph. 201 s.; captivitas Pauli Ephesina mente fingitur 202.

Epiphaniae festum 126.131.

Eponymi 53.

Evilmerodach 64.

Exodus Israelitarum ex Aegypto 71-76.

Exsiliium Babylonicum 37 s. 51 s.

Ezechias quo anno natus sit 67, et quando impugnatus sit a Sennacherib 69 s.

Ezechiel, propheta, 4,1-6 nullam certam temporis rationem praebet 65.

Ezras reversus est Jerusalem ante Nehe- miam 39-46.

F

Festa Hebraica XVII.

Festus, successor procuratoris Felicis 176-178; mors eius 178.

G

Galatae: iter Gal. 2,1 est iter ad Conc. Jerosolymitanum 172-174; qui fuerint Galatae 187 s.; ad quos Galatas Paulus

scripserit 189-198; Paulus Galatas bis visitavit 191-193 s., primum eis infirmitatis causâ praedicavit 192; ep. ad Gal. argumento simillima est ep. ad Rom. 193.

Galatia provincia 188 s.

Gallion, proconsul Achaiae 179-181; Paulus ducitur ad tribunal eius 182.

Genealogiae patriarcharum 17.87.I.II; geneal. Jesu 145.

Generatio, quid significet 23; qua aetate fieri possit in Oriente 67.

Gnostici vitam publicam Jesu uno anno comprehendebant 104.107 s.

Gubaru vel *Gobryas* 52.

H

Habiri, distinguendi sunt ab Hebraeis 77-79.

Hammurabi idem fuit probabiliter ac Amraphel 80; eius aetas 81-84.86; occupavit Isin et devicit Rîm-Sin XIII.

Hebdomas 93 s.

Hebraeos, ep. ad Hbr. 202 s.

Henoch miro modo disparuit I.

Herodes M. mortuus est anno 750 ab urbe condita 119 s.

Hiram, aequalis Davidis et Salomonis 57.X.

Horae designatio apud Hebraeos 94 s.

Hyksos 74.79.85.

I

Interregna an fuerint inter Hebraeos 31.34.

Irenaeus (S.) asserit Jesum non multum abfuisse a quinquagesimo anno cum vitam publicam coeperit 100 s. - 104; tria saltem Paschata praedicationi Christi tribuit 107 s. 112.

Isaiae vaticinium de Immanuele 63.

Israel cf. *Juda*; an temporibus exodi duplex populus Israel fuerit 73 s.

Iter Jesu Nazareth 146; S. Pauli iter in Arabiam 170 et itinera Jerosolymi-

tana 171 ss.; iter Gal. 2,1 est iter ad Concilium 172.174.193 s.; itinera ipsius apostolica 174; iter in Hispaniam 182. 203.

J

Jeremias, propheta, captivitatem Babyloniam septuaginta annorum vaticinatus est 37.52.

Jericho, quando subversa sit 77.

Jerusalem concrematio 53.64; itinera Jerosolymit. Pauli 171 ss.

Jesus vitam publicam incepit paulo post baptismum 100-104; munere publico functus est per tres annos (et aliquot menses) 109-118; transit per Samariam mense Decembri (Jo. 4) 113; ipse est Christus-dux vaticinii Danielis 116; tempus nativitatis eius 120-128; annus quo baptizatus est 128-132; annus et dies mortis 132-138.

Joannes evangelista ordinem chronologicum sequitur 111.139 s.; tria Paschata in vita publica Jesu distinguit 111; testimonium eius 6,4 genuinum est 111 s.; non repugnat Synopticis de negationibus Petri 163.

Josephus (Fl.) de aetate Judicum secum pugnat 25; testimonio Neh. 13,28 adversatur 50; duos utiles synchronismos praebet pro exaedificatione Templi 56 s.; vigesimum sextum annum agens Romam venit 177 s.

Juda et Israel, regna, quot annos permanserint 29.IX; quale initium anni habuerint 31.36.

Judae Iscariotae communio 162.

Judicum (in libro) anni artificio confecti dicuntur 25; verum nullus numerus cyclicus est 26; numeri corrupti dici nequeunt 27; quomodo summa conficienda sit ex illis 27 s.

L

Lucas (S.) significat pascha inter Jo. 2,13 et Jo. 6,4 certe collocandum 115; Lc. 13,6-9 (parabola ficulnea sterilis) 115; vitam publicam J. C. excessisse

spatium duorum annorum ostendit 117 s.; aetatum ordinem sequi sibi constituit 142 s.; nonnumquam tamen ab ordine rerum chronologico recedit 148.

M

Machabaeorum libri primus et secundus cur in annis recensendis discrepent inter se 48.

Magdalene cf. *Maria*.

Magorum adventus ad Jesum 120 s.; stella 121-123.

Marcus evangelista ordinem temporum non servat semper 142.

Maria Magdalene peccatrix Galilaeae et Maria soror Lazari 150.

Mathusala diluvio non superfuit I.

Matthaeus evangelista in genealogia Christi aliquot patres omittit 87; ab ordine rerum chronologico saepe recedit 141 s.

Menephthah, stela 72 s.

Mensis patriarchalis, mosaicus, judaicus 92 s.; nomina mensium XVII.

Merodach-Baladan aequalis Ezechiae 70.

Meša, stela eius 58-60.

Mortis Christi annus et dies 132-138.

N

Nabuchodonosor 51 s.

Nativitatis Christi annus 120-125, mensis et dies 126-128; origo festi natalis Domini 126-128.

Navigatio olim ab extremo Octobri ad Aprilem intermittebatur 181.

Nazareth, itinera Jesu 146.

Nechao (II) 61.

Neronis persecutio contra christianos extensa est ad universum imperium 195.

Ninive quando deleta sit 51.

Numeri in textu Hebraico melius conservati sunt quam in ceteris textibus 19.20.22 s.; saepe tamen etiam in illo corrupti sunt 66.

P

Parium, Marmor 56.

Pascha, in vita publica Jesu, triplex nominatur ab evangelista Joanne 111 s.; quartum quoque indicatur 113 s.; Lucas Pascha significat collocandum inter caput 2 et 3 Jo. 115.

Patriarcharum genealogiae 17.87; regna antediluviana 89.XIV; longaeuitas 89.

Paulus (S.) Gal. 3.17: ex quo principio annos quadringentos triginta supputet 24; in sermone Antiochiae Pisidiae, Act. 13.19 s. nihil affirmavit contra 1 Re. 6.1, 28 s.; quinquies in urbem sanctam ascendit 171; tria itinera apostolica suscepit 174.XIX; in regionibus appellandis morem Romanorum sequitur 191 s.; Galatis primum praedicavit infirmitatis causa 192; Galatas bis visitavit 191.193 s.; Petrum reprehendit 190.195; sed primatui eius non refragatur 195 s. cf. 190; iter eius per Galatiam septemtrionalem frustra impugnatur 197; mortuus est sub Nerone 182 s. forsan simul cum Petro 183 s.

Parasceve, qualis dies sit 93; parasceve Paschae 133 s.

Pentateuchus tribus recensionibus discrepantibus traditur 17.II.

Petrus (S.) primo negavit Jesum in atrio Caiphae 163; primum Romam venisse anno secundo Claudii fertur 138.175. 182; sub Nerone martyrio coronatus est, forsan simul cum Paulo 182 s.; ei Paulus restitit 190.195.

Phacee regnasse viginti annos, ut legitur in Scriptura, non repugnat 35.

Philemon, ep. ad Phm. 201 s.

Philippenses, ep. ad Php. 200.

P(h)ul 60 s.

Praenotationis systema 33.131.VII.

Q

Quadraginta, numerus, in SS. Litteris 26.

Quattuordecim anni Gal. 2.1, a quonam principio numerandi sint 170.

Quirinii census 123.125.

R

Ramesses, urbs 72.76.

Ramses II, pharao 71.72.76.

Regnum Juda et regnum Israel specie exhibent gravem annorum dissonantiam 29 s.; alii alio modo eos in concordiam reducant 30-32; principia quibus difficultas fere omnis auferatur 33-37; non idem fuit in utroque regno initium anni 31.36; quando schisma regni factum sit 56; anni regni Hebraeorum multis synchronismis profanis illustrantur 57-64, et vix unquam certae difficultati obnoxii sunt 65-70.

Roma: iter Romanum Pauli 174.XIX; Romae Paulus bis captivus fuit 174. 201; ep. ad Romanos 200.

S

Sabbatum 93; secundo-primum 115.

Salmanasaro (V) a S. Scriptura recte expugnatio Samariae tribuitur 54; Obeliscus et Monolithus Salmanasari (III) 55.58.

Samaria, urbs, quando eversa sit 29.53 s. 63.

Sargon ex litterarum Assyr. monumentis exstinctor fuit Samariae 53 s.

Saul, filius unius anni regnare coepit III.

Sennaar certe est Babylonia 81.

Sennacherib pugna contra Ezechiam 69 s.

Septuaginta: versio LXX 17-19.20.21.22. 23.25.27.65.84.85.86; septuaginta anni captivitatis Babylonicae 37.52; septuaginta hebdomadae Danielis 115-117.

Sesac, pharao, aequalis Roboam, regis Juda 57.

Sothis periodus VII n. IV.V.

Stephanus (S.) testatur Abram exiisse de Charan post mortem patris suis II.

Sua, pharao, aequalis Osee 67 s.

Synchronismi in aetate Regum negligi non possunt 33; synchronismi pugnantia Osee (2 Re. 15.30; 17.1) explicantur 35.

T

Taylor, Prisma seu Cylinder 69.

Templi, Salomonici, initium aedificatio-
nis 24.28.29.56; subversio 53.IX;
Templi Herodiani exstinctio 136 s.;
eiectio venditorum 147.

Tempus egressionis regum (2 Sa. 11,1;
1 Chr. 20,1) declaratur 36.

Textus Hebr. in numeris potior est reli-
quis 19.20.22 s.; *textus* Hebr. Sam. et
Graec. de genealogiis patriarch. discre-
pant inter se 17 ss.

Tharaca (= Taharka) aequalis Ezechiae
68 s.

Theglathphalasar 60-63.

Thessalonicenses: ep. ad Thess. prima
185 s., secunda 186 s.

Tiberii Caesaris annus quintusdecimus
128-131.

Tiglat-Piléser (IV) cf. *Theglathphalasar*.

Timotheus cur a Paulo circumcisis sit
196; ep. ad Tim. prima et secunda
203.204.

Titi circumcisionem Paulus non permisit
196; ep. ad Titum 203.

Tut-Ankh-Amen 71.XI.

Tyrus quando condita sit 56; reges
Tyri X.

Z

Zacharias, propheta, septuaginta annos
captivitatis Babyl. numerat ab ever-
sione Jerusalem 38.52.

Zara, pharao, aequalis Asa, regis Juda
57 s.

14,346

220.94

R72

Ruffini, E.

AUTHOR

Chronologia Veteris et Novi Testa-
menti in Aeram Nostram Col-
lata.

DATE LOANED	BORROWER'S NAME	DATE RETURNED

0.94

ST. ALBERT'S COLLEGE LIBRARY

